

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

1. Τουρκοκρατία στις Σέρρες

1.1. Πολιορκία των Σερρών από τους Τούρκους

Όσο πολιορκείτο η Προβίστα, ο στρατηγός Ντελιομπελπάν μπέης πολιορκούσε τις Σέρρες, αλλά δεν μπορούσε να τις κυριεύσει μόνος του. Η πόλη είχε οχυρωθεί καλά από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ανδρόνικο Γ' και από το δεσπότη της Θεσσαλονίκης Μανουήλ. Οι στρατηγοί Λαλασιαχίν πασάς από την Καβάλα και Εβρενός μπέης από τη Προβίστα μόλις κατέλαβαν τις παραπάνω πόλεις προήλασαν στη Δράμα και τη Ζίχνη και ήλθαν με τα στρατεύματά τους στις Σέρρες. Περιέσφισαν τον κλοιό γύρω από την πόλη με τα τρία συντονισμένα μεγάλα στρατεύματα και αρχιστράτηγο τον πρίγκιπα των Οθωμανών Γκαζή Σουλεϊμάν πασά.

Η πολιορκία άρχισε κατά τα τέλη του 1382 και συνέχισε περισσότερο από 10 μήνες μέχρι τις 19 Σεπτεμβρίου του 1383. Το απόρθητο αυτό φρούριο της ανατολικής Μακεδονίας έγινε επίμονος στόχος των Οθωμανών. Ο Εμμανουήλ Παλαιολόγος δεν πρόλαβε να επανδρώσει και να εφοδιάσει με περισσότερα τρόφιμα την πόλη και η πείνα πίεζε τους πολιορκημένους να παραδοθούν. Η κατάσταση ήταν απελπιστική. Οι Σερραίοι αμύνονταν γενναία για αρκετό διάστημα στην τριπλή στρατιά των Τούρκων. Δυστυχώς δεν διασώθηκαν από βυζαντινούς ιστορικούς οι λεπτομέρειες της ηρωικής αυτής αντιστάσεως των Σερραίων.

Οι Τούρκοι πολιορκήσαν όλα τα γύρω κάστρα. Η Κωνσταντινούπολη ήταν τότε φόρου υποτελής. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε' δεν είχε τη δυνατότητα να συγκρατήσει την προέλαση του χειμάρρου των Τούρκων. Είχε καταφύγει στη Δύση για να ζητήσει βοήθεια, αλλά του έδιναν μόνο υποσχέσεις, συστατικές επιστολές και ευλογίες, χωρίς τίποτε το συγκεκριμένο. Πήγε στη Ρώμη, στη Βενετία και τη Γαλλία δανειζόμενος χρήματα με βαρύτατους τόκους για να συνεχίσει το ταξίδι στην Ευρώπη και στο τέλος υπεβλήθη σε κράτηση στη Βενετία εξ αιτίας μικρού χρέους. Ο γιος του Ανδρόνικος δεν έστειλε στη Βενετία το χρέος και κατακρατείτο ο αυτοκράτορας μέχρι τη στιγμή που ο δεύτερος γιος του Εμμανουήλ του έστειλε χρήματα και εξόφλησε το χρέος.

Ενόψει αυτής της κατάστασης δεν υπήρχε ελπίδα βοήθειας για τους Σερραίους. Τους έγινε πρόταση παραδόσεως και υποταγής της πόλεως υπό ό-

ρους. Οι δύο αντιπροσωπείες, Τούρκων και Σερραίων, συναντήθηκαν ανατολικά της πόλεως, κοντά στο ναό του Αγίου Γεωργίου του Κρουονερίτου. Συζητήσαν τους όρους παραδόσεως. Οι βασικοί όροι ήταν τρεις: Πρώτον, να μην στρατολογούνται οι χριστιανοί Σερραίοι από τους Τούρκους· δεύτερον, να μην μετατρέψουν καμία χριστιανική εκκλησία σε τζαμί και, τρίτον, να εγκατασταθούν οι Τούρκοι έξω από τα τείχη της πόλεως των Σερρών¹.

Ο σουλτάνος Μουράτ Α΄ δέχθηκε τους όρους για λόγους καθαρά διπλωματικούς. Τήρησε το δεύτερο και τον τρίτο όρο για να καθησυχάσει τα πνεύματα των χριστιανών που δεν είχαν υποδουλωθεί μέχρι τότε στους Τούρκους². Δεν μετέτρεψε κανένα χριστιανικό ναό σε τζαμί στις Σέρρες. Έκτισε από την αρχή νέα τζαμιά έξω από τα τείχη της πόλεως. Οι Τούρκοι κατοίκησαν έξω από το Βαρόσι. Τα βυζαντινά τείχη της πόλεως άρχιζαν από τον πύργο της Ακροπόλεως που βρίσκεται δίπλα από το τουριστικό περίπτερο, κατέβαιναν στο 3ο γυμνάσιο (το άλλοτε Θηλέων), περνούσαν δίπλα από το Ι.Κ.Α. και ακολουθούσαν νότια την οδό Εθνικής Αντιστάσεως μέχρι το παλαιό κρατικό νοσοκομείο. Από εκεί έστριβαν προ το Ναό του Τιμίου Προδρόμου και έφταναν πάλι στην Ακρόπολη. Έξω από αυτή τη γραμμή των τειχών εγκαταστάθηκαν οι Τούρκοι και γι' αυτό δεν κτίστηκε κανένα τζαμί μέσα στην παλαιά πόλη.

Τον πρώτο όρο, αυτόν της μη στρατολογίας των χριστιανών, δεν τον τήρησαν οι Τούρκοι, γιατί τους στρατολόγούσαν από μικρά παιδιά με το παιδομάζωμα. Σε ό,τι αφορά αυτό το ζήτημα, υπάρχουν γνώμες ιστορικών ότι οι Τούρκοι είχαν στις εκστρατείες τους και αναγκαστικό τμήμα από τις Σέρρες.

Τον ακριβή χρόνο της καταλήψεως των Σερρών από τους Τούρκους τον βρίσκουμε γραμμένο σε κώδικες των μοναστηριών του Αγίου Όρους: α) στη Μονή Διοχειαρίου: «Επαρέλαβον οι Τούρκοι τα Σέρρας εν έτει ρωββ μηνί Σεπτεμβρίω ΙΘ», β) στη Μονή Διονυσίου: «ρσηβ έλαβον τα Σέρρας Σεπτέμβριος ΙΘ» και γ) στον κώδικα του όρους Σινά: «Όταν επήρην τα Σέρρας έτους ρσηβ από κτίσεως κόσμου». Η σύγχρονη χρονολογία βρίσκεται αν αφαιρέσει κανείς από το 6892 το 5508, οπότε προκύπτει το έτος 1384. Επειδή όμως το έτος με το σύγχρονο ημερολόγιο αρχίζει την 1^η Ιανουαρίου, ενώ τότε άρχιζε την 1^η Σεπτεμβρίου, με τη σημερινή μέτρηση πρόκειται για το έτος 1383³.

1.2. Αιχμαλωσία του μητροπολίτη Ματθαίου Φακράση (1376-1393)

Οι Τούρκοι, κατόπιν μακράς πολιορκίας, κατέλαβαν τις Σέρρες στις 19 Σεπτεμβρίου 1383 και γκρέμισαν μέρος των τειχών της πόλεως για να μην αντισταθούν οι Σερραίοι με νέα επανάσταση. Αιχμαλώτισαν μαζί με πολλούς προκρίτους και το μητροπολίτη Σερρών Ματθαίο. Ο Ματθαίος Φακράσης αρχιε-

¹ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 57. Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 38-39.

² Βακαλόπουλου, *ό.π.*, σ. 39.

³ Καφταντζή, *ό.π.*, τ. Γ, σ. 171-180.

ράτευσε στις Σέρρες πριν και μετά την κατάληψή τους από τους Τούρκους. Εκλέχθηκε με κανονικές ψήφους της συνόδου στα τελευταία χρόνια της δεύτερης πατριαρχίας του Θεοφίλου Α΄ (1364-1376) και χειροτονήθηκε κανονικά αρχιερέας των Σερρών. Τον αιχμαλώτισαν, όπως λέγεται, επειδή πρωτοστάτησε και αυτός στη σθεναρή άμυνα της πόλεως.

Τον οδήγησαν αιχμάλωτο στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής και στο τέλος τον πούλησαν ως δούλο ακριβά, σε τιμή μεγαλύτερη από 125 άσπρα τουρκικά νομίσματα. Τέσσερα χρόνια (1383-1387) περιπλανήθηκε και υπέστη πολλά δεινά, απερίγραπτες κακώσεις, μαστιγώσεις, ταλαιπωρίες και ταπεινώσεις. Φυλακίστηκε, δέθηκε με αλυσίδες, πέρασε πολλές συμφορές, κακουχίες και μαρτύρια. «Ως τέταρτον έτος άγει, αφού τη κακίστη περιέπεσεν αιχμαλωσία δεσμοίς και φυλακαίς ταλαιπωρών αεί και ταις από τούτων συμφορών πιεζόμενος και νυν πωληθείς επί μεγάλω τιμήματι και εγγυητάς δους φιλοχρήστους ανθρώπους», γράφει σε κάποια ομιλία του ο αρχιεπίσκοπος Ισίδωρος Θεσσαλονίκης. Του είχε στείλει επιστολή στις αρχές του 1384 περιγράφοντας τα δεινά των αιχμαλώτων της εποχής εκείνης από τους Τούρκους. Τον παρηγορεί για τις θλίψεις του και με πολλά αγιογραφικά χωρία αποδεικνύει ότι όλα αυτά έχουν παιδαγωγικό από το Θεό σκοπό, όπως οι άνεμοι και οι χιονοθύελες στα δένδρα⁴.

Εξαντλήθηκε ο Ματθαίος, έγινε ράκος. Για να απαλλαγεί από τη δουλεία έπρεπε να επιστρέψει στο αφεντικό του και τους εγγυητές τα χρήματα με τα οποία είχε αγοραστεί ως δούλος. Γι' αυτό γυρνούσε περιπλανώμενος σε διάφορα μέρη και ζητούσε ελεημοσύνη από τους χριστιανούς: «Εξήλθε περιπατών πλανώμενος και ζητών ελεημοσύνην παρά των χριστιανών, ως αν ελευθερώσει εαυτόν και τους εγγυητάς»⁵. Καιρό είχε να λάβει μέρος στη Θεία Λειτουργία και να μεταλάβει των αγράντων μυστηρίων. Ο πατριάρχης Νείλος (1380-1388), μετά από πληροφορίες που πήρε για την αδικία και τα δεινά της αιχμαλωσίας του, διερεύνησε την υπόθεσή του και με συνοδική εξέταση (διάγνωση) το Μάιο του 1387 αποφάνθηκε ότι τα λεγόμενα κατά του Ματθαίου ήταν «ψευδή ανυπόστατα σαθρά και προδήλως κατεργασμένα», καθαρές προκατασκευασμένες συκοφαντίες που οφείλονταν στην προσωπική αντιπάθεια των εχθρών του. Ο Ματθαίος απαλλάχθηκε από τις κατηγορίες και απόκαταστάθηκε στη μητρόπολη Σερρών: «Διά του παρόντος γράμματος, διαμένειν τον ιερώτατον μητροπολίτην Σερρών αθών παντί και ανεύθυνον από των κατ' αυτού γραφέντων εγκλημάτων»⁶.

Δεν επέστρεψε αμέσως στις Σέρρες, αλλά παρέμεινε το Μάιο του 1388 ως συνοδικός στο πατριαρχείο. Στο διάστημα της απουσίας του από τη μητρόπολη Σερρών, από το 1383 μέχρι το Μάιο του 1388, διοικούσε τη μητρόπολη

⁴ Λάμπρου Σπ., *Νέος Ελληνομνημόνων* 9 (1912), 353.

⁵ Πέννα, *ό.π.*, σ. 58-59. Miklosich-Muller, *ό.π.*, τ. 2, σ. 77.

⁶ Miklosich-Muller, *ό.π.*, τ. 2, σ. 77-79.

Σερρών ως πρόεδρος ο Ζιχνών Ματθαίος και υπέγραψε «ο ταπεινός μητροπολίτης Ζιχνών και πρόεδρος Σερρών και τα δίκαια έχων του παναγιωτάτου μου αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου και υπέρτιμος Ματθαίος». Η αρχιερατεία του χωρίζεται στην προ της αλώσεως των Σερρών 1379-1383 και στη μετά την απελευθέρωσή του από τη δουλεία το 1387-1392 ή 1394. Οι επισκοπικοί πίνακες των διαφόρων ιστορικών διαφωνούν ως προς τη χρονολογία της αρχιερατείας του.

1.3. Η πολιορκία της Θεσσαλονίκης

Ο Μανουήλ Β΄, ο δεσπότης της Θεσσαλονίκης, αδιαφορώντας για την υποτέλεια του πατέρα του στο σουλτάνο, έκανε μια προσπάθεια να καταλάβει αιφνιδιαστικά τις Σέρρες. Απέτυχε εξ ολοκλήρου, διότι ο σουλτάνος Μουράτ Α΄ έστειλε πολύ στρατό στις Σέρρες με το βεζίρη Χαϊρεντίν πασά. Ο τουρκικός στρατός προχώρησε στη Χαλκιδική σφάζοντας και λεηλατώντας. Στένεψε τον κλοιό γύρω από τη Θεσσαλονίκη.

Στη μάχη που δόθηκε στον Χορτιάτη νικήθηκαν οι Βυζαντινοί. Οπισθοχώρησαν και κλείστηκαν μέσα στη Θεσσαλονίκη. Ο Χαϊρεντίν πασάς πολιορκήσε την πόλη πεισματικά. Ο Μανουήλ με συμβουλευτικό λόγο εμψύχωσε τους Θεσσαλονικείς. Τους τόνισε ότι αξίζει κανείς να υποστεί και να υποφέρει τα πάντα για την ελευθερία. Ο θάνατος είναι προτιμότερος από τη σκλαβιά και την ταπείνωση. Ζήτησε βοήθεια από την Πελοπόννησο και τη Δύση, αλλά δεν μπόρεσε κανείς να τον βοηθήσει, διότι όλοι τους είχαν τα δικά τους προβλήματα. Η πολιορκία κράτησε τέσσερα χρόνια, από το 1384 ως το 1387.

1.4. Οι Σέρρες κέντρο εκστρατειών και διαμονής των σουλτάνων

Οι Τούρκοι θεωρούσαν επικίνδυνη την πόλη των Σερρών, ως δεύτερη ακρόπολη του Ελληνισμού στο βορρά, και προσπαθούσαν να την εκτουρκέυσουν με κάθε τρόπο. Για το σκοπό αυτό μόλις την κατέλαβε, ο σουλτάνος Μουράτ Α΄ έκτισε σε ανάμνηση της καταλήψεως των Σερρών με τον αρχιτέκτονα Χαλήλ το 1385 νότια από το Μπεζεστένι το αρχαιότερο τζαμί στις Σέρρες, το Εσκή ή Άττικ τζαμί. Ο Εβλιά Τσελεμπί το χαρακτηρίζει στο οδοιπορικό του ως το καλύτερο, μολυβοσκέπαστο τζαμί της ανατολικής Μακεδονίας. Κατεδαφίστηκε το 1938.

Το πιο ξακουστό από τα τζαμιά των Σερρών είναι του Αχμέτ πασά. Ο Εβλιά Τσελεμπί στο *Οδοιπορικό* του το εγκωμιάζει ως το καλύτερο τζαμί των Βαλκανίων. Το θεωρεί μοναδικό σε όλη τη Ρούμελη και την Περσία. Λέγεται και τζαμί της Αγίας Σοφίας, επειδή ομοιάζουν πολλά σημεία της αρχιτεκτονικής του με το Ναό της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινουπόλεως. Σε εντοιχισμένη πάνω από την κεντρική είσοδο ενεπίγραφη πλάκα με αραβική γραφή ανα-

φέρεται ότι κτίστηκε από τον Μεχμέτ πασά Κεδίκ το 898 από το έτος Εγίρας, δηλαδή το 1492.

Ο Μουράτ Α΄ προχώρησε στη Σερβία και κατέλαβε τον Πρίλαπο, το Μοναστήρι, την Καστοριά και άλλες περιοχές, αλλά στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου δολοφονήθηκε. Ο διάδοχός του, σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄, ο επονομαζόμενος Γιλντιρίμ, δηλαδή κεραυνός, παρέμεινε πολύ χρόνο στις Σέρρες, όπως και ο πατέρας του Μουράτ Α΄. Οι σουλτάνοι, όπως και οι βυζαντινοί αυτοκράτορες, χρησιμοποιούσαν τις Σέρρες ως ορμητήριο κατά των Σλάβων, των Σέρβων, των Βουλγάρων και άλλων βορείων λαών. Ο Βαγιαζήτ Α΄ μετά από την απόκρουση των στρατευμάτων των Ούγγρων το 1392 και την κατάλυση του βουλγαρικού κράτους, ήρθε στις Σέρρες το 1393⁷.

Για λόγους ασφαλείας εγκατέστησε μόνιμα γύρω από τις Σέρρες πλήθη Γιουρούκων, Τούρκων γεωργών και βοσκών. Τηρώντας οι Τούρκοι έναν από τους όρους της παραδόσεως της πόλεως των Σερρών, εγκαθίσταντο έξω από τα τείχη της πόλης. Οι πρώτοι Τούρκοι εγκαταστάθηκαν στη θέση Ντιβρί, στους συνοικισμούς των Αγίων Αναργύρων και του Αραμπατζή μαχαλά και σε άλλα μέρη. Από τον αποικισμό των Τούρκων αυξήθηκε πολύ ο πληθυσμός των Σερρών. Έγινε για την Οθωμανική Αυτοκρατορία πόλη μεγάλου ενδιαφέροντος εξ αιτίας της εύφορης πεδιάδας και της στρατηγικής της θέσης. Κατέστη το κέντρο της ανατολικής Μακεδονίας.

Ο στρατηγός Γαζή Εβρενός μπέης, ως κατακτητής των Σερρών, πήρε δικαιωματικά τις εκτάσεις από τη Μονή Ηλιοκάλεως μέχρι τη Μονή Πρόδρομου (το Προδρομούδι) και μέρος του χωριού Τούμπας των Σερρών. Με το χρόνο εγκαταστάθηκαν στην πεδιάδα των Σερρών Τούρκοι μπέηδες και πασάδες εκμεταλλεζόμενοι τα απέραντα τσιφλίκια τους. Καταπίεζαν τους χωρικούς ραγιάδες να δουλεύουν δουλοπάροικοι σ' αυτά. Στο Σιδηρόκαστρο (Δεμίρ Ισάρ) εκτόπισαν τους Έλληνες από τη συνοικία τους και τους ανάγκασαν να κατέφυγουν στο Βαρόσι της πόλεως του Σιδηροκάστρου, πάνω στον άνυδρο βράχο. Ο δεσπότης της Θεσσαλονίκης, γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη Ζ΄ Μανουήλ, ανακηρύχθηκε συναυτοκράτορας⁸.

Στη Ζίχνη εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του ο Λυξάκος ως σούμπασης (επικεφαλής), αφού του παραχώρησε ο σουλτάνος πολλά κτήματα ως τιμάρια⁹.

1.5. Συγκέντρωση των υποτελών του σουλτάνου στις Σέρρες

Ο Βαγιαζήτ Α΄ κάλεσε όλους τους υποτελείς του ηγεμόνες να παρουσιάσουν μπροστά του στις Σέρρες. Παρουσιάστηκαν ο αυτοκράτορας της Κων-

⁷ Πέννα, *ό.π.*, σ. 71-74.

⁸ Βακαλόπουλου, *ό.π.*, σ. 49. Πέννα, *ό.π.*, σ. 61.

⁹ Χάμμερ Ι., *Ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*, Αθήναι 1870, τ. Α, σ. 292. Βακαλόπουλου, *ό.π.*, σ. 41.

σταντινούπολεως Μανουήλ Β΄, ο δεσπότης της Πελοποννήσου Θεόδωρος Παλαιολόγος, ο Ιωάννης Ζ΄, ο δεσπότης της Σερβίας Στέφανος Δ΄ Λαζάρεβιτς, ο ηγεμόνας της περιοχής Βαρδαρίου Κωνσταντίνος Δραγάτσης, ο κυβερνήτης της Μονεμβασιάς Παύλος Μανουήλ και άλλοι.

Ο τελευταίος παραπονέθηκε στο σουλτάνο για τον Θεόδωρο της Πελοποννήσου, τον αδελφό του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ που του αφαίρεσε βίαια τη Μονεμβασιά. Έγινε τρομερή λογομαχία. Παραλίγο ο σουλτάνος να σκότωνε τον Θεόδωρο πάνω στην οργή του. Επέβαλε πολύ σκληρούς όρους στους υποτελείς ηγεμόνες. Προκάλεσε την αγανάκτηση όλων των υποτελών. Άρχισαν να συνασπίζονται και να συμμαχούν κρυφά μεταξύ τους για να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό.

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄, για να συνάψει στενότερο δεσμό συμμαχίας με τον ηγεμόνα του Αξιού Κωνσταντίνο Δραγάτη, του πρότεινε να παντρευτεί την κόρη του Ειρήνη. Αποφάσισε να μην παρουσιαστεί ξανά ως υποτελής μπροστά στο σουλτάνο, επειδή βεβαιώθηκε ότι εξαντλήθηκε κάθε περιθώριο αξιοπρεπούς συνεννοήσεως μεταξύ τους. Ο σουλτάνος κράτησε τον Θεόδωρο κοντά του και προχώρησε προς τη Θεσσαλία. Ο Θεόδωρος δραπέτευσε. Πήγε στην Πελοπόννησο και προετοιμαζόταν για άμυνα.

1.6. Οι πολεμικές επιχειρήσεις του Βαγιαζήτ

Ο σουλτάνος, σε αντίποινα της ανυπακοής του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄, κατέλαβε τα εδάφη της Θράκης και πολιορκούσε την Κωνσταντινούπολη από το φθινόπωρο του 1394 μέχρι το 1402. Η προέλαση του Βαγιαζήτ Α΄ ήταν ακάθεκτη, κεραυνοβόλα. Οι κατακτήσεις του αναστάτωσαν ολόκληρο τον χριστιανικό κόσμο. Ο βασιλιάς της Ουγγαρίας Σιγισμούνδος πρωτοστάτησε εναντίον του. Η Ουγγαρία, η Γαλλία και η Βενετία διοργάνωσαν σταυροφορία το 1396 κατά της Τουρκίας. Προχώρησαν από τον Δούναβη μέχρι τη Νικόπολη. Στη μάχη που έκαναν σκοτώθηκαν πολλοί και νικήθηκαν οι σταυροφόροι. Χάθηκε στη μάχη αυτή η ελπίδα σωτηρίας της Ευρώπης.

Ο σουλτάνος στράφηκε να κατακτήσει ολόκληρη την Ανατολή. Πολέμησε με τον εμίρη της Καραμανίας και υπέταξε ολόκληρη την περιοχή του Ευφράτη. Προκάλεσε τους εμίρηδες να καταφύγουν στην αυλή του Μογγόλου χάνου Ταμερλάνου για να ζητήσουν την άμεση επέμβασή του. Ο Ταμερλάνος στην αρχή θέλησε να επιλύσει το ζήτημα ειρηνικά. Ο υπερήφανος Βαγιαζήτ Α΄ δεν δέχθηκε και κήρυξε πόλεμο εναντίον του. Μετά από τρία χρόνια αλληλοκαταστροφής έδωσαν την 28^η Ιουλίου του 1402 την τελική περίφημη μάχη της Άγκυρας. Νικήθηκαν οι Τούρκοι και πιάστηκε αιχμάλωτος ο Βαγιαζήτ Α΄. Δεν άντεξε και αυτοκτόνησε.

Το οθωμανικό κράτος χωρίστηκε σε τρία μέρη από τους κληρονόμους του Βαγιαζήτ. Πολέμησαν μεταξύ τους οι πέντε και επικράτησαν οι τρεις. Ο Μωάμεθ Α΄ στην Αμάσεια, ο Ίσα στη Νικομήδεια και ο Σουλεϊμάν στις ευρωπαϊκές

επαρχίες. Οι Σέρρες περιήλθαν στην εξουσία του Σουλεϊμάν, που σύναψε συνθήκη ειρήνης με τα χριστιανικά κράτη. Παραχωρήθηκαν στο Βυζάντιο οι περιοχές της Προποντίδας, της Θεσσαλονίκης, της Χαλκιδικής και ορισμένων νησιών. Σταμάτησε η προέλαση των Τούρκων και έπνευσε αέρας ελπίδας και θάρρους στο Βυζάντιο.

Ο Μανουήλ Β΄ γύρισε στην Κωνσταντινούπολη από την Ευρώπη, όπου είχε πάει να ζητήσει βοήθεια.

1.7. Η επανάσταση του Μπεντρεντίν με πανευρωπαϊκό και ασιατικό χαρακτήρα καταλήγει στις Σέρρες (18-12-1416)

Το 1402 νικήθηκαν ολοκληρωτικά οι Τούρκοι από το στρατό του Ταμερλάνου και κλονίστηκε το οθωμανικό κράτος από εσωτερικές ανωμαλίες. Ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Μανουήλ Β΄ προσπάθησε να επωφεληθεί από την όλη κατάσταση. Παρακίνησε τους δυτικούς να συνασπισθούν για να εξολοθρεύσουν τους Τούρκους. Τα σύνορα του Βυζαντίου, με τη συνθήκη του Σουλεϊμάν του 1403, επεκτάθηκαν. Χορηγήθηκαν στο Βυζάντιο τα παράλια του Στρυμόνα, η Χαλκιδική, η Θεσσαλονίκη ως τον Χορτιάτη, η Λαμία με τα περίχωρά της, το Δεσποτάτο του Μοριά και αρκετά νησιά στις Βόρειες Σποράδες.

Οι Σέρρες παρέμειναν στην εξουσία του Σουλεϊμάν, ο οποίος συγκρούστηκε με τον αδελφό του Μωάμεθ Α΄, που κυβερνούσε το κυριότερο οθωμανικό κράτος στην Αμάσεια. Αυτός έστειλε το 1409 τον αδελφό του Μουσά στην επικράτεια του Σουλεϊμάν και εξήγειρε εναντίον του όλους τους δυσαρεστημένους Οθωμανούς αξιωματούχους των Βαλκανίων. Διόρισε ως κριτή και ανώτατο θρησκευτικό άρχοντα του στρατού το σεΐχη Μπεντρεντίν. Τα αδέρφια συγκρούστηκαν κατ' επανάληψη, το Φεβρουάριο του 1410 στην Ιάμπολη και τον Ιούνιο στο Κοσμίδιο. Νίκησε ο Μουσά, αλλά στο τέλος μεταξύ των αδελφών επικράτησε ο Μωάμεθ Α΄.

Παρουσιάστηκε επιπλέον και ο έκτος γιος του Βαγιαζήτ Α΄, ο Μουσταφά, που διεκδικούσε το θρόνο. Αυτός συνεργάστηκε με το βοεβόδα της Βλαχίας Μερτέκ, με τον Τζουνεϊντ της Νικοπόλεως και το σεΐχη Μπεντρεντίν Σιμαβνάογλου, που έγινε αρχηγός της επαναστάσεως. Έδωσε θρησκευτικό χαρακτήρα στο κίνημα. Έγινε επικίνδυνη θρησκευτική επανάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, που κατέληξε στις Σέρρες.

Ο Μπεντρεντίν προερχόταν από Ελληνίδα μητέρα και Εβραίο πατέρα. Ήταν δικαστής στη Θράκη. Ήταν πολύ μορφωμένος. Επισκέφθηκε όλα τα ισλαμικά πολιτιστικά κέντρα. Τα πολυάριθμα συγγράμματά του αποδεικνύουν ότι ήταν μέγας σοφός στρατοδίκης, διάσημος νομικός και φιλόσοφος μεγάλης ευρυμάθειας. Επιδόθηκε στις θεολογικές σπουδές του Ισλάμ και ίδρυσε ένα νέο θρησκευτικό μωαμεθανικό δόγμα με νέες προπαγανδιστικές κοινωνικές ιδέες για ακτημοσύνη, κοινοκτημοσύνη και ολοκληρωτική συναδέλφωση με τους

χριστιανούς. Απέκτησε πολλούς οπαδούς που πίστευαν ότι έπρεπε να έχουν, εκτός από τις γυναίκες, κοινά όλα τα άλλα, δηλαδή τροφές, ενδύματα, ζώα και σπίτια, με σύνθημα: «Εγώ τον σον οίκον ως εμόν, συ δε τον εμόν ως σον, πλην του θηλέως μέρους».

Επίσης πίστευαν πως «ουκ έστι άλλως σωθήναι των απάντων ειμή εν τη ομονοία της πίστεως των Χριστιανών». Είχε πολλούς οπαδούς από όλες τις τάξεις των χωρικών. Προσέλκυσε ακόμη και ένα μουσουλμανικό τάγμα μοναχών, τους μπεχτασάδες, που είχαν μια πίστη πανθεισμού. Εμφάνιζαν πολλές παρεκκλίσεις από το Μωαμεθανισμό. Προσπαθούσε με αυτούς να προσηλυτίσει στο Μωαμεθανισμό τους χριστιανούς. Ήταν ένα πολιτικό κίνημα επικρατήσεως του Μπεντρεντίν με θρησκευτικό πρόσχημα που βασίστηκε στο φανατισμό των δερβίσηδων, Τούρκων μωαμεθανών μοναχών, των οποίων αρχηγός ήταν ο αρνησίθρησκος Ιουδαίος Τορλάκ Κεμαλί.

Ο Μπεντρεντίν, όταν νικήθηκε ο Μουσά, συνελήφθη και φυλακίστηκε στη Νίκαια. Δραπέτευσε από τη φυλακή. Με πολλούς οπαδούς εισέβαλε από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα και έφτασε στη Θεσσαλονίκη. Γενικεύτηκε όμως η επανάσταση σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ήταν το σοβαρότερο και κρισιμότερο εσωτερικό πρόβλημα της εποχής.

Το κράτος των Οθωμανών είχε ως ιδεολογία και σύνθημα τον ιερό πόλεμο εναντίον των χριστιανών. Η επανάσταση του Μπεντρεντίν ανέτρεπε το σύνθημα αυτό και επέβαλλε με τη βία τη θεωρία της υποχρεωτικής συναδέλφωσης με τους χριστιανούς. Κήρυττε ότι όποιος εκ των μωαμεθανών ισχυρισθεί ότι δεν υπάρχουν ευσεβείς χριστιανοί είναι ασεβής.

Διεξήχθησαν πεισματώδεις αγώνες σε πολλά μέρη με πολλές νίκες των επαναστατών. Σε μάχη έξω από τη Θεσσαλονίκη νικήθηκαν οι επαναστάτες και οπισθοχώρησαν προς τις Σέρρες. Η επανάσταση των ευρωπαϊκών περιοχών καταπνίγηκε τελικά στις Σέρρες. Ο Μουσταφά και ο Τζουνεϊντ παραδόθηκαν στους Βυζαντινούς ως όμηροι. Ο αρχηγός του κινήματος Μπεντρεντίν αμυνόταν σθεναρώς στις Σέρρες, αλλά πιάστηκε αιχμάλωτος και κρεμάστηκε ως προδότης στις 18 Δεκεμβρίου του 1416.

Ο τάφος του σοφού στρατοδίκη με τα πολλά συγγράμματα ήταν στο δυτικό μέρος της πόλεως των Σερρών, στο κεντρικό νεκροταφείο των Τούρκων Ορτά Μεζαρλίκ. Βρισκόταν εκεί που ενώνονται οι οδοί Βενιζέλου–Μαυροκορδάτου και Μιαούλη–29ης Ιουνίου. Σωζόταν μέχρι το 1913. Αναφέρεται από τον F. Babinger¹⁰ ότι τα οστά του Μπεντρεντίν μεταφέρθηκαν κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923 στην Κωνσταντινούπολη. Αν παρέμενε ο τάφος του στις Σέρρες θα γινόταν προσκύνημα των ισλαμιστών. Θα επισκέπτονταν την πόλη των Σερρών πολλοί μουσουλμάνοι.

¹⁰ Babinger F., “Schejeh Bedr ed-dīn, der Sohn des Richters von Simaw,” *Islam* 11 (1921), 1-106.

Οι άλλοι αρχηγοί αιχμαλωτίστηκαν και μάλιστα ο Μουσταφά σταυρώθηκε στην Έφεσο.

1.8. Ο σουλτάνος Μουράτ ο Β΄

Τον Μωάμεθ Α΄ διαδέχθηκε ο γιος του Μουράτ Β΄. Δωδεκαετής ανέλαβε επίσημα την εκπροσώπηση της νόμιμης δυναστείας. Έγινε αρχηγός δύο εκστρατειών κατά του Μπεντρεντίν. Στις 14 Φεβρουαρίου 1416 μαζί με το βεζίρη του Βαγιαζήτ πασά πέρασαν από τις Σέρρες. Ο σουλτανικός στρατός προχωρούσε στις επαναστατημένες χώρες και τους θέριζε όλους με τις σπάθες του. Έσφαζε ανεξέλεγκτος γέροντες, νήπια, άνδρες και γυναίκες.

Το 1421 ο Μουράτ Β΄ ανέλαβε επίσημα το θρόνο. Διεξήγαγε πάρα πολλούς πολέμους. Εκστράτευσε και εναντίον της Θεσσαλονίκης, στην οποία εγκαθίσταντο και Βενετοί. Διερχόμενος από τις Σέρρες στις 14 Φεβρουαρίου 1430 έμεινε εκεί για ένα διάστημα.

Κατά την πληροφορία του ιστορικού Χάμμερ¹¹, ο Μουράτ Β΄ έμεινε πολλές φορές στις Σέρρες και εντρύφησε στις ηδονές της τραπέζης και στις απολαύσεις της νεότητας.

Στις 26 Μαρτίου έφτασε με τον πολυάριθμο στρατό του στα τείχη της Θεσσαλονίκης, ζητώντας την άμεση παράδοσή της. Η άμυνα ήταν ανεπαρκής. Οι Θεσσαλονικείς σκέφθηκαν να παραδοθούν αλλά τους εμπόδιζαν οι διαμένοντες Βενετοί. Η Θεσσαλονίκη κυριεύτηκε με έφοδο στις 29 Μαρτίου 1430. Ληλατήθηκε πολύ. Ο Μουράτ Β΄ στράφηκε κατόπιν κατά των Σέρβων και των Ούγγρων. Στράφηκε κατά των σταυροφόρων που είχε οργανώσει ο Πάπας Ευγένιος Δ΄. Ο στρατός των Ούγγρων, Πολωνών και Βλάχων νίκησε στην αρχή δύο φορές τους Τούρκους κοντά στη Ναϊσό. Συγχρόνως επαναστάτησε και ο ηγεμόνας της Αλβανίας Γεώργιος Καστριώτης Σκεντέρμπεης κατά των Τούρκων. Ο δεσπότης της Πελοποννήσου Κωνσταντίνος επωφελούμενος της καταστάσεως κατέλαβε την Αθήνα και τη Θήβα και ανοικοδόμησε το έξι μιλίων τείχος στον Ισθμό της Κορίνθου. Ο Μουράτ Β΄ σύμφωνα με την εντολή του Κορανίου υπέγραψε μαζί τους δεκαετή συνθήκη ειρήνης στην Αδριανούπολη.

Δεν κράτησε η συνθήκη αυτή για πολύ, διότι μετά από αυτές τις νίκες τους οι ευρωπαϊκές δυνάμεις θεώρησαν ότι ήταν ευκαιρία να διώξουν τους Τούρκους από την Ευρώπη και παραβίασαν τη συνθήκη. Το φθινόπωρο του 1444 νέος σταυροφορικός στρατός ξεκίνησε από την Ουγγαρία και έφτασε στη Βάρνα. Δυστυχώς νικήθηκε και χάθηκε η ευκαιρία της οριστικής εκδίωξης των Τούρκων από την Ευρώπη.

Μετά από μια ανάπαυλα ο Μουράτ Β΄ εκστράτευσε εναντίον της Πελοποννήσου, διότι ο δεσπότης αυτής Κωνσταντίνος έφτασε μέχρι την Πίνδο. Οδηγώντας μεγάλο στράτευμα προς νότο ο Μουράτ Β΄ πέρασε και από τις

¹¹ Χάμμερ, *ό.π.*, τ. Β, σ. 91.

Σέρρες. Στις Σέρρες παρουσιάστηκε ως απεσταλμένος πρέσβης του δεσπότη Κωνσταντίνου (του μετέπειτα τελευταίου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης) ο Αθηναίος Χαλκοκονδύλης. Ήταν ο γνωστός ιστορικός, πατέρας του καθηγητή των Μεδίκων στη Φλωρεντία Δημητρίου και του ιστορικού Βασιλείου Χαλκοκονδύλη. Ζήτησε από τον Μουράτ εκ μέρους του Κωνσταντίνου, δεσπότη της Πελοποννήσου, να του δοθεί η χώρα που βρίσκεται και από τα δύο μέρη του Ισθμού της Πελοποννήσου και της Αττικής, όπως την είχε πριν από αυτόν ο αυτοκράτορας Ιωάννης. Ο Μουράτ απέρριψε το αίτημα και φυλάκισε τον Χαλκοκονδύλη. Προχώρησε ακάθεκτος προς νότο και έφτασε μπροστά στο τείχος το Νοέμβριο του 1446. Ζήτησε επίμονα την καταστροφή του. Ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε να το καταστρέψει, διότι ήλπιζε ότι μπορούσε να αντισταθεί αποτελεσματικά. Το τείχος υποχώρησε από το βομβαρδισμό και στις 10 Δεκεμβρίου κυριεύθηκε. Οι Τούρκοι ισοπέδωσαν το τείχος, λεηλάτησαν την περιοχή και κατέσφαξαν ή αιχμαλώτισαν τους κατοίκους της Πελοποννήσου¹².

2. Η μητριά του κατακτητή, η κυρα-Μάρω

2.1. Καταγωγή και προσωπικότητα της Μάρως

Ο σουλτάνος Μουράτ Β' φεύγοντας από τις Σέρρες το 1435 παντρεύτηκε στην Αδριανούπολη τη Μάρω, κόρη του ηγεμόνα της Σερβίας Γεωργίου Μπράκοβιτς. Η Μάρω γεννήθηκε το 1402 στη Σιμένδρια της Σερβίας. Ο πατέρας της ήταν ηγεμόνας της Σερβίας, θερμός φιλέλληνας, που μιλούσε και έγραφε την ελληνική γλώσσα σαν μητρική. Μητέρα της Μάρως ήταν η πριγκίπισσα Ειρήνη η Καντακουζηνή. Φημιζόταν για την ομορφιά και το φωτεινό μυαλό της. Ήταν ηγεμονική προσωπικότητα. Μετά από το θάνατο του άνδρα της Γεωργίου Μπράκοβιτς η Ειρήνη κυβέρνησε τη Σερβία με μεγάλη πολιτική επιδεξιότητα. Άφησε εποχή για την προστασία και την ανάπτυξη του σερβικού λαού. Οι Σέρβοι την υμνούν σαν θρυλικό πρόσωπο στα δημοτικά τους τραγούδια.

Αδελφή της Ειρήνης και θεία της Μάρως ήταν η Ελένη. Παντρεύτηκε τον τελευταίο αυτοκράτορα της Τραπεζούντας Δαβίδ, ο οποίος, κατά τη γνώμη μερικών ιστορικών, απαγχονίστηκε με τα παιδιά του στις Σέρρες.

Η Μάρω προερχόταν από μορφωμένους και καλλιεργημένους γονείς. Μεγάλωσε στην πρωτεύουσα της Σερβίας, τη Σιμένδρια, και έτυχε επιμελημένης ελληνοχριστιανικής ανατροφής από τη μητέρα της, από την οποία πήρε πολλά προσόντα. Διακρινόταν για την ομορφιά της, τη φιλομάθειά της, την ευφυΐα της, το σπινθηροβόλο πνεύμα της και περισσότερο από όλα για τα ψυχικά της χαρίσματα.

¹² *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1976, τ. Θ, σ. 204.

Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ βρισκόταν σε διαρκείς πολέμους με τη Σερβία. Πληροφορήθηκε για την ομορφιά της Μάρως και άλλαξε τακτική στον πόλεμο. Ζήτησε από τον πατέρα της τη Μάρω σε γάμο. Λέγεται ότι ο πατέρας της πρότεινε το γάμο για να επικρατήσει ειρήνη. Πάντως, όπως κι εάν έχει η υπόθεση, η Μάρω συντέλεσε στο να καταπαύσει ο πόλεμος και να ειρηνεύσουν οι δύο λαοί.

Αντέδρασε στην αρχή στον αλλόθρησκο γάμο, αλλά συγκατατέθηκε υπό δύο όρους: να σταματήσουν οι εχθροπραξίες μεταξύ Σερβίας και Τουρκίας και να διατηρήσει τη χριστιανική της πίστη και ενδυμασία. Ο σουλτάνος φαίνεται ότι την αγάπησε αληθινά και δέχθηκε ευχαρίστως τους όρους, σε σημείο που της επέτρεψε να εκπληρώνει τα χριστιανικά της καθήκοντα και στα ανάκτορα ακόμη.

Το ότι η Μάρω παρέμεινε πιστή χριστιανή σ' όλη τη ζωή της φαίνεται και από τον αρχαίο Κώδικα της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών (σ. 81). Στον Κώδικα φέρεται καταγεγραμμένη η αφιέρωση μιας εικόνας της Παναγίας με Τίμιο Ξύλο της Μάρως. Αναφέρεται το 1643 να είναι καταγεγραμμένη και σε άλλο μέρος του μητροπολιτικού Κώδικα: «Έτερη της Παναγίας εικόν συρτή εγκεκοσμημένη η λεγόμενη της Κυράς Μάρως». Η εικόνα αυτή σωζόταν μέχρι το 1913 στην παλαιά μητρόπολη των Αγίων Θεοδώρων και κάηκε μαζί με το ναό. Στη Δάφνη των Σερρών σώζεται ακόμη ο πύργος της Μάρως. Η Μάρω έχει σχέση με το νομό Σερρών, διότι έμεινε και έδρασε σ' αυτόν για πολύ καιρό.

2.2. Η επίδραση της Μάρως στον Μωάμεθ τον Κατακτητή

Η Μάρω επέδρασε στην ψυχή του σουλτάνου Μουράτ Β΄ ευνοϊκά, διότι στα τελευταία χρόνια της ζωής του είχε φιλειρηνικές διαθέσεις. Εισακουγόταν η γνώμη της στα ανάκτορα. Είχε μεγάλη επιρροή σε πολλούς παράγοντες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε ένα έγγραφο του Raitscih της 19^{ης} Απριλίου 1479 υπογράφει η Μάρω με τον τίτλο «Σουλτάνα του Αυτοκράτορος Μουράτ Β΄ ευσεβής Κιζαρίνα, Μάρα, θυγάτηρ του Δεσπότη Γεωργίου». Πολλοί κατάδιωγμένοι χριστιανοί σώθηκαν από το θάνατο με την επέμβασή της¹³.

Ως χριστιανή μητριά έδειχνε ειλικρινή αγάπη στο μικρό Μωάμεθ και του εμφύσησε κατά το δυνατόν ευγενικά και φιλόνηθρα αισθήματα προς τους χριστιανούς. Τον αγαπούσε σαν παιδί της και γι' αυτό, παρότι ήταν μητριά του, την εκτιμούσε και την ονόμαζε μητέρα. Του δίδαξε την ελληνική γραφή και γλώσσα. Στη βιβλιοθήκη των Παρισίων σώζεται μια επιστολή του Μωάμεθ Β΄ γραμμένη από τον ίδιο στα ελληνικά. Στο πρώτο νόμισμα που έκοψε ως σουλτάνος ο Μωάμεθ Β΄ έβαλε ελληνική επιγραφή. Εξάλλου και τα προνόμια που παραχώρησε στον Οικουμενικό Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο τα αποδίδουν μερικοί ιστορικοί στη επίδραση της μητριάς του Μάρως.

¹³ Στράτη, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 88-89.

2.3. Πρόταση γάμου της Μάρως με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Παλαιολόγο

Το 1451 πέθανε ο Μουράτ ο Β΄ και η Μάρω έμεινε χήρα. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου, είχε μείνει για δεύτερη φορά χήρος το 1442. Η πρώτη γυναίκα του, η Μαγδαληνή, που μετονομάστηκε Θεοδώρα, πέθανε την πρώτη χρονιά του γάμου τους το 1429. Η δεύτερη γυναίκα του, η Αικατερίνη Καττιλουσία, πέθανε το 1442. Μετά από πέντε χρόνια ανέθεσε στο φίλο του Γεώργιο Φραντζή να ενδιαφερθεί να βρεθεί κατάλληλη πριγκίπισσα. Όταν πέθανε ο Μουράτ Β΄ προτάθηκε από τον Φραντζή να νυμφευτεί ο Κωνσταντίνος τη Μάρω. Ο αυτοκράτορας ήταν διστακτικός, διότι πρώτον ήταν συγγενής τους από τη μάνα της, δεύτερον ήταν παντρεμένη με Τούρκο και τρίτο ήταν μεγάλη στην ηλικία, πενήντα ετών, και δεν ήλπιζε να αποκτήσει διάδοχο απ' αυτήν. Ο Φραντζής επέμεινε για πολιτικούς λόγους. Πίστευε ότι θα επηρεαζόταν ευνοϊκά ο Μωάμεθ Β΄ από το γάμο της μητριάς του με τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου και δεν θα επιχειρούσε την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, αν η πολυαγαπημένη του μητριά Μάρω γινόταν αυτοκράτειρα του Βυζαντίου. Υπέρ αυτού του γάμου τάχθηκε και η συγγενής της Μάρως, η χήρα του πρωτοστάτορα Καντακουζηνού.

Η Μάρω ως χήρα ζήτησε από το διάδοχο Μωάμεθ Β΄ την άδεια να γυρίσει στη Σερβία. Αυτός ευχαρίστως της το επέτρεψε. Την έστειλε στη Σερβία επίσημα με πλούσια δώρα και ανανέωσε την υπάρχουσα συνθήκη ειρήνης Σερβίας–Τουρκίας. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας έστειλε στη Σερβία τον ανεψιό της πρωτοστατόρισας, Μανουήλ Παλαιολόγο, για να τη ζητήσει σε γάμο. Οι δικοί της δέχθηκαν ευχαρίστως, αλλά η Μάρω αρνήθηκε διότι υποσχέθηκε να υπηρετήσει τον υπόλοιπο χρόνο της ζωής της το Θεό «εν σωφροσύνη και Παρθενία». Ναυάγησε το συνοικέσιο και ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ προτίμησε τη θυγατέρα του βασιλιά της Ιβηρίας, Γεωργία. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάληψη της Σερβίας από τους Τούρκους ο Μωάμεθ Β΄ παντρεύτηκε την ανιψιά της Μάρως, την Κραλίτσα, κόρη του αδελφού της Λαζάρου και της πριγκίπισσας Ελένης, που ήταν κόρη του Θωμά Παλαιολόγου. Κάλεσε και τη Μάρω στην Κωνσταντινούπολη. Λόγω της μεγάλης επιρροής που ασκούσε στον Μωάμεθ τον Πορθητή και τα μεγάλα δικαιώματα που είχε στα ανάκτορα, η παρουσία της συνέβαλε σε πολλά υπέρ των Ελλήνων και των Σέρβων. Το έργο της ήταν πολύ δύσκολο.

2.4. Συμπαράσταση της Μάρως στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και διάσωση των ιερών κειμηλίων

Η Μάρω ενδιαφερόταν πάρα πολύ για τα εκκλησιαστικά θέματα. Είχε μεγίστη επιρροή στα πατριαρχικά ζητήματα. Την εποχή εκείνη η Υψηλή Πύλη καθιέρωσε στην εκλογή του Πατριάρχη το πεσκέσι, δηλαδή την εξαγορά του

πατριαρχικού θρόνου με πλειοδοτικό διαγωνισμό σε χρυσές λίρες. Ο Συμεών ο Τραπεζούντιος ανέβασε πρώτος το πεσκέσι σε 1.000 χρυσά φλουριά. Η Μάρω όμως, που εκτιμούσε πολύ το μητροπολίτη Φιλιππουπόλεως Διονύσιο για την αρετή και την ευσέβειά του, πρόσφερε το 1466 το διπλάσιο ποσό και τον ανέδειξε Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Ο Διονύσιος παραιτήθηκε από το θρόνο το 1471 και μόνασε τρία χρόνια ως απλός μοναχός στο μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσης χωρίς να καταλάβει κανείς την ιδιότητά του. Ήταν πολύ ασκητικός, άμεμπτος, υπόδειγμα αγιότητας. Επανεξελέγη Πατριάρχης το 1488 και υπηρέτησε άλλα δυόμισι χρόνια. Λόγω γήρατος παραιτήθηκε. Επανήλθε στην Εικοσιφοίνισσα και έγινε ο δεύτερος κτήτορας αυτής. Πέθανε σε ηλικία 85 ετών. Η Εκκλησία τον ανακήρυξε άγιο. Το σκήνωμά του βρίσκεται στην Εικοσιφοίνισσα¹⁴.

Με την επέμβαση της Μάρως διασώθηκαν αρκετά εκκλησιαστικά κειμήλια, λείψανα αγίων και ανεκτίμητα ιερά σύμβολα της χριστιανικής πίστεως.

Η προαγωγή τής επισκοπής Εζεβών σε μητρόπολη οφειλόταν στην επέμβαση της Μάρως για να προάγει και τον κτήτορα της Μονής του Τιμίου Προδρόμου Ιωαννίκιο σε μητροπολίτη.

Η καταστροφή της Κωνσταντινουπόλεως από τους Τούρκους συγκλόνησε τη Μάρω και γι' αυτό επιθύμησε να φύγει σε ένα ήσυχο, γεμάτο από φυσικές ομορφιές μέρος.

Ο προγονός της Μωάμεθ Β' συγκατατέθηκε να εγκατασταθεί στην κωμόπολη των Εζεβών, τη σημερινή Δάφνη της Βισαλτίας Σερρών. Της χορήγησε ηγεμονική ετήσια σύνταξη, πλούσια δώρα και μεγάλη έκταση γης. Την κατεύοδωσε με αυτοκρατορικές τιμές μέχρι την αποβάθρα της Κωνσταντινουπόλεως.

Η Μάρω πήρε μαζί της τα δώρα των τριών Μάγων και ένα μεγάλο μέρος του Τιμίου Σταυρού του Ιησού Χριστού. Πέρασε πρώτα από τη Μονή του Αγίου Παύλου του Αγίου Όρους, όπου μόναζε ο πατέρας της Γεώργιος Μπράκοβιτς, και του παρέδωσε τα δώρα των τριών Μάγων. Ειδοποιηθέντες οι μοναχοί βγήκαν έξω από τη μονή προς προϋπάντησή της για να τα παραλάβουν. Η Μάρω αποβιβάστηκε από το πλοίο, αλλά καθ' οδόν προς τη Μονή του Αγίου Παύλου άκουσε από άγνωστο πρόσωπο μια φωνή που της απαγόρευε να προχωρήσει. Υπάκουσε στη φωνή του αβάτου του Αγίου Όρους και περίμενε στην παραλία τους μοναχούς. Τους παρέδωσε τα δώρα και έφυγε χωρίς αντίρρηση. Στο σημείο που άκουσε την απαγορευτική φωνή στήθηκε σε ανάμνηση ένας σταυρός και ανεγέρθηκε ένα τετράγωνο οικοδόμημα με τρούλο. Σ' αυτό ζωγράφισαν την παράδοση των Τιμίων δώρων από την κυρα-Μάρω. Στη λιτανεία των Τιμίων δώρων που γίνεται τα Χριστούγεννα στη μονή κατέρχονται οι μοναχοί μέχρι τον ως άνω σταυρό της βασιλίσσας. Ο Μπράκοβιτς ανήγειρε με δικά του έξοδα εκεί το Ναό του Αγίου Γεωργίου.

¹⁴ *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5, στήλες 15-20.

2.5. Η εγκατάσταση της Μάρως στην Έζοβα της Βισαλτίας

Μετά από όλα αυτά η Μάρω ήρθε και εγκαταστάθηκε στην κωμόπολη της Βισαλτίας Έζοβα ή Εξεβαί, το σημερινό χωριό Δάφνη της περιοχής Νιγρίτης.

Στο μέρος αυτό και σε απόσταση δύο περίπου χιλιομέτρων υπήρχε αρχαία πόλη που άλλοι θεωρούν ότι ήταν η αρχαία Ορέσκεια και άλλοι η Όσσα. Σώζονται πάρα πολλά ερείπια στο μέρος αυτό και βρέθηκαν νομίσματα με την επιγραφή «ΟΡΕΣΚΙΩΝ». Στα βυζαντινά χρόνια η κωμόπολη αυτή ήταν έδρα επισκοπής. Σ' αυτήν έγινε επίσκοπος, στο τελευταίο τέταρτο του 13^{ου} αιώνα, ο πρώτος κτήτορας της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου Μενοικέως Ιωαννίκιος. Εποίμανε για λίγα χρόνια και λόγω της μεγάλης ηλικίας του παραιτήθηκε¹⁵.

Ο πύργος της Μάρως στη Δάφνη της Βισαλτίας

Ήταν αξιόλογη κωμόπολη, διότι ήταν συγκοινωνιακός κόμβος όλων των μεγάλων πόλεων της Βισαλτίας και της περιοχής Στρυμόνα. Βρίσκεται σε εύφορη περιοχή και σε οχυρωμένη εκ φύσεως θέση. Ήταν ένας πραγματικός παράδεισος με τον κατάφυτο από ευσκιόφυλλα ωραία δέντρα στις όχθες του Εζοβίτη ποταμού και των γύρω χειμάρρων. Το έδαφος ήταν πολύ γόνιμο και απέδιδε πολλά προϊόντα.

¹⁵ Χριστοφόρου, *Προσκυνητάριον*, σ. 17-20.

Ήταν ιδεώδες μέρος διαμονής για τη Μάρω. Διάλεξε σκοπίμως αυτή την κωμόπολη για να περάσει τις τελευταίες δεκαετίες της ζωής της. Έκτισε το σωζόμενο στη Δάφνη πύργο το 1456 με έναν πρωτότυπο τρόπο. Δεν υπάρχει είσοδος σε καμιά πλευρά του πύργου. Επικοινωνούσε με υπόγεια μακρά στοά με δεύτερο πύργο που ήταν έξω από την Έζοβα, στο παρεκκλήσι της Αγίας Μαρίνας. Η είσοδος και η έξοδος του πύργου βρίσκονταν στον πύργο της Αγίας Μαρίνας. Συνέχισε τη δραστηριότητά της στην πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και από την Έζοβα.

Επισκέφθηκε στις Σέρρες την αδελφή της μητέρας της, την Ελένη, που ήταν η τελευταία αυτοκράτειρα της Τραπεζούντας του Πόντου και εξορίστηκε οικογενειακά στις Σέρρες. Κατά την επίσκεψή της αφιέρωσε στην παλαιά μητρόπολη των Αγίων Θεοδώρων την εικόνα της Παναγίας με το Τίμιο Ξύλο του Σταυρού του Ιησού Χριστού.

Η Μάρω λόγω της σπάνιας ομορφιάς, της πηγαίας ειλικρινούς αγάπης προς όλους και των πολλών της αρετών είχε μεγάλη επιρροή στους τρομερούς κατακτητές σουλτάνους Μουράτ Β΄ και Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή. Συντέλεσε πολλές φορές στην επικράτηση της ειρήνης μεταξύ Σερβίας και Τουρκίας και στον τερματισμό του καταστροφικού για τους χριστιανούς πόλεμου μεταξύ Τούρκων και Βενετών στην Πελοπόννησο και στα νησιά του Αιγαίου πελάγους. Ζούσε ευσεβώς και ενάρετα κάνοντας πολλές αγαθοεργίες. Οι χριστιανοί την αγαπούσαν και την ονόμαζαν μητέρα Μάρω ή κυρα-Μάρω, ενώ οι Τούρκοι τη μίσησαν επειδή επηρέαζε υπέρ των Σέρβων και των Ελλήνων τον προγονό της σουλτάνο Μωάμεθ. Το Διβάνι θέλησε να απαλλαγεί από την ενοχλητική της παρουσία.

Ο Ομούρ μπέης την πλησίασε στη Δάφνη με ανήθικες προθέσεις, αλλά αυτή αρνήθηκε και έφυγε κρυφά από τον υπόγειο διάδρομο του πύργου. Ο Ομούρ έβαλε ανθρώπους του να τη δολοφονήσουν, αλλά πρόλαβε να δραπετεύσει από το δεύτερο πύργο και σώθηκε.

Υπέρ αυτής της παραδόσεως συνηγορεί και η κατασκευή του πύργου, που σώζεται στο κέντρο του χωριού της Δάφνης και επικοινωνούσε με το εξωκλήσι της Αγίας Μαρίνας. Σώζονται τα ερείπια και του πύργου της Αγίας Μαρίνας δυτικά του χωριού με βυζαντινές τοιχογραφίες σε μια σπηλιά. Οι πύργοι, για λόγους ασφαλείας επικοινωνούσαν υπογείως. Πρέπει να ερευνηθούν αρχαιολογικά αυτοί και η στοά τους για να αξιοποιηθούν ως πόλος έλξεως τουριστών. Οι πύργοι αυτοί μας θυμίζουν πολλά από την ιστορία και τη ζωή της μεγάλης χριστιανής αρχόντισσας Μάρως, που τίμησε και δόξασε τους Σέρβους και τους Έλληνες χριστιανούς. Δεν αλλαξοπίστησε ανάμεσα σε πολλούς φανατικούς μουσουλμάνους, αλλά έμεινε πιστή στο Χριστιανισμό με απaráβατες ηθικές αρχές αγίας και βοήθησε με όλη τη δύναμη της ψυχής της τους

υπόδουλους χριστιανούς. Νομίζω ότι ο πύργος επιβάλλεται να συντηρηθεί και να αξιοποιηθεί από τη βυζαντινή αρχαιολογία ως μνημείο¹⁶.

3. Ο τελευταίος αυτοκράτορας του Πόντου στις Σέρρες

Αναφέρθηκε παραπάνω η θεία της Μάρως Ελένη, θυγατέρα του πρωτοστάτορα του Μιστρά Μιχαήλ Καντακουζηνού, η οποία παντρεύτηκε τον τελευταίο αυτοκράτορα της Τραπεζούντας του Πόντου Δαβίδ Κομνηνό.

Η Τραπεζούντα πολιορκήθηκε στενά από τη θάλασσα και την ξηρά και επειδή δεν υπήρχε καμιά ελπίδα βοήθειας από κανένα μέρος παραδόθηκε. Μετά από διεξαγωγή συνομιλιών, ο Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής εγκατέστησε τον αυτοκράτορα Δαβίδ μαζί με όλη την οικογένειά του στην περιοχή του Στρυμόνα και του παραχώρησε ως σιτηρέσιο για διατροφή της οικογένειάς του αγροκτήματα.

Οι γνώμες των ιστορικών σ' αυτό το θέμα δίστανται, καθώς άλλοι θεωρούν ως τελευταίο τόπο διαμονής του αυτοκράτορα Δαβίδ τις Σέρρες και άλλοι την Αδριανούπολη. Η διαμονή του στις Σέρρες, σύμφωνα με τη γνώμη του Κ. Πέννα, ενισχύεται από τα εξής: α) Στις Σέρρες εγκαταστάθηκαν διακεκριμένες οικογένειες από την Τραπεζούντα, όπως του πρωτοβεστιάριου Αμοιρούζη, που αποτελούσαν την αυτοκρατορική αυλή και συνόδευαν τον αυτοκράτορα μετά την πτώση διά συνθηκολογήσεως της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας¹⁷. β) Ο ιστορικός Κ. Παπαρηγόπουλος στα ιστορικά ανέκδοτα αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας της Τραπεζούντας Δαβίδ εγκαταστάθηκε πρώτα στην Αδριανούπολη, αλλά επειδή τα κτήματα που του παραχωρήθηκαν ήταν στις Σέρρες, ήρθε και εγκαταστάθηκε στη συνέχεια μόνιμα στις Σέρρες. Οι τουρκικές πηγές αναφέρουν το αντίθετο, ότι δηλαδή πρώτα εγκαταστάθηκε στις Σέρρες και μετά του δόθηκε άδεια να εγκατασταθεί στην Αδριανούπολη.

Ο αρχιμανδρίτης Πανάρετος Τοπαλίδης στο ιστορικό έργο του *Ο Πόντος ανά τους αιώνες* (σ. 82-84) αναφέρει ότι οι σπουδαιότερες οικογένειες που διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο στην Αυτοκρατορία του Πόντου, όπως π.χ. των Δωρανιτών και Καβασιτών, αλλά και άλλες, μετά από την πτώση της αυτοκρατορίας τους ακολούθησαν τον αυτοκράτορα στην εξορία του και εγκαταστάθηκαν στις Σέρρες, όπου τους παραχωρήθηκαν εκτάσεις γης από τον Μωάμεθ Β΄. Είναι η πόλη που συνδέεται στενά με τον Πόντο.

Το ότι επελέγησαν οι Σέρρες ως τόπος διαμονής του τελευταίου αυτοκράτορα της Τραπεζούντας και της ακολουθίας του δικαιολογείται και κληρονομικά από τη γυναίκα του αυτοκράτορα, την Ελένη, που ήταν θυγατέρα του πρωτοστάτορα του Μιστρά Μανουήλ Καντακουζηνού, δηλαδή τετρασέγγονη

¹⁶ Μακεδονικό Ημερολόγιο (1957), 225-232. Παπαθανασίου Ε., *Η Ιστορία της Νιγρίτης και της επαρχίας Βισαλτίας*, Νιγρίτα 1970, σ. 60-62.

¹⁷ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 66.

του Ιωάννη Καντακουζηνού, ο οποίος, είχε πάρα πολλά κτήματα και βοσκοτόπια στην περιοχή των Σερρών. Ο συνοικισμός των Αγίων Αναργύρων διατηρεί και σήμερα ακόμη το όνομα Κατακονόζι. Επομένως ο σουλτάνος δεν παραχώρησε ξένα κτήματα στον αυτοκράτορα του Πόντου, αλλά την προγονική περιουσία της γυναίκας του Ελένης. Από αυτά και άλλα πολλά φαίνεται ότι ο τελευταίος αυτοκράτορας της Τραπεζούντας μάλλον εγκαταστάθηκε το 1461 οικογενειακά με την αυτοκρατορική του αυλή και τις επισημότερες οικογένειες του Πόντου στις Σέρρες. Δεν μπόρεσε όμως να ζήσει για πολύ καιρό ήσυχη ζωή στις Σέρρες, διότι θεωρήθηκε από το σουλτάνο συνωμότης από το εξής γεγονός:

Η ανεψιά τού αυτοκράτορα Αικατερίνη και σύζυγος του ηγεμόνα της Μεσοποταμίας Χασάμπεη έστειλε στο θείο της μια επιστολή και τον παρακαλούσε να της στείλει έναν από τους γιους του. Ο Μωάμεθ Β΄ είχε προστριβές με τον Χασάμπεη και ετοιμαζόταν να εκστρατεύσει εναντίον του. Έμαθε για την επιστολή αυτή και θεώρησε ότι ο αυτοκράτορας και ο επικίνδυνος αντίπαλος των Τούρκων Χασάμπεη συνωμοτούσαν εναντίον του. Αδιαφορώντας για τις συνθήκες που σύναψε κατά την παράδοση του Πόντου διέταξε να απαγχονιστούν χωρίς δίκη όλα τα άρρενα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας των Κομνηνών, εκτός από την αυτοκράτειρα Ελένη. Στήθηκαν αγχόνες και κρεμάστηκαν με τη σειρά ο αυτοκράτορας, οι τρεις γιοι του και μετά ο μικρός οκταετής ανεψιός του Αλέξιος, γιος του πρώτου αυτοκράτορα του Πόντου Καλοϊωάννη.

Είναι αδύνατον και να σκεφτεί κανείς ακόμη το θέαμα αυτό του απαγχονισμού ολόκληρης της αυτοκρατορικής οικογένειας του Πόντου μπροστά στην τραγική εκείνη σύζυγο και μάνα αυτοκράτειρα Ελένη που παρακολουθούσε τον απαγχονισμό του συζύγου της και των τριών παιδιών της. Η διαταγή του σουλτάνου ήταν να παραμείνουν τα πτώματα των νεκρών άταφα, αλλά αυτή, σαν άλλη Αντιγόνη, δε λογάριασε τη διαταγή του σουλτάνου και όταν έφυγαν όλοι και έμεινε μόνη της στον τόπο του απαγχονισμού κατέβασε τα σώματα όλων από τις αγχόνες και τα έθαψε μόνη της. Μετά, δίπλα από τους πέντε τάφους των δικών της, έφτιαξε μια αχυροκαλύβα και μόνασε στην υπόλοιπη ζωή της μακριά από τα πλούτη των ανακτόρων και τις εφήμερες δόξες¹⁸.

4. Ο Γεννάδιος Σχολάριος

4.1. Η διαμονή του Γενναδίου στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου Σερρών

Ο Γεννάδιος Σχολάριος, μεταξύ των τόσων άλλων ξακουστών μονών, προτίμησε τη Μονή του Τιμίου Προδρόμου στο όρος Μενοίκιο των Σερρών για τα πολλά της προσόντα. Ήταν εφάμιλλη των μονών του Αγίου Όρους ως προς την ιστορία, την αυστηρή μοναχική ζωή και παράδοση, την ενασχόληση των μονα-

¹⁸ Πέννα, *ό.π.*, σ. 66-68.

χών της με τα γράμματα και τη φιλοσοφία, καθώς και την καταλληλότητα για ανάταση της ψυχής και συγγραφή έργων χάρη στην πλούσια σε χειρόγραφους κώδικες βιβλιοθήκη της. Στην ξακουστή και θαυμαστή βασιλική αυτή μονή συνέχισε τη μελέτη και τη συγγραφή πολλών έργων.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος Β΄

Η μονή φημιζόταν για τη βιβλιοθήκη της και για τη διατριβή των μοναχών στις φιλοσοφικές μελέτες. Το ότι προτίμησε το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, παρότι δεν καταγόταν από το νομό Σερρών και ενώ υπήρχαν τόσα άλλα μεγάλα μοναστήρια, σημαίνει ότι το μοναστήρι του Τιμίου Προδρό-

μου ήταν αξιόλογο και φημισμένο στην επικράτεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου μάθαινε τις συκοφαντίες, τις διαμάχες και τους φατριασμούς μεταξύ των χριστιανών της Πόλεως και θλιβόταν. Σαν θερμός πατριώτης και παρά τη θέλησή του, όταν τον καλούσαν πήγαινε στην Κωνσταντινούπολη ως πατριάρχης ή ως τέως πατριάρχης για το καλό του υπόδουλου έθνους και της Εκκλησίας και προσπαθούσε πάντοτε να επικρατήσει η αγάπη, η ομόνοια και η ειρήνη στο περιβάλλον του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Την πρώτη περίοδο της παραμονής του από το 1457 μέχρι το θέρος του 1463 επιδόθηκε στο να ανασκευάσει τις ιδέες του Πλήθωνος του Γεμιστού και μάλιστα το σύγγραμμά του *Περί Νόμων*, που ως πατριάρχης διέταξε να το ρίξουν στη φωτιά και να εξαφανίσουν όλα τα αντίγραφα διότι αναμείγνυε στις φιλοσοφικές ιδέες του την πολυθειά, που ήθελε να επαναφέρει. Απέκρουσε δυναμικά τον κίνδυνο της διάδοσης της ειδωλολατρικής αυτής αίρεσης για να στερεώσει τα θεμέλια της Ορθοδοξίας. Το θέρος του 1463 προσκλήθηκε και πάλι στον πατριαρχικό θρόνο και έμεινε για λίγο χρόνο σ' αυτόν, όπως φαίνεται από τα συγγράμματά του. Ξαναήλθε στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου μέχρι τον επόμενο Αύγουστο του 1464. Τρεις φορές ανέβηκε στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, αλλά με τέτοιες δυσμενείς συνθήκες που αναγκάστηκε τρεις φορές να παραιτηθεί.

Από επιστολή που έγραψε στο μοναστήρι του Προδρόμου προς τον Θεόδωρο Βρανά το 1464 πληροφορούμεθα ότι οι σουλτάνοι πίεζαν τους πατριάρχες να παραβούν βασικούς κανόνες του εκκλησιαστικού δικαίου. Όταν π.χ. ο Γεώργιος Αμοιρούτζης, που εγκαταστάθηκε στις Σέρρες με τον τελευταίο αυτοκράτορα της Τραπεζούντας, ήθελε να νυμφευτεί τη χήρα του Νερίου Ατσιαίου, ο πατριάρχης Ιωάσαφ Α' δεν υπέγραψε τον παράνομο γάμο. Ο Αμοιρούτζης έπεισε το σουλτάνο και απομάκρυνε τον Ιωάσαφ από τον πατριαρχικό θρόνο.

Δεν μπορούσε να παραμείνει στον πατριαρχικό θρόνο με τέτοιες συνθήκες ο Σχολάριος. Μετά από την τρίτη πατριαρχία του εγκαταστάθηκε το φθινόπωρο του 1465 μόνιμα στη Μονή Προδρόμου. Εκεί έγραψε τα καλύτερα θεολογικά έργα του και τους πλέον εξαιρετικούς λόγους του. Πολλά από τα χειρόγραφα των έργων του βρίσκονται σήμερα στη βιβλιοθήκη των Παρισίων, όπου μεταφέρθηκαν σε άγνωστο χρόνο. Τα συγγράμματά του εκδόθηκαν στο Παρίσι από τους Petit, Σιδερίδη και Jugie σε οκτώ μεγάλους τόμους με τον τίτλο *Γενναδίου Σχολαρίου Άπαντα τα ευρισκόμενα*. Στη Μονή Προδρόμου βρίσκονται τα συγγράμματα¹⁹: α) *Περί της πρώτης του Θεού λατρείας*, σε 40 κεφάλαια, β) *Κατά αυτοματιστών και Ελληνιστών ήτοι κατά της πολυθειάς*, γ)

¹⁹ Παπακυριάκου Κ., *Γεννάδιος Β' Σχολάριος και η Ένωση των Εκκλησιών*, Σέρρες 2004, σ. 83-123.

Ερωτήσεις και αποκρίσεις περί της θεότητας του Χριστού, δ) Λόγος εις την Γέννησιν του Ιησού Χριστού, ε) Γενναδίου μοναχού του Σχολαρίου εν τη μονή του Τιμίου Προδρόμου.

Όταν ο Μωάμεθ Β΄ ετοιμαζόταν το 1457-1458 να κυριεύσει και το τελευταίο κομμάτι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το Δεσποτάτο της Πελοποννήσου, ο Γεννάδιος συμπλήρωσε το έργο *Θρήνος* για την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως. Αναφέρει το κατάντημα των Ελλήνων στα χρόνια της σκλαβιάς. Σ' αυτό γράφει: «Για ποιο πράγμα να κλάψω πρώτα; Για τη σωματική υποδούλωση των Ελλήνων ή για τη φθορά των ψυχών ακόμη και αυτών που φαίνονται ότι έμειναν αλώβητες; Να κλάψω για τις βρισιές των βαρβάρων κατά της πίστεώς μας ή για την έσχατη ταπείνωση και συντριβή της Εκκλησίας;».

Αναφορικά με τη συγγραφή του έργου *Ερωτήσεις και αποκρίσεις περί της θεότητας του Χριστού*, ο Γεννάδιος αναφέρει ότι στο τέλος της ινδικτώνας και του μηνός Μαΐου του έτους 1470 ήρθε ένας Τούρκος στρατιώτης στη Μονή Προδρόμου με κάποιο έγγραφο και, χωρίς να αναφέρει το σκοπό της μεταφοράς του, τον παρέλαβε βιαίως για τις Σέρρες. Τον οδήγησε σε κάποιο στρατόπεδο έξω από την πόλη, πιθανόν στην περιοχή Μπέη μπαχτσέ, στο σημερινό κολυμβητήριο, μπροστά σε δύο αξιωματικούς. Ο νεότερος και λογιότερος εξ αυτών αξιωματικός του υπέβαλε διάφορες ερωτήσεις για το πρόσωπο του Ιησού Χριστού και ο Γεννάδιος απαντούσε. Ο διάλογος αυτός γράφτηκε και αποτέλεσε ένα κείμενο ομολογίας πίστεως, παρόμοιο με την ομολογία προς τον Μωάμεθ τον Κατακτητή *Περί της μόνης οδού προς σωτηρίαν των ανθρώπων*. Αναφέρει το γεγονός ως εξής: «Προς τω τέλει του Μαΐου της νυν ήδη ληγούσης ινδικτιώνος, στρατιώτης αίφνης ημίν ελθών απαραίτητος μετά προσταγής εγγράφου απαιρητήτου, κατήγαγέ με εκ της μονής ταύτης επί την πόλιν Φερρών [Σερρών] κακείθεν επί του πεδίου εγγύς της πόλεως. Προσήγαγε δε δυοίν των τα μέγιστα δυναμένων τω νεωτέρω άμα δε και λογιωτέρω. Ούτω γαρ εκελεύσθη παρά του πέμψαντος. Ηδέως ουν ημάς ιδών, επύθετο μεν πρώτον περί ημών ευμενώς, όπως έχομεν. Είτα περί της ημών ήρξατο πυνθάνεσθαι πίστεως ως τούτου χάριν και προσαχθέντων»²⁰.

Η χρονολογία του θανάτου του αμφισβητείται, καθώς σύμφωνα με ορισμένους πέθανε το 1460, ενώ σύμφωνα με άλλους το 1464 ή 1468. Μετά την έκδοση των συγγραμμάτων του αποδείχθηκε ότι πέθανε το νωρίτερο το 1472, διότι σε σημείωμα του υπ' αρ. 1289 παρισινού Κώδικα φέρεται ζωντανός μέχρι το 1472²¹.

²⁰ Γενναδίου Σχολαρίου, *Άπαντα τα ευρισκόμενα*, Louis Petit-X.A Siderides-Martin Jugie, Paris 1930, τ. 3, σ. 458-475.

²¹ Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι*, σ. 90-93.

4.2. Ο θάνατος και η ταφή του Γενναδίου Σχολαρίου στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου

Ο Γεννάδιος έζησε δεκατρία περίπου χρόνια στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου και πέθανε σε ηλικία εβδομήντα χρονών. Τάφηκε πλησίον του τάφου του κτήτορα Ιωάννη στο μεσαίο τμήμα του καθολικού ναού της μονής. Το 1472, αμέσως μετά το θάνατο του Γενναδίου, έγινε μνημόσυνο από την ολομέλεια της συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, την Κυριακή της Ορθοδοξίας και συντάχθηκε το παρακάτω κείμενο:

«Γενναδίου του αγιωτάτου και οικουμενικού πατριάρχου, του εν τη καθ' ημάς γενεά την μεν αρετήν φωστήρος λάμπαντος δίκην, μέγιστον δε κράτους αραμένου επί σοφία παντοδαπή και δυνάμει λόγων ανυπερβλήτω και λαμπρόν μεν υπερ της ορθοδόξου πίστεως αγωνισαμένου και λόγοις και συγγράμμασι και διαλέξεσι και διδασκαλίαις παρρησιασαμένου δε την ευσέβειαν πολλάκις απαραμίλλω ψυχής γενναιότητι ενώπιον βασιλέων και δυναστών και λαών και δήμων, όλων και επί πάντων απλώς την ιεράν της χριστιανικής πίστεως ομολογίαν και αλήθειαν αναδιδάξαντός τε και απόδειξαντος και κήρυκος παντός ανακηρύξαντος γεγονότερόν τε και ευσημότερον, είτα την ησύχιον αντί πάντων ασπασαμένου και ελομένου διαγωγής και τον βίον εν αυτή μεταλλάξαντος οσίως και μακαρίως και ούτω την πολυειδή επισφραγισαμένου εαυτώ αρετήν ασιδίμως, αιωνία η μνήμη του»²².

Δηλαδή: «Ο σοφός Οικουμενικός Πατριάρχης Γεννάδιος έλαμψε σαν μεγάλο αστέρι με τη μόρφωσή του στη γενιά μας. Είχε πάρα πολύ μεγάλη υπεροχή σε κάθε είδος σοφίας [γνώσεων] και αξεπέραστη δύναμη λόγου. Αγώνιστηκε λαμπρά για την ορθόδοξη πίστη με λόγους, με συγγράμματα, με διδασκαλία και παρουσίασε την ευσέβεια πολλές φορές με απaráμιλλη γενναιότητα ψυχής μπροστά σε βασιλείς, σε δυνάστες, σε λαούς και δήμους. Σε όλους ξαναδίδαξε και ανέδειξε την ομολογία και την αλήθεια της ιεράς χριστιανικής πίστεως και ως κήρυξ ανεκήρυξε με έντονο τρόπον, με ξεχωριστή επίδοση. Στο τέλος διάλεξε και ασπάστηκε τον μοναχικό ήσυχο βίο όπου με κάθε είδος αρετή σφράγισε τη ζωή του όσια και μακάρια. Ας είναι αιωνία η μνήμη του»²³.

Το παραπάνω κείμενο δείχνει το μεγάλο σεβασμό και τη βαθιά ευγνωμοσύνη των αντιπροσώπων της Εκκλησίας προς το πρόσωπο του Γενναδίου. Σ' αυτό χαρακτηρίζεται αγιότατος και σοφότατος. Παρομοιάζεται σαν αστέρι που έλαμψε στην εποχή τους. Είναι αυτός που σήκωσε στους ώμους του, με την παντός είδους σοφία και απaráμιλλη δύναμη του λόγου του στα δυσκολότερα χρόνια της ιστορίας, την πιο μεγάλη εξουσία της Εκκλησίας και του γένους. Αγώνιστηκε λαμπρά με λόγια, με συγγράμματα, με διαλέξεις και διδα-

²² Γενναδίου Σχολαρίου, ό.π.

²³ Πέτροβιτς Ν., «Γεννάδιος Σχολάριος–Πλήθων Γεμιστός», *Σερραϊκά Χρονικά* 5 (1969), 167-181.

σκαλία για την ορθόδοξη πίστη. Με ασύγκριτο θάρρος, παρρησία και ψυχική γενναιότητα παρουσίασε πολλές φορές ενώπιον βασιλέων, κατακτητών, δυναστών, λαού και δήμου την ευσέβειά του προς το Θεό. Ως κήρυκας, δίδαξε μεγαλόφωνα σ' όλους την αλήθεια της χριστιανικής πίστεως με πολλή επίδοση. Ομολόγησε και απέδειξε τη θεότητα του Χριστού στους ισλαμιστές. Μετά από τόσους αγώνες ασπάστηκε το μοναχισμό και προτίμησε να αλλάξει τρόπο ζωής. Μ' αυτό τον τρόπο, ασκητικά και ήρεμα, σφράγισε την πολύμορφη ηθική τελειότητά του για πάντα. Σύνοδος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως το 1484 αναγνώρισε τον Γεννάδιο Σχολάριο ως άγιο²⁴.

Επί πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Άνθιμου ΣΤ' Κουταλιανού το Μάιο του 1854 έγινε η ανακομιδή των λειψάνων του από τον τάφο του. Το πληροφορούμεθα από την επιτύμβια επιγραφή της λάρνακάς του που βρίσκεται στο δάπεδο του εσωνάρθηκα στο Μεσονυκτικό του καθολικού ναού της Μονής Προδρόμου Σερρών: «Τάφος Γενναδίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως του Σχολαρίου του πρώτου μετά την άλωσιν αυτής. Εγένετο δε η ανακομιδή των λειψάνων αυτού επί έτους 1854 Μάιον 7 Πατριαρχείας του κλινού Ανθίμου Κουταλιανού, επί μητροπολίτου Σερρών Κυρίου Ιακώβου Πατμίου και επί ηγουμενίας του Κυρίου Ανθίμου ιερομονάχου Σερραίου και Θεοδοσίου Δικαίου».

Στον τάφο του Γενναδίου εστάλη από τον πατριάρχη Άνθιμο επίγραμμα του ποιητή Ηλία Τανταλίδου που σώζεται σήμερα σε πλάκα ως εξής:

«*ΗΔΕ ΜΕΝ Η ΠΡΟΔΡΟΜΟΙΟ ΜΟΝΗ ΤΗΝ ΚΟΣΜΟΣ ΑΕΙΔΕΙ
Η ΠΟΛΙΗ ΜΗΤΗΡ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΖΑΘΕΩΝ.
ΗΔΕ ΔΕ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΩ ΤΟΥ ΚΛΕΟΣ ΕΥΡΥ
ΝΕΚΡΟΔΟΧΟΣ ΛΑΡΝΑΞ ΑΘΑΝΑΤΟΥ ΦΘΙΜΕΝΟΥ.
Ω ΔΕΙΛΑΙ ΓΕΝΕΑΙ ΒΡΟΤΩΝ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΗ ΤΕ ΚΑΚΩΣΙΣ
ΚΑΙ ΜΟΙΡΗ ΣΤΥΓΕΡΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ,
ΒΙΑΙΩΝ ΚΑΙ ΜΟΓΙΣ ΕΥΡΑΤΟ ΧΟΥΝ, ΟΣ ΠΑΣΑΝ ΕΠΗΛΘΕ
ΓΗΝ ΑΡΕΤΗ, ΣΟΦΙΗ, ΕΥΣΕΒΙΗ, ΚΑΜΑΤΟΙΣ.
ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΩΣ ΕΝΘΕΝΔΕ ΜΑΚΑΡ ΝΕΚΡΟΣ ΤΕΤΡΑΑΙΩΝ
ΑΝΤΙΒΙΟΥΣ ΑΓΧΕΙ ΡΩΝΝΥΣΙ Δ' ΕΜΦΥΛΙΟΥΣ.
ΕΣΤΑΛΗ ΤΟ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ ΠΑΡΑ ΤΗΣ ΤΟΥ
ΧΡ. ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.»*

Δηλαδή: Αυτό είναι το μοναστήρι του Προδρόμου που όλος ο κόσμος το εξυμνεί, η παλαιά μάνα των θείων Μακεδόνων. Κι αυτή είναι η σαρκοφάγος του πατριάρχη Γενναδίου με τη μεγάλη δόξα, που, αν και πέθανε, αθάνατος έχει μείνει. Ω φοβισμένες ανθρώπινες γενεές και παντοτινή κακία και φριχτή μοίρα εκείνων που έπαψαν να είναι αληθινοί χριστιανοί. Ας βρει με κόπο λίγο χώμα αυτός που γύρισε σ' όλη τη γη, με αρετή, με φρόνηση, με ευσέβεια και

²⁴ Σταυρίδη Β., «Το Οικουμενικό Πατριαρχείο», *Ηθική και Θρησκευτική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 9, στήλη 800.

μόχθο. Μα και από δω που πεθαμένοι τέσσερις αιώνες βρίσκεται, στενοχωριέται για όσους ζουν αντιχριστιανικά και παραστέκεται σ' αυτούς τους μοναχούς²⁵.

Πρόκειται για μεγάλη ιστορική μορφή της οικουμένης που το έργο του από άλλους παρεξηγήθηκε και από άλλους εκτιμήθηκε όπως έπρεπε. Είναι από τους προνομιούχους διανοουμένους που έζησε σε δύσκολα χρόνια του έθνους μας²⁶.

5. Η επανάσταση του 1571

5.1. Η ήττα του τουρκικού στόλου από τον συμμαχικό στόλο στη Ναύπακτο

Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα μετά την καταστροφή του Ναυπλίου και της Μονεμβασιάς από τους Τούρκους, καθώς και μετά την επιτυχία των Οθωμανών στη βόρεια Αφρική, στην Κύπρο και σε άλλα μέρη της Μεσογείου, τα κράτη της νοτίου Ευρώπης άρχισαν να συνασπίζονται και οι χριστιανικές ναυτικές δυνάμεις στο Αιγαίο να συνεργάζονται κατά των Τούρκων.

Άρχισαν να γίνονται ελληνοβενετικές προσεγγίσεις. Στις 20 Μαΐου του 1571 υπογράφηκε στην έδρα της Δυτικής Εκκλησίας ο ιερός συνασπισμός από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις των Ισπανών, των Ενετών και του Πάπα για να καταπολεμήσουν από κοινού τους Τούρκους. Ο Πάπας Πίος Ε΄ κατόρθωσε να εξομαλύνει τις ισπανοβενετικές διαφορές και να δραστηριοποιήσει τους στόλους αυτών στην ανατολική Μεσόγειο με αρχιστράτηγο το νεαρό Ισπανό πρίγκιπα Δον Χουάν τον Αυστριακό. Ενωμένος ο χριστιανικός στόλος των Βενετών, των Ισπανών, του Πάπα, της Σαβοΐας και άλλων μικρών κρατιδίων, με 5.000 Έλληνες ναύτες και πολλά ελληνικά πλοία από τα νησιά του Ιονίου πελάγους και της Κρήτης, έπλευσε προς τη Ναύπακτο για να αναμετρηθεί μετωπικά με τον οθωμανικό στόλο. Στις 7 Οκτωβρίου 1571, ο τουρκικός στόλος αποτελούμενος από 280 πλοία κατευθυνόταν προς τις εκβολές του ποταμού Αχελώου, αλλά συναντήθηκε με τον συμμαχικό στόλο κοντά στην είσοδο του Κορινθιακού κόλπου. Η σύγκρουση εξελίχθηκε σε αδυσώπητο αγώνα επάνω στα καταστρώματα των πλοίων και κατέληξε μετά από πέντε ώρες σε ολοκληρωτική καταστροφή του τουρκικού στόλου. Είκοσι χιλιάδες Τούρκοι σκοτώθηκαν και άλλοι 3.500 πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Αρκετές απώλειες είχε και το χριστιανικό στρατόπεδο: περίπου 10.000 νεκρούς και άλλους τόσους τραυματίες. Οι περισσότεροι νεκροί ήταν χριστιανοί Έλληνες. Πολλοί βρισκόνταν στα τουρκικά πλοία, όπου κωπηλατούσαν δεμένοι με αλυσίδες ως σκλάβοι και πνίγηκαν με τον καταποντισμό των πλοίων. Μεγάλο ήταν όμως και το ποσο-

²⁵ Ξύδα Χ. Μαξίμου, Μητροπολίτη Σερρών και Νιγρίτης, *Το Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες*, Ιερά Μονή Προδρόμου Σερρών, Σέρρες 1998, σ. 61-63. Καφταντζή, ό.π., τ. Α, σ. 248-250, αρ. 405, 406.

²⁶ Παπακυριακού, *Γεννάδιος*, σ. 83-123.

στό των φονευθέντων Ελλήνων στον συμμαχικό στόλο, διότι αυτοί είχαν παντού το προβάδισμα στη ναυμαχία. Της νίκης αυτής το τίμημα πληρώθηκε κυρίως με ελληνικό αίμα. Η νίκη των χριστιανών συμμάχων ανέτρεπε τη σφαλερή ιδέα ότι δήθεν οι Τούρκοι ήταν αήττητοι στη θάλασσα. Το γεγονός της νίκης έδωσε θάρρος στους Έλληνες και γι' αυτό από την επόμενη ημέρα άρχισαν σε πολλές ελληνικές περιοχές επαναστατικές ενέργειες. Ενθουσιασμένοι οι Έλληνες ραγιάδες από τις άφθονες υποσχέσεις των χριστιανικών δυνάμεων και από τις φήμες ότι δήθεν ισπανικά και βενετικά πλοία έκαναν αποβάσεις σε ελληνικά παράλια, ξεσηκώθηκαν σε πολλές πόλεις της Ελλάδας και οι μεν παράλιες αποδεκάτισαν τα πληρώματα των τουρκικών πλοίων που διέφυγαν από τη ναυμαχία της Ναυπάκτου, οι δε ηπειρωτικές προέβησαν σε σοβαρές αντιτουρκικές ενέργειες, καίγοντας τζαμιά και εκδηλώνοντας ανταρσία κατά των Τούρκων²⁷.

5.2. Οι καταστροφές στις Σέρρες κατά την επανάσταση του 1571

Σοβαρή και ζωντανή αντιτουρκική δράση παρουσιάστηκε και στις Σέρρες, που ήταν ένα μεγάλο αστικό κέντρο. Δεν έχουμε βεβαίως σαφείς ιστορικές πληροφορίες για την έκταση της συμμετοχής των Σερραίων στην επανάσταση αυτή. Βρέθηκαν τυχαία δύο σπουδαίες χρονικές σημειώσεις, η μια μέσα στο 13^ο κώδικα της Μονής Εσφιγμένου του Αγίου Όρους και η άλλη σε ένα φύλλο που ήταν κολλημένο στη ράχη του κώδικα, που περιείχε την κατήχηση του Θεοδώρου Στουδίτου, στην Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

Η πρώτη σημείωση του μοναστηριού του Εσφιγμένου γράφει: «[1571] Ετούτο το Ευαγγέλιον το ηγόρασε ο Παπα Αργυρός από τους Προσάνικους [δηλαδή τη Σκοτούσσα] του Παπα Κύρου ο υιός από ένα Αγαρινόν, όταν έγινε η αιχμαλωσία εις τας Σέρρας ... των κερών όπου επάρτην η αρμάδα των Τούρκων εις τον Επαυκτόν». Δηλαδή: Το Ευαγγέλιο αυτό το αγόρασε ο παπα-Αργυρός, ο γιος του παπα-Κύρου από το χωριό ... [Σκοτούσσα] από έναν Τούρκο Αγαρινό, όταν έγινε η αιχμαλωσία στις Σέρρες την εποχή που νικήθηκε ο τουρκικός στόλος στη Ναύπακτο.

Η άλλη σημείωση που βρίσκεται στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών γράφει: «Τω αυτώ έτει [ιξωπ-1571] εδιαγούμισαν οι αγαρινοί τη μητρόπολη των Σερρών και επτά εκκλησίαις, την δε σεβάσμιαν του Προδρόμου Μονήν παντελώς ερήμωσαν αυτήν και τα αυτής προάστεια και μετόχια». Δηλαδή: το ίδιο έτος, το 1571, λεηλάτησαν οι Τούρκοι τη μητρόπολη των Σερρών και επτά ναούς, την δε Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου την ερήμωσαν εντελώς καθώς και τα προάστια και τα μετόχια αυτής.

Απ' αυτές τις δύο σημειώσεις, σε συνδυασμό και με άλλες ιστορικές πληροφορίες, βγαίνει το συμπέρασμα ότι πράγματι το 1570-71 οι Σέρρες επανα-

²⁷ Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 181.

στάτησαν και οι Τούρκοι προέβησαν σε κάθε είδους λεηλασίες, σφαγές, αιχμαλωσίες και καταστροφές. Ληηλάτησαν τη μητρόπολη των Σερρών και επτά ναούς, από όπου πήραν τα ιερά σκεύη, τα ιερά Ευαγγέλια και ό,τι πολύτιμο βρήκαν. Ένα από τα αρπαγέντα Ευαγγέλια το πούλησε ένας Αγαρηνός Τούρκος στον ιερέα Αργυρό, γιο του παπα-Κύρου από τη Σκοτούσσα. Επίσης εξ ολοκλήρου ερήμωσαν το μοναστήρι, τα μετόχια και τα προάστια της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου. Για να συμπίπτουν τα γεγονότα αυτά με τη ναυμαχία της Ναυπάκτου σημαίνει ότι και οι Σερραίοι επαναστάτησαν²⁸.

Την εποχή αυτή ο Σελήμ Β΄ κατάσχεσε πολλούς ναούς στη Θεσσαλονίκη και άρπαξε τα μάρμαρα και τις κολώνες απ' αυτούς για να τα χρησιμοποιήσει σε τουρκικά οικοδομήματα. Επίσης αναφέρεται από τον Ζησίου²⁹ ότι την 27^η Ιανουαρίου 1570 οι ιεροσπουδαστές, οι σοφτάδες του τουρκικού τζαμιού Σερρών Αχμέτ πασά, του λεγόμενου Αγίας Σοφίας, λεηλάτησαν το μοναστήρι του Προδρόμου και σκότωσαν μοναχό. Εισβολές κακοποιών στο μοναστήρι του Προδρόμου έγιναν και το 1559. Πλήγωσαν τους μοναχούς και λεηλάτησαν το μοναστήρι σε τέτοιο βαθμό που έφτασε η υπόθεση μέχρι το σουλτάνο. Ο Οσμάν Β΄ εξέδωσε ειδικό φερμάνι, πάρα πολύ αυστηρό προς τον Τούρκο κριτή των Σερρών, διατάσσοντας να βρει τους κακοποιούς και να τους τιμωρήσει αυστηρά. Απαγόρευσε στο εξής να εισέρχονται στο μοναστήρι ένοπλοι άντρες εκτός από τους σπαχήδες³⁰.

Μετά από αυτή την επανάσταση η λύσσα του σουλτάνου Οσμάν Β΄ ξέσπασε στους χριστιανικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας προκαλώντας φοβερές σφαγές και αιχμαλωσίες Ελλήνων. Στη Μακεδονία και στο Αιγαίο σφάχθηκαν 30.000 Έλληνες. Φονεύτηκαν και οι γέροντες ακόμη. Οι νέοι με τις νέες οδηγήθηκαν στα ανάκτορα του σουλτάνου και σε διάφορα χαρέμια. Από τους άντρες πολλοί καταδικάστηκαν σε θάνατο και οι πιο ανδρείοι σε καταναγκαστικά έργα³¹.

6. Οι βιαιότητες των Τούρκων

6.1. Βιαιότητες και φυλακίσεις Ελλήνων

Οι Τούρκοι ορμούσαν στους χριστιανικούς ναούς και τους κατέστρεφαν χωρίς αιτία. Ο Παπασυναδινός αναφέρει στις παραγράφους 42β και 42γ ότι στις 23 Φεβρουαρίου του 1632 κατέστρεψαν χωρίς αιτία τον αξιόλογο Ναό των Ταξιαρχών στις Σέρρες. Έσπασαν την πολύτιμη αργυροκαπνισμένη εικόνα του Ταξιάρχου και κατέστρεψαν όλες τις άλλες εικόνες. Έκαναν τόση καταστροφή στο ναό που για μεγάλο χρονικό διάστημα αυτός ήταν έρημος και

²⁸ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 69.

²⁹ Ζησίου, *Μακεδονίας χριστιανικά μνημεία*, σ. 228.

³⁰ Χριστοφόρου, *Προσκηνυτάριον*, σ. 40.

³¹ Βακαλόπουλου, *ό.π.*, σ. 181.

ερειπωμένους. Η καταστροφή του ναού στοίχισε σε ολόκληρη τη Μακεδονία, διότι η εικόνα ήταν θαυματουργή, ιατρός των αρρώστων. Πολλοί ασθενείς Έλληνες και Τούρκοι, κουφοί, βουβοί και δαιμονισμένοι, όταν προσκυνούσαν την εικόνα στο ναό με πολλή πίστη θεραπεύονταν.

Οι φυλακίσεις των χριστιανών ήταν συχνές, με τρομακτικά δυσμενείς συνθήκες. Σε μια πανήγυρη των Τούρκων, που γινόταν στην ανατολική πλαγιά του λόφου της Καλλιθέας της πόλεως Σερρών, όπου ήταν κατάλληλος ο χώρος για διασκεδάσεις λόγω των πολλών δέντρων και της κρύας πηγής, ένας νεαρός Έλληνας προέβη στο εξής τόλμημα για να απελευθερώσει τους φυλακισμένους ομογενείς και ομοθρήσκους χριστιανούς:

Στην απόκρημνη πλαγιά του χώρου διασκεδάσεως βρίσκεται ακόμη το υδραγωγείο, με ένα παλαιό στενό γεφύρι με πλάτος ένα μέτρο και ύψος είκοσι περίπου μέτρα με ψηλές καμάρες χωρίς κάγκελα, από όπου περνούσαν οι σωλήνες του νερού. Μετά δυσκολίας και φόβου μπορούσε να περάσει ένας ακροβάτης. Αν έπεφτε θα σκοτωνόταν. Στο ξεφάντωμα του γλεντιού σηκώθηκε ο μπέης και είπε: «Όποιος από σας περάσει τη γέφυρα αυτή καβάλα στο άλογό του θα του δώσω ό,τι μου ζητήσει». Όλοι εξεπλάγησαν, αλλά σιώπησαν από το φόβο του κινδύνου της διαβάσεως. Ένας μόνο ψηλός και γεροδεμένος νέος, δυνατός στην πίστη χριστιανός παρουσιάζεται με θάρρος και δέχεται να περάσει τη γέφυρα καβάλα στο άλογό του. Όλοι πάγωσαν στο άκουσμα του εγχειρήματος και τον εξέλαβαν για τρελό. Οι χριστιανοί λυπούνταν που θα έχαναν ένα τέτοιο παλικάρι άδικα και οι Τούρκοι χαίρονταν κρυφά που θα έβλεπαν έναν γκιαούρη να σκοτώνεται. Ο νέος, σαν άλλος Άγιος Γεώργιος, ίππευσε το ατίθασο άσπρο άλογό του και το κατήυθνε με τα χαλινάρια στο γεφύρι σαν να επρόκειτο για κανονική φαρδιά γέφυρα. Το άλογο τρέχοντας ορμητικά, χωρίς κανένα δισταγμό, πέρασε το στενό γεφύρι μέσα σε ελάχιστα δευτερόλεπτα. Το τι επακολούθησε δεν περιγράφεται με λόγια. Μόνο αυτοί που το έζησαν ένοιωσαν το ρίγος της συγκινήσεως, διότι το εξέλαβαν ως θαύμα. Ο μπέης ασπάστηκε πατρικά το νέο για το κατόρθωμά του και τον ρώτησε τι θέλει. Εκείνος αντί για φλουριά και αξιώματα του ζήτησε να απολύσει από τις φυλακές των Σερρών όλους τους φυλακισμένους χριστιανούς. Ο μπέης βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση, κιτρίνισε, πρασίνισε και τελικά έδωσε διαταγή να απολύσουν από τις φυλακές της δικαιοδοσίας του όλους τους φυλακισμένους Έλληνες χριστιανούς. Πολλές οικογένειες δέχθηκαν με δάκρυα χαράς ελευθέρους τους δικούς τους στο σπίτι³².

6.2. Το γενιτσαροπαιδομάζωμα στις Σέρρες

Μετά από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως η θέση των υπόδουλων χριστιανών συνεχώς χειροτέρευε. Οι Τούρκοι παραβίαζαν τα προνόμια που

³² Καφταντζή, ό.π., τ. Α, σ. 61-62.

έδωσαν και προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να εξισλαμίσουν με τη βία τους χριστιανούς. Το τρομερότερο απ' όλα ήταν το παιδομάζωμα, που στην αρχή γινόταν κάθε πέντε χρόνια και έπαιρναν το 1/6 των παιδιών μικρής ηλικίας από 7 χρονών και άνω. Μετά άρχισαν κάθε τέσσερα χρόνια, κάθε τρία χρόνια και στο τέλος μάζευαν παιδιά από τους χριστιανούς κάθε χρόνο. Θρήνος και οδυρμός γίνονταν κάθε χρόνο όταν έρχονταν στις Σέρρες για να αρπάξουν τα αθώα χριστιανόπουλα από την αγκαλιά της μάνας τους.

Επειδή ο τουρκικός στρατός ήταν αυθαδέστατος, απειθαρχος και δυσυπότακτος, εκτρεπόμενος σε πολλή ακολασία και αταξία, ο Καρά Χαλήλ Τσεντερλή σκέφτηκε να επωφεληθεί από τα προτερήματα των Ελλήνων. Κατάρτισε νέο στρατό από χριστιανόπαιδα που εξισλαμίζονταν μετά το παιδομάζωμα. Έπαιρναν με τη βία από τις οικογένειες των χριστιανών τα καλύτερα αγόρια σε ηλικία 7 χρονών, πριν σταθεροποιηθεί μέσα τους το αίσθημα της θρησκείας, της οικογένειας, της πατρίδας, και αφού τα απέκοπταν από κάθε προηγούμενο δεσμό με την πατρίδα, τη θρησκεία και την οικογένεια, τα μετέτρεπαν σε σφαγείς των γονέων τους και σε άσπονδους εχθρούς του Χριστιανισμού και της Ελλάδας.

Ο νέος αυτός στρατός των Τούρκων (οι Γενίτσαροι) συγκροτήθηκε από δεκαπεντάχρονα εξισλαμισμένα χριστιανόπαιδα. Ασκούνταν στη στέρηση, τη σκληραγωγία και προπάντων σε αυστηρότατη πειθαρχία. Έμεναν πάντα στο στρατώνα, δεν παντρεύονταν και είχαν ως ιδανικά να φάνε, να πιούνε και να απολαύσουν το παν και επιπλέον να κρατήσουν πάντα ψηλά την ερυθρά ημισέληνο σημαία: Φάγε, πίε, βίασε, λήστεψε, κατάστρεψε, εξαφάνισε τους απίστους και επέκτεινε την Οθωμανική Αυτοκρατορία σ' όλο τον κόσμο ήταν οι βασικές αρχές στις οποίες ήταν προσανατολισμένη η ζωή τους.

Οι Τούρκοι κυριάρχησαν στους Έλληνες κυρίως με τα ελληνόπουλα που τα μάζεψαν από τους Έλληνες με το παιδομάζωμα. Νομίζω ότι δεν υπάρχει φρικτότερο έγκλημα στην ιστορία από το παιδομάζωμα, το να παίρνεις δηλαδή ένα μικρό αθώο παιδί από την αγκαλιά της μάνας του και να το διαπαιδαγωγείς έπειτα εναντίον της μάνας του, της πατρίδας του και της θρησκείας του.

Ερχόταν ένας αξιωματικός των γενιτσάρων με ειδικό φιρμάνι (διάταγμα) στρατολογίας συνοδευόμενος από ένα γραμματέα και μερικούς γενίτσαρους. Είχε απόλυτη εξουσία και κανείς δεν μπορούσε να τον εμποδίσει στη στρατολόγηση αυτή. Από την εποχή του σουλτάνου Σελήμ Α' υποχρεώθηκαν οι δημόγεροντες της πόλεως και των χωριών να κρατούν ληξιαρχικά βιβλία γεννήσεων και να τα παρουσιάζουν κάθε φορά στον αξιωματούχο του παιδομαζώματος.

Ο στρατολόγος αξιωματούχος ζητούσε από τους ιερείς και τους προεστούς της πόλεως και των χωριών το μητρώο γεννήσεων της ενορίας. Μάζευε όλα τα παιδιά που ήταν υποψήφια για γενίτσαροι στην πλατεία. Τα παρέτασε όλα και διάλεγε τα πλέον εύρωστα, ζωηρά, δυνατά και καλά στην υγεία τους,

κατάλληλα για στρατιωτική υπηρεσία. Σύμφωνα με το νόμο προτιμούσαν τα παιδιά των ιερέων και των ευγενών οικογενειών. Προς συμπλήρωση του προβλεπομένου αριθμού των γενιτσάρων πολλές φορές έπαιρναν από τους φτωχούς πολύτεκνους ραγιάδες 2 και 3 παιδιά μαζί. Εξαιρούνταν τα μοναχοπαίδια, για να γηροκομήσουν τους γονείς τους, τα ορφανά, τα παντρεμένα και τα πολύ κοντά ή πολύ ψηλά στο ανάστημα και αδύνατα στο σώμα παιδιά³³.

Το παιδομάζωμα στις Σέρρες άρχισε ευθύς αμέσως με την κατάληψη της πόλεως από τους Τούρκους. Συγκεκριμένη ιστορική πληροφορία για το παιδομάζωμα της πόλεως των Σερρών έχουμε στο χρονικό του Παπασυναδινού, που περιγράφει τα ιστορικά συμβάντα στις Σέρρες από το 1598 ως το 1642. Γράφει: «ζρλα' [1622] το αυτώ χρόνω τον Μάρτιον Μήνα, ήλθε ο Μπαϊράμ Πασάς, Σκλάβος διά το γιανιτσαρωμάζωμα και εκόνεψε εις το Καράμπατζη το σπίτι, και επήρεν από το κάστρον παιδιά ς' εις τον καιρόν του Σουλτάν Μουσταφά». Και αλλού: «ζρμς' [1636] τω αυτώ χρόνω Δεκεμβρίου κγ' ήλθεν ο σκλάβος ο ντερβίς αγάς διά γιανιτσαρομάζωμα εις τας Σέρρας και εκόνεψε εις του Παπακομιανού το σπίτι, εις του Καράμπατζη, και επήρεν από το κάστρο παιδιά Ε' [5] και έγιναν έξοδα τα πάντα η όλο της άσπρα σκ [220]'... και μετά ταύτα έμαθε ο Σουλτάν Μουράτης το πως παίρνει άσπρα του έκοψε το κεφάλι του. Διότι όταν τον έστειλε εις τον κόσμον έτσι του είχε παραγγείλει ότι να προσέχει ποτές να μην πάρεις περισσότερα άσπρα. Και αυτός έγινε παράκουος και έχασε το κεφάλι του»³⁴.

Από τα παραπάνω αποσπάσματα του Χρονικού πληροφορούμαστε ότι πρώτη φορά το Μάρτιο του 1622, την εποχή του σουλτάνου Μουσταφά, ήρθε ο Μπαϊράμ πασάς για παιδομάζωμα στις Σέρρες και πήρε 6 παιδιά, ενώ στις 23 Δεκεμβρίου του 1636 ήρθε ο σκλάβος Ντερβίς αγάς και πήρε από τις Σέρρες 5 παιδιά. Από το νόμο προβλεπόταν να πάρει συγχρόνως από τους κατοίκους των Σερρών τόσα άσπρα νομίσματα, όσα χρειάζονταν για το ξύρισμα, για τον κόκκινο σκούφο και για το κόκκινο (έμπα) ένδυμα των στρατολογημένων, αλλά αυτός φαίνεται, παραβαίνοντας το νόμο, πήρε και για λογαριασμό του 220 άσπρα τουρκικά νομίσματα. Όταν το έμαθε ο σουλτάνος Μουράτ τον αποκεφάλισε για την παρανομία του. Πολλοί Έλληνες, για να αποφύγουν το παιδομάζωμα, αρραβώνιαζαν τα παιδιά τους με εκκλησιαστική τελετή από την ηλικία των 8, 9 και 10 χρονών.

Στο παιδομάζωμα οι Τούρκοι έπαιρναν παιδιά κατά το πλείστον από τις ελληνικές οικογένειες, γιατί οι Έλληνες θεωρούνταν ως εκλεκτή, δυναμική και με πολλά προσόντα φυλή. Από οικογένεια που δεν μιλούσε ελληνικά δεν έπαιρναν παιδιά. Για το λόγο αυτό και ως έσχατο μέσο για να προφυλάξουν τα παιδιά τους από το γενιτσαρισμό, πολλοί γνήσιοι Έλληνες χωρικοί, οι λεγόμενοι γραικομόνοι, επέλεξαν να μιλούν τη σλαβομακεδονική γλώσσα.

³³ Παπαρρηγόπουλου, *ό.π.*, τ. Ε, σ. 179.

³⁴ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 27β και 53β.

Η διάδοση της σλαβομακεδονικής γλώσσας σε περιοχές της Μακεδονίας με ελληνικό πληθυσμό βρίσκει δηλαδή την εξήγησή της και στο γεγονός ότι οι κάτοικοι κάποιων χωριών υιοθετούσαν συνειδητά τη χρήση της παραπάνω γλώσσας προκειμένου να κρύβουν την ελληνική καταγωγή τους για να απόφυγουν την αρπαγή των παιδιών τους από τους Τούρκους. Θα πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι η παραπάνω στάση των γραικομένων δεν συνιστούσε εκδήλωση απάρνησης της ελληνικής εθνικότητας. Οι γραικομένοι ήταν και παρέμεναν γνήσιοι, θερμοί, φανατικοί μέχρι θανάτου Έλληνες. Είχαν ελληνική εθνική συνείδηση, ακμαίο το ελληνικό φρόνημα και ζωντανό πατριωτισμό μέχρι θυσίας για την Ελλάδα. Τούτο αποδεικνύεται καθαρά από το γεγονός ότι χιλιάδες απ' αυτούς υπηρέτησαν αργότερα ηρωικά στο Μακεδονικό Αγώνα κατά των Σλάβων και αναδείχθηκαν αρχηγοί και καπετάνιοι των αντάρτικων ομάδων, όπως π.χ. ο Κότας από τα Ρούλια. Απ' αυτούς ξεκίνησε άλλωστε και ο Μακεδονικός Αγώνας κατά των Βουλγάρων, οι οποίοι ήθελαν να τους εξαναγκάσουν με τη βία να προσχωρήσουν στη βουλγαρική Εξαρχία. Το ότι μιλούσαν σπασμένα ελληνικά δεν επηρέαζε λουπόν σε τίποτα την καθαρή και άγρυπνη ελληνική συνείδησή τους. Ο καπετάν Μητρούσης π.χ. από το Χομόντος (Μητρούση) Σερρών μιλούσε τη σλαβομακεδονική γλώσσα. Όταν όμως οι Βούλγαροι κομιτατζήδες τον προέτρεψαν να προσχωρήσει σ' αυτούς, τους βροντοφώναξε με τα σπασμένα ελληνικά του: «Εγκώ Έλληνας γκενήτηκα, Έλληνας τα πετάνω». Δεν υπέκυψε στις πιέσεις των Βουλγάρων κομιτατζήδων³⁵.

Οι πλούσιοι εξαγόραζαν την ελευθερία του παιδιού τους με 60 ή 70 χρυσά νομίσματα. Πολλές οικογένειες για να εξαγοράσουν τα παιδιά τους από το παιδομάζωμα πωλούσαν ολόκληρη την περιουσία τους. Από τα διαλεγμένα παιδιά, όσα περίσσευαν τα πουλούσαν ως δούλους. Τις ημέρες του παιδομαζώματος επικρατούσε στις ψυχές των οικογενειών όλης της πόλεως φόβος, τρόμος και απεριγράπτη αγωνία. Τραγουδούσαν στην Ήπειρο για το παιδομάζωμα:

*Ανάθεμά σε βασιλιά, και τρις ανάθεμά σε,
με το κακό που έκαμες, με το κακό που κάνεις
στέλνεις δένεις γέροντες, τους πρώτους, τους παπάδες
να μάσης παιδομάζωμα, να κάμης γενιτσάρους.
Κλαιν οι γοναίοι τα παιδιά κ' αδελφές τα αδέλφια
Κλαίγω και εγώ και καίγομαι και όσο ζω θα κλαίγω
Πέρυσι πήραν το γιόκα μου φέτος τον αδελφό μου.*

Από το τραγούδι αυτό φαίνεται ότι το παιδομάζωμα γινόταν κάθε χρόνο. Εξανάγκαζαν τα παιδιά να αλλαξοπιστήσουν, να γίνουν τύραννοι και δολοφό-

³⁵ Βακαλόπουλου Κ., «Οι αλλόφωνοι Μακεδόνες ραχοκοκκαλιά της άμυνας», *Μακεδονική Ζωή* 326 (Ιούλιος 1993), 25-27. Παπακυριάκου Κ., *Ιστορική ταυτότητα της Μακεδονίας και το ψευδεπίγραφο κράτος των Σκοπίων*, Σέρρες 2007, σ. 157.

νοι των συμπατριωτών αλλά και των γονέων τους ακόμη. Το παιδομάζωμα ήταν ο οδυνηρότερος φόρος επί τρεις και πλέον αιώνες που πλήρωναν οι υπόδουλοι Έλληνες στους Τούρκους. Ο αριθμός των ελληνόπουλων που αρπάχθηκαν μ' αυτό τον τρόπο υπολογίζεται στο ένα εκατομμύριο περίπου.

Ο χρονογράφος Τούρκος Εβλιά Τζελεμπί αναφέρει ότι σε κάθε επταετία ο αρχηγός των γενιτσάρων συνοδευόμενος από 500 ή 600 γενιτσάρους στρατολογούσε βιαιώς από τα Βαλκάνια, Ελλάδα, Βουλγαρία και Σερβία, 7.000 με 8.000 χριστιανόπαιδα. Αυτό γινόταν στις Σέρρες για τρεις και πλέον αιώνες μέχρι που σταμάτησε το παιδομάζωμα. Τα στρατολογημένα κάθε φορά παιδιά τα έστελναν με μια κατάσταση με τη λεπτομερή περιγραφή τους στη Κωνσταντινούπολη. Εκεί αναπαύονταν δύο μέρες για να συνέλθουν από την ταλαιπωρία της πορείας. Μετά τα παρουσίαζαν για επιθεώρηση στον αγά των γενιτσάρων. Αυτός παραλάμβανε τα παιδιά σύμφωνα με τις καταστάσεις του μητρώου. Τα έστελνε στην Ανατολή για να εμποδιστεί κάθε απόπειρα δραπέτευσης και επιστροφής των παιδιών στις πατρίδες τους.

6.3. Οι καταπιέσεις των χριστιανών και οι βίαιες εξισλαμίσεις από τους Τούρκους

Η κατάσταση στην ύπαιθρο της Μακεδονίας ήταν αξιοθρήνητη. Οι καταπιέσεις των Τούρκων ήταν πολλές και βαριές. Τους επέβαλλαν τη στρατολογία του παιδομαζώματος και την τρομερή κεφαλική φορολογία για να έχουν το κεφάλι τους στο σώμα. Τακτικές ήταν ακόμη οι ληστείες και οι εκβιασμοί. Καταπίεζαν τη θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων και προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να τους κάνουν να αλλαξοπιστήσουν. Ήταν ένα συνεχές μαρτύριο, χωρίς καμιά ελπίδα καταπαύσεως, όπως στην κόλαση. Μεταξύ της ζωής των υπόδουλων ραγιαδων και των Τούρκων υπήρχαν γενικότερα μεγάλες διαφορές τόσο ως προς τη φορολογία όσο και ως προς τη συμπεριφορά του κράτους προς τις δύο τάξεις των υπηκόων του. Ο πειρασμός της αλλαγής της πίστεως ήταν έτσι πάρα πολύ μεγάλος. Για να μη λυγίσουν έπρεπε να έχουν ατσάλινα εθνικά φρονήματα και δυνατή, ακλόνητη χριστιανική πίστη. Η συνεχής εξάπλωση του Ισλαμισμού και η κατάληψη όλων των κρατών των Βαλκανίων απ' αυτόν προβλημάτισε πολλούς πιστούς χριστιανούς για το τι θα έπρεπε να κάνουν. Μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως και της Τραπεζούντας, πολλοί χριστιανοί βασανίζονταν μπροστά στο τρομερό δίλημμα της μαρτυρικής ζωής ή της εξισλαμίσεως. Στις κρίσιμες αυτές στιγμές της μαρτυρικής ζωής της Τουρκοκρατίας διακρίθηκαν οι δυνατές ψυχές από τις αδύνατες, οι γενναίοι Έλληνες από τους μικρόψυχους καιροσκόπους. Η Εκκλησία τους συμπαράσταθη πάρα πολύ.

Στους εξισλαμισμένους οι Τούρκοι έδιναν πολλές φορές σημαντικές εκτάσεις γης, τιμάρια με μεγάλα έσοδα. Τους απένειμαν επίσης μεγάλα αξιώματα για να δελεαστούν οι αμφιταλαντευόμενοι Έλληνες. Τους απάλλασσαν από το

φόρο και από κάθε άλλη επιβάρυνση. Οι πρόγονοί μας, που έμειναν Έλληνες, δοκιμάστηκαν όπως ο χρυσός δοκιμάζεται στη φωτιά.

6.4. Εξισλαμισμοί στις Σέρρες

Οι Τούρκοι συκοφαντούσαν τους χριστιανούς ότι δήθεν εξύβρισαν τη μουσουλμανική θρησκεία. Οι χριστιανοί, σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο, έπρεπε να διαλέξουν μεταξύ του εξισλαμισμού και των τρομερών μέχρι θανάτου βασανιστηρίων. Για να μην αλλαξοπιστήσουν έπρεπε να έχουν ασάλινη θέληση και πίστη.

Από το Βαρόσι Σερρών εξισλαμίστηκαν το 1261 (κατά την τουρκική χρονολογία) ο Αθανάσιος Αδάμου και ο Μανουήλ, μετονομασθέντες ο πρώτος σε Μεχμέτ και ο δεύτερος σε Νουρή. Εξισλαμίστηκαν επίσης η θυγατέρα του ιατρού Θεοδώρου, η Μαριγώ, στη συνοικία της Αγίας Σοφίας, και η θυγατέρα του Εβραίου Γιοσέφ Όρω, που μετονομάσθηκε σε Φατμέ. Με το τουρκικό ημερολόγιο, το 1308 εξισλαμίστηκε η Ελένη Δημητρίου, μετονομασθείσα σε Ελιφέ.

Την εποχή του σουλτάνου Σελήμ Β΄, το 1570, καταπιέζονταν περισσότερο από κάθε άλλη φορά οι χριστιανοί για να αλλαξοπιστήσουν³⁶.

Στο *Χρονικόν* του Παπασυναδινού³⁷ αναφέρεται ότι το Μάρτιο του 1617 εξισλάμισαν με τη βία στις Σέρρες τον Αμαριανό Τεμερούτογλου, το σκευοφύλακα, ως εξής:

Ήταν η εποχή της νηστείας και ο Αμαριανός πήγε στα ψαράδικα να αγοράσει σουπιές. Τις πουλούσαν 12 γρόσια την οκά. Αυτός έδωσε στον Τούρκο ιχθυοπώλη 10 γρόσια και του είπε να μην πουλά αν δεν κερδίζει, επειδή αυτό είναι νηστίσιμο φαγητό των χριστιανών. Ο Τούρκος ιχθυοπώλης τον παρεξήγησε και νόμισε ότι δήθεν του είπε ότι τα πουλάς τόσο ακριβά επειδή είναι νηστίσιμο φαγητό των χριστιανών. Οι άλλοι Τούρκοι του παζαριού των Σερρών προκάλεσαν δογματικό θέμα και μεγάλη σύγχυση, ταραχή και φόβο για τους χριστιανούς στην πόλη. Τον πήγαν για ανάκριση στον Τούρκο δικαστή. Τον ανέκριναν, τον έδειραν και τον έκλεισαν στο Εσκή τζαμί, που ήταν δίπλα από το Μπεζεστένι. Μαζεύτηκαν την ίδια στιγμή, σαν όρνια που μυρίζονται ψοφίμι, αναρίθμητοι Τούρκοι. Τον χτύπησαν δύο, τρεις μαχαιριές για να τον αποτελειώσουν. Ένας από αυτούς φώναξε: «αφήστε τον, έγινε μόνος του Μωαμεθανός» και τον άφησαν χωρίς να τον αποτελειώσουν. Τον προέτρεπαν να πει ότι δεν γίνομαι Τούρκος για να τον αποτελειώσουν αμέσως. Ο Αμαριανός πάνω στη δυστυχία του και στο φόβο του σιώπησε.

³⁶ Βασδραβέλλης Γ.Κ., *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1952, τ. Α. Θεσσαλονίκης 1695-1912, σ. 546, 547, 557, 560.

³⁷ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 19β, σ. 31.

Τα βασανιστήρια που χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι εναντίον των χριστιανών.
Εικονογραφία από τη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 10, σ. 45)

Τους βασάνιζαν απάνθρωπα για να υποκύψουν. Τους χτυπούσαν άγρια, τους έκοβαν ζωντανούς τα αυτιά, τους έβγαζαν τα νύχια και τα δόντια, τους διαπόμπευαν και τους υπέβαλλαν στο βασανιστήριο της φάλαγγας. Τους έβγαζαν δεμένους σε σακιά μέχρι το λαιμό και τους έριχναν στη θάλασσα, στη λίμνη ή το ποτάμι για να πνιγούν. Τους έκαιγαν ζωντανούς μέσα σε πυρακτωμένους φούρνους. Τους σταύρωναν σε χιαστί σταυρό. Τους παλούκωναν, περώντας έναν πάσαλο μέσα από τα εντόσθια και βγάζοντάς τον από το στόμα

τους, όπως περνά κανείς τη σούβλα στο αρνί. Τους έδεναν πίσω από ένα άλογο, το οποίο χτυπούσαν δυνατά για να τρέξει σύροντας το μάρτυρα μέχρι να ξεψυχήσει. Άλλοτε πάλι έδεναν το ένα πόδι του σε ένα άλογο και το άλλο σε άλλο άλογο και τα χτυπούσαν να τρέξουν σε αντίθετη κατεύθυνση για να τον ξεσκίσουν.

6.5. Κρυπτοχριστιανοί

Πολλοί χριστιανοί, ευρισκόμενοι μπροστά στο δίλημμα να αλλαξοπιστήσουν ή να πεθάνουν με μαρτυρικό τρόπο, επέλεξαν μία ενδιάμεση λύση: τον κρυπτοχριστιανισμό. Αρνούνταν μεν την πίστη τους μπροστά στους Τούρκους, τη διατηρούσαν όμως κρυφά. Στους Τούρκους φαινόταν ότι εξισλαμίστηκαν, αλλά κατά βάθος παρέμεναν χριστιανοί διότι ασκούσαν κρυφά όλες τις χριστιανικές θρησκευτικές τους υποχρεώσεις. Ζούσαν διπλή ζωή. Εξωτερικά δεν ξεχώριζαν από τους Τούρκους. Συμπεριφέρονταν όπως και εκείνοι. Μιλούσαν τη γλώσσα τους και πήγαιναν στο τζαμί και προσεύχονταν με τους μουσουλμάνους. Στην προσωπική τους ζωή όμως παρέμεναν χριστιανοί.

Έκαναν μυστικές συγκεντρώσεις στις εκκλησίες που είχαν στα υπόγεια των σπιτιών τους. Τελούσαν όλες τις ορθόδοξες ακολουθίες και τις παρακολουθούσαν με κατάνυξη. Τηρούσαν κρυφά όλα τα ορθόδοξα έθιμα και μυστήρια. Μεταλάμβαναν τα άχραντα μυστήρια, βάπτιζαν τα παιδιά τους και τα κοινώνουσαν. Την ημέρα έθαβαν κάποιον δικό τους στα τούρκικα νεκροταφεία και τη νύχτα πήγαιναν, τον έβγαζαν από τον τάφο και τον έθαβαν στα χριστιανικά νεκροταφεία με χριστιανική νεκρώσιμη ακολουθία, χωρίς να τους αντιληφθεί κανείς, διότι ελάμβαναν όλα τα μέτρα. Αυτό επικράτησε παντού σε όλα τα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Υπήρχαν πολλοί κρυπτοχριστιανοί. Στην ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923 μερικοί Τούρκοι άφησαν σε γειτονικές χριστιανικές οικογένειες χριστιανικά εικονίσματα που τα είχαν οι κρυπτοχριστιανοί πρόγονοί τους. Τα διατήρησαν στο σπίτι τους ως οικογενειακά κειμήλια από τους προπαπούδες τους. Ο Πόντος και η Κρήτη είχαν πάρα πολλούς κρυπτοχριστιανούς. Το 1694, όταν κατέλαβε προσωρινά τη Χίο ο Βενετός ναύαρχος Zeno, θέλησε για λόγους ασφάλειας του νησιού να μεταφέρει τις τουρκικές οικογένειες στη Μ. Ασία. Τριακόσιοι Τούρκοι τον παρακάλεσαν να μείνουν στη Χίο διότι ήταν κρυπτοχριστιανοί Έλληνες³⁸.

Η ορθόδοξη Εκκλησία δέχθηκε τους κρυπτοχριστιανούς στους κόλπους της σαν παιδιά της, όπως δέχθηκε στην εποχή των διωγμών της Ρώμης τους «πεπτωκότας», όσους δηλαδή λύγισαν από τα πολλά βασανιστήρια την ώρα του μαρτυρίου και αρνήθηκαν προς στιγμήν επιφανειακά τον Χριστό, αλλά μετά-

³⁸ Βασδραβέλλης Γ.Κ., *Κρυπτοχριστιανικά κείμενα*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 30-31 και 110.

νωσαν αργότερα με δάκρυα και ζήτησαν συγχώρεση από την Εκκλησία. Όλοι αυτοί υπήρξαν μειωμένης αντοχής άνθρωποι μπροστά στην τόση καταπίεση και τα μαρτύρια που τους υπέβαλλαν κατά καιρούς οι Τούρκοι.

7. Νεομάρτυρες των Σερρών

7.1. Πάτρουλας, Μανώλης Μποσταντζόγλου, Αδάμης του Καράπαπα

Στο *Χρονικόν* του Παπασυναδινού (παρ. 14α), αναφέρεται ότι το 1598 οι Τούρκοι έκαψαν ζωντανό στις Σέρρες τον Πάτρουλα.

Αυτός υπηρέτησε στον Έλληνα βοεβόδα της Βλαχίας και έσωσε από το θάνατο έναν Σερραίο Τούρκο. Μετά τον απαγχονισμό του βοεβόδα ξαναγύρισε στις Σέρρες. Πηγαίνοντας στο παζάρι της πόλεως συνάντησε τον Τούρκο που τον έσωσε από το θάνατο. Του συστήθηκε ως ευεργέτης του. Εκείνος άρχισε να φωνάζει δυνατά στην αγορά: Ελάτε να δείτε έναν άπιστο που ήταν άνθρωπος του Μιχάλη βοεβόδα της Βλαχίας και συζούσε με τη γυναίκα ενός εμίρη. Εξαγριώθηκαν οι Τούρκοι και σαν λυσσασμένα σκυλιά έτρεξαν στο σπίτι του Πάτρουλα και του άρπαξαν την περιουσία. Ήταν πάρα πολύ πλούσιος. Υπέβαλαν το δύστυχο σε ανείπωτα μαρτύρια και στο τέλος τον έκαψαν ζωντανό. Του είχαν δεμένα τα χέρια όταν άναψαν μεγάλη φωτιά και ετοιμάζονταν να τον ρίξουν ζωντανό μέσα. Εκείνος τους είπε «μη με δένετε, μοναχός μου θα μπω μέσα στη φλόγα». Ήταν πολύ πιστός χριστιανός. Μόνος του πήδηξε στη φωτιά και δεν αλλαξοπίστησε. Οι Τούρκοι έριξαν πολλά ξύλα και κληματσίδες (αμπελόβεργες) στη φωτιά. Στέκονταν γύρω μέχρι που κάηκε όλος. Ικανοποίησαν το μίσος τους. Όταν έφυγαν δυνατός ανεμοστρόβιλος φύσηξε και σκόρπισε τη στάχτη χωρίς να αφήσει ίχνος. Υπέμεινε ο ευσεβής Πάτρουλας το θάνατο και έλαβε το στέφανο του μαρτυρίου. Κατά τον Παπασυναδινό ήταν καλός άνθρωπος, ξηρός και λιγνός χωρίς πολλά γένια.

Το 1604 οι Τούρκοι παλούκωσαν τον Μανώλη το Μποσταντζόγλου, το σκευοφύλακα. Ήταν μεγαλόσωμος με εντυπωσιακό παράστημα, όμορφος με μαύρα γένια. Ήταν πολύ αψύς και είχε λίγο πείσμα. Ήταν ψάλτης με πολύ καλή φωνή στο μητροπολιτικό ναό των Σερρών³⁹. Τον παλούκωσαν απέναντι από το σπίτι του, στο συνοικισμό του Αγίου Παντελεήμονα, από όπου κατέβαινε το ρεύμα της Κλοποτίτσας. Τον παλούκωσαν διότι αλληλοσκοτώθηκαν μερικοί Τούρκοι στο δρόμο του Λαϊλιά. Οι φόνοι όμως έγιναν μετά από κάποιο μάλωμα που είχαν μεταξύ τους οι Τούρκοι αργά το βράδυ στο καφενείο του συνοικισμού της Κλοποτίτσας. Ο Μανώλης βγήκε από το σπίτι του να δει τι συνέβαινε. Κατά κακή σύμπτωση ήρθε μια πέτρα απ' αυτές που έριχναν οι Τούρκοι και τον χτύπησε στο κεφάλι. Του έβγαλε ολόκληρο κομμάτι επιδερμίδας στα μαλλιά. Όταν τον είδαν οι Τούρκοι το πρωί κτυπημένο στο κεφάλι, υπέθεσαν ότι ο Μανώλης ήταν υπεύθυνος για τους φόνους. Τον άρπαξαν

³⁹ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 16α, β.17α.

αμέσως, τον ανέκριναν και έβγαλαν άδικη δικαστική απόφαση να τον θανατώσουν με παλούκωμα. Πριν το μαρτύριο μερικοί από τους Τούρκους του είπαν ιδιαίτερα: «Γίνε Τούρκος και εμείς θα σε γλιτώσουμε». Εκείνος τους έλεγε ότι είναι άπιστοι σκύλοι. Μετά από αυτό τον παλούκωσαν περνώντας ένα μυτερό πάσαλο κατά μήκος μέσα από όλο το σώμα του. Του έβαλαν τον μυτερό αλειμμένο με λίπος πάσαλο από το παχύ έντερο και τον έβγαλαν από το στόμα. Αυτός όμως και παλουκωμένος ακόμη τους κατηγορούσε και τους έβριζε για τις πολλές τους αδικίες και βαρβαρότητες. Δεν μπόρεσαν να ανεχθούν τις κατηγορίες και τις βρισιές που αράδιαζε η γλώσσα του σαν χελιδόνι και γι' αυτό, όπως ήταν με το παλούκι, τον κρέμασαν σε έναν πλάτανο. Έτσι πέθανε και αναπαύθηκε κοντά στον Κύριο η ψυχή του. Έγινε νέομάρτυρας, διότι υπέμεινε δύο μαρτύρια και δεν αρνήθηκε τον Χριστό. Το πτώμα του το έβγαλαν από την αγχόνη και το έριξαν στο έδαφος. Έμεινε τρεις μέρες και τρεις νύχτες άθαφτο. Στις τρεις αυτές νύχτες, έβλεπαν οι χριστιανοί στο μέρος που μαρτύρησε ότι έφεγγε ένα μεγάλο φως. Ο μεγάλος πλάτανος που τον κρέμασαν ξεράθηκε. Από τους Τούρκους που ψευδομαρτύρησαν στη δίκη του μερικοί τυφλώθηκαν και οι άλλοι πέθαναν⁴⁰.

Μετά από αυτό το μαρτύριο, φόβος και τρόμος κατέλαβε τους χριστιανούς. Επί τρεις εβδομάδες δεν έβγαιναν ούτε στο παζάρι. Οι Τούρκοι όταν έβλεπαν χριστιανό έτριζαν τα δόντια και τον έλεγαν άπιστο σκύλο. Είναι αδύνατο να περιγραφούν τα δεινοπαθήματα των χριστιανών. Οι Τούρκοι τους σκότωναν χωρίς αιτία. Την ημέρα των Χριστουγέννων του 1619, χωρίς αιτία, ένας Τούρκος σκότωσε τον τριαντάχρονο ιερέα του Ιερού Ναού του Αγίου Νικολάου Παπάκρητο. Του έκοψε το κεφάλι με το σπαθί του σαν κριάρι⁴¹.

Επειδή τόλμησε ο Αδάμης του Καράπαπα να ελέγξει το 1623 τον Μεχμέτ Γιαζατζή για τις διαπραττόμενες αδικίες στους φτωχούς χριστιανούς, αυτός τον κρέμασε. Ο Γιαζατζής εισέπραττε περισσότερο κεφαλικό φόρο από τους χριστιανούς. Έβαζε μεγάλους τόκους και μεγάλα πρόστιμα στους κατοίκους της περιοχής του Στρυμόνα. Ο Αδάμης μάζεψε όλα τα στοιχεία των αδικιών. Θα πήγαινε στην Κωνσταντινούπολη να τον καταγγείλει για να τον παραπέμψουν σε δικαστήριο. Ο Μεχμέτ όμως χωρίς καμιά δίκη απαγχόνισε τον Αδάμη στο πανηγύρι του Αγίου Δημητρίου. Για να απαλλαγεί από το έγκλημα του φόνου πλήρωσε το δικαστή και μερικούς ψευδομάρτυρες. Αυτοί κατέθεσαν στη δίκη ότι ο Αδάμης τροφοδοτούσε με σιτάρι τους Φράγκους και έβριζε την πίστη του Μεχμέτ, του Μωάμεθ.

⁴⁰ Βακαλόπουλου Απ., *Πηγές της ιστορίας του νέου Ελληνισμού*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 85-89.

⁴⁰ Καφταντζή Γ., *Σερραϊκή χρονογραφία του Παπασυναδινού*, Έκδοση Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης, Σέρρες 1989, παρ. 16α-17α.

⁴¹ Παπασυναδινού, *ό.π.*, παρ. 21β.

Για να καλύψουν τα αδικήματά τους οι Τούρκοι συχνά κατηγορούσαν ψευδώς τους Έλληνες. Τα δικαστήρια, πειθόμενα από τις συκοφαντίες των ψευδομαρτύρων, καταδίκασαν τους Έλληνες σε θάνατο. Με αυτό τον τρόπο κατηγορήσαν και τον Αλέξανδρο Ταταρχάνη, προκαλώντας την καταδίκη του σε θάνατο διά απαγχονισμού. Του πρότειναν να γίνει Τούρκος για να γλιτώσει από την αγχόνη. Επειδή δεν δέχθηκε τον χτύπησαν με μαχαιριές και την ώρα που ξεψυχούσε τον κρέμασαν⁴².

7.2. Ο νεομάρτυς Νικήτας των Σερρών

7.2.1. Τα πριν το μαρτύριο συμβάντα

Μεταξύ των χριστιανών μαρτύρων των Σερρών είναι και ο Άγιος Νικήτας που γιορτάζεται ως τοπικός άγιος στις 4 Απριλίου κάθε χρόνο, αλλά λόγω του Πάσχα καθορίσθηκε η γιορτή του την Κυριακή του Θωμά.

Η βιογραφία του έχει ως εξής: Άγνωστη είναι η καταγωγή του και ο χρόνος της γέννησής του. Ήταν μοναχός της ιεράς σκήτης της Αγίας Άννης του Αγίου Όρους. Δεν έχουμε πολλές πληροφορίες για το βίο, την πολιτεία του και το μαρτύριό του. Τα πρώτα στοιχεία της βιογραφίας του τα βρήκε ο Δημοσθένης Μέλφος πριν το 1940 στο μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα του Αγίου Όρους και τα δημοσίευσε.

Η αγία κέρα του μεταφέρθηκε στον ομώνυμο νεοανεγερθέντα Ναό του Αγίου Νικήτα κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό Σερρών. Τη βιογραφία του την πληροφορούμαστε από ένα περιγραφικό συγγραφικό σημείωμα του μοναχού του Αγίου Όρους Νικολάου Σειάνου, που το έγραψε από διήγηση του αυτόπτη μάρτυρα ιερομονάχου Κωνσταντίνου, ηγούμενου της Ιεράς Μονής της Παναγίας της Ηλιόκαλλης Σερρών.

Αναφέρεται ότι στις 30 Μαρτίου του 1808, τη Μεγάλη Δευτέρα, ο ιερομόναχος Νικήτας πέρασε από τις Σέρρες με κατεύθυνση τη Δράμα. Έφτασε αργά το βράδυ μετά τη δύση του ήλιου και πήγε στο μετόχι της Ιεράς Μονής της Εικοσιφοινίσσης, στο Ναό της της Ηλιόκαλλης, που βρίσκεται ανατολικά των Σερρών κοντά στο α΄ νεκροταφείο Σερρών στο συνοικισμό των Αγίων Αναργύρων.

Όταν μπήκε στο ναό ο άγνωστος ιερομόναχος, τον υποδέχθηκε ο διάκονος και τον οδήγησε στον ηγούμενο Κωνσταντίνο. Ανέφερε ότι ήταν ξένος από την Αρβανιτιά και είχε προορισμό ταξιδιού για τη Δράμα, αλλά επειδή νυχτώθηκε ήρθε να παρακολουθήσει την ακολουθία του Νυμφίου στο ναό με σκοπό να συνεχίσει το ταξίδι την άλλη μέρα. Μετά από την ακολουθία τον φιλοξένησαν στο μετόχι. Δεν κάθισε στο τραπέζι για βραδινό, διότι είχε δειπνήσει προ ολίγου. Μόλις κοιμήθηκαν οι άλλοι, ο Νικήτας κατέβηκε στο νάρθηκα του ναού για να συνεχίσει την προσευχή του. Τα μεσάνυχτα κατέβηκε και ο ηγούμενος

⁴² Παπασυναδινού, *ό.π.*, παρ. 29α-β.

του μετοχίου στο ναό. Με τη βοήθεια του αμυδρού φωτός του φεγγαριού είδε τη σκιά του ιερομονάχου Νικήτα και φοβήθηκε νομίζοντας ότι μπήκε κάποιος ξένος για να συλήσει το ναό. Όταν όμως βεβαιώθηκε ότι οι θύρες του μετοχίου ήταν κλειστές, τον πλησίασε και τον ρώτησε εξορκίζοντάς τον στο όνομα του Θεού ποιος ήταν. «Εγώ είμαι» απάντησε «ο φιλοξενούμενος ιερομόναχος Νικήτας. Ήρθα να προσευχηθώ, διότι αποφάσισα να μαρτυρήσω και να χύσω το αίμα μου για την αγάπη του Χριστού μέσα σ' αυτή την πόλη».

Βρήκε ευκαιρία και εξομολογήθηκε τους διαλογισμούς του στον ηγούμενο του μετοχίου Κωνσταντίνο. Παρέμεινε μόνος του μέχρι το πρωί στο ναό προσευχόμενος με πολλή ζέση και πίστη στο Θεό. Στην πρωινή ακολουθία των Ωρών και της Προηγιασμένης Λειτουργίας ζήτησε να μεταλάβει το συντομότερο, διότι έπρεπε να φύγει. Του επέτρεψαν να μεταλάβει μόνος του από το Άγιον Ποτήριο. Τους ζήτησε συγγνώμη και θέλησε να αφήσει οικονομική βοήθεια στο μετόχι για να τελέσουν παράκληση γι' αυτόν. Έφυγε αποχαιρετώντας και ευχαριστώντας αυτούς που τον φιλοξένησαν και προχώρησε προς το Ναό του Αγίου Γεωργίου, ανατολικά της πόλεως των Σερρών. Εκεί κάθισε λίγο κάτω από ένα δέντρο και σκεφτόταν για πολλή ώρα. Άλλαξε το πρόγραμμά του και επέστρεψε πάλι στις Σέρρες. Κατευθύνθηκε προς το τζαμί του Αχμέτ πασά, το λεγόμενο λόγω της αρχιτεκτονικής του τζαμί της Αγίας Σοφίας. Ήταν ξακουστό τζαμί στα Βαλκάνια και στην Ασία για την αρχιτεκτονική και για το παραδείσιο περιβάλλον του. Λειτουργούσε σ' αυτό μωαμεθανική Ιερατική Σχολή με πολλούς μαθητές και με πολύ φανατικό Τούρκο δάσκαλο.

Ένας χωλός στα πόδια μαθητής καθόταν τη στιγμή που πέρασε ο Νικήτας σ' ένα πεζούλι έξω από το τζαμί. Τον χαιρέτησε ο μοναχός Νικήτας και έπιασε μαζί του συζήτηση. Τον ρώτησε για την αιτία της αναπηρίας του και έμαθε ότι ήταν εκ γενετής χωλός. Ο ιερός Νικήτας του ανέφερε τα θαύματα της θεραπείας των χωλών και των τυφλών από τον Ιησού Χριστό και τους Αποστόλους. Ο χωλός Τούρκος ιεροσπουδαστής εξεπλάγη και ρώτησε πώς είναι δυνατόν να θεραπευτεί και αυτός. Του απάντησε ο Νικήτας: «Αν πιστεύσεις στον Ιησού Χριστό, τον μόνον αληθινόν Θεόν και βαπτισθείς χριστιανός». Ο χωλός χωρίς να αποκριθεί πήγε στον μοντεδερίσην διδάσκαλό του και του τα ανέφερε όλα. Εκείνος έστειλε κάποιον και κάλεσαν τον ιερό Νικήτα για ανάκριση. Με θάρρος απάντησε ότι καταγόταν από την Κέρκυρα και βγήκε να κηρύξει την πίστη στο Χριστό. Τη μόνη αληθινή πίστη με την οποία σώζεται ο άνθρωπος και πηγαίνει στη Βασιλεία των Ουρανών μετά θάνατον.

Η μαρτυρία αυτή εξαγρίωσε τον Τούρκο ιεροδιδάσκαλο. Συνέλαβε τον Νικήτα και τον κατήγγειλε στο βεοβόδα των Σερρών, στον οποίο και τον παρέδωσε με συνοδεία. Στην ανάκριση δεν φοβήθηκε ο ιερός Νικήτας. Με θάρρος και παραστατικότητα διηγήθηκε όλα τα γεγονότα. Του εξέθεσε αναλυτικά τι πιστεύουν οι χριστιανοί. Θαύμασε ο βεοβόδας και επειδή δεν μπορούσε να αντισταθεί στις αντιρρήσεις και τις αποκρίσεις του, διέταξε να τον κλείσουν

αμέσως στη φυλακή και ειδοποίησε τον υιό του Ισμαήλ μπέη, τον Γιουσούφ πασά, τον πολύ γνωστό στην ιστορία των Σερρών. Νέες ανακρίσεις έγιναν με το ίδιο αποτέλεσμα, ενόψει της καταπληκτικής ετοιμότητας και παρρησίας του ιερού Νικήτα. Συνεκλήθη το ανώτατο συμβούλιο από τον πρώτο Τούρκο νομοδιδάσκαλο Σεσφαλή, που ενέπνεε μεγάλο σεβασμό σε όλους τους προκρίτους, πεπαιδευμένους θρήσκους Οθωμανούς. Κάλεσαν τον Νικήτα σε δημόσια ανάκριση. Τον ρώτησαν: «Είναι αλήθεια ότι κηρύττεις στους Τούρκους να εγκαταλείψουν την πίστη τους και να πιστέψουν στον Χριστό; Φαίνεται ότι είσαι τρελός». Τους απάντησε: «Με τη χάρη του Χριστού δεν είμαι τρελός, αλλά παρακινούμαι σε τούτο το κήρυγμα από το ζήλο της αληθινής πίστης μου, που με παρακινεί να κηρύξω να αφήσετε την πλάνη και να πιστεύσετε στον Ιησού Χριστό τον μόνον αληθινό Δημιουργό του σύμπαντος».

Γενικά τους ανέπτυξε τη διδασκαλία των χριστιανών με πολλή σαφήνεια και παρρησία. Ο πρώτος Τούρκος νομοδιδάσκαλος Σεσφαλής του υπέβαλε πολλές ερωτήσεις για τον τρόπο της διαδόσεως του Χριστιανισμού, οπότε ο ιερός Νικήτας βρήκε την ευκαιρία να αναπτύξει την ιστορία της διαδόσεως του Χριστιανισμού διά των δώδεκα πτωχών, αγράμματων ψαράδων Απόστόλων με μόνο όπλο την αγάπη και τα θαύματα της πίστεώς τους.

«Εσύ», του λέγει, «μπορείς να κάνεις θαύματα»; «Όχι», απαντά εκείνος, «διότι είμαι αμαρτωλός». «Ποιος σε παρακίνησε να κηρύττεις στους Οθωμανούς, μήπως ο Δεσπότης των Σερρών ή οι μοναχοί του μοναστηριού»; «Κανείς δεν με παρακίνησε, ήρθα μόνος μου». «Τι γνώμη έχεις για τον Μωάμεθ τον Προφήτη των Τούρκων»; «Δεν τον αναγνωρίζω για προφήτη, επειδή με πόλεμο, με σφαγή και με τη βία επέβαλε τη διάδοση της πίστεώς του».

Όλα αυτά και άλλα πολλά εξαγρίωσαν τους Τούρκους που αποφάσισαν την καταδίκη του σε θάνατο. Τον έκλεισαν και πάλι στη φυλακή. Ήταν Μεγάλη Πέμπτη και ο ιερός Νικήτας δεν γνώριζε τι θα απογίνει. Ζήτησε να παρουσιαστεί ενώπιον του Γιουσούφ μπέη την ημέρα του Μεγάλου Σαββάτου. Ο μπέης τον δέχθηκε και αυτός είπε: «Τι με κρατάς άδικα στη φυλακή; Τη γνώμη μου την κατάλαβες, αποφάσισε λοιπόν ή θανάτωσέ με ή ελευθέρωσέ με για να γιορτάσω και εγώ το Πάσχα με τους αδελφούς μου χριστιανούς».

7.2.2. Το μαρτύριο του Αγίου Νικήτα

Ο Γιουσούφ διέταξε να τον ξαναφυλακίσουν και ο φρουρός τον πέταξε με κλωτσιές στο κελί του, όπου τον υπέβαλαν σε πολλά μαρτύρια. Του έβαλαν στη μύτη του ένα μεγάλο αναμμένο κερί. Η φλόγα έμπαινε μέσα στα ρουθούνια του και τον εκαιγε. Κάηκε ολόκληρη η μύτη του, έμεινε χωρίς μύτη προ του θανάτου του. Ένας χριστιανός που γνώριζε τον Αλβανό αξιωματούχο της φρουράς της φυλακής έμαθε τα μαρτύρια στα οποία υπέβαλαν τον ιερό Νικήτα για να αλλαξοπιστήσει: Του έσφιξαν με σιδερένιο στεφάνι το κεφάλι πολύ δυνατά. Του έβαλαν αγκίδες στα νύχια των δακτύλων του, τον κρέμασαν

με το κεφάλι προς τα κάτω και τον έκαψαν σε διάφορα μέρη του σώματός του. Όλα τα υπέμεινε χωρίς γογγυσμό, καρτερικά.

Το απόγευμα του Μεγάλου Σαββάτου στις οκτώ εξεδόθη η θανατική του καταδίκη με απαγχονισμό. Τον απαγχόνισαν έξω από το Τζεριάχ τζαμί. Δεν είχαν όμως εξέδρα με καταπακτή και γι' αυτό του έδωσαν εντολή να πατήσει στην πλάτη ενός Τούρκου για να του περάσουν τη θηλιά στο λαιμό. Αυτός αρνήθηκε να πατήσει επάνω σε άνθρωπο και γι' αυτό έβαλαν ένα σκαμνί και πέρασαν το σχοινί στο λαιμό του. Ήρεμα ζήτησε και έδωσε συγχώρεση σε όλους. Τράβηξαν το σκαμνί και έμεινε κρεμασμένος, αιωρούμενος τρεις ημέρες στην πλατεία κοντά στο Ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε ακριβώς τον τόπο του μαρτυρίου του. Μια ηλικιωμένη γυναίκα και ο διάκος του ναού είδαν τη νύχτα εκείνη ένα παράξενο δυνατό φως στον τόπο του μαρτυρίου.

Το σώμα του, παρότι έμεινε τρεις μέρες κρεμασμένο, δεν μύρισε ούτε αλλοιώθηκε, εκτός από τη μύτη του που ήταν καμένη με το κερί. Στην αρχή ήταν γυμνός και μετά τον κάλυψαν από τη μέση και κάτω με μια ψάθα. Προβληματίστηκαν επειδή ήταν περιτετμημένος. Είναι άγνωστο πότε και γιατί περιετμήθη. Πιθανόν οι γονείς του να ήταν κρυπτοχριστιανοί και για να μη φανερωθούν και θανατωθούν προέβησαν στην περιτομή του όταν ήταν μικρός. Ενώ κρεμόταν από το σχοινί, αν και νεκρός, έσταζε αίμα από μια πληγή του μεγάλου δακτύλου του δεξιού ποδιού. Την τρίτη ημέρα του Πάσχα του 1808 δόθηκε η άδεια ενταφιασμού. Τον έθαψαν οι χριστιανοί πίσω από το Ναό του Αγίου Νικολάου κοντά σ' ένα νοσοκομείο ή σε κάποιο ξενοδοχείο της πόλεως των Σερρών.

Το μαρτύριο του Αγίου Νικήτα Σερρών το περιγράφει ο μοναχός του Αγίου Όρους Νικόλαος Σεϊάνος, όπως του το διηγήθηκε ο αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, ηγούμενος του μετοχίου της Μονής της Παναγίας Ηλιοκαλλης ιερομόναχος Κωνσταντίνος. Το χειρόγραφο αυτό σώζεται σήμερα στην Ιερά Μονή του Αγίου Παντελεήμονα του Αγίου Όρους. Τελειώνει με τη φράση «αληθής έστι η άνω εκφρασθείσα εξιστόρησης». Καταγράφηκε από τον αείμνηστο Σπύρο Λάμπρου στη σελίδα 329 του καταλόγου των βιβλίων της βιβλιοθήκης. Γράφηκε και μια ωραία ακολουθία του Αγίου Νικήτα που ψάλλεται την ημέρα της μνήμης του, στις 4 Απριλίου. Η αγιότητα του νεομάρτυρα Νικήτα αναγνωρίστηκε και επιβεβαιώθηκε από το ότι το σώμα του δεν αλλοιώθηκε ούτε μύριζε επί τρεις ολόκληρες ημέρες του μηνός Απριλίου αιωρούμενο στην αγχόνη, αντιθέτως ευωδίαζε και ένα παράξενο δυνατό φως έλαμπε γύρω από αυτό τη νύχτα. Είναι ο νεομάρτυρας των Σερρών, που αναγνωρίστηκε στη συνείδηση όλου του λαού.

7.2.3. Τα ιερά λείψανα του Αγίου Νικήτα

Είναι γνωστό σε όλους ότι ο νεομάρτυρας Άγιος Νικήτας πέθανε στις Σέρρες την παραμονή του Πάσχα του 1808 και τάφηκε στο προαύλιο του Ναού του Αγίου Νικολάου των Μποσταντζήδων ή πιθανόν του Σιναιτικού, στο α΄ παλαιό νοσοκομείο των Σερρών. Άγνωστο είναι πότε έγινε η ανακομιδή των ιερών λειψάνων. Σαν μοναχός προερχόμενος από την Ιερά Σκήτη της Αγίας Άννης της Θεοπρομήτορος του Αγίου Όρους (Αγιαννανίτης), τα οστά του μεταφέρθηκαν στην ως άνω σκήτη. Θεωρείται όμως από όλους ότι είναι άγιος της πόλεως των Σερρών. Γι' αυτό επιβαλλόταν να έχει η πόλη των Σερρών μέρος των ιερών λειψάνων του αγίου.

Ο αείμνηστος μητροπολίτης Κωνσταντίνος Καρδαμένης έστειλε το υπ' αριθ. 665/27-3-1968 έγγραφο στη Σκήτη της Αγίας Άννης και ζήτησε τμήμα του ιερού λειψάνου του Αγίου Νικήτα του Νέου. Το αίτημα της Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης συζητήθηκε στην Ιερά Σύναξη των προϊσταμένων της Σκήτης και ομόφωνα αποφάσισαν τη χορήγηση τμήματος λειψάνου του αγίου στη Μητρόπολη Σερρών και Νιγρίτης, επειδή ο άγιος μαρτύρησε στις Σέρρες. Απάντησαν στη μητρόπολη Σερρών θετικά με το υπ' αριθ. 28/2-4-1968 έγγραφο, αλλά λόγω της εξαρτήσεως της Σκήτης από τη Μονή της Μεγίστης Λαύρας του Άθω ζήτησαν με το υπ' αριθ. 5/28-5-1968 έγγραφο την έγκρισή της, διότι η αποσφράγιση του κιβωτίου των ιερών λειψάνων του νεομάρτυρα έπρεπε να γίνει από αντιπροσωπεία της ως άνω ιεράς μονής. Η Μεγίστη Λαύρα ενέκρινε τη χορήγηση μέρους του ιερού λειψάνου του Αγίου Νικήτα στις Σέρρες με το υπ' αριθ. 326/14-6-1968 έγγραφό της. Ζήτησε συγχρόνως από την Ιερά Επιστασία του Αγίου Όρους και άδεια εξόδου το ιερού λειψάνου από το Άγιο Όρος. Η Ιερά Επιστασία ενέκρινε την έξοδο του ιερού λειψάνου με το υπ' αριθ. 264/Ε21-5-1970 έγγραφό της. Στην αρχή προτάθηκε να παραδώσουν το ιερό λείψανο στις 30-10-1969, αλλά τελικά κατέληξαν με την υπ' αριθ. 5/1970 πράξη της Ιεράς Σκήτης να το παραδώσουν στις 7-6-1970.

Για την παραλαβή του ιερού λειψάνου στάλθηκαν με το υπ' αριθ. 1195/19-5-1970 έγγραφο της Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης οι κληρικοί: α) Χρυσόστομος Κουκουβάτσιος, ηγούμενος τη Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών, β) αρχιμανδρίτης Κωνσταντίνος Παπαϊωάννου, γ) οικονόμος Σωκράτης Χολιούμης, καθώς και το εκκλησιαστικό συμβούλιο του Ναού των Μεγάλων Ταξιαρχών αποτελούμενο από τους Γεώργιο Καραλέμπα, Δημήτριο Αλβανό και Παναγιώτη Παπαδόπουλο. Σε αυτούς προστέθηκαν και οι: Κωνσταντίνος Αλεξιάδης, χορηγός, Ιωάννης Ιωαννίδης και Γεώργιος Ιωάννου. Η ως άνω επιτροπή αναχώρησε από τις Σέρρες στις 4-6-1970 και παρέμεινε στο Άγιον Όρος τρεις ημέρες⁴³.

⁴³ Ιερά Μητρόπολη Σερρών και Νιγρίτης, Έγγραφο υπ' αριθ. 1300/30-5-1970.

Κατά την παράδοση του ιερού λειψάνου συντάχθηκε το υπ' αριθ. 5/70 πρακτικό και υπογράφηκε από εννέα μοναχούς της Ιεράς Σκήτης της Αγίας Άννης και πέντε επιτρόπους της Μονής της Μεγίστης Λαύρας. Την Κυριακή 7-6-1970, ώρα 6 μ.μ., με τη συμμετοχή της στρατιωτικής μουσικής της 10ης Μεραρχίας Σερρών και της κοινότητας Πενταπόλεως καθώς και μιας διμοιρίας στρατού αποδόσεως τιμών της μεραρχίας, με την παρουσία μεγάλου πλήθους πιστών, σχηματίστηκε μακρά τιμητική πομπή υποδοχής των ιερών λειψάνων. Η υποδοχή έγινε προ του υποκαταστήματος της Εθνικής Τραπεζής Σερρών παρόντων του μητροπολίτη του ιερού κλήρου και όλων των αρχών της πόλεως και της περιοχής Σερρών.

Τα ιερά λείψανα τα παρέδωσε στο σεβασμιότατο ο γραμματέας της Ιεράς Σκήτης της Αγίας Άννης ιερομόναχος Ηλίας. Έγινε σύντομη προσφώνηση από το μοναχό και αντιφώνηση από τον σεβασμιότατο. Η επιβλητική μεγαλοπρεπής θρησκευτική πομπή διήλθε τη στιγμή εκείνη πλησίον της τοποθεσίας όπου πριν 162 έτη απαγχόνισαν οι Τούρκοι τον Άγιο Νικήτα και κατευθύνθηκε στο Ναό των Μεγάλων Ταξιαρχών.

Επακολούθησε κατανυκτικός εσπερινός και εψάλη συγκινητική δέηση. Ο μητροπολίτης Κωνσταντίνος μίλησε βαθιά συγκινημένος γιατί αξιώθηκε να επαναφέρει το ιερό λείψανο του Αγίου Νικήτα του Νέου στην πόλη του μαρτυρίου του. Τελείτο καθημερινά στο Ναό των Μ. Ταξιαρχών Θεία Λειτουργία από 8-6-1970 μέχρι τις 14-6-1970, με τη συμμετοχή του κλήρου της πόλεως και πλήθους πιστών. Η κέρα του Αγίου Νικήτα μεταφέρθηκε στον ομώνυμο νεοανεγερθέντα στις Σέρρες Ναό του Αγίου Νικήτα του Νεομάρτυρα, που βρίσκεται στο νότιο τμήμα της πόλεως, στο συνοικισμό εργατικών κατοικιών του τελωνείου⁴⁴.

8. Η δικαιοσύνη του κατακτητή

8.1. Τα δικαστήρια στην Τουρκοκρατία

Δεν απεδίδετο δικαιοσύνη από τα τουρκικά δικαστήρια πάντοτε, διότι οι Τούρκοι δικαστές αμείβονταν μόνο από τα πρόστιμα και τα διάφορα άλλα ωφελήματα. Σκοπός τους ήταν να βάλουν όσο το δυνατόν περισσότερα άδικα πρόστιμα στους υπόδουλους χριστιανούς για να έχουν περισσότερα έσοδα. Εκτός τούτου ο Τούρκος δικαστής διοριζόταν κάθε χρόνο από την Κωνσταντινούπολη, πληρώνοντας ένα μεγάλο χρηματικό ποσό. Πολλές φορές δεν δίσταζε να αποφασίζει στη δίκη κατόπιν γενναίας αμοιβής για να μπορεί να ανταποκρίνεται στα έξοδα της αγοράς της θέσεώς του τον επόμενο χρόνο.

Οι χριστιανοί των Σερρών κατέφευγαν συνήθως στο μητροπολιτικό δικαστήριο, διότι δεν είχαν εμπιστοσύνη στα τουρκικά δικαστήρια. Ο πρόξενος της Βενετίας δεν εμπιστευόταν τους δικαστές των Σερρών, επειδή επηρεάζονταν

⁴⁴ Σερραϊκόν Θάρρος, 9 Ιουνίου 1970.

στις αποφάσεις τους από τους ενόχους αγάδες. Αναφέρονται γνώμες προξένων διαφόρων κρατών σχετικά με τον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης των Τούρκων δικαστών. Για παράδειγμα, στην Αθήνα δικαζόταν κάποτε η υπόθεση του φόνου ενός Έλληνα από Τούρκο με ξύλο. Προσκόμισαν στον Τούρκο δικαστή το ξύλο, με το οποίο ο Τούρκος σκότωσε τον Έλληνα. Ο δικαστής το βρήκε μικρό και ακατάλληλο να σκοτώσει άνθρωπο. Συμπέρανε ότι ο Έλληνας δεν πέθανε από το ξύλο, αλλά επειδή ήταν θέλημα Θεού να σκοτώσει ένας Τούρκος έναν άπιστο Έλληνα και έτσι αθώωσε τον Τούρκο φονιά.

Ο Γάλλος πρόξενος της Προύσης Mathieu αναφέρει ότι δίπλα από τον πρόεδρο του τουρκικού δικαστηρίου υπήρχε χρηματοκιβώτιο, όπου έβαζε τα χρήματα που εισέπραττε κάθε φορά⁴⁵.

Ο Γιουσούφ πασάς φρόντιζε να πουλάει την παραγωγή του στους τοπικούς εμπόρους σε υψηλές τιμές. Ήταν άρπαγας και καταπιεστής των εμπόρων προκειμένου να κατοχυρώνει πρώτα το προσωπικό του συμφέρον. Ο Cousin-égy⁴⁶ αναφέρει ότι το 1793 έπεσε η τιμή του βαμβακιού στην αγορά των Σερρών και για να μη ζημιωθεί ο Ισμαήλ μπέης διέταξε τους εμπόρους των Σερρών να αγοράσουν αναγκαστικά τη συγκομιδή του βαμβακιού του με τις παλαιές υψηλές τιμές. Κανένας δεν τόλμησε να διαμαρτυρηθεί και να εναντιωθεί στην αυθαίρετη και άδικη διαταγή του. Οι έμποροι δεν μπορούσαν να βρουν το δίκαιό τους στην τουρκική δικαιοσύνη, διότι οι αγάδες εξουσίαζαν τα τουρκικά δικαστήρια.

Ο πρόξενος της Βρετανίας με έγγραφο της 29-1-1779 προς τον διαμένοντα στην Κωνσταντινούπολη Βρετανό Μπάιλον του ζητούσε να προβεί σε ενέργειες για να τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι των παραπάνω αυθαιρεσιών. Δεν ήθελε να δικαστούν οι έμποροι στις Σέρρες από τον καδή των Σερρών ή από το μπεηλέρμπεη της Ρούμελης, διότι αυτοί επηρεάζονταν από τους αγάδες των Σερρών και θα έβγαζαν μεροληπτική απόφαση υπέρ των ενόχων. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι ήταν αδύνατο να αντιδράσουν οι έμποροι των Σερρών στις αδικίες του Ισμαήλ μπέη⁴⁷. Ο Ισμαήλ μπέης, επειδή ως διοικητής της περιφέρειας Σερρών τους προστάτευε από τις ληστείες των ατάκτων, πίστευε ότι θα εκτελούσαν τη διαταγή του σαν ραγιάδες και δεν θα έφερναν καμία αντίρρηση. Και πράγματι οι έμποροι υπέκυψαν στη βία.

Όταν αντέδρασαν μερικοί γαλλικοί εμπορικοί οίκοι εξαγριώθηκε και τους διέταξε να φύγουν από την επαρχία των Σερρών. Το γεγονός αυτό έγινε αιτία να έλθει στις Σέρρες ο Γάλλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Cousin-égy για να συναντήσει τον Ισμαήλ μπέη. Τον γνώριζε προσωπικά και τον επηρέασε να αλλάξει γνώμη. Οι εκδιωχθέντες έμποροι βαμβακιού επανήλθαν στις Σέρρες.

⁴⁵ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 103.

⁴⁶ Cousin-égy, *Voyage*, σ. 152-153.

⁴⁷ Πέννα, *ό.π.*

8.2. Η αναρχία και οι καταπίεσεις των Τούρκων στο σαντζάκι Σερρών

Μετά τη συνθήκη του Κάρλοβιτς, το 1699, η Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισε σιγά-σιγά να καταρρέει, αφενός εξ αιτίας της εξέγερσης διαφόρων υποδούλων λαών, αφετέρου λόγω της αναρχίας και ανταρσίας διαφόρων επαρχιακών διοικητών πασάδων. Ορισμένοι τοπάρχες απέκτησαν δύναμη και συγκρότησαν κράτη ημιανεξάρτητα. Ήθελαν να αυτονομηθούν από το σουλτάνο. Πριν και μετά το 1800 ήταν ο Αλή πασάς στα Γιάννενα, ο Ισμαήλ στις Σέρρες, ο Πασβάνογλου στο Βιδίни, ο Μεχμέτ Αλή στην Αίγυπτο και ο Αχμέτ Ντζεζάρ στη Συρία.

Τα χρόνια εκείνα η πόλη των Σερρών υπαγόταν στο μπεηλέρμπεη της Ρούμελης, που είχε την έδρα του στο Μοναστήρι της Σερβίας. Ο αγάς των Σερρών είχε τον τίτλο του βοεβόδα και θεωρούνταν ένας από τους πιο ισχυρούς της Μακεδονίας⁴⁸.

Στις Σέρρες υπήρχε έδρα δικαστικού καδή και αρχηγού των γενιτσάρων, που άλλαζαν κάθε χρόνο. Αργότερα διοριζόταν από τον μπέη των Σερρών και ο αρχηγός χωροφυλακής, ο σερδάρ αγάς. Επικρατούσε μεγάλη αναρχία. Έκαναν ό,τι ήθελαν. Λόγω του ρωσοτουρκικού πόλεμου δεν ήταν υπό τον άμεσο έλεγχο της τουρκικής κυβέρνησης και του σουλτάνου. Καταπίεζαν αφόρητα τους υπόδουλους χριστιανούς, τους καταταρνανούσαν απάνθρωπα και άρπαζαν τις περιουσίες τους. Λόγω του πολέμου και της αναρχίας, ληστές, κακούργοι και κακοποιοί λυμαίνονταν τις περιοχές Πετριτσίου, Σιδηροκάστρου, Σερρών και Ζίχνης διαπράττοντας πολλές ανθρωποκτονίες και λεηλασίες. Λήστευαν τους διαβάτες στους δρόμους και γενικά στην ύπαιθρο. Τουρκικό φερμάνι του 1742 αναφέρει προς τους τοπάρχες της Μακεδονίας ότι «εξ αιτίας της αμελείας των και της απροσεξίας των διεσαλεύθη τελείως η τάξις εις τα πόλεις και τους καζάδες σας, εις τρόπον ώστε διάφοροι κακοποιοί, παραδιδόμενοι εις τους ανοσίους πόθους των, διέπραττον όπως και πριν ανθρωποκτονίας και λεηλασίας, ταλαιπωρούντες τους κατοίκους, καταστρέφοντες τους ραγιάδες και ληστεύοντες τους διαβάτες, αποτέλεσμα των οποίων είναι να χάνουν τον ύπνον των οι μέχρι τούδε εν ησυχία διαβιούντες ραγιάδες και να εκλείπη πάσα ασφάλεια εις τας δημοσίας οδούς και εις την ύπαιθρον χώραν».

Ένα έγγραφο του σουλτάνου προς τον Ισμαήλ μπέη στις 19 Δεκεμβρίου 1808 αναφέρει ότι κατά καιρούς υπήρχε ανασφάλεια στην περιοχή των Σερρών στη ζωή των χριστιανών. Του γράφει ότι του ανέθεσαν τη διοίκηση των καζάδων ολοκλήρου της Ρούμελης για να απαλλάξει και να προστατεύσει

⁴⁸ *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ, σ. 107. Λάσκαρις Μ.Θ., *Salonique à la fin du XVIII siècle: d'après les rapports consulaires français*, Athènes 1939, σ. 26.

⁴⁸ Βασδραβέλλης, *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας*, σ. 405-407.

τους κατοίκους από την τυραννία και τα τόσα κακά, τα οποία από πολύ καιρό υφίσταντο είτε εκ μέρους των ληστών των βουνών είτε εκ μέρους άλλων.

Επικρατούσε ασύστολος αναρχία σ' ολόκληρη τη Μακεδονία εξ αιτίας των αλβανικών σιφών που σκόρπισαν στις ελληνικές περιοχές. Προκαλούσαν πολλά δεινά στους πληθυσμούς της περιοχής. Αυτοί ήσαν μισθοφόροι και απεστάλησαν στην Πελοπόννησο για να καταπνίξουν την Ελληνική Επανάσταση. Όταν επανήλθαν δημιούργησαν μια αφόρητη ατμόσφαιρα τρομοκρατίας.

Μετά από τον ρωσοτουρκικό πόλεμο, η Μακεδονία μαστιζόταν από τη ληστεία. Πολλές συμμορίες τριγυρούσαν στην ύπαιθρο και οργιάζαν σ' όλα τα εγκλήματα. Οι ληστείες στις χρηματαποστολές ήταν στην ημερησία διάταξη. Γίνονταν τακτικά οργανωμένες ληστείες στο λαό και στις χρηματαποστολές του φόρου της κυβερνήσεως. Ένα έγγραφο της Κωνσταντινουπόλεως προς τον Ισμαήλ μπέη των Σερρών αναφέρει ότι ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων έστειλε στις 5 Δεκεμβρίου του 1808 τον κεφαλικό φόρο της Λαρίσης σε πέντε φορτία χρημάτων προς το δημόσιο ταμείο της Κωνσταντινουπόλεως, αλλά στα στενά της Ρεντίνας του Σταυρού επετέθησαν ληστές κατά της χρηματαποστολής και άρπαξαν 23.095 γρόσια.

Ο τουρκικός στρατός αδυνατούσε να τους περιορίσει. Οι ληστές με τους πράκτορές τους πληροφορούσαν τις κινήσεις αυτών και έστηναν ενέδρες σε επίκαιρα σημεία της διαβάσεώς τους. Το 1888 μια μεγάλη χρηματαποστολή με 25.000 χρυσές λίρες ξεκίνησε με ισχυρά έφιππο χωροφυλακή από το Νευροκόπι για να τις μεταφέρει στις Σέρρες διά μέσου του Μενοικίου όρους, περνώντας και από το χωριό Βεζνίκο (Άγιο Πνεύμα). Δωδεκαμελής συμμορία ληστών έστησε ενέδρα στο Μενοίκιο όρος και επιτέθηκε αποφασισμένη να αρπάξει με κάθε θυσία όλο το θησαυρό. Οι τέσσερις ληστές που πλησίασαν τα φορτωμένα μουλάρια με το θησαυρό σκοτώθηκαν επί τόπου από τις σφαίρες της χωροφυλακής. Οι άλλοι όμως έτρεψαν σε φυγή τους χωροφυλακες και άρπαξαν τα δισάκια με τις 25.000 τουρκικές λίρες. Για να ασφαλίσουν το θησαυρό, τον έκρυψαν κάπου βαθιά στη γη σκεπάζοντάς τον με μια μαρμάρινη πλάκα. Ενθυμούνταν ότι τον παράχωσαν πίσω από το Άγιο Βήμα ενός ναού. Οι εναπομείναντες οκτώ ληστές καταδιώχθηκαν από τα τουρκικά αποσπάσματα του στρατού και της χωροφυλακής. Ανακαλύφθηκαν και περικυκλώθηκαν. Οι τρεις σκοτώθηκαν στη μάχη και οι άλλοι πέντε συνελήφθησαν και κλείστηκαν στη φυλακή του Λευκού Πύργου της Θεσσαλονίκης. Εκεί ζούσαν με το όνειρο να δραπετεύσουν για να αξιοποιήσουν τον κρυμμένο θησαυρό. Παρακάλεσαν τους επισκέπτες τους να τους φέρνουν στη φυλακή σε κάθε επίσκεψή τους καρούλια κλωστής για να κατασκευάσουν σχοινιά με τα οποία θα δραπετεύαν από τον πύργο. Μια ολοσκότεινη νύχτα πραγματοποίησαν το σχέδιό τους, αλλά την ώρα που περνούσαν το οκτάγωνο τείχος της φυλακής σκοτώθηκαν οι τέσσερις από τις σφαίρες των φρουρών. Ο ένας με πολλά τραύματα και κατάγματα παρελήφθη από κάποιον μνημένο στο σχέδιο

της δραπέτευσης βαρκάρη και μεταφέρθηκε στον Βόλο. Πριν πεθάνει εμπιστεύθηκε το μυστικό του θησαυρού στο φυγόδικο από τη Βάλτα της Χαλκιδικής Κουζούκα. Αυτός για πενήντα χρόνια κράτησε το μυστικό και το αποκάλυψε το 1938 στους γιους του. Η διαδοχική μεταφορά του μυστικού από άτομο σε άτομο είχε ως αποτέλεσμα να χαθεί ο ακριβής προσδιορισμός της τοποθεσίας του θαμμένου θησαυρού. Αυτοί με το συμπολίτη τους Γεώργιο Νικολάου ζήτησαν από την αστυνομία άδεια ανασκαφής προκειμένου να σκάψουν πίσω από το Άγιο Βήμα του ναού της Ιεράς Μονής του Αγίου Πνεύματος. Έσκαψαν εκεί πολύ βαθιά σε μεγάλη έκταση αλλά δεν βρήκαν τίποτε.

Η υπόθεση τότε έλαβε μεγάλη έκταση από στόμα σε στόμα. Η φαντασία δούλεψε πολύ, αλλά μετά από πενήντα χρόνια επικράτησε σύγχυση πληροφοριών. Πού ακριβώς τοποθέτησαν το θησαυρό δεν είναι βέβαιο. Μετά από έναν και πλέον αιώνα μένει άγνωστο αν κάποιος, κάποτε, κάπου βρήκε και πήρε τις 25.000 χρυσές λίρες. Πιθανόν να τις έκρυψαν σε κάποιον άλλο ναό του όρους Μενιοκίου. Αυτοί που τις έκρυψαν πέθαναν το 19^ο αιώνα και πήραν το μυστικό μαζί τους⁴⁹. Αυτά συνέβαιναν τακτικά στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

8.3. Εμφύλιοι πόλεμοι μεταξύ διοικητών αγάδων του σαντζακίου Σερρών

Πολλοί κατά τόπους αγάδες έγιναν ανεξάρτητοι τυραννίσκοι. Ανταγωνίζονταν και συγκρούονταν ο ένας με τον άλλον σε αιματηρές συρράξεις. Η ισχυρή οικογένεια του Χαμπεντέρογλου, π.χ., είχε κτήματα σε δεκατέσσερις καζάδες. Η έδρα της ήταν στη Δοϊράνη. Καταπίεζε όλους τους γείτονες αγάδες αρπάζοντας ανεξέλεγκτα τις περιουσίες αυτών. Με τη μεγάλη της περιουσία και αρχηγό τον Αμπντούλ αγά οργάνωσε ισχυρή στρατιωτική δύναμη από Αλβανούς και λιποτάκτες γενιτσάρους. Έχοντας 3.000 στρατό το 1769 συγκρούστηκε με τον αρχηγό των Γιουρούκων της περιοχής Κιλκισίου, Λαχανά, Σοχού και Νιγρίτης Χασάν αγά και τον νίκησε. Ο Αμπντούλ αγάς αποθρασύνθηκε και άφησε τους Τουρκαλβανούς στρατιώτες του να καταληστεύουν και να τυραννούν τους χωρικούς της υπαίθρου.

Στις Σέρρες βοεβόδας ήταν ο αγιάν Αλή μπέης, απόγονος του εξωμότη Γαζή Εβρενός, στρατηγού του σουλτάνου. Διοικούσε σατραπικά και κατατυραννούσε τους υπηκόους, Έλληνες και Τούρκους. Δωροδοκούσε όσους μπορούσαν να τον ελέγξουν από την Κωνσταντινούπολη και ανενόχλητος άρπαζε τις περιουσίες όχι μόνον των Ελλήνων αλλά και των Τούρκων μπέηδων. Όποιος τολμούσε να διαμαρτυρηθεί τον εξόντωνε με τους δικούς του ανθρώπους.

Ο Αλή μπέης είχε φιλικές σχέσεις στις Σέρρες με τον εικοσαετή απόγονο της ένδοξης τουρκικής στρατιωτικής οικογένειας Ισμαήλ μπέη, που είχε

⁴⁹ Γιατί 285 (Μάρτιος 1999), 34-35. Παπακυριάκου Κ., *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία του Αγίου Πνεύματος και της ομώνυμου Ιεράς Μονής, Σέρρες* 2003, σ. 217-218.

άλλοτε παρά πολλά πλούτη. Ελάχιστα όμως κληρονόμησε. Αγωνιζόταν να επανακτήσει την παλιά οικογενειακή περιουσία και δόξα. Κληρονόμησε όμως πολλούς αντιπάλους του πατέρα του, μπέηδες και αγάδες, που τον παραγκώνιζαν και υψώνονταν πιο πάνω απ' αυτόν. Με τη συνεργασία του φίλου του Αλή μπέη δεν δίστασε να δολοφονήσει ο ίδιος μέρα μεσημέρι σε κεντρικό δρόμο της πόλεως των Σερρών ένα αξιοσέβαστο και ηθικό πρόσωπο της εποχής του, τον Χατζή Αχμέτ Αλή μπέη. Αυτό όμως έγινε αιτία ο μεν Ισμαήλ μπέης να δραπετεύσει στην Αλβανία, για δε το βοεβόδα και αγιάν των Σερρών Αλή μπέη να εκδοθεί διάταγμα στην Κωνσταντινούπολη για να δικαστεί.

Ο σουλτάνος, που γνώριζε και εκτιμούσε τον δολοφονηθέντα Χατζή Αχμέτ Αλή μπέη, έστειλε στις Σέρρες δικό του άνθρωπο από τα ανάκτορα για να διεξαγάγει ανακρίσεις. Από την ανάκριση προέκυψε ότι ο Αλή μπέης των Σερρών καταχράστηκε στα τρία χρόνια της διοικήσεώς του 1.800.000 γρόσια από φοροδιαφυγές, εκβιασμούς, διαρπαγές και άλλες καταχρήσεις. Ο Αλή μπέης κλείστηκε για τα αδικήματά του στις φυλακές και δεν γνωρίζουμε τι απέγινε. Στη θέση του διόρισαν ως διοικητή των Σερρών τον Κουτζός Ζαντέ μπέη.

Την ίδια εποχή έγινε νέα σύγκρουση μεταξύ των γειτονικών αγάδων, του Οσμάν μπέη του Πετριτσίου και του αγά της Στρωμνίτης, επειδή δεν ανατέθηκε η φύλαξη της Παναγύρεως της Δολιανής στον δεύτερο, στον οποίο ανήκε η περιοχή. Για εκδίκηση κάλεσε ο αγάς της Στρωμνίτης τον Αμπντούλ αγά Χαμπεντέρογλου της Δοϊράνης με 3.000 Αλβανούς και επετέθησαν το Μάιο του 1778 εναντίον του Οσμάν μπέη στο Πετρίτσι.

Ο Οσμάν μπέης δραπέτευσε και κατέφυγε στο Σιδηρόκαστρο. Οι εισβολείς άρπαξαν όλη την περιουσία του και την οικογένειά του. Οι στρατιώτες του Αμπντούλ αγά λεηλάτησαν την περιοχή του Πετριτσίου και αιχμαλώτισαν τα γυναικόπαιδα. Διόρισαν δικό τους διοικητή χωρίς να λογαριάσουν την τουρκική κυβέρνηση.

Οι αυθαιρεσίες του Χαμπεντέρογλου προκάλεσαν την οργή των μπέηδων, του Πετριτσίου Οσμάν μπέη, του Σιδηροκάστρου Τσαούς μπέη και του Μελενίκου Νταλίπ μπέη. Αυτοί επετέθησαν αιφνιδιαστικά τον Οκτώβριο του 1778 με 3.000 Αλβανούς κατά του νεοτοποθετηθέντος στο Πετρίτσι από τον Αμπντούλ αγά διοικητή αγιάν και τον νίκησαν. Κατόπιν τούτου διατάχθηκαν από την Πύλη ο αγιάν των Σερρών Κουτζός Ζαντέ μαζί με τους άλλους τρεις αγάδες από τις Σέρρες να βαδίσουν με 1.500 άνδρες εναντίον του Αμπντούλ αγά της Δοϊράνης. Αυτή ήταν η κατάσταση στην περιοχή του καζά Σερρών μέχρι τη λήξη του δευτέρου ρωσοτουρκικού πολέμου και την υπογραφή της συνθήκης του Αϊναλή Καβάκ του 1779.

8.4. Η δραματική κατάσταση των υποδούλων του σαντζακίου Σερρών

Είναι αδύνατο να περιγραφούν οι καταπιέσεις, οι αδικίες, οι εξευτελισμοί, οι ταπεινώσεις, οι αρπαγές, οι λεηλασίες, οι σφαγές και οι αιχμαλωσίες. Όλα αυτά έκαμαν πολλούς Έλληνες να μετακομίσουν αναγκαστικά στα βουνά για να αναπνεύσουν λίγο αέρα ελευθερίας. Οι κάτοικοι των επαρχιών της υπαίθρου καταπιέζονταν περισσότερο από ό,τι οι κάτοικοι των αστικών κέντρων, διότι δεν υπήρχε καμιά κρατική επίβλεψη και ασφάλεια. Η ζωή τους ήταν στη διάθεση των άπληστων (λαίμαργων) Τούρκων φεουδαρχών που έκαναν ό,τι ήθελαν. Ήταν ανεξέλεγκτοι από την εξουσία του κράτους. Αυτό συντέλεσε στο να καταφύγουν πολλοί Έλληνες της υπαίθρου σε απρόσιτα μέρη. Να κτίσουν εκεί τα χωριά τους, επειδή δεν μπορούσε να τους καταπιέζει εύκολα ο κατακτητής. Μιμήθηκαν τους αετούς για να εξασφαλίσουν το νοικοκυριό τους από τη λεηλασία και την καταστροφή. Στα απόμερα μέρη αντιμετώπιζαν οξύτατο το πρόβλημα της τροφής. Διαμόρφωσαν μια καινούργια ζωή ελευθερίας μακριά από το δυνάστη κατακτητή. Οι συνθήκες της ζωής τους ήταν δύσκολες, σκληρές, από το κρύο, την απομόνωση και τη στέρηση των πάντων, αλλά χάριν της ελευθερίας προσαρμόζονταν. Ζούσαν από την κτηνοτροφία και την ελάχιστη γεωργία στα άγονα ορεινά μέρη, όπως π.χ. στο Σούλι και αλλού.

8.5. Η καταστολή της αναρχίας από τον Καπουδάν πασά

Από το διβάνιο στάλθηκε στις Σέρρες ο αρχιναύαρχος Γαζή Χασάν πασάς (καπουδάν πασάς) για να επιβάλει την τάξη στην περιοχή των Σερρών. Αποβιβάστηκε στην Καβάλα με στρατό και στις 15 Μαΐου του 1778 ήλθε στις Σέρρες όπου η αναρχία βρισκόταν στο αποκορύφωμά της.

Σε έκθεση του Βενετού προξένου της Θεσσαλονίκης αναφέρεται ότι οι Τούρκοι και οι ραγιάδες Έλληνες των περιοχών Σερρών, Δοϊράνης, Μελενίκου και των γειτονικών μερών υπέφεραν τα πάνδεινα από τις ποικίλες αυθαιρεσίες και καταπιέσεις των αλβανικών σωμάτων⁵⁰.

Ο καπουδάν πασάς, κατά πληροφορίες του Γάλλου προξένου της Θεσσαλονίκης Αρασί (Arasy), εισήλθε incognito στις Σέρρες. Ήταν καβάλα σ' ένα άλογο χωρίς στολισμό. Το στράτευμά του κράτησε απόλυτη τάξη μέσα στις Σέρρες. Ο ίδιος γυρνούσε μέρα νύκτα σαν άγνωστος μέσα στην πόλη για να πληροφορείται ο ίδιος όλες τις υποθέσεις του καζά Σερρών από τους κατοίκους. Έτρεξαν όλοι οι αγάδες με ταπεινοφροσύνη να τον υποδεχθούν.

Τιμώρησε αρκετούς εξ αυτών για τις καταπιέσεις και τις αυθαιρεσίες που έκαμαν στους χωρικούς. Τον Τσαούς μπέη του Σιδηροκάστρου τον συνάντησε ιδιαίτερα και τον προέτρεψε να καλέσει και τους άλλους δύο συμμάχους του, τον Νταλίμπ του Μελενίκου και τον Οσμάν του Πετρισίου, για να συνεργα-

⁵⁰ Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 309.

σθούν μαζί του εναντίον του Αμπντούλ αγά της Δοϊράνης. Ο Νταλίμπ μπέης φοβήθηκε αλλά, επειδή ο καπουδάν πασάς του φάνηκε επιεικής στην αρχή, δέχθηκε να συναντηθούν στα Πορρόια. Την 21^η Μαΐου συναντήθηκε με τον Νταλίμπ μπέη του Μελενίκου στα Πορρόια, συνοδευόμενος από 2 αξιωματούχους και 50 στρατιώτες. Τον δέχθηκε με φιλοφροσύνη. Τον μάλωσε για την αναρχία που επέτρεπε. Τη στιγμή που τον έδιωξε από κοντά του τον πυροβόλησε και τον σκότωσε. Πρόλαβε να σκοτώσει συγχρόνως και τους συνοδούς του αξιωματικούς με δύο άλλα πιστόλια πριν προλάβουν εκείνοι να τον πυροβολήσουν. Το ίδιο έκανε την ίδια στιγμή και ο υπασπιστής του στον Τσαούς μπέη που περίμενε στο διπλανό δωμάτιο.

Έδωσε διαταγή στους Τούρκους και στους Έλληνες να σκοτώνουν ελεύθερα οποιονδήποτε μισθοφόρο Αλβανό συναντούσαν. Καταδίωξε την οικογένεια του Χαμπεντέρογλου από τη Δοϊράνη. Απάλλαξε τη Μακεδονία από τις λεηλασίες των Αλβανών. Πολύ γρήγορα όμως ξαναήλθαν άλλοι Αλβανοί με επικεφαλής τον Ισμαήλ μπέη, το νέο κυρίαρχο των Σερρών.

8.6. Επέμβαση του σουλτάνου για τον περιορισμό των αδικιών

Αβάσταχτα ήταν τα μαρτύρια των υποδούλων Σερραίων χριστιανών. Έφτανε σε τέτοιο βαθμό η καταπίεση των δυναστών κατακτητών τοπαρχών ώστε αναγκάστηκε να επέμβει προσωπικά ο σουλτάνος για να μετριάσει την αδικία των Τούρκων προς τους χριστιανούς.

Στο Χρονικόν του Παπασυναδινού αναφέρεται ότι στις αρχές του 17^{ου} αιώνα σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία επικρατούσε μεγάλη αδικία και πολυαρχία. Το Σεπτέμβριο του 1623 ανέβηκε στο θρόνο ο νεαρός σουλτάνος Μουράτ Δ', που θέλησε να περιορίσει τις καταχρήσεις και τις αυθαιρεσίες των διαφόρων βεζιρηδών, πασάδων, μπέηδων και αγάδων επιβάλλοντας αυστηρότατες ποινές στους παραβάτες. Για να τους συλλάβει μεταμφιεζόταν πολλές φορές και γυρνούσε στους δρόμους κάθε μέρα ως απλός πολίτης. Πληροφορείτο ο ίδιος αυτοπροσώπως τις αδικίες του καθενός.

Το Μάιο του 1626 έστειλε στις Σέρρες, ως γενικό επίτροπό του, τον πασά Κενάν για να εξετάσει τις αδικίες που έκαναν οι εκεί εκπρόσωποί του, ανώτεροι και κατώτεροι υπάλληλοι του κράτους. Ο Κενάν παρέμεινε είκοσι ημέρες στις Σέρρες και πληροφορήθηκε πάρα πολλές αδικίες Τούρκων εκβιαστών, συκοφαντών και κακοποιών, τους οποίους τιμώρησε παραδειγματικά. Τους καταδίκασε σε θάνατο για τις πολλές αδικίες τους. Σκότωσε και έριξε τα πτώματα στο δρόμο των τριών τοπαρχών, του Κούλογλου του Σιδηροκάστρου, του Τοπάλη της Θεσσαλονίκης και του Γιουσούφ αγά της Δράμας.

Ο Παπασυναδινός αναφέρει για την επίσκεψη του Κενάν στις Σέρρες τα εξής: «Τω αυτώ χρόνω, δηλαδή τον Μάιο του 1626, ήλθεν ο Κενάν Πασιάς έως τις Σέρρες επίτροπος του Σουλτάνου Μουράτ εις όλη τη δύσιν να περπατήσει και εκόνεψε εις Χατζηαγμίτη το σπίτι. Κάθησε ο Πασιάς αυτός 20 ημέρες.

Έρχονταν από όλα τα χωριά και από τα κάστρα. Ήλθε ο Κούλογλης από το Σιδηρόκαστρο, άνθρωπος ως 37 χρονών έμορφος, μαυρογένης, τσελέμπης που είχε κάμει στο Σιδηρόκαστρο πολλές κακοσύνες και πολλούς εκρέμασε, χωρίς να τους κρίνει του δικαστού η απόφαση και ήταν κακός δυνάστης σ' όλη τη Βουλγαρία και τη Μακεδονία.

Ήλθε και ο Τοπάλης από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος ήταν χειρότερος δυνάστης από τον Κούλογλου. Οι δυο τους έφεραν πολλά δώρα στον Πασιά Κενάν που τους δέχθηκε με ασπασμούς. Την τρίτη ημέρα τους κάλεσε σε δείπνο αλλά τη νύκτα τους έπνιξε και τους δύο και έριξε τα πτώματά τους μέσα στο δρόμο της πόλεως των Σερρών. Έτσι το πρωί βρέθηκαν πνιγμένοι και τρόμαξαν όλοι οι Τούρκοι και οι δυνάστες και θαύμασαν οι Χριστιανοί για το ανέλπιστο αυτό γεγονός και εδόξαζαν το Θεό και εύχονταν πολλά χρόνια στον Σουλτανο Μουράτ Δ'. Οι Τούρκοι που ήσαν ένοχοι έφυγαν στα βουνά.

Μετά από μια εβδομάδα έφεραν στις Σέρρες και τον Γιουσούφ Αγά, τον δυνάστη της Δράμας από τη Σόφια, που μάζευε φόρους και ήταν χειρότερος από τους άλλους δύο. Και αυτόν τον έπνιξε την ίδια νύχτα. Από τότε σωφρονίστηκαν όλοι οι Τούρκοι και φοβήθηκαν το Σουλτάνο Μουράτ και έπαυσαν τις αδικίες»⁵¹. Αυτό συνέβη μία ή δύο φορές, ενώ σ' όλα τα χρόνια της Τουρκοκρατίας επικρατούσε αδικία και καταφρόνηση για τους υπόδουλους χριστιανούς, που τους ξεχώριζαν από τα φορέματα και τα παπούτσια που φορούσαν. Υπήρχε διαφορά της ενδυμασίας Τούρκων και χριστιανών, εκτός από το χρώμα στο τουρμπάνι και στο σκούφο.

9. Διοίκηση της κοινότητας Σερρών στην Τουρκοκρατία

9.1. Εκλογή της διοικητικής επιτροπής της κοινότητας Σερρών

Πηγή για την ιστορία της ελληνικής κοινότητας των Σερρών υπήρξε ο αρχαίος Κώδικας της μητροπόλεως των Σερρών, όπου καταγράφηκαν από τις 10-11-1614 διάφορες πράξεις της χριστιανικής κοινότητας, σημειώσεις και έγγραφα των διαφόρων μητροπολιτών. Ο Κώδικας αυτός χάθηκε το Ιούνιο του 1913. Θεωρήθηκε αρχικά ότι κάηκε στην πυρπόληση των Σερρών από τους Βουλγάρους, αλλά αποδείχθηκε αργότερα από μια έκθεση των Βουλγάρων ότι αρπάχθηκε απ' αυτούς.

Ορισμένα αποσπάσματα αυτού του Κώδικα διέσωσε ο γυμνασιάρχης Παπαγεωργίου στο έργο του *Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας*⁵². Από την 49^η σελίδα του Κώδικα αντέγραψε τα εξής αναφορικά με τον τρόπο διοίκησης και την εκλογή των δημογερόντων της κοινότητας των χριστιανών των Σερρών:

⁵¹ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 32β-33β, σ. 47.

⁵² Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια*, σ. 260 κ.ε.

«Κατά έτους ζρκβ' [7122 από κτίσεως κόσμου-1614] εν μηνί Νοεμβρίου 10 εσυνάχθει άπας ο λαός και η πολιτεία της αγιωτάτης Μητροπόλεως Σερρών κατέμπροσθεν του πανιερωτάτου Μητροπολίτου ημών δε αυθέντου και δεσπότου κυρίου Δαμασκηνού και των τιμιωτάτων κληρικών και ευλαβεστάτων ιερέων και των χρησιμοτάτων αρχόντων και μεγίστης συνόδου γενομένης μικροί τε και μεγάλοι με ολονούν την βουλήν εδιάλεξαν και εψήφισαν δώδεκα ανθρώπους δικαίους και καλούς και εναρέτους και τον Θεόν φοβούμενοι και έβγαλαν από πάσαν ρουφέτι έναν άνθρωπον τον πλέον δικαιοτέρον και καλλίτερον και ενάρετον και έβαλαν τους με Θεόν και με την ψυχήν τους να διακρίνουν τα κοινά έξοδα του κάστρου και της πολιτείας των Σερρών, μετά βάρους αλύτου αφορισμού να ρίχνουν τα βάρη και τα έξοδα εις τους Χριστιανούς πάσα ενού κατά την δύναμην του και έγινε αφορισμός μετά ομοφορίου και με πετραχίλιο να μην εντραπούν ούτε πλούσιον ούτε πτωχόν μόνο ότι γνεύσει ο Θεός εις την καρδίαν αυτών, ούτως να ρίξουσι πάσαν Χριστιανού και έκαμαν πρώτον από τους δώδεκα κτλ.»⁵³.

Δηλαδή: Στις 10 Νοεμβρίου του 1614 συγκεντρώθηκε όλος ο λαός της μητροπόλεως των Σερρών στο ναό της παλαιάς μητροπόλεως των Αγίων Θεοδώρων, παρόντων του μητροπολίτη Δαμασκηνού και όλου του ιερού κλήρου και των αρχόντων χριστιανών της πόλεως σε γενική συνέλευση, κατόπιν προσκλήσεως του μητροπολίτη. Προσήλθαν όλοι οι χριστιανοί της πόλεως μικροί και μεγάλοι και με τη θέληση όλων διάλεξαν πρώτα και ψήφισαν δώδεκα δίκαιους, καλούς και ενάρετους ανθρώπους, που είχαν φόβο, σεβασμό Θεού μέσα τους. Έβγαλαν στην ψηφοφορία διά βοής από ένα από κάθε συντεχνία, τον πλέον δίκαιο, τον περισσότερο από όλους ενάρετο, τον καλύτερο από όλους και τους ανέθεσαν με την επίνευση του Θεού και της συνειδήσεώς των να διαχειρίζονται και να διακυβερνούν τα κοινά έξοδα του «κάστρου» και της πολιτείας των Σερρών με την ψυχή τους. Να κατανέμουν τα οικονομικά βάρη των συνεισφορών για τα κοινά έξοδα της πολιτείας και της εκκλησίας σε όλους τους χριστιανούς, στον καθένα ανάλογα με την οικονομική του δύναμη. Και τους όρκισαν με εκκλησιαστική τελετή, φορώντας ο μητροπολίτης το ωμοφόριο, να μη διστάσουν ούτε να εντραπούν ούτε πλούσιο ούτε φτωχό αλλά να καθορίσουν ως συνεισφορά στον καθένα χριστιανό, ό,τι θα τους επινεύσει ο Θεός στην καρδιά. Έκαναν αρχή του καθορισμού της εισφοράς από τους δώδεκα εκλεγέντες.

Το απόσπασμα αυτό του μητροπολιτικού Κώδικα είναι αξιόλογο. Τιμά ιδιαίτερα την πόλη των Σερρών. Οι ιστορικοί αναφέρουν ως παράδειγμα τον δημοκρατικό αυτό τρόπο διαχειρίσεως της κοινότητας των Σερρών. Μας θυμίζει τη δημοκρατία των Αθηνών στα χρόνια του Περικλή, με τη διαφορά ότι εκεί οι συγκεντρώσεις γίνονταν στην εκκλησία του δήμου, ενώ στις Σέρρες στο ναό της παλαιάς μητρόπολης των Σερρών.

⁵³ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 56-57.

Η κοινοτική οργάνωση των Σερρών είχε δημοκρατικές αρχές, διότι οι δώδεκα δημογέροντες επιλέγονταν με μόνο κριτήριο την αρετή, την τιμιότητα και το ήθος τους και όχι με βάση τον πλούτο τους, το όνομα της οικογένειάς τους ή γενικότερα με πλάγια μέσα. Οι εκλεγμένοι δεν ήταν μιας μόνο συντεχνίας, αλλά προέρχονταν από όλες. Εκλεγόταν ένας αντιπρόσωπος από κάθε επάγγελμα. Αντιπροσωπεύονταν όλες οι επαγγελματικές τάξεις στα κοινά συμφέροντα των χριστιανών κατοίκων της πόλεως των Σερρών.

Ως κριτήριο επιλογής ο λαός των Σερρών είχε την ευσέβεια των εκλεγμένων. Εξέλεγαν μόνο αυτούς που είχαν φόβο Θεού, «τον Θεόν φοβούμενοι», και όχι οποιονδήποτε. Δεν επηρεάζονταν στην εκλογή από τους βαρυσήμαντους λόγους υποσχέσεων αλλά α) από τη ζωή τους, που ήταν γνωστή στην κοινωνία των Σερρών, β) από την ευσυνειδησία τους που ήταν δοκιμασμένη σε πολλές περιπτώσεις και γ) από το αίσθημα δικαιοσύνης που διέκρινε τις πράξεις τους.

Κατά την κατανομή των εισφορών καλούνταν να επιβάλουν βάρη σε κάθε χριστιανό, με φόβο Θεού και με υγιή συνείδηση, ανάλογα με την οικονομική δύναμη του καθενός και όχι με τυχαία κριτήρια. Καλούνταν να μην επηρεάζονται από τον πλούτο ή τη φτώχεια και να μην παραφορτώνουν τον πλούσιο στην εισφορά ή να απαλλάσσουν εντελώς κάποιον οικονομικά αδύναμο με βάση συναισθηματικά κριτήρια.

Ορκίζονταν την ημέρα της εκλογής των ενώπιον της συνελεύσεως του κοινού της πόλεως. Τηρούσαν ακέραιο τον όρκο τους, επειδή είχαν μέσα τους φόβο Θεού. Προσεύχονταν να τους εμπνέει ο Θεός να είναι δίκαιοι σε όλους ανεξαιρέτως. Στον καθορισμό της εισφοράς άρχιζαν πρώτα από τον εαυτό τους. Οι νεοεκλεγέντες προσέφεραν οικειοθελώς τα περισσότερα γρόσια στα κοινά έξοδα της πόλεως.

Το κοινοτικό αυτό σύστημα διοικήσεως των Σερρών υπήρχε από τα τελευταία χρόνια της βυζαντινής ακόμη εποχής και συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια της Σερβοκρατίας και της Τουρκοκρατίας. Με αυτό τον τρόπο η πόλη των Σερρών διοικούνταν από τα εξέχοντα στην αρετή και δικαιοσύνη πρόσωπα.

9.2. Τα καθήκοντα της διοικητικής επιτροπής των Σερρών

Η πιο πάνω διοικητική αρχή των Σερρών ονομαζόταν στα βυζαντινά χρόνια σύγκλητος. Αντιμετώπιζε πάντοτε όλες τις τοπικές ανάγκες του δήμου και της κοινότητας, όπως ακριβώς συμβαίνει σήμερα με τα δημοτικά και τα κοινοτικά συμβούλια στις πόλεις και τα χωριά.

Η σύγκλητος των Σερρών ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα, πρωτοβουλία και αντοχή στις δύσκολες εποχές. Κυβέρνησε την πόλη σε εποχές πολιορκίας και οργάνωσε την άμυνά της σε κρίσιμες στιγμές επιθέσεως του εχθρού. Ήταν πάντοτε δωδεκαμελής και προβάλλεται ως παράδειγμα από τους ιστορικούς.

Ήταν υποδειγματικά οργανωμένη και λειτουργούσε άψογα σε όλες τις εποχές, με εξαίρεση ορισμένα διαστήματα που θα αναφερθούν στη συνέχεια. Οι δώδεκα άρχοντες που εκλέγονταν στις γενικές συνελεύσεις είχαν νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική εξουσία. Λάμβαναν τις αποφάσεις τους έχοντας πάντοτε ως γνώμονα το συμφέρον του τόπου. Οι αποφάσεις των γενικών συνελεύσεων είχαν γενική ισχύ και δεν επιδέχονταν καμιά άρνηση. Ήταν τελεσίδικες.

Οι εκλεγόμενοι δώδεκα σύμβουλοι ονομάζονταν «δημογέροντες» ή «πρόκριτοι». Ο πρόεδρος λεγόταν «πρωτόγερος» ή «προεστώς». Οι πρόκριτοι επωμίζονταν όλα τα προβλήματα και τα θέματα της σερραϊκής κοινότητας. Αναλάμβαναν πολλές φορές και την εφορεία των σχολών φροντίζοντας για την παιδεία του τόπου.

Ο προεστώς (ο πρόεδρος) αντιπροσώπευε τη σερραϊκή κοινότητα στις τουρκικές αρχές. Εισέπραττε τους τρεις φόρους, τον κτηματικό, τον κεφαλικό και τον κυβερνητικό, και τους παρέδιδε στην τουρκική εφορεία. Αυτός ήταν υπεύθυνος. Παρίστατο ως πληρεξούσιος και προστάτης της κοινοτικής και ενοριακής περιουσίας. Παρίστατο για οποιαδήποτε υπόθεση της κοινότητάς του ενώπιον των τουρκικών δικαστηρίων και των άλλων αρχών.

Ο μητροπολιτικός Κώδικας (σ. 22) αναφέρει ότι στους κατοίκους που κατοικούσαν εντός της τειχισμένης πόλεως του περιβόλου των βυζαντινών τειχών, στο Βαρόσι, προΐστατο «ο πρωτόγερος του κάστρου». Επιλαμβανόταν για τα κοινά έξοδα του κάστρου και της πολιτείας των Σερρών.

Με το πιο πάνω κοινοτικό σύστημα διοίκησης εξυπηρετούνταν και οι Τούρκοι. Εισέπρατταν χωρίς δικούς τους υπαλλήλους τους φόρους από εκατομμύρια υπόδουλους χριστιανούς, οι οποίοι αποτελούσαν ένα πολύ μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ραγιαδες διοικούσαν άκοπα και ανέξοδα. Οι Τούρκοι ωφελήθηκαν πολύ από την εμπειρία διοικήσεως των χριστιανών σε πολλούς τομείς.

Ο Μωάμεθ ο Κατακτητής περιστοιχιζόταν από πολλούς χριστιανούς συμβούλους «γραμματικούς». Τον συμβούλευαν για κάθε σοβαρό πρόβλημα της διοικήσεως.

Οι Τούρκοι δέχθηκαν τους βυζαντινούς κοινοτικούς θεσμούς στη διοίκηση του κράτους τους. Ο θεσμός αυτός «υπήρξε το φωτεινό και παρήγορο στηριγμα για τον Ελληνισμό, διότι διαφύλαξε την κατά τόπους πολιτική οργάνωση την ελληνικών χωρών και μαζί τούς πυρήνες του λαϊκού πολιτισμού και της μελλοντικής τους ανάπτυξης». Οι Έλληνες ήθελαν να ζουν όσο το δυνατό πιο μακριά από τους κατακτητές Τούρκους⁵⁴.

Στην πόλη των Σερρών οι συνοικίες των χριστιανών ήταν ξεχωριστές από τις συνοικίες των Τούρκων, διότι μεταξύ των όρων παραδόσεως της πόλεως των Σερρών μετά τη μακρόχρονη πολιορκία τους ήταν και ο όρος να εγκατα-

⁵⁴ Βακαλόπουλου, *Πηγές της ιστορίας*, τ. Β, σ. 30.

σταθούν οι Τούρκοι κατακτητές έξω από τα τείχη της πόλεως. Στην Τουρκοκρατία αποτελούσαν οι Σερραίοι ξεχωριστή κοινότητα μέσα στο Βαρόσι. Είχαν μεγάλη εθνική και θρησκευτική συνεκτικότητα μεταξύ τους. Διακρίνονταν από τους Τούρκους στον πολιτισμό και τη συμπεριφορά. Γι' αυτό και δεν αφομοιώθηκαν ποτέ από τους Τούρκους στα 530 χρόνια σκλαβιάς. Διατήρησαν μια ενδοοικογενειακή πατριαρχική ζωή με κέντρο την ελληνική κοινότητα και την Εκκλησία, από τις οποίες αντλούσαν ψυχική δύναμη και στήριξη στα δύσκολα εκείνα χρόνια της σκλαβιάς.

Η Εκκλησία σαν στοργική μητέρα κράτησε στην αγκαλιά της τα πονεμένα και καταπιεσμένα από τη σκλαβιά των Τούρκων παιδιά της. Η μητρόπολη των Σερρών ήταν το κέντρο της ελληνικής κοινότητας. Ο εκάστοτε μητροπολίτης ήταν πρωτοστάτης, ο πατέρας της κοινοτικής οργάνωσης της πολιτείας των Σερρών. Ήταν ο πρωτοστάτης σε κάθε εθνική, ηθική και προ πάντων πνευματική κίνηση της πόλεως. Επιβαλλόταν με το κύρος και το σεβασμό που ενέπνεε όχι μόνο στους χριστιανούς της σερραϊκής κοινότητας, αλλά και στους Τούρκους ακόμη. Πολλές φορές μητροπολίτες των Σερρών έσωσαν το ποίμνιό τους από αρπαγές, επιδρομές, ακόμη και από σφαγές που θα έκαναν τα άτακτα και φανατικά στίφη των Τούρκων.

Η πόλη των Σερρών, εκτός λίγων εξαιρέσεων, ευτύχησε να έχει και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας δυναμικούς, δραστήριους αλλά και σώφρονες μητροπολίτες μεγάλου πνευματικού αναστήματος, μερικοί εκ των οποίων αναδείχθηκαν αργότερα Οικουμενικοί Πατριάρχες. Με τέτοιους μητροπολίτες ως προέδρους της κοινοτικής διεύθυνσεως επόμενο ήταν να ακμάζει η κοινοτική ζωή των Σερρών και να θεωρείται ως παράδειγμα δημοκρατικής διοικήσεως από τους ιστορικούς των νεότερων χρόνων⁵⁵.

9.3. Οι αποφάσεις των συνελεύσεων της κοινότητας Σερρών είχαν ισχύ νομοθεσίας

Ήταν τόσο δυναμική η συνέλευση της κοινότητας των Σερρών ώστε οι αποφάσεις της είχαν την ίδια ισχύ με αυτήν που έχει ένας νόμος της σημερινής βουλής. Στην αρχιερατεία του μητροπολίτη Δαμασκηνού (1613-1617), όπως αναφέρεται σε ένα πρακτικό του μητροπολιτικού Κώδικα (σ. 53), η συνέλευση της κοινότητας ψήφισε αγορανομικές διατάξεις που αφορούσαν τα σταθμά των υγρών και την τίμια δοσοληψία στο εμπόριο. Το Χρονικόν του Παπασυναδινού αναφέρει σχετικά: «Έτος ζρκγ' [1615] συνάχθηκε όλον το πλήθος των Σερρών μικροί και μεγάλοι εις τας δύο του Μαρτίου, ιερείς και κληρικοί και άρχοντες και έκαμαν μια βουλήν και έκαμαν μέτρο του κρασιού η οκά να είναι τετρακόσια δράμια και ο κρονδήρης δύο οκάδες και το μέτρο

⁵⁵ Παπακυριάκου Κ., «Οι πρώην μητροπολίτες Σερρών Οικουμενικοί Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως», *Επιστημονική Παρουσία Θεολόγων Χάλκης*, τ. Ζ, σ. 201-233.

οκτώ οκάδες. Ούτε παραπάνω ούτε παρακάτω. Και έτσι όποιος πουλήσει ελλιπή από το καθορισμένο βάρος και όποιος έμπορος κάμει μεγαλύτερη οκά (για να κλέβει από τους παραγωγούς) να τιμωρούνται τόσο ο κατασκευαστής όσο και ο νοικοκύρης του δοχείου της οκάς και από την εκκλησία και από την πολιτεία. Και όποιον πιάσουν να πουλά ελλιπώς να τον οδηγούν στη Μητρόπολη και να τον βγάζουν έξω, δηλαδή να τον αφορίζουν από την εκκλησία του Χριστού. Ο παραβάτης να είναι αφορισμένος και ασυγχώρητος. Λοιπόν οι κληρικοί και οι άρχοντες όρισαν να πουλιέται η κατερούδα, δηλαδή η οκά του κρασιού, δύο άσπρα Τούρκικα νομίσματα».

Από το παραπάνω απόσπασμα προκύπτει ότι στην πόλη των Σερρών απόφασζε με τον πλέον δημοκρατικό τρόπο όλος ο λαός, «άπαν το πλήθος», μικροί και μεγάλοι, μπροστά στο μητροπολίτη και σ' όλους τους κληρικούς και άρχοντες της πόλεως για τα αφορώντα την ελληνική χριστιανική κοινότητα ζητήματα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, έγινε γενική συνέλευση στο μητροπολιτικό Ναό των Αγίων Θεοδώρων και αποφάσισαν για το θέμα των μέτρων και σταθμών των υγρών και για την τιμή του κρασιού. Θέσπισαν την ποινή της δημοσίας εκδιώξεως από την Εκκλησία του Χριστού και τον αφορισμό του κάθε παραβάτη. Ποινές που στοίχιζαν πάρα πολύ στους Έλληνες χριστιανούς της εποχής εκείνης.

9.4. Η συμμετοχή του κλήρου στη διατήρηση της κοινότητας των Σερρών

Σε κάθε ενορία υπήρχαν οι πρόκριτοι, οι οποίοι κατά τον Κώδικα της μητροπόλεως ονομάζονταν καλλιστεύοντες του μαχαλά⁵⁶. Οι κληρικοί αποτελούσαν αναπόσπαστα μέλη του δημοκρατικού κοινοτικού αυτού οργανισμού. Η ενεργός συμμετοχή τους στη χριστιανική κοινότητα των Σερρών ήταν πολύ αποτελεσματική, διότι στα δύσκολα εκείνα χρόνια της Τουρκοκρατίας οι ιερείς ήταν οι πνευματικοί και εθνικοί καθοδηγητές του ποιμνίου τους. Αυτοί ενίσχυαν και τόνωναν ηθικά τους χριστιανούς και τους κατεύθυναν κατά τρόπο ώστε να υπηρετείται το πνευματικό και εθνικό συμφέρον τους. Στο έργο αυτών ανήκε και η δικαστική διαιτησία, να συμφιλιώνουν δηλαδή τους χριστιανούς στις μεταξύ τους διαφορές και να κρατούν αυτούς ενωμένους και αγαπημένους μέσα στη χριστιανική κοινότητα. Το μητροπολιτικό δικαστήριο αποτελούνταν από κληρικούς και άρχοντες με πρόεδρο τον εκάστοτε μητροπολίτη. Ήταν πάρα πολύ δύσκολο το έργο των κληρικών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Η πολύχρονη σκλαβιά και οι δύσκολες περιστάσεις κάτω από τις οποίες ζούσαν οι Έλληνες τους έφερναν πολλές φορές σε απόγνωση και στον πειρασμό της αλλαξοπιστίας. Χρειαζόταν κάποιος να τους συμπαραστέκεται και να τους τονώνει το ηθικό, διότι τα μαρτύρια των χριστιανών ήταν πολλά και

⁵⁶ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 57-58.

φοβερά, όπως ο δυσβάσταχτος φόρος, το τακτικό παιδομάζωμα, η καθημερινή αρπαγή και λεηλασία του κατακτητή. Ιδίως οι συχνές σφαγές κλόνιζαν το ηθικό των αδυνάτων στην πίστη χριστιανών. Ο μόνος που τους απάλλασε από όλα αυτά ήταν ο εξισλαμισμός. Η Εκκλησία προσπαθούσε με τους κληρικούς της να διατηρήσει παντοιοτρόπως ακμαία την πίστη και την εθνική συνείδηση στις ψυχές των υπόδουλων χριστιανών. Την πίστη την κρατούσαν ζωντανή και θερμή οι Έλληνες με τη θεία λατρεία. Μέσα στους κατανυκτικούς ναούς, με την τέλεση των ιερών ακολουθιών, ανακουφίζονταν και παρηγορούνταν. Για το σκοπό αυτό υπήρχαν στην πόλη των Σερρών 31 ναοί⁵⁷. Οι χριστιανοί κατέφευγαν ολόψυχα στην καθοδήγηση των εμπνευσμένων και εθνικώς εγκαρδιωμένων κληρικών της σερραϊκής κοινότητας. Αυτοί τους δυνάμωναν την πίστη και τους θέρειναν την εθνική ελπίδα. Ο κλήρος ήταν ο πρωτοστάτης που καλλιέργησε τα ελληνικά γράμματα στις Σέρρες και κατέστησε την πόλη αυτή πνευματικό κέντρο της ανατολικής Μακεδονίας.

Πολλοί από τους μητροπολίτες αγωνίζονταν για τα οικονομικά των σχολείων και ξεχρέωναν τα δυσβάστακτα χρέη της σερραϊκής κοινότητας από την ασυλλόγιστη φορολογία του κατακτητή. Ο Παπασυναδινός αναφέρει στο *Χρονικόν* του (σ. 39) ότι ο μητροπολίτης Αχιλλεΐος (1625-1628) παραχώρησε τα δικαιώματά του έως ότου εξοφληθεί όλο το χρέος της κοινότητας. Ο δε Δαμασκηνός (1613-1616) οργάνωσε τη σερραϊκή κοινότητα και φρόντισε να συνεργάζεται η Εκκλησία αρμονικά με το λαό. Συγκαλούσε πρότυπες τακτικές συνελεύσεις για την εκλογή στα διοικητικά της χριστιανικής κοινότητας των Σερρών των πιο ενάρετων αρχόντων της πολιτείας. Ο μητροπολίτης Χρύσανθος, στις 8 Μαΐου του 1821, έσωσε με τις άμεσες και σθεναρές ενέργειές του τον πληθυσμό των Σερρών από την προγραμματισμένη σφαγή των φανατικών στιφών των βασιβουζούκων Τούρκων.

Πάρα πολλά είναι τα παραδείγματα της δράσης και της μέχρι θυσίας προσφοράς του κλήρου στον υπόδουλο ελληνικό λαό. Δυστυχώς μερικοί εθελουφλούντες τα αρνούνται.

Η πόλη και η περιφέρεια των Σερρών δεν στερήθηκαν ποτέ επί Τουρκοκρατίας δυναμικούς ιερείς. Κατά τις πληροφορίες του Παπασυναδινού, η μητρόπολη και τα περίχωρα των Σερρών είχαν πάντοτε μορφωμένους κατά το δυνατόν, καλλιεργημένους και αφοσιωμένους στο καθήκον τους ορθοδόξους κληρικούς.

9.5. Αγώνες για την ακριβή εφαρμογή του κανονισμού της κοινότητας Σερρών

Δεν αναφέρεται στον μητροπολιτικό Κώδικα επίσημος κανονισμός της ελληνικής κοινότητας των Σερρών κατά τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρα-

⁵⁷ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 22-32.

τίας. Στην αρχιερατεία του διαπρεπούς και διεθνούς φήμης για τις επιστημονικές του μελέτες Φιλοθέου Βρυενίου (1875-1877) συντάχθηκε ο πρώτος κοινοτικός κανονισμός των Σερρών. Αγωνίστηκαν οι Σερραίοι για την πλήρη εφαρμογή τού κανονισμού αυτού. Αντιστάθηκαν γενναία κατά του μητροπολίτη Κωνσταντίνου Βαφείδη, όταν θέλησε να τον αγνοήσει και να τον παραβιάσει. Έμειναν ως παράδειγμα στους δημοκρατικούς λαούς οι αγώνες των Σερραίων για την ακριβή τήρηση του εκάστοτε συντάγματος, δηλαδή τον κανονισμό του σχολείου.

Ο μητροπολίτης Κωνσταντίνος Βαφείδης αγνόησε το λαό και θέλησε να δώσει τη διοίκηση των σχολών και των ιδρυμάτων της κοινότητας των Σερρών σε μια ομάδα ευνοουμένων του πλουσίων. Παραγκώνισε τη μεσαία τάξη και τους φτωχούς. Επειδή δεν συμμορφωνόταν με τις διατάξεις του κανονισμού, ο σερραϊκός λαός προέβη σε έντονη διαμαρτυρία κατά του μητροπολίτη. Ύψωσε το ανάστημά του με παρρησία. Δημιουργήθηκε οξύτατο θέμα μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών Σερραίων που χωρίστηκαν σε δύο παρατάξεις, στους τσορμπατζήδες και τους τσιπλάκηδες. Τόσο πολύ εκτραχύνθηκε η κατάσταση, ώστε στις 26 Απριλίου 1891, ενώ λειτουργούσε ο μητροπολίτης Κωνσταντίνος Βαφείδης στην παλαιά μητρόπολη των Αγίων Θεοδώρων, ο λαός τού φώναζε κατά την ώρα της Θείας Λειτουργίας «ανάξιος, ανάξιος» και τον ανάγκασε να διακόψει τη Θεία Λειτουργία και να φύγει από τη θύρα του Αγίου Βήματος. Τον κατήγγειλαν με υπόμνημα στο Πατριαρχείο για την παράβασή του. Ζήτησαν να ανατεθεί η διοίκηση του κοινού σε αντιπροσώπους από όλες τις τάξεις. Ο αγώνας τους στέφθηκε με επιτυχία. Συντάχθηκε νέος κανονισμός, νέο σύνταγμα όπως θα λέγαμε σήμερα, το οποίο τηρήθηκε και εφαρμόστηκε ακριβώς μέχρι την απελευθέρωση της πόλεως των Σερρών το 1913. Δυστυχώς εξ αιτίας της πυρπόλησης της πόλεως από τους Βουλγάρους το 1913 και της αρπαγής υπ' αυτών των αρχείων της δημογεροντίας και της μητροπόλεως, δεν διασώθηκε ο κανονισμός αυτός όπως ακριβώς ψηφίστηκε και επικυρώθηκε από τη Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

9.6. Το εκκλησιαστικό δικαστήριο των Σερρών

Οι χριστιανοί σιχάθηκαν τα τουρκικά δικαστήρια και έστρεψαν την προσοχή τους στα εκκλησιαστικά. Μετά από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, ο Πατριάρχης αναγνωρίστηκε ως εθνάρχης του υπόδουλου γένους με πολλές εξουσίες και δικαιοδοσίες σε ζητήματα του αστικού δικαίου.

Ο πρώτος μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος αναγνωρίστηκε ως ανώτερος εκκλησιαστικός και πολιτικός αρχηγός, προστάτης των χριστιανών και κριτής όλων των ζητημάτων του γάμου, των κληροδοτημάτων, των διαθηκών, καθώς και διαφόρων άλλων αναγκών των ορθοδόξων χριστιανών. Το Πατριαρχείο και οι κατά τόπους μητροπόλεις απέκτησαν μεγάλο κύρος και γόητρο στο ποίμνιό τους. Ο Πατριάρχης και οι

μητροπολίτες απέκτησαν δικαιοδοσία επιβολής πνευματικών ποινών στους απειθείς χριστιανούς. Στήριζαν τις αποφάσεις των στους ιερούς κανόνες του κανονικού δικαίου, στη νομοθεσία των βυζαντινών αυτοκρατόρων, στους όρους, στους τόμους, στα σιγίλλια, στα υπομνήματα, στις εγκυκλίους και στις αποφάσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου και γενικά στα τοπικά ήθη και έθιμα.

Όταν ο σουλτάνος Μουράτ Α΄ κατέλαβε το 1383 την πόλη των Σερρών, έδειξε ανοχή στην πόλη και ιδιαίτερα στο εκκλησιαστικό δικαστήριο των Σερρών. Φέρθηκε με επιείκεια στους κατοίκους τής πόλεως αυτής παρ' ότι του αντιστάθηκαν σκληρά. Άφησε τους Σερραίους να αυτοδιοικούνται σύμφωνα με το πατροπαράδοτο κοινοτικό καθεστώς και δεν μετέτρεψε του ναούς των σε τζαμιά. Ήθελε για πολιτικούς καθαρά λόγους να καθυσχύσει τα πνεύματα των χριστιανών των μη καταληφθέντων επαρχιών ότι θα φερόταν και σε αυτούς επιεικώς αν παραδίδονταν. Με την ανοχή του λειτούργησε από το 1387 το τοπικό δικαστήριο στις Σέρρες, που διακανόνιζε τις διαφορές των πολιτών. Επικεφαλής του εκκλησιαστικού δικαστηρίου των Σερρών ήταν ο λογοθέτης και δικαιοφύλακας του Οικουμενικού Πατριαρχείου διάκονος Μανουήλ Ξενοφών. Στα πρακτικά αναφέρεται ότι παρίστατο αυτοπροσώπως και ο Τούρκος διοικητής της πόλεως Ιμπραήμ.

Το δικαστήριο συνέχισε τη λειτουργία του με επικεφαλής το μητροπολίτη Ζιχνών και μέλη τούς επισκόπους Σπηλαίου Μωυσή και Νικοπόλεως Θεοδόσιο και άλλους άρχοντες της πόλεως. Παρίστατο και ο Τούρκος διοικητής της πόλεως Κουτλού μπέης για να παρακολουθεί τις αποφάσεις του δικαστηρίου⁵⁸.

10. Συντεχνίες των Σερρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας

10.1. Η οργάνωση των συντεχνιών των Σερρών

Ο υπ' αριθμόν 1 Κώδικας της μητροπόλεως Σερρών στη σελίδα 49 αναφέρει ότι στις 10 Νοεμβρίου του 1614 συγκεντρώθηκαν όλοι οι χριστιανοί Σερραίοι στον παλαιό μητροπολιτικό ναό και «εδιάλεξαν και εψήφισαν δώδεκα ανθρώπους δικαίους και καλούς και εναρέτους και τον Θεόν φοβούμενοι και έβγαλαν από πάσαν ρουφέτι [συντεχνία] έναν άνθρωπο, τον πλέον δικαιοτέρον, και καλλίτερον και ενάρετον και έβαλαν τους με Θεόν και με ψυχήν τους να διακρίνουν και να διατηρούν τα κοινά έξοδα του κάστρου και της πολιτείας των Σερρών». Από αυτό το απόσπασμα πληροφορούμαστε ότι τη διοίκηση των Σερρών, τα κοινά έξοδα της πόλεως τα διαχειρίζονταν και τα διακυβερνούσαν τα ρουφέτια ή ισνάφια, οι συντεχνίες ή αλλιώς επαγγελματικά σωματεία. Το ρουφέτι προέρχεται από την αραβική λέξη «ουρφέτ» που σημαίνει τέχνη την οποία εξασκούσαν για να ζουν. Ονομάζονταν και συντε-

⁵⁸ Petit L.–Korablev V.N., “Actes de Chilandar”, *Vizantijskij Vremennik* XVII (1911). Petit L.–Regel W., “Actes d’Esphigménou”, *Vizantijskij Vremennik* XII (1906).

χνίες ή ισνάφια, λέξεις που προέρχονται από το ρήμα συνάπτω και τη λέξη «εσνάφ»=συνάφεια που σημαίνει τη συνένωση των ανθρώπων που εξασκούν την ίδια τέχνη. Λέγεται ακόμη και σήμερα η λέξη σινάφι για να δηλώσει την ομοιότητα των ιδεών και των χαρακτήρων τους ομοϊδεάτες που «ανήκουν ψυχολογικά στο ίδιο σινάφι».

10.2. Το έργο των συντεχνιών

Από τους ρωμαϊκούς χρόνους υπήρχαν οι συντεχνίες. Οι Έλληνες τις μετέτρεψαν σε θρησκευτικές και φιλανθρωπικές αδελφότητες. Ήκμασαν μεταξύ των χριστιανών οι συντεχνίες για την ανέγερση και τη διακόσμηση των ναών, για την περίθαλψη των πενήτων, την ταφή των απόρων. Επί Τουρκοκρατίας ήταν υποχρεωμένα τα επαγγέλματα να έχουν όλα συντεχνία. Ακόμη και οι ζητιάνοι ήταν γραμμένοι στη συντεχνία των επαιτών. Οι Έλληνες επωφελήθηκαν της διαταγής αυτής και ενσωματώθηκαν στις συντεχνίες.

Με τις συντεχνίες αντιμετώπιζαν ενωμένοι τα προβλήματά τους τα δύσκολα εκείνα χρόνια της μακράς σκλαβιάς. Οι Τούρκοι θεωρούσαν υποτιμητικό να ασχολούνται με το εμπόριο, τη γεωργία και τις τέχνες. Ασχολούνταν κυρίως με τον πόλεμο και τη λεηλασία. Άφησαν τους υποδούλους Έλληνες να ασκούνται στο εμπόριο, τη γεωργία και τις τέχνες για να εισπράττουν από αυτούς περισσότερους φόρους. Αγγάρευαν τις συντεχνίες των χριστιανών σε έκτακτες και δύσκολες περιστάσεις. Χρησιμοποιούσαν τη συντεχνία των οικοδόμων για να κτίσουν ή να επισκευάσουν γρήγορα τα φρούρια και τις γέφυρες, να οχυρώσουν τα στρατόπεδα, να επιστρώσουν τους δρόμους, Την συντεχνία των εμπόρων τη χρησιμοποιούσαν για τον επισιτισμό του πληθυσμού και του στρατού. Τους υποχρέωναν να εφοδιάζουν εγκαίρως τον κόσμο με τρόφιμα.

Χρησιμοποιούσαν επίσης ομαδικά όλες τις συντεχνίες στις παρελάσεις για να επιδείξουν στα μάτια των ξένων πρεσβευτών ότι είχαν μεγάλη βιοτεχνία και εμπόριο και ότι ήκμαζε η οικονομική ζωή στην αυτοκρατορία τους. Στις συντεχνίες στηρίζονταν για να παρουσιάσουν την οργανωμένη ζωή του οθωμανικού κράτους.

Ήταν απαραίτητη και υποχρεωτική η παρουσία των συντεχνιών στις εκδηλώσεις. Τις επιστράτευαν στην υποδοχή του σουλτάνου. Τις ανάγκαζαν να παρουσιάζονται με τις επίσημες στολές των στις γιορτές, στα πανηγύρια και στα μεγάλα γεγονότα του κράτους, στις νίκες κ.λπ.

Όταν ο σουλτάνος Μουράτ Δ΄ κατέλαβε το 1637 τη Βαγδάτη έδωσε εντολή σε όλη την επικράτεια του να κάνουν ντουναμάν, δηλαδή γιορτές «και έτσι έκαμαν ντουναμάν. Τα κάστρα και οι χώρες επί 20 ημέρες οι δε κόνιαροι επί τρεις ημέρες. Στις γιορτές των συντεχνιών του 1637 γλεντούσε όλος ο κόσμος και όλες οι φυλές, άνδρες και γυναίκες και έτρωγαν και έπιναν και εφορούσαν τα γιορτινά τους και εχαιρόντουσαν. Και τα εργαστήρια στολισμένα με κάθε λογής στολίδια και όλοι οι άνθρωποι ευφράνθησαν εις την νίκη του Σουλτά-

νου Μουράτ του Δ΄». Ανεκδιήγητα είναι τα έργα που πραγματοποίησαν οι συντεχνίες των Σερρών. Η κάθε μία χωριστά πραγματοποίησε θαύματα και τέρατα και σημεία⁵⁹. Δεν τους βγήκαν όμως σε καλό οι γιορτές του Μουράτ, διότι την ίδια χρονιά στις γιορτές του δωδεκαημέρου του 1637-8 κήκαν όλα τα εργαστήρια των συντεχνιών, τα τζικαρτζίδικα εργαστήρια, τα σπαθάδικα, τα αμπατζίδικα, τα κοσμηματοπωλεία και τα μισά υφαματοπωλεία μεταξωτών. Και γι' αυτό πάλι θρήνος και κλαυθμός και οδυρμός πολύς και μεγάλος και δάκρυα ωςάν ποτάμι και θλίψεις και αναστεναγμός πολύς στις Σέρρες. Πράγμα που δεν έλειπε από τους ανθρώπους κάθε μέρα από το να κλαίει ο κάθε ένας την κάθε συμφορά του⁶⁰.

10.3. Ωφέλειες των Ελλήνων από τις συντεχνίες

Οι μεν Τούρκοι ευνόησαν τη συντεχνιακή οργάνωση από ανάγκη, οι δε Έλληνες επωφελήθηκαν από την οργάνωση των συντεχνιών διότι ανέπτυξαν μεγάλη πρωτοβουλία στην κοινωνική αλληλοβοήθεια μεταξύ τους. Οι χριστιανοί συνδύαζαν την επαγγελματική τους συντεχνία με θρησκευτικούς και φιλανθρωπικούς σκοπούς. Οι συντεχνίες των χριστιανών ανακούφιζαν ως χριστιανικές αδελφότητες τους τεθλιμμένους, ελευθέρωναν τους αιχμαλώτους, αποκαθιστούσαν τα ορφανά κορίτσια και θέραπευαν τις ανάγκες εκείνων που υπέφεραν.

Με τη φροντίδα της Εκκλησίας ζούσαν οργανωμένοι οι Έλληνες στις συντεχνίες, ενωμένοι στις κοινότητες για να επιβιώσουν. Σκοπός της οργάνωσης των συντεχνιών ήταν η επιδίωξη του επαγγελματικού συμφέροντος και η προαγωγή της τέχνης για περισσότερα κατά το δυνατόν κέρδη.

Τα καταστατικά των συντεχνιών κατοχύρωναν το επάγγελμα ως προς τον αριθμό των τεχνιτών και τις τιμές της παραγωγής. Διατηρούσαν τα επαγγέλματα κλειστά για να μην κορεστούν και αυξηθούν πάρα πολύ και πεινάσουν. Δεν ανταγωνίζονταν μεταξύ τους, να υποσκελίσει και να ζημιώσει ο ένας τον άλλον, αλλά ήλεγχαν αυστηρά τον ανταγωνισμό σε βάρος των άλλων.

10.4. Οι ηθικές αρχές των συντεχνιών στα ατυχήματα

Όταν κάποιος καταστηματοάρχης είχε μεγαλύτερη κίνηση έστελνε μερικούς από τους πελάτες στα διπλανά καταστήματα. Η συμπεριφορά αυτή προξενούσε εντύπωση στους ξένους περιηγητές. Φρόντιζαν να υπάρχει αρμονία και σεβασμός μεταξύ των μελών της συντεχνίας. Στα καταστατικά τους είχαν άρθρα που απαγόρευαν το υβρεολόγιο και την κακολογία σε βάρος των συναδέλφων τους.

⁵⁹ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 45α, 46β και 60α, σ. 59-60 και 73.

⁶⁰ Παπασυναδινού, *ό.π.*, παρ. 60β, σ. 73.

Οι μικρότεροι στην ηλικία και στο βαθμό έπρεπε να σέβονται τους μεγάλους και οι μεγάλοι έπρεπε να φέρονται με πατρική στοργή στους μικρούς. Συνίστατο η μεταξύ τους αδελφική αγάπη και ομόνοια, η ευγενής άμιλλα στην τέχνη και η επιδίωξη του κοινού συμφέροντος του επαγγέλματος. Σε περίπτωση που θα παραβίαζαν τον κανονισμό στις συντεχνίες προβλεπόταν προς σωφρονισμό παρατήρηση και σε περίπτωση επαναλήψεως αυστηρή τιμωρία. Για απρεπή διαγωγή και ύβρεις τους έβαζαν χρηματικό πρόστιμο. Για βαριάς μορφής παραπτώματα συγκαλούσαν γενική συνέλευση της συντεχνίας, που αποφάσιζε το είδος της τιμωρίας. Στα σοβαρά παραπτώματα με έγγραφο που διαβαζόταν δημόσια ζητούσαν την απομάκρυνση του παραβάτη από την κοινωνία της Εκκλησίας. Του απαγόρευαν ακόμη και την εξάσκηση του επαγγέλματός του. Του έκλειναν το μαγαζί για πάντα. Δεν μπορούσε κανείς να αντισταθεί και να μη συμμορφωθεί με τις αποφάσεις της γενικής συνέλευσης της συντεχνίας διότι ο μη φυλάττων τους όρκους και τις συμφωνίες της συντεχνίας ήταν αφορισμένος.

Ο αφορισμός ήταν η βαρύτερη ποινή. Επιβαλλόταν σε βαριά παραπτώματα όταν εξαντλούσαν προηγουμένως όλα τα άλλα μέτρα. Επιβαλλόταν μόνο στους άδικους, στους ραδιούργους και τους δόλιους ανθρώπους μιας συντεχνίας. Κρατούσαν το κάθε επάγγελμα ψηλά και το θεωρούσαν τιμή τους όταν δεν βρισκόταν ψεύτης και κλέφτης στα μέλη της συντεχνίας τους⁶¹.

Η τιμιότητά τους φαινόταν στην επιμονή της μάθησης της δουλειάς τους, διότι ειδικεύονταν στο επάγγελμά τους πολύ. Δεν μπορούμε να τους φτάσουμε στην ειδικεύσή τους, π.χ. στο επάγγελμα της αργυροχρυσοχοΐας, είχαν 25 επί μέρους ειδικεύσεις. Τα χρυσά και αργυρά κοσμήματα στην αργυροχρυσοχοΐα έπρεπε να περάσουν από 50 χέρια τεχνιτών διαφορετικής ειδικότητας. Οι συντεχνίες με την πειθαρχία τους στην ελληνική παραδοσιακή τέχνη και την ευγενή άμιλλα βοήθησαν στην ανάπτυξη της λαϊκής τέχνης.

Η κάθε συντεχνία επινόησε στην τέχνη της δική της διάλεκτο με συνθηματικές λέξεις για να κρατούν τα μυστικά του επαγγέλματος μεταξύ τους. Κρατούσαν την παράδοση της τέχνης τους με θρησκευτική ευλάβεια. Εργάζονταν συγχρόνως στην τέχνη για την τέχνη αλλά και την τέχνη για να εξοικονομήσουν τα προς το ζην.

10.5. Συμπαράσταση των συντεχνιών στα δεινά των μελών τους

Ο συνδικαλισμός της κάθε συντεχνίας απέβλεπε συγχρόνως στην υλική βοήθεια και στην ηθική καλλιέργεια των μελών. Όλες οι συντεχνίες, και οι φτωχότερες ακόμη, είχαν ταμείο αλληλοβοηθείας για τις δύσκολες στιγμές. Δεν υπήρχαν τότε φορείς κοινωνικής ασφάλισης ή άλλα ασφαλιστικά ταμεία.

⁶¹ Βουραζέλη-Μαρινάκου Ελ., *Αι εν Θράκη συντεχνίαι των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 107.

Έπρεπε μόνοι τους, στα πλαίσια της συντεχνίας, να αντιμετωπίσουν τα απρόοπτα της ζωής και την αστάθεια της τύχης.

Συνέβαιναν τακτικές πυρκαγιές στην πόλη των Σερρών διότι το πολεοδομικό σύστημα αυτής ήταν πυκνοκατοικημένο και τα υλικά των οικοδομών της πολύ εύφλεκτα. Οι Τούρκοι όχι μόνο δεν έσβηναν τις φωτιές αλλά από ζήλια και κακία έβαζαν πολλές φορές κρυφά φωτιά στα καταστήματα και στα σπίτια των χριστιανών. Τα εργαστήρια και τα καταστήματα της κάθε συντεχνίας βρίσκονταν στο ίδιο σημείο της πόλεως. Στις πυρκαγιές καταστρεφόταν όλη η συντεχνία. Πολλές φορές πλούσιοι τεχνίτες και καταστηματαρχες πτώχευαν και πείναναν. Η συντεχνία τους συμπαραστεκόταν, τους βοηθούσε απλόχερα.

Το 1630 και το 1637 κήκαν όλα τα εργαστήρια και καταστήματα των συντεχνιών στις Σέρρες και από τις δύο μεριές του δρόμου μέχρι την σιταγορά. Κήκαν τα αμπατζήδικα, τα χρυσοσκουφάδικα και τα καζαζίδικα που ήταν γύρω από το μπεζεστένι (στο σημερινό Μουσείο), από το οποίο η φωτιά έκαψε τα χατήλια. Κήκαν τότε τα τακιτζηκίδικα, τα σπαθάδικα, τα σιδεράδικα και τα κηροπουλάδικα. Δεν έμεινε λίθος επί λίθον και όλα έγιναν ισάδι, στάχτη. Γίνονταν θρήνος και κλαυθμός και οδυρμός από όλους, άνδρες, γυναίκες και παιδιά έκλαιγαν, διότι στερήθηκαν τα πάντα. Δεν έβρισκαν την ευτυχία και την υγεία τους σε όλη την υπόλοιπη ζωής τους.

Γι' αυτές ακριβώς και άλλες παρόμοιες θλιβερές περιπτώσεις φρόντιζαν τα ισνάφια να έχουν κεφάλαια στα ταμεία τους για να ξανακτίσουν τα μαγαζιά τους. Δάνειζαν τα χρήματα με ευκολίες πληρωμής στους καταστραφέντες τεχνίτες για να ξαναφτιάξουν τα εργαστήριά τους. Έγιναν οι Σερραίοι δύστυχοι και ταλαίπωροι άνθρωποι. Χρεώθηκαν να φτιαξουν τα εργαστήρια, τα μαγαζιά και τα σπίτια τους⁶².

Το Μάιο του 1640 περιέπεσε η συντεχνία των αμπατζήδων, των υφαντάδων των Σερρών σε μεγάλο χρέος από τους τόκους. Ανέβηκε πάρα πολύ το χρέος διότι οι αρχηγοί της συντεχνίας, οι πρωτομάστορες, δεν διαχειρίστηκαν καλά τα οικονομικά και το χρέος παρέμενε. Ανέθεσαν τη διαχείριση της εξόφλησης του χρέους της συντεχνίας στους προεστούς της πόλεως, αλλά δυστυχώς παρ' όλες τις εισπράξεις το χρέος παρέμενε. Επενέβη τότε ο Παπασυναδινός με τον ιερομνήμονα Παπαδημήτρη και τον Αβράμπακα και σαν ένας άνθρωπος οι τρεις μάζεψαν το χρέος και το εξόφλησαν. Ξεχρέωσαν τη συντεχνία των υφαντάδων των Σερρών. Η συντεχνία καλώντας τον αρχιερέα και όλους, μικρούς και μεγάλους σε πλούσιο τραπέζι γιόρτασε το γεγονός στην εξοχή.

Το οικονομικό μέρος απασχολούσε πάντοτε την κάθε συντεχνία, διότι με αυτό μπορούσαν να βοηθήσουν τα μέλη τους σε ώρα ανάγκης⁶³.

⁶² Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 40α-β, σ. 53-54 και παρ. 60β, σ. 73.

⁶³ Παπασυναδινού, *ό.π.*, παρ. 72α-73β, σ. 83-84.

Σε περίπτωση επιδημίας ή θανατηφόρου ασθένειας, οπότε οι θάνατοι ήταν πάρα πολλοί, η συντεχνία αναλάμβανε και φρόντιζε για την ταφή των αποροτέρων μελών. Το φθινόπωρο του 1642 και συνέχεια όλο το χειμώνα και το καλοκαίρι του 1643 μεταδόθηκαν μεγάλες θανατηφόρες επιδημίες πανούκλας, ψώρας και πόνος ματιών σε όλα τα μέρη της Μικράς Ασίας και των Βαλκανίων. Εδώ, στο νομό Σερρών, στο Σιδηρόκαστρο, στα Ζιχνοχώρια, στις Σέρρες, δεν άφησαν απρόσβλητο ούτε κάστρο, ούτε χώρες, ούτε σπίτι. Όπου έμπαινε η πανούκλα ο θάνατος τους θέριζε όλους. Όποιον τον έπιανε, γλιτωμό δεν είχε. Ο ασθενής πέθαινε μέσα σε μία ή δύο ημέρες. Ένας στους εκατό γλίτωνε. Παντού όλος ο κόσμος έκλαιγε, άνδρες, γυναίκες, γέροντες, παιδιά. Πέθαναν στις Σέρρες πάρα πολλοί, Τούρκοι, χριστιανοί, εβραίοι και γύφτοι. Οι συντεχνίες έκαναν λιτανείες και καταनुκτικές ακολουθίες στους ναούς με νηστείες, με ολονύκτιες αγρυπνίες, σαρανταλείτουργα με ευχέλαια ζητώντας τη βοήθεια του Θεού⁶⁴.

Παρατηρήθηκε μείωση των θανάτων στους χριστιανούς, ενώ στους Τούρκους συνεχίστηκαν με τον ίδιο ρυθμό. Το παρεξήγησαν αυτό οι Τούρκοι και δεν τους άφηναν να κάνουν λιτανείες έξω από τους ναούς. Σε τέτοιες περιπτώσεις, θλιβερές μέρες οι συντεχνίες μάζευαν αυτούς που προσβάλλονταν από τη λοιμώδη αρρώστια και τους απομόνωναν και έθαβαν τους νεκρούς, διότι θα έμεναν στους δρόμους άταφοι. Λάμβαναν τα κατάλληλα μέτρα για τη δημόσια υγεία, για να περιορίσουν τη μετάδοση της ασθένειας. Αναλάμβαναν τα απροστάτευτα ανήλικα μέλη της οικογένειας υπό την προστασία τους και τα μεν αγόρια μάθαιναν την τέχνη του πατέρα τους, τα δε κορίτσια όταν ενηλικιώνονταν τα πάντρευαν, τα αποκαθιστούσαν. Στις συντεχνίες αυτής της εποχής υπήρχε το πνεύμα της ειλικρινούς συναδελφικής αγάπης μέχρι θυσίας. Σε περίπτωση δε που διώκετο ένα μέλος της συντεχνίας από κάποιον Τούρκο, τότε ολόκληρη η συντεχνία παρίστατο στο πλευρό του και τον βοηθούσε με κάθε τρόπο. Ύψωνε το ανάστημά της η συντεχνία όταν αδικούνταν από κάποιο δυνάστη ή από κάποιο ντόπιο προεστό. Φρόντιζε για την τακτοποίηση των προβλημάτων των μελών της έναντι της διοίκησης.

10.6. Συμμετοχή των συντεχνιών στα κοινά ιδρύματα της κοινότητας των Σερρών

Σκοπός των συντεχνιών ήταν η ηθική και υλική βοήθεια των μελών τους, τόσο στη δουλειά τους όσο και στις ατυχίες της ζωής, πυρκαγιές, ασθένειες και άλλες συμφορές, πτωχεύσεις κ.λπ. Υποχρεούνταν να βοηθήσουν τους περιπίπτοντες σε δυστυχία από φυσικά και ηθικά αίτια, γήρας, ανικανότητα και ασθένεια. Διέθεταν μεγάλα χρηματικά ποσά γι' αυτούς τους σκοπούς.

⁶⁴ Παπασυναδινού, *ό.π.*, παρ. 82α-83β, σ. 92-93.

Αξιέπαινες και άξιες προς μίμηση είναι οι συντεχνίες των Σερρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας που αγωνίζονταν με κάθε τρόπο να ιδρύσουν σχολεία στις Σέρρες για τη μόρφωση της ελληνικής νεότητας. Ο ζήλος των βιοτεχνών και των εμπόρων για τη μόρφωση της νεολαίας ήταν διάπυρος και ζωντανός. Απλοί και αγράμματοι άνθρωποι, επειδή οι ίδιοι στερήθηκαν τη μόρφωση, ήθελαν να αναπληρώσουν το κενό αυτό στη νέα γενιά. Πίστευαν ακράδαντα ότι μορφώνοντας τους νέους ετοιμάζαν την απελευθέρωση της πατρίδας από τη σκλαβιά των Τούρκων.

Ο κάθε ένας, ανάλογα με την τέχνη που ήξερε, βοηθούσε στην παιδεία. Οι μορφωμένοι αναλάμβαναν προσωπικά δωρεάν οι ίδιοι να διδάξουν στο νέο σχολείο. Οι κτίστες έκτιζαν δωρεάν το διδακτήριο, οι έμποροι έδιναν δωρεάν τα υλικά οικοδομής. Άλλοι πάλι έδιναν μεγάλα κληροδοτήματα για την ίδρυση και συντήρηση του σχολείου. Το καλλιμάραμο Παρθεναγωγείο της Γρηγοριάδος, που κήκε το 1913, κτίστηκε με δωρεές του μεγάλου ευεργέτη των Σερρών Γρηγορίου Ρακιτζή.

Στα καταστατικά των συντεχνιών υπήρχε άρθρο που προέβλεπε να βοηθούν οικονομικά τα σχολεία. Σε περίπτωση δε διαλύσεως της συντεχνίας η κινητή και η ακίνητη περιουσία αυτής θα μεταβιβαζόταν στο σχολείο.

Συγκινητική ήταν η ευγενής άμιλλα και ο ζήλος των απλών εκείνων επαγγελματιών για την εξεύρεση και την αύξηση των πόρων των σχολείων. Το 1835, όταν ανοικοδόμησαν την Αλληλοδιδασκτική Σχολή εκ βάθρων, η κάθε συντεχνία συνεισέφερε ό,τι μπορούσε από 100 έως 500 γρόσια η κάθε μία. Η συντεχνία των αμπατζήδων δώρισε στην ελληνική κοινότητα των Σερρών περιουσία που ξεπερνούσε τις 2.500 χρυσές λίρες Τουρκίας. «Αλλά και της δευτέρας τάξεως έμποροι προσέφεραν οι μεν 300 οι δε 250, έτερος 200 έως των 50 γροσίων. Επίσης και τα συνάφια έκαστον κατά την δύναμιν, όλα άνευ εξαίρεσεων, προθύμως συνεισέφερον εις το έργον της ανοικοδομήσεως της Σχολής. Ένα συνάφι έδωκε 500, το άλλο 400 και των γουναράδων 300 γρόσια». Αναλάμβαναν μερικοί με προσωπικά τους έξοδα τη μόρφωση φτωχών ενάρετων και ευφυών παιδιών.

Στην αρχή οι συντεχνίες βοηθούσαν προαιρετικά την παιδεία του σαντζακίου Σερρών, αλλά αργότερα το καθιέρωσαν υποχρεωτικά. Θα έκλεινε η Σχολή των Σερρών το 1785 για οικονομικούς λόγους. Μάζεψαν λοιπόν με προαιρετικές εισφορές 4.500 γρόσια και συνέχισαν τη λειτουργία της. Οι βαμβακέμποροι των Σερρών οικειοθελώς επέβαλαν το 1800 δύο παράδες φόρο σε κάθε φορτίο βαμβάκι για τη λειτουργία της Σχολής.

Ο ιδρυθείς το 1870 Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Σερρών σπούδαζε με υποτροφίες πολλούς δασκάλους στην Αθήνα, στις Σέρρες και στην Ευρώπη. Με αυτούς άνοιξε πολλά νέα σχολεία στην περιοχή των Σερρών. Με οικονομική πρωτοβουλία του ως άνω συλλόγου ιδρύθηκε οικοτροφείο και οργανώθηκαν η βιβλιοθήκη και το τυπογραφείο, από το οποίο εκτυπώθηκαν διάφορα βιβλία. Χάρη στην πρωτοβουλία και τη δραστηριότητα

των συντεχνιών και του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου χαρακτηρίστηκαν οι Σέρρες από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Γ. Χατζηδάκη για τα πολλά σχολεία τους 'Αθήνα της Μακεδονίας'. Πολύ συνέβαλαν στην ανάπτυξη της παιδείας οι συντεχνίες των Σερρών.

Μέλη των συντεχνιών διορίζονταν έφοροι των σχολικών επιτροπών κατόπιν εγκρίσεως της γενικής συνελεύσεως. Οι αντιπρόσωποι της παιδείας ελέγχονταν από το λαό. Σε περίπτωση παραβάσεως των καθηκόντων των ο λαός διαμαρτυρόταν. Ο μητροπολίτης Σερρών Κωνσταντίνος Βαφείδης το 1888 παρέβη τον κοινοτικό κανονισμό και παρέδωσε τα κοινά της διοίκησης της κοινότητας αποκλειστικά στους πλουσίους. Επειδή παρέβλεψε τους αντιπροσώπους των συντεχνιών, τον αποδοκίμασαν ως ανάξιο και τον κατήγγειλαν με υπόμνημα στο Πατριαρχείο. Οι συντεχνίες στις γενικές συνέλευσεις εξέλεξαν τους προκρίτους και τους δημογέροντες της κοινότητας. Οι συντεχνίες της Κωνσταντινουπόλεως εξέλεξαν το 1835 ως Οικουμενικό Πατριάρχη το μητροπολίτη Σερρών Γρηγόριο Φουρτουσιάδη. Στις συνελεύσεις για θέματα γενικής φύσεως της κοινότητας ζητούνταν οπωσδήποτε και η γνώμη των αρχηγών των συντεχνιών. Με πνεύμα αγάπης και συμφωνίας όλων των τάξεων του λαού λαμβάνονταν σώφρονες αποφάσεις. Οι συντεχνίες αντιπροσωπεύονταν στις συνελεύσεις από τους πλέον δίκαιους και ενάρετους κατοίκους της κοινότητας, από ανθρώπους κυρίως που σέβονταν το Θεό. Εξέλεξαν πάντοτε από κάθε συντεχνία τους διακρινόμενους στο ήθος, τους πιο καλούς, αγαθούς και αγνούς στο χαρακτήρα, τους δοκιμασμένους στην αρετή, στην αλήθεια κατοίκους της κοινότητας. Αναγνώριζαν όλοι την ηθική δύναμη αυτών των ανθρώπων λαμβάνοντας σοβαρά υπ' όψιν τις γνώμες τους και συνεργάζονταν αρμονικά με το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Υπήρχε αμοιβαίος σεβασμός. Πολλοί ευεργέτες δωρητές κατέθεταν μεγάλα χρηματικά ποσά και κληροδοτήματα στα ταμεία των συντεχνιών. Εκ πείρας ήταν βέβαιοι ότι θα διατεθούν σωστά και δίκαια οι δωρεές των για να θεραπευθούν οι ανάγκες των δυστυχισμένων συμπατριωτών τους. Με τις δωρεές τους θα απόφυλακίζονταν ομογενείς αδελφοί τους που καθυστερούσαν φόρους στην τουρκική εφορία και θα λειτουργούσαν ομαλά τα σχολεία και τα νοσοκομεία της κοινότητάς τους. Στην Τουρκοκρατία δεν βοηθούσε οικονομικά το κράτος, αλλά όλα τα ευαγή ιδρύματα οι χριστιανοί τα δημιουργούσαν και τα συντηρούσαν μόνοι τους με πολλές ατομικές οικονομικές θυσίες.

Στις συντεχνίες των χριστιανών δεν επιτρεπόταν να εγγραφεί Τούρκος. Κατοικούσαν χωριστά σε ιδιαίτερες συνοικίες και οι συνοικισμοί τους έπαιρναν το όνομα της συντεχνίας. Το επάγγελμα του πατέρα ήταν κληρονομικό τις περισσότερες φορές στα παιδιά του. Ο μάστορας τεχνίτης είχε δύο ή τρεις νεαρούς μαθητευόμενους, μαστορόπουλα, τσιράκια και άλλους προηγμένους στην τέχνη βοηθούς καλφάδες. Μετά από αρκετά χρόνια συνεχούς εξασκήσεως αναγνωρίζονταν ως τεχνίτες. Σε κάθε εργαστήριο υπήρχε ο πρωτομάστορας, οι μάστορες, οι καλφάδες και τα τσιράκια. Τον πρωτομάστορα τον

διάλεγαν με μυστική ψηφοφορία. Από τους πρωτομάστορες διάλεγαν τον καλύτερο, το δικαιότερο, τον πλέον ενάρετο και ευσεβή ως αρχηγό της συντεχνίας. Οι πλέον εκλεκτοί από τους εκλεκτούς εκλέγονταν στη γενική συνέλευση της πόλεως ως προεστοί ή δημογέροντες της κοινότητας. Δεκάδες συντεχνίες υπήρχαν στις Σέρρες. Οι μεγαλύτερες ήταν τα βαφεία, τα αμπατζήδικα, τα αραστάθικα, τα καζάζικα και τα τακιτζήδικα όπως λέγονταν τότε στην τουρκική γλώσσα. Ο δε Παπασυναδινός στις πυρκαγιές του 1630 και 1637 αναφέρει τα εργαστήρια των συντεχνιών χρυσοσκουφάδων, σπαθαδων, σιδεράδων, κηροπουλάδων και άλλα. Δυστυχώς δεν βρίσκουμε όλα τα στοιχεία για τις συντεχνίες των Σερρών. Είναι ένα ανεξερευνητο για την πόλη μας θέμα.

Πολλά επίθετα των κατοίκων της Ελλάδος, όπως Αμπατζής, Μπακιρτζής, Βαγενάς, Καζαντζής, Κουντουράς, Πεταλωτής, Καλαϊτζής, Μπογιατζής, Δουλγέρης, Σχοινάς, Ψωμάς, Μυλωνάς και άλλα προέρχονται από το επαγγέλμα κάποιου προγόνου τους⁶⁵.

10.7. Γιορτές των συντεχνιών

Η κάθε συντεχνία είχε τον προστάτη άγίο της, τον οποίο γιόρταζε όσο μπορούσε μεγαλοπρεπώς. Όλα τα μέλη της συντεχνίας, με όλα τα μέλη των οικογενειών των, γιόρταζαν και πανηγύριζαν τον άγίο τους. Την ημέρα της γιορτής στόλιζαν τα σπίτια τους και τα καταστήματά τους. Εκκλησιάζονταν οικογενειακώς και παρακολουθούσαν με κατάνυξη την αρχιερατική λειτουργία. Τελούσαν αρτοκλασία για τους ζώντες και μνημόσυνο για τους νεκρούς της συντεχνίας των. Με έξοδα του ταμείου της συντεχνίας επακολουθούσε συμπόσιο, χορός και πανηγυρισμός με τοπικά τραγούδια και όργανα.

Ανακοίνωναν στα μέλη τη δράση της συντεχνίας των, π.χ. το κτίσιμο κάποιου ναού, τις επιχορηγήσεις στα σχολεία, την προικοδότηση κοριτσιών, την αποφυλάκιση συμπατριωτών των που χρεωστούσαν στο δημόσιο και την καταβολή λύτρων για την απελευθέρωση σκλάβων. Συνεργάζονταν μυστικά πολύ στενά στον τομέα της εθνικής αλληλεγγύης. Γιόρταζαν ομαδικά και τις γιορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα με εθνικό ενθουσιασμό περιμένοντας από βάθους ψυχής την ανάσταση του γένους. Προσκαλούσαν διακεκριμένα πρόσωπα της Εκκλησίας και της πολιτείας και συνδιασκέδαζαν. Αδελφωμένοι και ενωμένοι όλοι οι Έλληνες γιόρταζαν για να ξεχάσουν τα βάσανα της σκλαβιάς, να τονώσουν τον εθνικό τους παλμό. Στις 26 Ιουνίου του 1632 η συντεχνία των αμπατζήδων (των υφαντουργών) των Σερρών κάλεσε τον αρχιερέα, τους κληρικούς και τους εξάρχους του Πατριαρχείου εις τον Άγιον Ιωάννην και εχάρηκαν πάρα πολύ. Το απόγευμα έπαιξαν ένα παιχνίδι τσερέτι

⁶⁵ Παπαδόπουλου Ν., *Ερμής ο Κερδώος—Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια*, Βενετία 1815, τ. Α, σ. 98. Παπασυναδινού, *ό.π.*, παρ. 40α και 60β, σ. 54, 73.

και έκαναν ιππασία με τα άλογά τους. Αυτός ήταν ο τρόπος της ψυχαγωγίας της χριστιανικής κοινότητας στις Σέρρες την εποχή εκείνη⁶⁶.

Μεγάλη πανήγυρη γινόταν στις 8 Σεπτεμβρίου στη γιορτή του Γενεσίου της Θεοτόκου της Ηλιόκαλλης. Προσήρχοντο πολλοί προσκυνητές από όλο το νομό. Το ισνάφι των λαχανοκηπουρών είχε την επιστασία. Συνήθιζαν κατ' αυτήν να σφάζουν (θυσιάζουν) ένα μοσχάρι μπροστά στο ναό. Το μαγείρευαν και το δένειμαν στους πανηγυριώτες. Γλεντούσαν με ζουρνάδες, ταραμπούκες και νταούλια μια μέρα και δυο νύχτες⁶⁷. Η Παναγία Ηλιόκαλλη γιορτάζει τρεις φορές το χρόνο, στην Κοίμηση της Θεοτόκου στις 15 Αυγούστου, στο Γενέσιον της Θεοτόκου στις 8 Σεπτεμβρίου και στα Εισόδια της Θεοτόκου στις 21 Νοεμβρίου. Υπερτερούσε από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα τό Γενέσιον της Θεοτοκου στις 8η Σεπτεμβρίου, επειδή είναι η καταλληλότερη εποχή για τους λαχανοκηπουρούς⁶⁸. Μεγάλη ήταν η δράση τους και στον εθνικό απελευθερωτικό αγώνα για την οποία θα αναφερθούμε στην Επανάσταση του 1821 και στον Μακεδονικό Αγώνα.

11. Ο πληθυσμός των Σερρών

Ο πληθυσμός των Σερρών, εκτός από τους Γιουρούκους Τούρκους που εγκαταστάθηκαν στα απέραντα τσιφλίκια της πεδιάδος των Σερρών, ήταν Έλληνες και λίγοι Εβραίοι. Συνέχισε η πλειονότητα να ανήκει στους Έλληνες και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Αποδεικνύεται αυτό από την επίδοσή τους στα ελληνικά γράμματα. Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα κατοικούσαν στο Βαρόσι των Σερρών 357 οικογένειες χριστιανών.

Ο Τούρκος περιηγητής Εβλιά Τσελεμπί, το 17^ο αιώνα, αναφέρει στο *Οδοιπορικόν* του για τις Σέρρες τα εξής: «Το εσωτερικόν του ορυμνού [του οχυρωμένου] τούτου τείχους [εννοεί το Βαρόσι] είναι κατοικημένο υπό ανθρώπων και διακόσμητον. Είναι φρούριον ηρειπωμένον πλήρες Εβραίων, απίστων Ελλήνων, Αρμενίων, Λατίνων, Βουλγάρων και διεφθαρμένων Σέρβων. Εν συνόλω αποτελούν δέκα συνοικίες χριστιανών με 2.000 κεραμοσκεπείς απαισίας οικίας απίστων. Επειδή όμως είναι οι άπιστοι μεγαλέμποροι, έχουν τελείας τας απαισίας οικίας των»⁶⁹. Τα γραφόμενα του Εβλιά Τσελεμπί είναι συνήθως υπερβολικά και συγκρουόμενα ένεκα του μίσους που είχε κατά των χριστιανών. Δεν μπορεί να τα λάβει στα σοβαρά κανείς, διότι γράφει ασύλληπτες

⁶⁶ Παπασυναδινού, *ό.π.*, παρ. 44α, σ. 57.

⁶⁷ Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 236.

⁶⁸ Χριστοφορίδου Β., «Το μετόχι της Μονής Εικοσιφοίνισσας στις Σέρρες. Παναγία η Ηλιόκαλη», στο *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία*, τ. Β, σ. 535.

⁶⁹ Μοσχόπουλου Ν., «Η Ελλάς κατά τον Εβλιά Τσελεμπί», *Επετηρίδα Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 15 (1938), 159.

υπερβολές. Θέλει να μειώσει τους Έλληνες και καταφέρεται με άσπονδο μίσος εναντίον τους. Φάσκει και αντιφάσκει. Από το ένα μέρος γράφει ότι είναι απαίσια τα σπίτια των Ελλήνων και από το άλλο ότι είναι τέλεια, επειδή είναι πλούσιοι έμποροι. Αναφέρει έξι εθνικότητες κατοίκων στις Σέρρες, ενώ στην πραγματικότητα ήσαν μόνο Έλληνες, Τούρκοι και Εβραίοι. Ελάχιστοι ήταν οι παροδικοί ξένοι εργάτες.

Η εύφορος πεδιάδα των Σερρών προσέλκυσε τους Τούρκους, αλλά κατά την έκθεση του Γάλλου προξένου Θεσσαλονίκης J.V. Arasy της 24ης Απριλίου 1777 οι Έλληνες ήταν πάντοτε πολυαριθμότεροι.

Ο γνωστός Άγγλος στρατιωτικός, τοπογράφος και νομισματολόγος William Martin Leake γράφει κατά την επίσκεψή του στις Σέρρες το Νοέμβριο του 1806 ότι η πόλη ήταν μεγάλη, με 25-30 χιλιάδες κατοίκους εκ των οποίων 12 χιλιάδες ήσαν Τούρκοι και οι άλλοι χριστιανοί Έλληνες με ελάχιστους Εβραίους⁷⁰.

Επαληθεύεται τούτο και από ένα ανέκδοτο ημερολόγιο του 1829 της περιοχής Σερρών, όπου τονίζεται ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των Σερρών το αποτελούσαν οι Έλληνες, μετά οι Τούρκοι και τελευταίοι οι Εβραίοι που έφθαναν σε ποσοστό 5%. Στην εποχή του ρωσοτουρκικού πολέμου αλβανικά ληστρικά σώματα επιδεινώσαν τρομερά την κατάσταση. Πολλές ελληνικές οικογένειες της Μοσχοπόλεως εγκαταστάθηκαν το 1769 στις Σέρρες και στην περιφέρειά της.

Εγκαταστάθηκαν και άλλες ελληνικές οικογένειες από διάφορες περιοχές της δυτικής Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, επειδή υπέφεραν από τους τότε ληστές και από τον Αλή πασά. Εκατοντάδες οικογένειες των Σερρών και της περιφέρειας προέρχονταν από τα μέρη αυτά. Στα στρατιωτικά ενθυμήματα του Κασομούλη αναφέρεται ότι οι οικογένειες του οπλαρχηγού Φαρμάκη και του Κασομούλη απο τη δυτική Μακεδονία εγκαταστάθηκαν για λόγους ασφαλείας στις Σέρρες στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αν μπορούσαν να εξακριβώσουν τις γενεαλογικές ρίζες των πολλοί από τους Σερραίους κατοίκους θα αποδεικνυόταν ότι προέρχονται από πατέρα ή μάνα από τις ηρωικές εκείνες οικογένειες της Επανάστασης του 1821.

Η προφορική παράδοση αναφέρει ότι πολλοί κάτοικοι του Λιτοχώρου, της Ραψάνης, της Κρανιάς, των Αμπελακίων, της Καρδίτσας, των Τρικάλων, του Νυμφαίου, των Αγράφων και της Ναούσης μετανάστευσαν και έμειναν οριστικά στη Νιγρίτα, όπου έφεραν και τις τεχνικές των γνώσεις, τη σηροτροφία, την υφαντική και άλλα επαγγέλματα που ήκμαζαν μέχρι τον 20^ο αιώνα στις παλαιές πατρίδες τους. Αυτό επιβεβαιώνεται και από ένα φερμάνι του σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ το Μάρτιο του 1816 που αναφέρει ότι 800 περίπου ψυχές

⁷⁰ Leake W.M., *Travels in Northern Greece*, London 1835, τ. 3, σ. 200-201.

του καζά Τρικάλων έφυγαν και εγκαταστάθηκαν στις Σέρρες, τη Ζίχνη και τη Θεσσαλονίκη. Τους διατάσσει να ξαναγυρίσουν στα σπίτια τους⁷¹.

Μερικοί Σλάβοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι στις Σέρρες, εκτός από τους Έλληνες, τους Τούρκους και τους Εβραίους κατοικούσαν και Βούλγαροι. Ο γυμνασιάρχης Π. Παπαγεωργίου στο βιβλίο του *Αι Σέρραι και τα προάστεια*⁷² γράφει: «Βούλγαροι δεν υπάρχουν εν τη πόλει των Σερρών» διότι δεν μπορούσαν να στεριώσουν μόνιμα σ' αυτή την περιοχή λόγω της πλειονότητας και της μεγάλης αντιδράσεως των Ελλήνων κατοίκων προς αυτούς. Οι πληροφορίες του Τούρκου περιηγητή Εβλιά Τσελεμπί και του Γάλλου προξένου Cousinégy ότι στις Σέρρες ήταν εγκατεστημένοι και Βούλγαροι είναι μία παρεξήγηση που εξηγείται ως εξής:

Στα χρόνια εκείνα έρχονταν στις Σέρρες και στην περιοχή τους από το εσωτερικό της Βουλγαρίας διάφοροι χωρικοί ως εποχιακοί εργάτες, καθ' όσον οι κοιλάδες των ποταμών του Στρυμόνα και του Νέστου τους επέτρεπαν να ταξιδέψουν και να φθάσουν χωρίς έξοδα σε περιοχές που είχε άφθονη εποχιακή δουλειά, θέρισμα, σκάλισμα, συλλογή βάμβακος και άλλων ασχολιών. Αυτοί έρχονταν το καλοκαίρι και έφευγαν το φθινόπωρο. Τη μετακίνηση αυτή την αναφέρει ο Kobedarog ως εξής: «ο φτωχός πληθυσμός των ορεινών περιοχών εύρισκε στο Μπελομόρε [στο Αιγαίο] εργασία, όχι μόνο στα τοιφλίκια των μπέδων και στα κοπάδια των Τούρκων κτηνοτρόφων, αλλά και χάρη στο επιχειρηματικό πνεύμα και την γνωστή εργατικότητα του εύρισκε και διάφορους τρόπους για να προσφέρει την εργασία του στο πλούσιο Μπελομόρε. Στις περιοχές των Σερρών και της Δράμας πήγαιναν στην 'ξενητιά' ως εποχιακοί εργάτες, ψαράδες, επαγγελματίες, σιδεράδες κ.λπ. Από τις κοιλάδες των ρευμάτων των ποταμών Στρυμόνα και Νέστου έφευγαν πολλοί εργάτες προς τις παραγωγικές περιοχές βαμβακιού. Έρχονταν με τις οικογένειές των στη Ζίχνη, στα χωριά, στα εργαστήρια, για το καθάρισμα του βαμβακιού. Σημαντικός ήταν ο αριθμός των χωρικών από τη Γκόρνα Τζουμαγιά, που κατέβαιναν για εργασία στις περιοχές Δράμας και Σερρών, αλλά οι περισσότεροι επέστρεφαν με την έναρξη του χειμώνα»⁷³.

Οι Βούλγαροι που είδαν οι περιηγητές στις Σέρρες ήταν εποχιακοί εργάτες. Ήλθαν προσωρινά για ένα ή δύο μήνες στην περιοχή των Σερρών και με την έναρξη του χειμώνα έφευγαν. Οι κοιλάδες των ποταμών Στρυμόνα και Νέστου τους διευκόλυναν να ταξιδέψουν και να φθάσουν χωρίς έξοδα σε περιοχή που είχε εποχιακή δουλειά, για να επιστρέψουν και πάλι το φθινόπωρο στα χωριά τους.

⁷¹ Βακαλόπουλου Κ., *Ιστορία του βόρειου Ελληνισμού. Μακεδονία*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1992, τ. Δ, σ. 697.

⁷² Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια*, σ. 22, σημ. 1.

⁷³ Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 149-150.

Ο Αιμίλιος Λάβελει, π.χ., διαστρέβλωσε τις στατιστικές πληροφορίες του πληθυσμού της Μακεδονίας ότι δήθεν οι Έλληνες ανήρχοντο σε 57.480. Ήταν ψέματα, διότι μόνο το σαντζάκι Σερρών τότε είχε 85.000 Έλληνες. Έγραφε ψέματα για να παρουσιάσει στις τότε Μεγάλες Δυνάμεις ότι δήθεν η Μακεδονία κατοικούνταν περισσότερο από Βουλγάρους για να προσαρτήσουν τη Μακεδονία στη Βουλγαρία⁷⁴.

Ούτε και οι πληροφορίες των περιηγητών περί διαμονής πολλών κατοίκων ξένων εθνικοτήτων στο σαντζάκι των Σερρών ευσταθούν. Αναφέρουν υπερβολικό αριθμό κατοίκων ξένων εθνικοτήτων, διότι εξέλαβαν τους προσωρινούς ξένους επισκέπτες των διαφόρων περιοχών στην πόλη των Σερρών ως μόνιμους κατοίκους αυτής.

Οι πληροφορίες των ιστορικών περί της συνθέσεως του πληθυσμού των Σερρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας μας φέρουν σε αδιέξοδο. Όταν διασταυρώσει κανείς τις πληροφορίες και εμβαθύνει στα κίνητρα μερικών συγγραφέων καταλαβαίνει για ποιο λόγο διαστρέβλωσαν την αλήθεια της γνησιότητας του μεγάλου αριθμού του ελληνικού πληθυσμού του νομού Σερρών.

Ο καθηγητής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Απ. Βακαλόπουλος μας πληροφορεί ότι στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 «στις Σέρρες οι Έλληνες αποτελούσαν το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού των κατοίκων. Από τις 35.000 κατοίκους, οι Τούρκοι ήταν το 1/5 και οι Εβραίοι το 5% το πολύ και οι υπόλοιποι Έλληνες»⁷⁵.

Σε ανέκδοτο ημερολόγιο των Σερρών φαίνεται ότι το 1829 από τον πληθυσμό στο σαντζάκι Σερρών κατά πλειονότητα πρώτοι ήταν οι Έλληνες, μετά οι Τούρκοι και τελευταίοι οι Εβραίοι⁷⁶.

Από τον Αυστριακό πρόξενο της Θεσσαλονίκης, στις 30 Σεπτεμβρίου 1829, οι Έλληνες πρόκριτοι και άρχοντες των Σερρών θεωρούνταν «ως διοικητές και απόλυτοι κύριοι του τόπου». Οι ελάχιστοι, το 5% Εβραίοι που κατοικούσαν στις Σέρρες είχαν μεταφερθεί από τον Σουλεϊμάν Α΄ (1520-1566) από τη Βουδαπέστη στις αρχές της βασιλείας του. Οι Εβραίοι αυτοί μιλούσαν ισπανικά και γερμανικά.

Ο γυμνασιάρχης Π. Παπαγεωργίου στο βιβλίο του *Αι Σέρραι και τα προάστεια* αναφέρει: «Το 1894 αι Σέρραι είχαν 28.000 κατοίκους, ήτοι Έλληνες 13.500, Τούρκους 13.000 και Εβραίους 1.100 και Αθιγγάνους 400». Εξ αυτών οι Τούρκοι και οι Εβραίοι έφυγαν και επικράτησαν μόνον οι Έλληνες. Δεν αναφέρει Βουλγάρους στις Σέρρες και στην περιοχή τους. Για να επικρατήσουν στα μέρη αυτά δοκιμάστηκαν σαν το χρυσάφι μέσα σε πολλές δυσκολίες, διότι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας υπήρχε μεγάλη αναρχία, ασυδοσία, καταπίεση και αρπαγές από τους Τούρκους.

⁷⁴ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 182.

⁷⁵ Βακαλόπουλου, *ό.π.*, σ. 619.

⁷⁶ Βακαλόπουλου, *ό.π.*, σ. 99, 140, 141, 215, 480, 619.

12. Ο Ισμαήλ μπέης

12.1. Ο Ισμαήλ μπέης αναδεικνύεται τοπάρχης πολλών περιοχών

Ο Ισμαήλ μπέης ήταν απόγονος ένδοξης τουρκικής στρατιωτικής οικογενείας με πολλά πλούτη, τα οποία έχασε. Έμεινε στις Σέρρες το 1770. Συνδεόταν στενά διά φιλίας με τον Αλή μπέη, το βοεβόδα των Σερρών, που διοικούσε σατραπικά. Με τη συνεργασία αυτού δολοφόνησε σε κεντρικό δρόμο των Σερρών, μέρα μεσημέρι, τον άλλοτε αντίπαλο του πατέρα του, τον ενάρετο και αξιοσέβαστο Χατζή Αχμέτ Αλή μπέη. Για να αποφύγει ο Ισμαήλ μπέης τη σύλληψη δραπέτευσε εικοσαετής στην Αλβανία. Φοβήθηκε την οργή του σουλτάνου, ο οποίος γνώριζε και εκτιμούσε πολύ τον Χατζή Αχμέτ Αλή μπέη. Κατόρθωσε με την τόλμη και την ανδρεία του στην Αλβανία να αποκτήσει την εμπιστοσύνη πολλών ανθρώπων του λαού και πολλούς σπουδαίους φίλους.

Πληροφορήθηκε ότι πέθαναν οι δύο ισχυρότεροι αντίπαλοί του μπέηδες των Σερρών το 1783-85. Ήταν κατάλληλη ευκαιρία με λίγο στρατό να καταλάβει τις Σέρρες. Έτσι συγκέντρωσε 6.000 καιροσκόπους άρπαγες μισθοφόρους Αλβανούς και διέσχισε ταχέως τη Μακεδονία. Εμφανίστηκε προ των Σερρών απρόοπτα, χωρίς να τον περιμένουν. Ο λαός ήταν διαιρεμένος σε διάφορες παρατάξεις των φιλόδοξων μπέηδων.

Την πολεμική ικανότητα του Ισμαήλ μπέη δεν μπορούσε κανείς εκ των μπέηδων να την αποκρούσει. Χωρίς συμπλοκές και αίματα, χωρίς καμία μάχη, μπήκε θριαμβευτικά στην πόλη και έγινε κύριος αυτής. Διέταξε τους γενιτσάρους των Σερρών να μην εμφανισθούν στην πόλη ένοπλοι. Με την ισχυρά στρατιωτική δύναμη των 6.000 μισθοφόρων Αλβανών αποκατέστησε την τάξη και επεβλήθη σε όλους. Επέβαλε απόλυτο δεσποτισμό, έχοντας πάντοτε ως στήριγμα τους μισθοφόρους Αλβανούς.

Παντρεύτηκε τη μοναχοκόρη θυγατέρα ενός αποθανόντος ισχυρού αντιπάλου του και κληρονόμησε όχι μόνο την τεράστια περιουσία της, αλλά και τα δικαιώματα της εξουσίας στις Σέρρες. Ήταν πονηρός και ικανός διπλωμάτης. Ήταν ευκαιρία, διότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρήκμαζε από τους συνεχείς πολέμους και τη μόνιμη πολιτική ανωμαλία.

Η τουρκική κυβέρνηση επιθυμούσε κατά βάθος να τον εκδικηθεί για την ανταρσία της καταλήψεως της πόλεως των Σερρών, αλλά ποτέ δεν τον επέπληξε φανερά ούτε και αποπειράθηκε να του κάνει κακό. Τον είχε ανάγκη στα χρόνια του ρωσοτουρκικού πολέμου, διότι διατηρούσε πάντοτε με δικά του έξοδα στρατό πάνω από 10.000 άνδρες. Τους ήταν απαραίτητος για τα δύσκολα εκείνα χρόνια της αυτοκρατορίας.

Ένα έγγραφο του σουλτάνου προς τον Ισμαήλ μπέη των Σερρών της 1ης Απριλίου 1809 τον κολακεύει υπερβολικά και τον προτρέπει να στείλει 3.000 στρατό στο βαλή της Σιλιστρίας για να παράσχει την αναγκαία συνδρομή στη Νίσσα της Σερβίας και στην περιφέρειά της. Του γράφει: «Εξοχότατε Ισμαήλ μπέη εκ Σερρών, καύχημα των αρχηγών και ευγενών, ο εκλεκτός των μεγάλων

αρχηγών, ο απολαύων δόξης και μεγαλείου, εις ον ιδιάζει η μεγάλη χάρις του παντογνώστου βασιλεως, είθε να ει διαρκές εις το ύψος σου. Μόλις φθάσει το υψηλόν αυτοκρατορικόν φερμάνιόν Μου, έστω γνωστόν ότι δι' υψηλής διαταγής Μου, εις την οποίαν εξετίθεντο λεπτομερώς η θέσις και οι κινήσεις των Ρώσων και τα ζητήματα των Σέρβων, είχες διαταχθεί να σπεύσεις και να αποστείλεις προληπτικώς τρεις χιλιάδες στρατού υπό τας διαταγάς του νυν Βαλή της Σιλιστρίας... συ δε να παράσχης την δέουσα συνδρομήν εις την Νύσσαν και την περιφέρειαν εκείνην». Στη συνέχεια τον διορίζει αρχηγό των στρατευμάτων στην περιφέρεια της Σόφιας για να συναντήσει το στρατάρχη της εκεί περιφέρειας βεζίρη Χουρσίτ Αχμέτ πασά. Φαίνεται από το φερμάνι ότι τον είχαν μεγάλη ανάγκη, γι' αυτό δεν τον τιμώρησαν ποτέ, αλλά τον εκτιμούσαν και τον κολάκευαν⁷⁷.

Όταν βρέθηκε ο Ισμαήλ μπέης των Σερρών στρατοπεδευμένος με το στρατό του έξω από την Κωνσταντινούπολη, ο βεζίρης Μπαϊρακτάρης τον προσκάλεσε στη γιορτή που διοργάνωσε προς τιμήν των γενναίων του κράτους αξιωματούχων. Συγκαταλεγόταν και αυτός μεταξύ τους. Αρνήθηκε να πάει φοβούμενος μήπως τον εκδικηθούν. Προφασίστηκε ότι ορκίστηκε από μικρός να μην εισέλθει ποτέ στην Κωνσταντινούπολη. Έστειλε όμως στη θέση του τον υιόν του Γιουσούφ⁷⁸.

Είχε σταθερά και φρόνιμη διοίκηση. Φρόντισε να προστατεύσει και να περιθάλψει από όλα τα μέρη τους 1.500 κατατρεγμένους Έλληνες αρματολούς. Δέχθηκε επίσης στην περιοχή της δικαιοδοσίας του πληθυσμούς των περιοχών της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Πίνδου, της Σαμαρίνας, του Γράμμου, του Νυμφαίου και της Μοσχοπόλεως που καταστρέφονταν, λεηλατούνταν, ατιμάζονταν, φονεύονταν και καταπιέζονταν με κάθε τρόπο από τους Τουρκαλβανούς στρατιώτες του Αλή Τεπελενλή. Τότε εγκαταστάθηκαν ομαδικά από την Ήπειρο στη σημερινή Ηράκλεια, στα Πορρόια, στο Πετρίτσι, στο Χιονοχώρι και γενικά στην ύπαιθρο του σαντζακίου Σερρών πάρα πολλοί καταδιωγμένοι από την καταστροφική μανία του Αλή πασά των Ιωαννίνων⁷⁹.

12.2. Αντιδικίες Ισμαήλ μπέη και Αλή πασά

Ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων ζητούσε να καταστρέψει τον Ισμαήλ μπέη των Σερρών επειδή ο περίφημος για τις στρατιωτικές αρετές του και τη φρόνησή του μπέης διέπρεπε και επεξέτεινε την επιρροή του στους τοπάρχες διαφόρων επαρχιών και έτσι γινόταν εμπόδιο στην επέκταση του Αλή πασά προς την ανατολική Μακεδονία και την Κωνσταντινούπολη.

⁷⁷ Βασδραβέλλης, *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας*, σ. 409.

⁷⁸ Πέννα, *ό.π.*, σ. 100.

⁷⁹ Κασμούλης Ν., *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833*, Αθήνα 1939-1942, τ. Α, σ. 44. Πέννα, *ό.π.*, σ. 101.

Ευπροσήγορος ο Ισμαήλ μπέης εις Οθωμανούς και χριστιανούς μεγάλους και μικρούς με την ειλικρίνειά του προσήλκυε όλους τους αγιάνηδες, τους χριστιανούς κοτζαμπάσηδες, δημογέροντες από την περιοχή των Βοδενών μέχρι της Αδριανουπόλεως και από το Άγιον Όρος μέχρι τη Νίσσα της Σερβίας και τα σύνορα του Ιμπραήμ πασά της Σκόδρας.

Επίσης με τον γλυκό τρόπο του, αφού ευτύχησε να συγκεντρώσει όλους τους εμπόρους των άλλων μερών υπό τη σκέπη του, έγινε ο δυνατότερος από όλους τους πασάδες. Έγινε ακόμη το πολιτικό φόβητρο εις την Οθωμανική Αυτοκρατορία για τον Αλή πασά. Απ' όλους τους μπέηδες της Μακεδονίας ο Αλή πασάς φοβόταν τον Ισμαήλ μπέη των Σερρών και γι' αυτό πολλών από τους Ηπειρώτες εμπόρους που είχαν τα συμφέροντά τους στις Σέρρες δεν τολμούσε να πειράξει τις οικογένειες που έμεναν στην Ήπειρο.

12.3. Νέα οχύρωση των Σερρών από τον Ισμαήλ μπέη

Παράλληλα ο Ισμαήλ μπέης των Σερρών φοβόταν τον Αλή πασά των Ιωαννίνων περισσότερο από κάθε άλλον και γι' αυτό ακριβώς οχύρωσε την πόλη των Σερρών με δεύτερο τείχος που συμπεριλάμβανε και τις τουρκικές τότε συνοικίες της πόλεως. Το βυζαντινό τείχος που περιλάμβανε το Βαρόσι, όπως μας πληροφορεί ο Εβλιά Τσελεμπί στο *Οδοιπορικό* του, είχε καταστραφεί, αλλά κι αν ακόμη υπήρχε δεν θα μπορούσε να συμπεριλάβει όλους τους κατοίκους των Σερρών, χριστιανούς και Τούρκους. Γι' αυτό το λόγο ο Ισμαήλ μπέης κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έκτισε άλλα νέα πρόχειρα τείχη από άψητα πλινθιά για να προλάβει ενδεχόμενη αιφνιδιαστική επίθεση του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Τα τείχη αυτά ήσαν τόσο πρόχειρα που, όπως γράφει ο Cousinégy, στα υπάρχοντα παλαιά βυζαντινά ερείπια προστέθηκαν πολύ γρήγορα νέα ερείπια. Καταστράφηκαν εξ ολοκλήρου από τις καιρικές συνθήκες ώστε δεν γνωρίζουμε από ποια σημεία ακριβώς περνούσαν⁸⁰.

Η φήμη της αιφνιδιαστικής πορείας του Αλή πασά προς την κεντρική και ανατολική Μακεδονία είχε τρομοκρατήσει πολλές φορές τους κατά τόπους πασάδες. Ο Ισμαήλ μπέης έκτισε το πρόχειρο τείχος και έκλεινε τα βράδια τις πύλες της πόλεως. Μπορούσαν οι φρουροί στρατιώτες να σημάνουν συναγερμό σε περίπτωση αιφνιδιαστικής επιδρομής του Αλή πασά.

Ο Αλή πασάς διορίστηκε από την Πύλη ως βαλής της Ρούμελης. Του ανετέθη να εξοντώσει τους μουσουλμάνους και χριστιανούς ληστές που υποθάλλονταν από τους τοπάρχες των Σκοπίων και του Σμοκόβου. Προς το σκοπό αυτό εκστράτευσε το καλοκαίρι του 1804 με 5.000 Αλβανούς και διέλυσε τις ληστρικές ομάδες μέχρι την περιοχή της Φιλιππουπόλεως και της Σόφιας αργυρολογώντας, φορολογώντας άγρια τους κατοίκους για να μαζέψει χρήματα για να εκστρατεύσει και εναντίον του σουλτάνου ακόμη.

⁸⁰ Cousinégy, *Voyage*, σ. 161.

Κατά την εκστρατεία αυτή πέρασε από την περιοχή των Σερρών και του Στρυμόνα, από όπου προσετέθη στη στρατιωτική δύναμή του το ιππικό των Σερρών και οι τιμαριούχοι του Μελενίκου. Η τουρκική κυβέρνηση κατάλαβε τις προθέσεις του και τον διέταξε να επιστρέψει στην Ήπειρο. Του αφαίρεσε το αξίωμα του βαλή της Ρούμελης. Με την αφαίρεση του αξιώματος του βαλή από τον Αλή πασά των Ιωαννίνων ο Ισμαήλ μπέης των Σερρών και ο Ιμπραήμ πασάς της Σκόδρας έγιναν ισότιμοι στη δύναμη⁸¹.

Η δικαιοδοσία του Ισμαήλ μπέη γύρω στα 1807 εκτεινόταν προς βορράν ως τις περιοχές της Σόφιας και της Φιλιππουπόλεως, προς νότο ως τα βουνά της πεδιάδας του Στρυμόνα, προς δυσμάς ως το Ιστίπ και προς ανατολάς ως την Κομοτηνή. Στην περιοχή της δικαιοδοσίας του υπαγόταν ο Σοχός και η Νιγρίτα, παρ' ότι γεωγραφικά ανήκουν στην κεντρική Μακεδονία. Η δικαιοδοσία του έφθανε πέρα από τις λίμνες του Αγίου Βασιλείου και της Βόλβης μέχρι τα όρια της Χαλκιδικής. Στα χρόνια εκείνα, κατά τον Cousinéry, ο Σοχός ανήκε στην αρχιεπισκοπή των Σερρών. Τα στρατεύματά του, κατά τον Άγγλο William Martin Leake, δεν ξεπερνούσαν σε καιρό ειρήνης τους 2.000 άνδρες. Σε καιρό ανάγκης μπορούσε να στρατολογήσει 15-20.000 άνδρες. Στηριζόταν κυρίως στα αλβανικά στρατιωτικά σώματα, τα οποία δυστυχώς μετά από τα Ορλοφικά του 1770 έγιναν επικίνδυνα. Τα μη καταταγέντα στις διοικήσεις των τοπαρχών αλβανικά σώματα εκτράπησαν σε ληστείες από τις περιοχές της δικαιοδοσίας του Ισμαήλ μπέη των Σερρών. Ο Ισμαήλ μπέης προτρέπει με φερμάνι τους ιεροδίκες με αυστηρές ποινές να απαλλάξουν τους κατοίκους της περιοχής από τη μακροχρόνια τυραννία και τα εγκλήματα των ληστών των ορέων και άλλων κακοποιών. Προτρέπει όλοι οι δημογέροντες, αγιάνηδες, πρόκριτοι των καζάδων και οι ευγενείς να υπακούσουν και να ακολουθούν τη γνώμη του.

12.4. Κρίσεις για τον Ισμαήλ μπέη

Σ' αυτή τη γόνιμη πεδιάδα των Σερρών η απληστία του Ισμαήλ μπέη⁸² συγκέντρωσε τεράστια περιουσία, στην οποία πρόσθεσε αργότερα άλλη τόση ο γιος του Γιουσούφ πασάς των Σερρών. Όπως φαίνεται από ένα φερμάνι κατάσχεσεως της περιουσίας του γιου του, είχαν επτά τσιφλίκια μόνο στην περιφέρεια του Κιλκίς και διαχειρίζονταν άλλα είκοσι από τα οποία οι πρόσοδοι ανήρχοντο σε 845.810 γρόσια, δηλαδή ένα μυθώδες χρηματικό ποσό για την εποχή εκείνη. Φαντασθείτε πόσα άλλα άραγε θα είχε στις Σέρρες⁸³. Ήταν πανίσχυρος ο Ισμαήλ μπέης. Η επιρροή του έφθανε παντού ακόμη και στα Μαντε-

⁸¹ Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 478-479.

⁸² Βασδραβέλλης, *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας*, αρχείο Φαρμάκη της 19-12-1808, σ. 407.

⁸³ Βασδραβέλλης, *ό.π.*, σ. 513.

μοχώρια της Χαλκιδικής, τα οποία δικαιούνταν από κάθε κωμόπολη να έχουν 12 αντιπροσώπους. Από τους αντιπροσώπους εκλέγονταν τέσσερις άρχοντες, οι βεκίληδες. Από αυτούς εξαρτιόταν και ο Μαντέμ αγάς με τους 20 στρατιώτες που στέλνονταν από την Κωνσταντινούπολη. Ο Ισμαήλ μπέης των Σερρών άλλαξε την κατάσταση και άρχισε αυτός να διορίζει και να παύει τον Μαντέμ αγά, πράγμα που συνέχισε ο αγιάν του μπέη των Σερρών μέχρι το 1819⁸⁴.

Στο *Προσκυνητάριο* της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών (σ. 49) έχουμε διαφορετικές πληροφορίες περί της βιογραφίας του Ισμαήλ μπέη των Σερρών, ότι δήθεν προήρχετο από φτωχή οικογένεια και από αγροφύλακας εξελίχθηκε σε διοικητή του Σιδηροκάστρου και μετά προήχθη σε διοικητή των Σερρών, όπου και διέπρεψε διότι κατενόησε τις διοικητικές ελλείψεις, συμπλήρωσε τις θέσεις με καταλλήλους ανθρώπους, επέβλεψε την εφαρμογή του καθήκοντος όλων χωρίς να χαρίζεται σε κανέναν και επέβαλε την τάξη και την εφαρμογή του νόμου σε όλους. Αύξησε τα δημόσια έσοδα και περιόρισε τις σπατάλες. Συγκρότησε στρατό 25-30.000 από Αλβανούς και εντόπιους Οθωμανούς και έγινε πανίσχυρος απόλυτος άρχων των Σερρών, που διόριζε ακόμη και τους διοικητές των γύρω επαρχιών. Επειδή επέβαλε τάξη, ασφάλεια, προστάτευσε το εμπόριο και προήγαγε την εμπορική κίνηση των Σερρών σε σημείο που συνέρευσε πλήθος εμπόρων από όλα τα μέρη της Μακεδονίας, οι Σέρρες απέβησαν σημαντικό εμπορικό κέντρο. Από τις Σέρρες προμηθεύονταν οι κάτοικοι όλων των γύρω χωρών, της Βοσνίας, της Βουλγαρίας, της Θράκης, της Θεσσαλίας όχι μόνο τα εγχώρια προϊόντα, αλλά και ξένα που τα μετέφεραν στις Σέρρες διά της ξηράς από τη Βιέννη.

Η εμπορική ακμή των Σερρών διατηρήθηκε μέχρι το 1830, οπότε λόγω της ανακαλύψεως ταχύτερας κινήσεως των πλοίων διά του ατμού διακομίζονταν πλέον τα εμπορεύματα διά θαλάσσης στην Θεσσαλονίκη και έτσι μετατέθηκε το εμπόριο από τις Σέρρες στη νύμφη του Θερμαϊκού.

Ο συγγραφέας του βιβλίου του *Προσκυνηταρίου* θεωρεί ευτύχημα την άνοδο του Ισμαήλ μπέη στη θέση του διοικητή των Σερρών για όλη την περιφέρεια, αλλά και για το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου, επειδή ήταν φίλος του κοινού και ικανός να διοικεί. Επισκεπτόταν μαζί με άλλους μπέηδες σχεδόν κάθε χρόνο το μοναστήρι και έδειχνε αγάπη προς αυτό. Δεν επέτρεψε να το ενοχλήσει κανείς στα χρόνια της διοικήσεώς του. Συνετέλεσε να αναπτυχθεί η οικονομία της μονής και να γίνουν πολλά έργα σ' αυτή. Τότε τοποθετήθηκε μόλυβδος στη στέγη του κεντρικού (καθολικού) ναού, διακοσμήθηκε το εσωτερικό του ναού με το ξυλόγλυπτο τέμπλο και με πολλές εικονογραφίες και επισκευάστηκε ο ψηλός τοίχος από την πλευρά του γκρεμού ως αντέρισμα.

Οι κρίσεις του μοναχού Χριστοφόρου προέρχονται από πληροφορίες διηγήσεων παλαιότερων κατοίκων των Σερρών και γι' αυτό δεν μπορούμε να τις

⁸⁴ Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 512.

εκλάβουμε ως απόλυτα ακριβείς. Αλήθεια είναι ότι σε σύγκριση με άλλους μπέηδες είχε προσόντα που ωφέλησαν στην επιβολή της τάξεως και την ανάπτυξη του εμπορίου του τόπου. Επί των ημερών του Ισμαήλ μπέη συνέβη το γεγονός της εκστρατείας του αρματολού Νικοτσάρα στη Μακεδονία και η ηρωική μάχη αυτού στη Ζίχνη.

12.5. Η πλεονεξία του Ισμαήλ μπέη

Η δικαιοδοσία και η στρατιωτική δύναμη του Ισμαήλ μπέη, με πρωτεύουσα τις Σέρρες, επεκτείνετο από τη Σόφια μέχρι τον Σοχό και από το Ιστίπ ως την Κομοτηνή. Ασκούσε την εξουσία του πασά χωρίς ο ίδιος να ευρίσκεται υπό την εξουσία κανενός. Συγκέντρωσε μεγάλη περιουσία. Άρπαζε προς όφελός του από τους κατοίκους και από τους φόρους τους κράτους ό,τι μπορούσε.

Ο Cousinéry αναφέρει ότι η εύφορος πεδιάδα των Σερρών και των γύρω χωριών ήταν μοιρασμένη στα τζαμιά, στα σώματα του ιππικού, τα λεγόμενα 'τιμάρ', και σε άλλες συντεχνίες. Ο Ισμαήλ μπέης αύξησε την περιουσία του σε απεριόριστο βαθμό επειδή άρπαζε από αυτά τα κτήματα όλα όσα μπορούσε. Εκμεταλλευόταν το μεγαλύτερο μέρος της πλούσιας πεδιάδας του Στρυμόνα. Από τα κτήματά του είχε τόσα πολλά έσοδα, ώστε ήταν σε θέση να συντηρεί δικό του στρατό. Φρόντιζε να πουλάει τη δική του παραγωγή σε υψηλές τιμές. Ήταν άρπαγας και καταπιεστής των εμπόρων, προκειμένου να κατοχυρώνει το ατομικό του συμφέρον.

Όταν το 1793 κατέβηκε η τιμή του βαμβακιού στην αγορά των Σερρών ο Ισμαήλ μπέης για να μη ζημιωθεί διέταξε τους εμπόρους να αγοράσουν αναγκαστικά τη δική του συγκομιδή με τις παλαιές υψηλές τιμές χωρίς να τον ενδιαφέρει αν θα ζημιωθούν εκείνοι. Κανένας δεν τόλμησε να διαμαρτυρηθεί και να εναντιωθεί σε αυτή την αυθαίρετη και άδικη πράξη του⁸⁵. Οι έμποροι δεν μπόρεσαν να βρουν το δίκιο τους ούτε από την τότε τουρκική δικαιοσύνη, γιατί ο Ισμαήλ μπέης και οι άλλοι αγάδες έλεγχαν και αυτά ακόμη τα τουρκικά δικαστήρια.

13. Το εμπόριο των Σερρών κατά την Τουρκοκρατία

Την εποχή του Ισμαήλ μπέη οι Σέρρες ήταν η μεγαλύτερη εμπορική αγορά, στην οποία συχνάζαν, όπως αναφέρει ο Leake, όχι μόνο χωρικοί της υπαίθρου για να ανταλλάσσουν τα γεωργικά τους προϊόντα με ξένα ή εγχώρια βιομηχανικά, άλλα και οι έμποροι ενός μεγάλου μέρους της ευρωπαϊκής Τουρκίας για να αποκτήσουν ακατέργαστο βαμβάκι και να το μεταπουλήσουν στο εσωτερικό καθώς και στην Ουγγαρία και την Πολωνία. Στα χρόνια της μεγάλης

⁸⁵ Cousinéry, *ό.π.*, σ. 152-153. Βλ. και παραπάνω, ενότητα 8.1.

σοδειάς βαμβακιού οι Γάλλοι έμποροι έστελναν από τις Σέρρες στην Αυστρία και στη Γερμανία περισσότερες από 30-40.000 μπάλες βαμβάκι και σε αντάλλαγμα έφερναν από εκεί διάφορα υφαντά, στόφες και άλλα βιομηχανικά προϊόντα. Έτσι οι Σέρρες έβγαζαν την πρώτη ύλη των κλωστοϋφαντουργικών εργοστασίων της Ευρώπης. Προτιμούνταν δε το βαμβάκι των Σερρών διότι είχε μακριές ίνες.

Από μια ανέκδοτη επιστολή του Raziazi στις 21-2-1808 βλέπουμε ότι μόνον η Τράπεζα της Αυστρίας χρειαζόταν 10.000 δέματα βαμβάκι αρίστης ποιότητας για τα νηματοργεία της. Οι μεγαλύτερες ποσότητες απ' αυτό το βαμβάκι ανήκε στις μεγάλες βαμβακοφυτείες των Τούρκων αγάδων και κυρίως του Ισμαήλ μπέη των Σερρών⁸⁶.

Οι Τούρκοι αγάδες και τιμαριούχοι υστερούσαν στο εμπόριο και πουλούσαν την παραγωγή τους στους Έλληνες Σερραίους εμπόρους. Αυτοί ανέπτυξαν το εμπόριο σε μεγάλο βαθμό. Κατά τον Εβλιά Τσελεμπί το 17^ο αιώνα λειτουργούσαν στις Σέρρες 2.000 μαγαζιά και 9 θολωτά μπεζεστένια. Καθιέρωσαν μεγάλες εμποροπανηγύρεις στις Σέρρες, στην Ηράκλεια, στη Σκοτούσσα και σε άλλες κωμοπόλεις. Φρόντιζαν να εξάγουν τα προϊόντα των βιοτεχνιών της κλωστοϋφαντουργίας, της ανεξίτηλης βαφής υφασμάτων, της αγγειοπλαστικής και της χαλκούργιας καθώς και ιδιαίτερα προϊόντα του κάμπου των Σερρών στην κεντρική Ευρώπη. Παρήγαγαν πολλά και καλά προϊόντα, με πρώτο το βαμβάκι. Ο J.V. Agasy σε έκθεσή του γράφει στις 24-4-1777 για το εμπόριο των Σερρών ότι ήταν απέραντο εξ αιτίας της σημαντικότητας και αξιοσημείωτης παραγωγής βάμβακος που έφθανε στα έξι με επτά εκατομμύρια οκάδες ετησίως. Τα δύο τρίτα αυτής της παραγωγής στέλνονταν από τις Σέρρες στη Γερμανία, τη Βενετία, την Πολωνία και την ευρωπαϊκή Τουρκία διά ξηράς με τα περίφημα караβάνια και διά θαλάσσης από τους κόλπους του Ορφανού, της Θεσσαλονίκης και του Δυρραχίου, το δε υπόλοιπο το επεξεργάζονταν μόνοι τους στα κλωστοϋφαντουργεία των Σερρών. Σερραίοι έμποροι ίδρυσαν στις παραπάνω χώρες εμπορικά καταστήματα με διεθνή προβολή.

Τα κράτη της Ιταλίας, της Γαλλίας, της Αγγλίας, της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας μέχρι το 1913 είχαν προξενεία στις Σέρρες, διότι θεωρείτο αξιόλογη πόλη στη διεθνή πολιτική και στο εμπόριο. Σερραίοι έμποροι μετανάστευσαν σε μεγάλες πόλεις της Ευρώπης. Συνεργάστηκαν εκεί με τις ελληνικές παροικίες και βοήθησαν στην ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων της Ευρώπης με τις Σέρρες. Ίδρυσαν σ' αυτές ελληνικά σχολεία και διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα. Δεν ξέχασαν τη γενέτειρά τους σ' οποιοδήποτε μέρος της γης κι αν βρέθηκαν. Μερικοί απ' αυτούς αναδείχθηκαν ευεργέτες όχι μόνο στα σχολεία και τα ιδρύματα των ελληνικών παροικιών της Ευρώπης, αλλά και στην πόλη των Σερρών. Συγκινείται κανείς όταν διαβάζει τα πολλά ονόματα

⁸⁶ Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 483 και 502.

των μεγάλων αυτών Σερραίων ευεργετών και τους ευγνωμονεί. Τα ονόματά τους μένουν ανεξίτηλα στην ιστορία της πατρίδας τους.

Η επίσκεψη του Cousinéry το 1793, καθώς και μια άλλη το 1814 στις Σέρρες, του έδωσαν την ευκαιρία να γράψει τις εντυπώσεις και να αφιερώσει ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου του *Voyage dans la Macédoine* στην αρχαιολογία, την ιστορία της πόλης των Σερρών καθώς και στην τότε εμπορική και διοικητική κατάσταση της πόλης. Ο Cousinéry εγκωμιάζει με τα εξής λόγια τη γεωγραφική θέση της πόλεως και της πεδιάδος των Σερρών: «Σε οποιαδήποτε κατάσταση κι αν βρεθεί η πόλη των Σερρών, οποιαδήποτε και αν είναι η τύχη που προορίζει γι' αυτήν ο σημερινός πόλεμος [η Επανάσταση του 1821] δεν μπορεί να αμφιβάλλει κανείς ότι η γονιμότητα του εδάφους και η γειτνίασή της με τη θάλασσα και τον Στρυμόνα θα είναι και πάλι μέσα σε λίγο καιρό πηγή νέου πλούτου που θα φέρουν σ' αυτήν ένα μεγάλο αριθμό νέων κατοίκων»⁸⁷.

14. Ο Γιουσούφ πασάς

14.1. Ο Γιουσούφ πασάς διοικητής των Σερρών

Κατ' εντολή του σουλτάνου ο Ισμαήλ μπέης ανέλαβε το 1814 την εκστρατεία εναντίον των εξεγερθέντων Σέρβων. Στην έναρξη της εκστρατείας προβλήθηκε από πανώλη και πέθανε. Τον έφεραν στις Σέρρες και τον έθαψαν στο Μαυσωλείο των Νικητών κοντά στο τζαμί του Αχμέτ πασά.

Τον διαδέχθηκε ο γιος του Γιουσούφ πασάς, ο οποίος ήταν βαλής της Θεσσαλονίκης για ένα χρόνο. Τοποθετήθηκε με την επέμβαση του πατέρα του για να αποκαταστήσει την τάξη των συχνά στασιαζόντων γενιτσάρων. Με ισχυρό αλβανικό στρατό εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη και έφερε την ηρεμία και την τάξη. Μετά από το θάνατο του πατέρα του ανέλαβε την εξουσία στις Σέρρες.

Έφερε μαζί του ως συνεργάτες τους αρματολούς του Νικοτσάρα και ειδικότερα το πρωτοπαλικάρο του Γούλα Δράσκο και τον Γιάννη Φαρμάκη, του οποίου η οικογένεια ήταν εγκατεστημένη στις Σέρρες από καιρό. Η οικογένεια του Φαρμάκη είχε καταδιωχθεί από τον Αλή πασά και είχε εγκατασταθεί στις Σέρρες το 1814. Κουράστηκε από τις συνεχείς καταδιώξεις των Τουρκαλβανών και του Αλή πασά στη δυτική Μακεδονία. Κατόπιν αιτήσεως προς τον Γιουσούφ μπέη υπηρέτησε ως υπάλληλος της διοικήσεως στη Θεσσαλονίκη και μετά στις Σέρρες⁸⁸. Συνδεόταν η οικογένεια του Κασομούλη με την οικογένεια του Γιουσούφ μπέη. Αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι χαιρόταν την

⁸⁷ Cousinéry, *ό.π.*, τ. 1, σ. 155-166. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 44, 102, 174, 359, 363, 373-4 και 446.

⁸⁸ Βασδραβέλλης Γ.Κ., *Οι Μακεδόνες εις τους υπέρ της ανεξαρτησίας αγώνες 1796-1832*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 43.

φιλία του Μουστάμπεη, γιου του Γιουσούφ μπέη, που με καλή διάθεση του συμπαραστεκόταν σε κάθε ζήτημά του.

Ο Γούλας έμεινε στις Σέρρες μέχρι το 1815. Έφυγε στον Όλυμπο και έλαβε μέρος στην Επανάσταση του 1821. Αλληλογραφούσε με τον Εμμανουήλ Παπά. Ο Φαρμάκης ταξίδεψε στη Ρωσία και γύρισε το 1818 στις Σέρρες μνημένος στη Φιλική Εταιρεία, στην οποία μύησε πολλούς Σερραίους⁸⁹.

14.2. Ο χαρακτήρας και η δράση του Γιουσούφ μπέη

Ο Γιουσούφ μπέης ήταν σκληρός και απάνθρωπος. Όταν έμαθε τα γεγονότα της επανάστασης του Πολυγύρου διέταξε, στις 18-5-1821, να σφαγιασθούν οι μισοί από τους ομήρους που κρατούσε στις φυλακές της Θεσσαλονίκης.

Ο ομόθρησκός του Χαϊρουλάχ Εφέντη γράφει στο οδοιπορικό του, που γράφηκε ως υπόμνημα προς το σουλτάνο: «Ο Γιουσούφ μπέης είναι άνθρωπος βάνανσος, τυραννικός και Χριστιανομάχος». Στέκονταν όλοι σφιγμένοι ψυχικά μπροστά του και δεν τολμούσαν να πουν τη γνώμη τους. Πριν την έναρξη της εξέγερσης των Ελλήνων, ο Γιουσούφ μπέης έλεγε στον Χαϊρουλάχ Εφέντη ότι πρέπει να κτυπούνε αλύπητα τους Έλληνες, όπου τους βρίσκουνε. Από όπου περνούσε έσερνε πίσω τις κατάρρες των κατοίκων.

Ως μουτεσελίμης της Θεσσαλονίκης ήταν ανήσυχος από τις πληροφορίες που συγκέντρωνε για τις επαναστατικές ζυμώσεις των ραγιαδών Ελλήνων. Για να αποδυναμώσει την εξέγερση και να εξασφαλίσει την ησυχία της επαρχίας του διέταξε πριν την έναρξη της επανάστασης στη Μακεδονία να παρουσιασθούν στη Θεσσαλονίκη οι πρόκριτοι της περιοχής για να τους κρατήσει ως ομήρους. Φυλάκισε 400 ομήρους και τους υπέβαλε σε πολλά μαρτύρια μέχρι θανάτου. Έστειλε άνδρες στον ισθμό του Αγίου Όρους και καταπίεζε τους εκεί κατοίκους επειδή μερικοί δικοί τους αναγκάστηκαν, για λόγους προληπτικούς, να φύγουν στα βουνά. Ήθελε να πιάσει όλους τους προκρίτους του Πολυγύρου, αλλά πρόλαβαν και έφυγαν. Ήταν ο υπαίτιος της έναρξης της επανάστασης στη Χαλκιδική. Το βράδυ της έναρξης της επανάστασης του Πολυγύρου διέταξε να σφαγούν μπροστά του στη Θεσσαλονίκη οι μισοί από τους ομήρους που κρατούνταν στις φυλακές. Διέταξε ακόμη τους άνδρες του να γυρίζουν στους δρόμους της Θεσσαλονίκης και να σκοτώνουν χωρίς οίκτο κάθε Έλληνα που συναντούσαν.

Ο Χαϊρουλάχ Εφέντης γράφει στο οδοιπορικό του: «κάθε μέρα και κάθε νύκτα δεν ακούς τίποτε άλλο στους δρόμους της Θεσσαλονίκης παρά φωνές, κλάματα και βογγητά. Ο Γιουσούφ μπέης, ο αγάς των γενιτσάρων, ο σούμπασης και οι χοτζάδες έχουν λυσάξει θαρρείς». Απερίγραπτα ήταν τα γεγονότα στη Θεσσαλονίκη: όλες οι πλατείες και οι επάλξεις του Επταπυργίου ήταν γεμάτες από πασσάλους με κεφάλια των φονευθέντων Ελλήνων. Φυλά-

⁸⁹ Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, σ. 134-135.

κισαν μέσα στις εκκλησίες τα γυναικόπαιδα. Τα άφησαν 40 μέρες χωρίς τροφή και νερό να βρουν φρικτό θάνατο. Στην πλατεία Συντριβανίου χιλιάδες Έλληνες βασανίστηκαν και θανατώθηκαν με ανασκολοπισμό. Αυτός ήταν ο Γιουσούφ μπέης⁹⁰.

Σε φερμάνι της 23ης και 25ης Ιουνίου 1821 προς το σουλτάνο φαίνεται ότι ο Γιουσούφ μπέης ζήτησε από την Πύλη να τον εφοδιάσει με πολλά φυσίγγια και ένα ταχυβόλο πυροβόλο για να καταπνίξει την επανάσταση της Μακεδονίας⁹¹. Αυτός εκστράτευσε στο ισθμό της Κασσάνδρας και παρέμεινε εκεί μέχρις ότου τον αντικατέστησε ο Μεχμέτ Εμίν πασάς, ο λεγόμενος Εμπού Λουμπούτ (ροπαλοφόρος).

Εδώ στις Σέρρες εφήρμοσε αντίθετη πολιτική από τον πατέρα του Ισμαήλ μπέη, διότι διατήρησε φιλικές σχέσεις με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων. Αυτό δυσαρέστησε όλους τους διοικητές των γειτονικών περιφερειών. Στα ενθυμήματα του Κασομούλη αναφέρεται⁹² ότι ο Αλή πασάς ονόμαζε τον Γιουσούφ ασταθή χαρακτήρα, έκδοτο στις τρυφές. Έχασε την υπόληψή του από τους εμπόρους των Σερρών μετά από την απόπειρα δολοφονίας του Εμμανουήλ Παπά. Έχασε την εμπιστοσύνη και την εκτίμηση από όλους τους φίλους του πατέρα του. Μειώθηκε η δημοτικότητα του πάρα πολύ στις Σέρρες. Έχασε και αυτήν ακόμη την εκτίμηση του σουλτάνου, ο οποίος εγκατέστησε στις Σέρρες επίτροπο, ο οποίος έγινε πραγματικός κηδεμόνας. Για να απομακρύνει τον Γιουσούφ μπέη από τις Σέρρες του ανέθεσε και τα πασαλίκια των Πατρών και της Ευβοίας για να βρίσκεται εκ περιτροπής σ' ένα από αυτά. Αυτό τον έκανε να βρεθεί πολλές φορές εκτεθειμένος απέναντι στο σουλτάνο.

Στην αρχή ενίσχυσε με τα στρατεύματά του το στρατόπεδο του Χουρσίτ πασά εναντίον του Αλή πασά των Ιωαννίνων και όταν άρχισε η Ελληνική Επανάσταση εγκαταστάθηκε στην Πάτρα. Για να επιβληθεί ανέπτυξε πρωτοφανή ωμότητα και σκληρότητα κατά των Ελλήνων στα τρία πρώτα χρόνια της επαναστάσης στην Πάτρα και στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου. Κρατούσε στις φυλακές των Σερρών την οικογένεια του Εμμανουήλ Παπά. Από μια επιστολή της 30-9-1821 του Δημητρίου Υψηλάντη προς τον Εμμανουήλ Παπά φαίνεται ότι σκέφτηκαν να συλλάβουν τον Γιουσούφ. Γράφει ο Υψηλάντης στον Παπά: «Περί δε του Γιουσούφ Πασά, όστις συν Θεώ ελπίζομεν ότι θέλει πέσει εις χείρας μας, μην αμφιβάλλετε ότι θέλει γίνει φροντίς διά να ξωγριθή, διά να είναι έγγυον της φαμίλιας σας»⁹³.

⁹⁰ Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 551-553.

⁹¹ Βασδραβέλλης, *Οι Μακεδόνες*, σ. 198-200.

⁹² Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. Α, σ. 43, σημ. 4.

⁹³ Βακαλόπουλου Απ., *Εμμανουήλ Παπάς, αρχηγός και υπερασπιστής της Μακεδονίας. Η ιστορία και το αρχείο της οικογένειάς του*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 162-163 και 203. Στράτη Ευ., *Ο Σερραίος αρχιστράτηγος των Μακεδονικών δυνάμεων κατά τον ιερόν αγώνα του 1821, Σέρρες 1914*.

Ο Τούρκος ιστορικός Ahmet Cevdet Pasha ελεεινολογεί και εκφράζεται πικρόχολα για τον Γιουσούφ μπέη και τη διοίκησή του στην περιοχή της Πάτρας. Γι' αυτό ακριβώς το 1825, μόλις έφθασε στην Πελοπόννησο ο Ιμπραήμ πασάς από την Αίγυπτο, τον απέσπασαν από την Πάτρα και τον διόρισαν διοικητή του Αϊδινίου στη Μ. Ασία. Η μετάθεση αυτή ήταν μάλλον ευνοϊκή γι' αυτόν, επειδή απαλλάχθηκε από μια τόσο μεγάλη δοκιμασία. Γρήγορα του ανέθεσαν να υπερασπίσει το φρούριο της Βάρνας, που πολιορκείτο από τα ρωσικά στρατεύματα. Δεν κατόρθωσε να υπερασπίσει το φρούριο και θεωρήθηκε υπεύθυνος της παραδόσεως της Βάρνας στους Ρώσους. Η συμπεριφορά του εκλήφθηκε από το σουλτάνο ως προδοσία και αγνωμοσύνη και γι' αυτό, εκτός από τις άλλες κυρώσεις, διατάχθηκε με φερμάνι του η κατάσχεση όλης της περιουσίας του.

Στο εκδοθέν υπό του Γ. Βασδραβέλη αρχείο της Θεσσαλονίκης 1695-1912 φαίνεται ότι ο Γιουσούφ μπέης είχε τεράστια περιουσία διότι, εκτός από όσα είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του Ισμαήλ μπέη, είχε πάρα πολλές προσδοφόρες επιχειρήσεις στη Θεσσαλονίκη και αναρίθμητα κτήματα σ' ολόκληρη την Ελλάδα. Και όμως δανειζόταν χρήματα από τον Εμμανουήλ Παπά⁹⁴. Είχε επτά τσιφλίκια στην περιοχή του Κιλκίς και τη διαχείριση άλλων είκοσι περίπου. Χωριά ολόκληρα του Λαγκαδά ήταν στην εξουσία του καθώς και τα τσιφλίκια της Καλαμαριάς, της Επανωμής, της Πορταριάς και του Αγίου Μάμαντος. Κατείχε την πρώτη θέση των εργοληπτών και μισθωτών των δημοσίων

⁹⁴ Βασδραβέλλης, *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας*, σ. 513-517. Στο αρχείο του Εμμανουήλ Παπά, σ. 24. βρέθηκε ένα μαρτυρικό έγγραφο όπου αναφέρεται ότι «Εις μόνον δε τον τότε Διοικητήν Σερρών Γιουσούφ Πασσάν έχων εν δάνειον εκ τεσσαράκοντα χιλιάδων Μαχμοντιέδων απαλών ήτοι περί το εν εκατομμύριον χρυσών δραχμών». Για να απαλλαγεί των ενοχλήσεων και υποχρεώσεων του χρέους ο Γιουσούφ, που δεν μπορούσε να το εξοφλήσει, ανέθεσε σε κακοποιούς τη δολοφονία του Εμμανουήλ Παπά. Ο Γιουσούφ πασάς ήταν η αιτία που έφυγε ο Εμμανουήλ Παπάς από τις Σέρρες και πήγε στην Κωνσταντινούπολη το 1818. Έφυγε για να αποφύγει τη δολοφονία και για διεκδικήσει το δανεισθέν ποσό δικαστικώς. Το αναφέρει ο ίδιος σε μια επιστολή που έστειλε από την Κωνσταντινούπολη στις 21-12-1819 στο μητροπολίτη Σερρών Χρύσανθο, γράφοντας ότι «φοβούμενος και την δολοφονία, δεν ημπορούσα να κάμω αλλέως παρά να φύγω κρυφίως, και να έλθω εις την Κωνσταντινούπολιν κινώντας αγωγήν κατ' αυτού, διά να λάβω το δίκαιόν μου, (το οποίον και έγινε). Αλλ' μί όλον όπου δεν τον κατέτρεξα εις τας καταχρήσεις του, παρά μόνον βιασμένος έλαβα το ήμισυ του δικαίου μου, και, ευκολίας τυχύουσης, να ζητήσω άλλοτε και τα μένοντα, αυτός πάλιν [ο Γιουσούφ μπέης] ως αγνώμων και κακοποιός, έβαλε κρυφίως και μου έκαυσαν την οικίαν μου, και επομένως καιροφυλακτεί να δολοφονήσει και τα τέκνα μου. Προβλέπω τους σκοπούς του, πλην δεν ημπορώ να εφεύρω τρόπον, διά να μετοικήσω αυτόθεν την φαμίλιαν μου, διότι είναι ικανός προτού να ευγή έξω των συνόρων του, να στείλη εις το δρόμον να την δολοφονήσει». Αυτές τις εχθρικές επιθέσεις και συμφορές υπέστη ο Εμμανουήλ Παπάς και η οικογένειά του από τον Γιουσούφ μπέη. Βλ. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 131.

πόρων και τη διαχείριση των αλυκών Κίτρους και Καραμπουρνού και άλλων επιχειρήσεων στον Λαγκαδά. Οι πρόσοδοι του από τα κτήματα κάθε χρόνο ανήρχοντο σε αμύθητα ποσά για την εποχή εκείνη. Όλα αυτά κατασχέθηκαν πριν το θάνατό του.

14.3. Το ανάκτορο του Γιουσούφ μπέη στις Σέρρες

Ο Cousinéry επισκέφθηκε τις Σέρρες για δεύτερη φορά το 1814. Ο Γιουσούφ μπέης τον τίμησε ιδιαίτερα. Ο ίδιος τον ξενάγησε στο ανάκτορό του και του επέτρεψε να μπει ακόμη και σ' αυτό το ιδιαίτερο χαρέμι του, όπου απαγορευόταν αυστηρά η είσοδος. Μας περιγράφει ο Cousinéry το ανάκτορο αναλυτικά. Παρ' ότι ήταν συνηθισμένος στην πολυτέλεια των βασιλέων της Γαλλίας, εντυπωσιάστηκε από όσα είδε εδώ στις Σέρρες. Το εσωτερικό του παλατιού ήταν περισσότερο ευρύχωρο και κομψό στην αρχιτεκτονική και την επίπλωσή του από ό,τι ήταν του Ισμαήλ μπέη. Το κατασκεύασε σαν φρούριο με προσωπική του επίβλεψη σύμφωνα με τα έθιμα των Τούρκων διοικητών της εποχής εκείνης.

Προϋπήρχε εκεί ένα μικρό παλάτι από τους προκατόχους του Ισμαήλ, τύπου φρουρίου. Το επισκέφθηκε ο Cousinéry. Υπήρχε σ' αυτό στρατιωτική δύναμη, καθώς έμεναν εκεί πάνω από 500 στρατιώτες και ίπποι. Η αυλή ήταν πάρα πολύ ευρύχωρη. Μπορούσε να χωρέσει 500 ιππείς. Οι τοίχοι της αυλής ήταν υψωμένοι και σ' αυτούς στηρίζονταν οι στέγες των στάβλων. Υπήρχαν και άλλα σπίτια γύρω από το παλάτι. Ήταν γεμάτα με 15 χιλιάδες στρατιώτες.

Το παλάτι αποτελούνταν από δύο παράλληλα οικοδομήματα. Περιστοιχιζόταν από μια μεγάλη στοά. Οι στοές στηρίζονταν σε μεγάλες τετράγωνες κολώνες από έλατο στολισμένες με ζωγραφιές, που φαίνονταν σαν φυσικό μάρμαρο. Δεξιά και αριστερά υπήρχαν πολλά δωμάτια. Η μια πτέρυγα χρησιμοποιούνταν για τις υποδοχές των επισήμων ξένων και η άλλη για τον μπέη και τον υπασπιστή του. Ο μπέης χρησιμοποιούσε συνήθως μικρά μοντέρνα διαμερίσματα, στολισμένα με τουρκικό τρόπο. Στον επάνω όροφο του παλατιού έμεναν οι ανώτεροι αξιωματικοί και στο ισόγειο οι κατώτεροι.

Το διαμέρισμα των γυναικών, το χαρέμι, αποτελούσε ιδιαίτερο κτήριο δίπλα από την αίθουσα υποδοχής. Περιβαλλόταν από ψηλά τείχη, τα οποία το προφύλασσαν από κάθε εξωτερικό βλέμμα. Κανένας δεν έμπαινε σ' αυτό το διαμέρισμα. Το εξωτερικό παλάτι απείχε 45' της ώρας από την πόλη. Ο Γιουσούφ μπέης έδωσε εντολή να επισκεφθεί ο Cousinéry το εξωτερικό χαρέμι αντί του χαρεμιού της πόλεως των Σερρών. Το επόμενο πρωί οδηγήθηκε ο Cousinéry από συνοδό αξιωματικό έφιππος στο παλάτι. Ήταν πολύ ωραίο, παράδοξο και ασυνήθιστο παλάτι. Το χαρακτήριζε ένα μίγμα ανατολίτικης πολυτέλειας και ευρωπαϊκού γούστου.

Η πολυτέλεια ήταν έκδηλη στα κομψά ντιβάνια, τις πλούσιες επισανιδώσεις των θυρών και των παραθύρων, τις τζαμαρίες με τα μεγάλα βοημικά

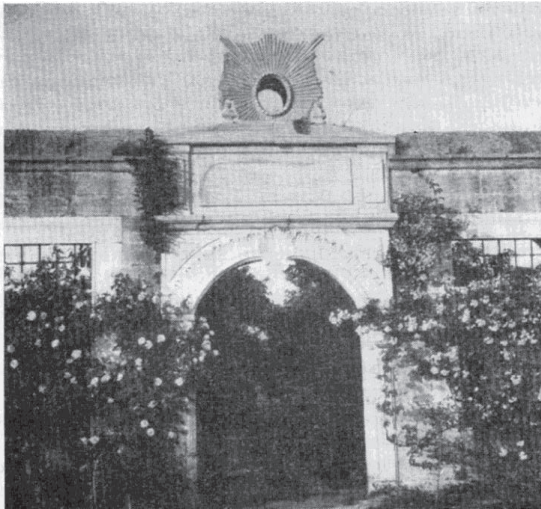
κρύσταλλα και τις κλειδαριές που προέρχονταν από τα πιο προηγμένα για την εποχή εκείνη εργαστήρια στην Αγγλία⁹⁵.

Απουσίαζαν την ημέρα εκείνη οι γυναίκες και άνοιξαν ελεύθερα τις πόρτες του χαρεμιού. Μπήκαν στους διαδρόμους με τις αίθουσες και τα δωμάτια των γυναικών. Οι τοίχοι τους ήσαν στολισμένοι με πλούσιους καθρέφτες, με επιχρυσώσεις, με αγγλικά χαλιά και με θαυμάσιους σοφάδες με ζωγραφιές. Όλα αυτά όμως ήταν μια πολυτελής φυλακή για τις πολλές σκλαβωμένες όμορφες γυναίκες του Γιουσούφ μπέη, που στέναζαν κλεισμένες μέσα στον πλούτο αυτής της κατοικίας. Ασφαλώς θα τις κολάκευε η παραμονή τους σε αυτό το παλάτι αλλά ποτέ δεν τις παρηγορούσε. Η πολυτέλεια και τα έθιμα του παλατιού ήταν τουρκικά αλλά και ευρωπαϊκά. Κατασπαταλούσε ο Γιουσούφ μπέης τη μεγάλη του περιουσία μέσα στην τρυφή και την ακολασία και ζητούσε δανεικά από τον Εμμανουήλ Παπά.

15. Τα τουρκικά και εβραϊκά νεκροταφεία της πόλης των Σερρών

15.1. Τα τουρκικά νεκροταφεία

Στην Τουρκοκρατία οι σερραϊκές κοινότητες των Ελλήνων, Τούρκων και Εβραίων χρησιμοποιούσαν διαφορετικά νεκροταφεία η κάθε μία. Οι Τούρκοι είχαν τα δικά τους νεκροταφεία στα εξής μέρη της πόλεως:

Η είσοδος στο χώρο του οθωμανικού μαυσωλείου δίπλα από το τζαμί του Αχμέτ πασά

α) Στο *Γαζί Μαζαρλάρι*, στο τζαμί του Αχμέτ πασά (Αγία Σοφία), υπήρχε νεκροταφείο όπου και σήμερα σώζονται υπολείμματα από το μαυσωλείο των αξιωματούχων κατακτητών των Σερρών του 1383 και της οικογενείας τού διοικητή αυτής Ισμαήλ μπέη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

β) Στην περιοχή του συνοικισμού *Καντακονόζι* μεταξύ του Ναού του Αγίου Γεωργίου και του ρεύματος του μετοχίου της Παναγίας Ηλιόκαλλης.

γ) Στην κορυφή της Καλλιθέας, βορείως του εβραϊκού νεκροταφείου, κοντά στη σημε-

ρινή δεξαμενή υδρεύσεως της πόλεως βρισκόταν το τουρκικό νεκροταφείο *Αρναούτ Μεζαρλίκ*.

⁹⁵ Cousinéry, *ό.π.*, σ. 155-157.

δ) Στην πλατεία του Ατ Παζάρ, εκεί πού ενώνονται οι οδοί Βενιζέλου, Μαυροκορδάτου, Μιαούλη κ.λπ., βρισκόταν το κεντρικό νεκροταφείο των Τούρκων, το *Ορτά Μεζαρλίκ*. Στο νεκροταφείο αυτό θάφτηκε ο διαπρεπής νομομαθής και στρατοδίκης σείχης Μπεντρεντίν που διακήρυξε την κοινοκτημοσύνη και θέλησε με επανάσταση να την εφαρμόσει. Καταδιώχθηκε από τα στρατεύματα του σουλτάνου Μεχμέτ Α΄ και πιάστηκε με δόλο από τον Μπαγιαζήτ πασά στη Βροντού. Καταδικάστηκε σε θάνατο και τον απαγχόνισαν στην αγορά Ατ Παζάρ των Σερρών. Ο τάφος του ήταν ένα τετράγωνο 2Χ2 μ. οικοδόμημα με πυραμιδοειδή κορυφή. Στην ανταλλαγή των πληθυσμών τα οστά του μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη⁹⁶.

ε) Στο συνοικισμό Αλημπέκιοϊ.

15.2. Τα εβραϊκά νεκροταφεία

Οι Εβραίοι πιστοί στα γραφόμενα της Παλαιάς Διαθήκης και στο Ταλμούδ διατηρούσαν τα έθιμα της ταφής των νεκρών σ' οποιαδήποτε χώρα κι αν ζούσαν. Πενθούσαν, νήστευαν, έκλαιγαν, έβαζαν σάκκους με στάχτη στο κεφάλι, διένειμαν άρτους για παρηγοριά του νεκρού και είχαν ως αρχή κατά τα γραφόμενα της Σοφίας Σειράχ (7.33): «Επί νεκρώ μη αποκωλύσεις χάριν»⁹⁷. Στις Σέρρες διατηρούσαν τα εξής νεκροταφεία:

α) Στο συνοικισμό *Εβραϊκικα*, κοντά στο εβραϊκό σχολείο του παλαιού Αραμπατζή μαχαλά, το σημερινό 6ο δημοτικό σχολείο της πόλης των Σερρών.

β) Στην *Καλλιθέα*. Στην κορυφή του λόφου Μπαϊρ μαχαλεσί της σημερινής Καλλιθέας νοτίως του τουρκικού νεκροταφείου δίπλα από τη δεξαμενή υδρεύσεως της πόλης των Σερρών σώζονταν προ δεκαετίας τάφοι Εβραίων με ενεπίγραφες επιτύμβιες πλάκες.

16. Αρματολοί και κλέφτες

16.1. Η δράση των κλεφτών και αρματολών

Οι ορεινοί Έλληνες κάτοικοι των βουνών δημιούργησαν μια φιλελεύθερη παράδοση μη υποταγής στις τουρκικές αρχές. Δημιούργησαν μία ψυχολογία αντάρτη κατά των Τούρκων. Κατέβαιναν από το βουνό στον κάμπο και λεηλατούσαν για αντίποινα τους Τούρκους που ατίμαζαν, καταπίεζαν και λήστευαν τους Έλληνες. Ήταν ο τρόπος αντιδράσεως και εκδικήσεως εναντίον του κατακτητή.

Ανέπτυσαν μέσα τους το πνεύμα της ανυποταξίας και το άσβεστο μίσος κατά του τυράννου. Οι Τούρκοι διέδιδαν ότι οι κλέφτες της Τουρκοκρατίας είχαν

⁹⁶ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Γ, σ. 183-186.

⁹⁷ *Αγία Γραφή*, Α΄ Βασιλειών 31.13. Β΄ Βασιλειών 1.12. Ιερεμίας 6.7. Νεεμίας 9.1-3. Σοφία Σειράχ 7.33.

ως μόνο σκοπό τη ληστεία και ότι οι αγώνες τους απέβλεπαν σε ιδιοτελείς σκοπούς εκδικήσεως μέσα στα στενά όρια της περιοχής τους.

Η μεγάλη ανάγκη της αυτοσυντηρήσεως τους έσπρωχνε πολλές φορές σε τολμηρές και παράλογες ενέργειες, και της κλοπής ακόμη από τα τουρκικά κτήματα, για να ζήσουν και να διατηρήσουν την προσωπική τους ελευθερία. Οι αγωνιστές κλέφτες, παλεύοντας για την προσωπική τους ελευθερία και ζωή, καταδιώκονταν σκληρά από τις τουρκικές αρχές, συκοφαντούμενοι ως κοινοί ληστές, διότι προκαλούσαν προβλήματα στην τουρκική διοίκηση.

Ο Εβλιά Τσελεμπή αναφέρει ότι το 1652 ο Κεμάλ Χαλίλ αγάς καταδίωξε με δύναμη 10.000 ανδρών τους κλέφτες που δρούσαν στην περιοχή του Πετριτσίου. Σε έγγραφο του ιεροδικείου Βέροιας του 1667 αναφέρεται ότι συνελήφθησαν τέσσερις κλέφτες και κλείστηκαν στις φυλακές των Σερρών⁹⁸.

Σε άλλο έγγραφο του 1722 προς τον ιεροδίκη της Θεσσαλονίκης αναφέρεται ότι οι αρματολοί και οι κλέφτες κατέλαβαν διαφόρους δρόμους των δερβενίων της Ρούμελης και ζητούσαν από τους διερχόμενους εμπόρους και πολίτες φόρο διαβάσεως και χρήματα με διάφορες άλλες προφάσεις. Η μορφή της κλεφτουριάς στο σαντζάκι των Σερρών εξελίχθηκε σε τέτοιο βαθμό ώστε η πεδιάδα της Ρεντίνας κοντά στον Στρυμόνα να ονομάζεται κοιλάδα των κλεφτών⁹⁹. Με την πάροδο του χρόνου η κλεφτουριά απέδειξε ότι μπορούσε να κλονίσει από τα θεμέλια την τουρκική κυριαρχία. Τούτο είχε υπ' όψη του ο τσάρος της Ρωσίας Μέγας Πέτρος και σκεπτόταν ότι, όταν θα απόφασιζε να ξεσηκώσει τους χριστιανούς των Βαλκανίων σε πόλεμο εναντίον των Τούρκων, θα καλούσε τα άξια παλικάρια της κλεφτουριάς, τους αρχηγούς των κλεφτών και τους καπετάνιους, οι οποίοι εντυπωσίαζαν τους περιηγητές που περνούσαν από την Ελλάδα.

Σε έγγραφο του σουλτάνου της 29^{ης} Ιουνίου 1699 προς τον μουτεσαρίφη του σαντζακίου της Θεσσαλονίκης αναφέρεται ότι οι αρματολοί από το 1690 διορίζονταν από τους αγιάνηδες των βιλαετιών και μισθοδοτούνταν από τους κατοίκους των χωριών της περιοχής, Τούρκους και ραγιάδες αδιακρίτως, σύμφωνα με τους καταλόγους του κάθε χωριού.

Οι αρματολοί φύλαγαν τις περιοχές από τις επιδρομές και τις λεηλασίες των άτακτων μισθοφόρων Αλβανών, που γύρισαν την εποχή εκείνη από την εκστρατεία τους στην επαναστατημένη Πελοπόννησο. Διασκορπίστηκαν στη δυτική και κεντρική Μακεδονία και δρούσαν εναντίον των χριστιανών¹⁰⁰.

Από τους περισσότερους Έλληνες των επαρχιών, γράφει ο Choiseul Gouttier, ποτέ δεν έσβησε ο έρωτας της ελευθερίας από τις καρδιές τους. Στους ορεσίβιους Έλληνες διατηρήθηκε το πνεύμα της ελευθερίας που ζωογονούσε

⁹⁸ Βασδραβέλλης Ι., *Αρματολοί και κλέφτες εις την Μακεδονίαν*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 7.

⁹⁹ Βασδραβέλλης, *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας*, τ. Α, σ. 175.

¹⁰⁰ Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες*, σ. 29, 64.

τους αρχαίους Έλληνες¹⁰¹. Εγκωμιάζει την κλεφτουριά του 1806 στο βιβλίο *Η ελληνική νομαρχία* και διερωτάται: Πού σπούδασε η κλεφτουριά την τακτική του πολέμου ώστε να αντιστέκεται στο πλήθος των Τούρκων εχθρών σε βαθμό ώστε να τους νικά πάντοτε και να προετοιμάζει την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας; Υπήρχαν περισσότεροι από 10.000 άνδρες της κλεφτουριάς στην Ελλάδα με ανεκδιήγητη ανδρεία και απερίγραπτη αγάπη προς την ελευθερία. Τις μέρες που δεν εύρισκαν Τούρκους για να αρπάξουν απ' αυτούς τροφή, προτιμούσαν να ζουν μόνο με νερό και χόρτα παρά να ενοχλήσουν τους Έλληνες χωρικούς.

Ο καθένας από τους άνδρες της κλεφτουριάς άξιζε στην εξυπνάδα, στις πολεμικές του επινοήσεις, στη μεγαλοψυχία του και στην αγάπη προς την ελευθερία για δέκα ξένους αρχιστρατήγους. Ήταν διαιρεμένοι σε ομάδες των 50 παλικαριών και πλέον. Διοικούνταν με άγραφους νόμους που προέκυψαν από τα ήθη και τα έθιμα της κλεφτουριάς. Ο καπετάνιος αναγνωριζόταν απ' όλους, όταν είχε ικανότητες. Τακτική τους στον πόλεμο ήταν η ενέδρα και ο αιφνιδιασμός, ο γνωστός κλεφτοπόλεμος με την αστραπιαία επίθεση. Ορμούσαν ταυτόχρονα με πολύ ενθουσιασμό και αποφασιστικότητα εναντίον του εχθρού.

Με αυτό τον τρόπο οι πρώτοι ατίθασοι, ανυπότακτοι Έλληνες κλέφτες των ορεινών μερών, που ξεκίνησαν λόγω πείνας να κλέβουν και να λεηλατούν, έγιναν με την πάροδο του χρόνου οι πρόδρομοι και ο πρώτος πυρήνας του στρατού του υποδούλου ελληνικού γένους στην Επανάσταση του 1821.

16.2. Οι αρματολοί και οι κλέφτες ως φύλακες των διαφόρων στενών

Οι Τούρκοι προσπάθησαν στην αρχή να υποτάξουν τις ομάδες της κλεφτουριάς με τη βία, αλλά δεν το κατόρθωσαν και γι' αυτό αναγκάστηκαν να τους πάρουν με το καλό και να αναθέσουν σ' αυτούς τη φύλαξη των ορεινών διαβάσεων των διαφόρων στενών, τα δερβένια και τις γέφυρες, δίνοντας σ' αυτούς διάφορα προνόμια. Η κλεφτουριά ανέλαβε να φυλάει την τάξη στην ύπαιθρο. Από κλέφτες γίνονταν αρματολοί. Ο θεσμός των αρματολών επικράτησε από την εποχή του 15^{ου} αιώνα, από τότε που ο Μουράτ Β' οργάνωσε το αρματολίκι των Αγράφων. Στο σχέδιο αυτό πιθανόν να χρησιμοποίησε παλαίμαχους Τούρκους και όχι Έλληνες.

Τον 16^ο αιώνα ο Σουλεϊμάν Α' ο Μεγαλοπρεπής ίδρυσε μια αλυσίδα από αρματολίκια στην Ελλάδα με σκοπό να εξασφαλίζουν την τάξη και την ηρεμία στις περιοχές, των οποίων ανέλαβαν την φρούρησή τους. Το δέχθηκαν αυτό οι αρματολοί για λόγους ασφαλείας της περιοχής τους, για να μην προσβάλλονται από ατίθασα και ανυπότακτα στοιχεία. Οι τουρκικές αρχές δεν μπορούσαν να δαμάσουν τους ανυπότακτους με το δικό τους στρατό. Πρόσφεραν

¹⁰¹ *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ, σ. 147-149.

τις υπηρεσίες οι αρματολοί με οικονομικά ανταλλάγματα και με απαλλαγή από τους βαρείς φόρους.

Η ενέργειά τους ήταν προσωρινή και συμβατική για λίγο καιρό, έως ότου οργανωθούν καλά, διότι όπως φαίνεται μόλις οργανώθηκαν έστρεψαν την προσοχή τους από την υποταγή και την υποτέλεια στην ανεξαρτησία και την απελευθέρωση της πατρίδας από τους Τούρκους. Οι αρματολοί αντί να επιβάλουν την τάξη και την ηρεμία αναστάτωσαν περισσότερο την τουρκική διοίκηση, διότι δεν υπάκουαν πάντα στις διαταγές των Τούρκων. Ο Αχμέτ Γ΄ κατάργησε το 1721 τα αρματολίκια από τους καζάδες της Δράμας, των Σερρών, του Μελενίκου, της Ζίχνης, της Προβίστας, της Καβάλας και άλλων. Από το 1748 έως το 1800 περίπου δεν δρούσαν στη Μακεδονία οι επίσημα αναγνωρισμένοι ως αρματολοί χριστιανοί, αλλά μόνο οι κλέφτες που κατόρθωναν να εμπνέουν το φόβο, σε βαθμό που να τους ανέχονται και οι Τούρκοι ακόμη. Σε ένα έγγραφο των ιστορικών αρχείων της Μακεδονίας, εκδοθέν από το ιεροδικείο Θεσσαλονίκης στις 11-6-1726, αναφέρεται ότι συνελήφθησαν από Τούρκους σπαχήδες στο χωριό Τσερπίστα Σερρών ο Νικόλαος Μαυρουδής και οι σύντροφοί του διότι λήστεψαν τη νύχτα κάποιον Τούρκο στο χωριό Βυσώ έξω από τη Θεσσαλονίκη. Δεν αναφέρονται ως αρματολοί στο έγγραφο. Ο Βακαλόπουλος συμπεραίνει ότι δεν υπήρχαν πλέον αρματολοί αναγνωρισμένοι από τους Τούρκους, αλλά ανεξαρτητοποιήθηκαν και εντάχθηκαν στο ισχυρό ρεύμα που τους οδήγησε προς τον αγώνα για την ελευθερία. Το ένστικτο της αυτοσυντηρήσεως και η νοσταλγία της ελευθερίας για έναν ανεξάρτητο βίο οδήγησαν τους αρματολούς και κλέφτες στον ηρωικό αγώνα εναντίον του δυναστίη κατακτητή¹⁰².

16.3. Οι αρματολοί και οι κλέφτες ήταν οι πρόδρομοι της Ελληνικής Επανάστασης

Πολλοί βρέθηκαν στα βουνά ως φυγόδικοι, επειδή αγανάκτησαν από τις πιέσεις και τις αδικίες των Τούρκων. Σε στιγμές ασυγκράτητης οργής επετέθησαν εναντίον Τούρκων και εκδικήθηκαν αυτοπροσώπως τους καταπιεστές. Μετά την επίθεση δεν μπορούσαν να μείνουν στις πόλεις τους. Θα καταδικάζονταν σε θάνατο. Αναγκάζονταν έτσι να φύγουν στα βουνά και να καταταχθούν στις ομάδες των αρματολών και των κλεφτών. Οι Τούρκοι τους οδηγούσαν στην ανταρσία με την απάνθρωπη συμπεριφορά τους.

Οι αρματολοί και οι κλέφτες ζούσαν περιπετειώδη ζωή ανάμεσα σε συνεχείς κινδύνους και διώξεις πολεμώντας τους αντιπάλους Τούρκους που με οργανωμένα σώματα στρατού τους αναζητούσαν παντού για να τους σκοτώσουν και να στείλουν τα κεφάλια τους στο σουλτάνο ή για να τους συλλάβουν ζωντανούς και να τους θανατώσουν με πολλά μαρτύρια. Γι' αυτό και αγω-

¹⁰² Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 263-264.

νίζονταν με μεγάλη ανδρεία στις μάχες, βιάδιζαν πάρα πολύ γρήγορα με μεγάλη λεβεντιά και είχαν ένα χαρακτήρα με πολλά σωματικά και ψυχικά χαρίσματα. Ασκούνταν συνεχώς στον πόλεμο, στη σκοποβολή, σε μια ιδιότυπη σχολή πολέμου πάνω στα ελληνικά βουνά. Εξασκούνταν στη βολή των όπλων, στο σημάδι, και περνούσαν στη σκόπευση το βόλι μέσα από ένα δαχτυλίδι. Έκαναν επίθεση με το σπαθί στο χέρι, το λεγόμενο γιουρούσι, και προετοιμάζονταν για οποιαδήποτε στιγμή αιφνιδιασμού των τουρκικών αποσπασμάτων. Στην ανδρεία, στην ευστοχία και στην επίθεση με το σπαθί στο χέρι στήριζε ο αρματολός τη νίκη απέναντι στο πολυπληθές απόσπασμα των Τούρκων.

Οι αρματολοί και οι κλέφτες σημείωσαν αξιόλογη δράση στη Μακεδονία. Κράτησαν σε συνεχή αναστάτωση τον κατακτητή και δεν τον άφησαν ποτέ ήσυχο. Όλοι οι αρματολοί στη Μακεδονία ήσαν Έλληνες. Ελάχιστοι υπήρξαν Αλβανοί και Βούλγαροι που κινούνταν μόνον από οικονομικά κίνητρα.

Οι αρματολοί και οι κλέφτες μισούσαν θανάσιμα τους Τούρκους που ήθελαν να τους αφανίσουν με κάθε τρόπο. Θα έλεγε κανείς ότι στην αρχή ο αγώνας των αρματολών και των κλεφτών απέβλεπε στη διατήρηση της ζωής τους, χωρίς τα βαθύτερα εθνικά κίνητρα και ιδανικά, αλλά το μίσος που χώριζε τον κάθε Έλληνα από τους Τούρκους αφύπνισε την εθνική τους συνείδηση και προσδιόρισε το σκοπό του αγώνα τους. Σκοπός τους ήταν να απελευθερώσουν την πατρίδα τους από το βαρύ ζυγό. Οι αρματολοί και οι κλέφτες ενώθηκαν στην Ήπειρο με τους Σουλιώτες και πολέμησαν τον Αλή πασά των Ιωαννίνων. Πολλοί επανήλθαν στον Όλυμπο.

17. Οι αγώνες του Νίκου Τσάρα

17.1. Η πολεμική δράση της οικογενείας Τσάρα

Μετά το θάνατο του Πάνου Ζήδρου ανέλαβε ο γιος του Φώτης αλλά, επειδή στερούνταν προσόντων αρχηγού των αρματολών, τον διαδέχθηκε το πρωτοπαλικάρο του, ο Πάνος Τσάρας, πατέρας του Νίκου Τσάρα.

Ο Πάνος Τσάρας καταγόταν από τα χωριά των Χασίων. Ήταν τίμιος, γενναίος πολεμιστής, ευθύς χαρακτήρας. Δεν συνεργαζόταν με τους συμφεροντολόγους. Δεν συμμορφωνόταν με τις περιστάσεις. Δεν πολιτευόταν με τους προεστούς ούτε κολάκευε από μακριά τους Τούρκους. Κρατούσε τη θέση του ως αρχηγός με τη δύναμη των όπλων και όχι με τις κολακίες και τις υποκλίσεις. Ο ανδρικός, σταθερός, γενναίος χαρακτήρας του έγινε αιτία να κερδίσει το μίσος των κοτζαμπάσηδων. Επειδή θίγονταν τα συμφέροντά τους οργάνωσαν τη δολοφονία του.

Ο Βλαχοθόδωρος ήταν συνάδελφος και πρωτοπαλικάρο του Ζήδρου. Σχημάτισε δική του ομάδα αρματολών. Ήθελε να τον υποστηρίξουν οι κοτζαμπάσηδες στον Αλή πασά για να του παραχωρήσει το αρματολίκι. Συμφώνησε στη δολοφονία του Πάνου Τσάρα. Την ημέρα που απουσίαζαν τα παλικάρια του, την ώρα που πήγαινε ανυποψίαστος ο Τσάρας στο σπίτι του, ο Βλαχοθόδωρος

και άλλοι τέσσερις του έστησαν ύπουλα ενέδρα στη σκάλα και τον πυροβόλησαν τρεις φορές από κοντά. Τον άφησαν επί τόπου νεκρό.

Ο Παναγιώτης Τσάρας άφησε δύο γιους, τον Κώστα και τον Νίκο, που κατέταγησησαν στο αρματολίκι των Λαζαίων για να εκδικηθούν το δολοφόνο του πατέρα τους¹⁰³. Ο Νίκος Τσάρας είχε πολλά προσόντα. Ήταν φιλότιμος, φιλόδοξος, αφιλοχρήματος, με καλούς τρόπους προς τους συντρόφους του, απόφασιστικός και έτοιμος για οποιαδήποτε τολμηρή επιχείρηση με απaráμιλλη δραστηριότητα. Ήταν ιδανικό πρότυπο στρατιωτικού αρχηγού¹⁰⁴.

Εξελίχθηκε χωρίς κώλυμα αρχηγός μεγάλης επιβολής και κύρους. Έδειχνε άριστη συμπεριφορά στους αρματολούς συντρόφους του. Είχε ως πρότυπο τα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη, του Ανδρούτσου και του Ζαχαριά στην Πελοπόννησο, τα οποία και πραγματοποίησε.

17.2. Οι αγώνες του Νίκου Τσάρα κατά των Τούρκων

Τον καπετάνιο των αρματολών Νίκο Τσάρα (γνωστότερο και ως Νικοτσάρα) τον διέκριναν πολλά στρατιωτικά προσόντα και ηθικά προτερήματα. Με όλα αυτά και προπάντων με τα ανδραγαθήματά του προσέλκυσε την αγάπη όχι μόνο των Ελλήνων, αλλά και των Τουρκαλβανών. Είχε ευρεία αντίληψη και ευρύτερες προθέσεις να ωφελήσει την πατρίδα του με κάθε τρόπο. Δεν περιορίσθηκε μόνο στην εκδίκηση του δολοφόνου του πατέρα του, του Βλαχοθόδωρου. Ενεπνέετο από μεγάλα όνειρα. Είχε ως παράδειγμα τα λαμπρά κατορθώματα και ανδραγαθήματα των περίφημων καπεταναίων της εποχής του. Με την αξία του αναδείχθηκε και απέδειξε στους φίλους και τους εχθρούς του ότι απέβλεπε ειλικρινά στην αληθινή δόξα του έθνους μας.

Είχε να αντιμετωπίσει τον Αλή πασά, που τον φοβούταν όλοι ως τον πλέον επικίνδυνο και ύπουλο εχθρό των Ελλήνων. Την εποχή που θέλησε ο Αλή πασάς να κυριαρχήσει σε ολόκληρη τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, ο Νίκος Τσάρας με τους τέσσερις αδελφούς Λαζαίους και 700 άνδρες δεν συμβιβάστηκε μαζί του, όπως έκαναν οι άλλοι καπεταναίοι, αλλ' ούτε και υποτάχθηκε στο σχέδιό του. Συγκεντρώθηκαν στον Όλυμπο και άρχισαν συστηματικό αγώνα εναντίον του.

Για να σώσουν τις οικογένειές τους, που τις ζητούσε ως 'ένεχυρο' ο Αλή πασάς στα Γιάννενα, τις μετέφεραν στη χερσόνησο της Κασσάνδρας και στα νησιά των Βορείων Σποράδων. Επτακόσιοι αρματολοί άρχισαν αμείλικτο αγώνα εναντίον των Τούρκων στη θάλασσα και στην ξηρά. Κωπηλατούσαν μόνοι τους τα πειρατικά τους πλοιάρια και χωρίς καμιά δυσκολία έτρεχαν από τη θάλασσα στην ξηρά και από την ξηρά στη θάλασσα. Προκαλούσαν τον

¹⁰³ Κασομούλη, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, σ. 40.

¹⁰⁴ *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ, σ. 418. Κασομούλη, *ό.π.*, σ. 45.

τρόμο στον Αλή πασά και σ' όλους τους Τούρκους. Έφεραν μύρια εμπόδια στον εχθρό. Επιβλήθηκαν με τη δράση τους παντού. Η λαϊκή μούσα λέγει:

*Στη Σκιάθο και στη Σκόπελο ποτέ κριτής δεν κρένει
γιατ' είναι λημέρι του Σταθά, βίγλα του Νίκου Τσάρα.*

Ο Νικοτσάρας ενήργησε επιδρομή στα παράλια του Βόλου με 100 αρματολούς και κλέφτες. Εξασφάλισε το 1795 αρκετά πλοιάρια. Έφτιαξε πειρατικό στόλο κατά των Τούρκων. Τουρκικός στόλος βγήκε προς καταδίωξή τους αλλά δεν τους βρήκε, διότι κάλυψαν (καμουφλάρησαν) τα πλοία τους με πρασινάδα σε μια παραλία και φαίνονταν τα πλοία ως δάσος.

Ο σουλτάνος ζήτησε εγγράφως την επέμβαση του αρχιναύαρχου Χουσεΐν και του Αλή πασά με καταδικωτικά σκάφη. Αναγκάστηκαν οι αρματολοί να αποσυρθούν στην ξηρά για να μην επιδεινώσουν τη θέση των νησιωτών. Συνέχισαν στην ξηρά τον αγώνα και επεβλήθησαν τόσο πολύ στους Τούρκους, που με τη μεσολάβηση των δερβεναγάδων στο βεζίρη των Ιωαννίνων αναγνωρίστηκε η δικαιοδοσία των αρματολών στις περιφέρειές τους. Ο Νίκος Τσάρας μοίρασε το αρματολίκι του στους συμπολεμιστές του διότι ήθελε να κάνει κάτι καλύτερο.

Όταν ο Αλή πασάς υπέταξε τους Σουλιώτες κάλεσε τους αρχηγούς των αρματολών να τους περιποιοηθεί. Κάλεσε ιδιαίτερα τον Νικοτσάρα. Μπροστά στην υποουότητα του Αλή πασά δεν άντεξε ο Νικοτσάρας. Επιτέθηκε σ' έναν Τούρκο αξιωματούχο που τον περιφρόνησε. Τον άρπαξε από τα μαλλιά και τον έριξε κάτω. Τον χτύπησε με το πιστόλι στο κεφάλι και τον άφησε ημιθανή. Έφυγε από τα Γιάννενα και ξαναγύρισε στις κορυφές του Ολύμπου. Άρχισε νέους αγώνες κατά των Τούρκων.

Ήταν εποχή των μεγάλων γεγονότων της Ευρώπης. Η Τουρκία βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Αγγλία και τη Ρωσία. Οι Άγγλοι με το στόλο τους εκβίασαν τα στενά των Δαρδανελλίων και εμφανίστηκαν μπροστά στην Κωνσταντινούπολη. Οι Ρώσοι με το ναύαρχο Δημήτριο Σινιάβιν κατέλαβαν την Τένεδο και κατόπιν σφοδρού βομβαρδισμού έκλεισαν τα στενά. Πήραν θάρρος οι Έλληνες από τη δράση του ρωσικού στόλου στο Αιγαίο και άρχισαν νέες επιχειρήσεις κατά των Τούρκων. Η Ρωσία υποκινούσε τους αρματολούς της Μακεδονίας σε δράση.

Ρωσικά πλοία αγκυροβόλησαν έξω από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Μια προκήρυξη του ναυάρχου Σινιάβιν προέτρεπε τους Έλληνες σε εξέγερση. Οι αρματολοί και οι κλέφτες των βουνών κλήθηκαν από το 1711, την εποχή του τσάρου Πέτρου της Ρωσίας, να συμβάλουν στην καταδίωξη των Τούρκων. Στην προκήρυξη ο τσάρος της Ρωσίας Πέτρος καλούσε τους Έλληνες αρματολούς να εξεγερθούν κατά των Τούρκων για να αναστήσουν την ελληνοβυζαντινή αυτοκρατορία. Ενθουσιασμένοι από το θρησκευτικό αίσθημα οι αρματολοί προσφέρονταν μετά χαράς να ταχθούν στις διαταγές χριστιανού ηγεμόνα εναντίον των απίστων Τούρκων.

Στις ψυχές των Ελλήνων ήταν στενά συνδεδεμένες η πίστις και η πατρίς. Ήταν έτοιμοι να υπακούσουν στην πρόσκληση των ομοθρήσκων τους και να θυσιάσουν τα πάντα για την πατρίδα.

17.3. Οι μάχες στις Σέρρες κατά την εκστρατεία του σώματος Νικοτσάρα προς τη Βλαχία

Την εποχή αυτή εμφανίστηκε και πάλι στο βόρειο Αιγαίο ο Νικοτσάρας. Η εμφάνισή του ανησύχησε το ναύαρχο Σινιάβιν, μήπως οι Τούρκοι αντιδράσουν σε αντίποινα εις βάρος των Ελλήνων χωρικών. Για να διοχετεύσει τη δραστηριότητα του Νικοτσάρα σε θετικότερο τομέα τον προσκάλεσε στις αρχές Ιουνίου του 1807 στην Τένεδο, όπου ήταν αγκυροβολημένος ο ρωσικός στόλος. Λέγεται ότι πήγε ο Νικοτσάρας στην Τένεδο και συσκέφθηκε μαζί του. Κατέστρωσαν το παράτολμο σχέδιο να διασχίσει ο Νικοτσάρας με τους αρματολούς του τις βαλκανικές χώρες και να ενωθεί με τα ρωσικά στρατεύματα της Βλαχίας. Τη συνάντηση αυτή δεν την παραδέχεται ο Ιωάννης Βασδραβέλλης, αλλά πιστεύει ότι απλώς επικοινωνήσαν με αντιπροσώπους και απεφάσισαν την εκστρατεία τους στα Βαλκάνια.

Δεν ήταν εξακριβωμένος ο σκοπός της εκστρατείας του Νικοτσάρα. Υπήρχαν δύο εκδοχές. Η πρώτη ήταν να κατευθυνθεί στη Σερβία για να ενισχύσει την επανάσταση της Σερβίας, που διηύθυνε ο Καραγιώργης. Η δεύτερη εκδοχή ήταν να ενταχθεί στα στρατεύματα των ηγεμονιών του Δουνάβειως, όπου υπηρετούσαν πολλοί Έλληνες με τον Γεωργάκη Ολύμπιο. Στην πραγματικότητα σκοπός της εκστρατείας του Νικοτσάρα ήταν αφενός να αναταράξει και να ξεσηκώσει τους χριστιανούς ραγιάδες και αφετέρου να καταπλήξει τους Τούρκους¹⁰⁵.

Ο Κασομούλης στα στρατιωτικά ενθυμήματά του γράφει: Πληροφορηθείς ο Νίκος Τσάρας ότι τα ρωσικά στρατεύματα διαμένουν ακόμη στη Βλαχία και ότι ήταν εύκολο να διαβεί με το σώμα του εις τη Βλαχία για να αναλάβει υπηρεσία εις τους εκεί ηγεμόνας, χωρίς να ακούει κανένα, ούτε τις συμβουλές των φρονίμων συναδέλφων του Λαζαίων, το Δεκέμβριο του 1808, αφού απέσπασε τους ανδρείους Τουρκαλβανούς που τον ακολουθούσαν στη φωτιά και στο θάνατο, με 200 περίπου Έλληνες που ήσαν τα παλικάρια του απόβιβάστηκε στην ξηρά του λιμένος του Στρυμόνα και από τον γρηγορότερο δρόμο πορείας με επτά ανοικτές σημαίες, χρώματος πρασίνου και κυανού, πέρασε τη γέφυρα του Στρυμόνα από το γεφύρι της Κουμαριανής Σερρών και κατευθύνετο προς τη Ζίχνη για να φθάσει το γρηγορότερο στα βουνά του Αίμου.

Ως προς τον αριθμό των ανδρών του και την πορεία που ακολούθησε διαφωνούν μερικοί ιστορικοί. Ο Κ. Σάθας αναβιβάζει τους άνδρες του από 350

¹⁰⁵ Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 527.

έως 550 εκλεκτούς Στερεοελλαδίτες, Θεσσαλούς και Μακεδόνες, χωρίς την ύπαρξη 120 Τουρκαλβανών. Ο ίδιος επιμένει ότι η αποβίβαση του Νικοτσάρα από τη Σκόπελο έγινε στην Κατερίνη με κατεύθυνση τη Σερβία για να βοηθήσει την εκεί επανάσταση των Σέρβων. Στο τέλος άλλαξε την πορεία της εκστρατείας του και κατέληξε στη μάχη της Ζίχνης. Ορθότερο είναι πάντως να δεχθεί κανείς τις πληροφορίες του Κασομούλη, τις οποίες αυτός έλαβε από τον Γούλα Δράσκο, κηδεμόνα του Νίκου Τσάρα¹⁰⁶.

Ο Π. Πέννας δέχεται την άποψη του Σάθα και αναφέρει ότι ο Νίκος Τσάρας με τους άνδρες του από την Κατερίνη έφθασε στο Μπέλες ως δήθεν απεσταλμένος του Αλή πασά για να βοηθήσει τους Τούρκους εναντίον των Σέρβων, αλλά αποκαλύφθηκε το πραγματικό σχέδιό του και καταδιώχθηκε από τους Τούρκους στο Σιδηρόκαστρο, στο Νευροκόπι και μετά στις Σέρρες. Έμεινε ένα βράδυ σε κεντρικό χάνι των Σερρών, αλλά περικυκλώθηκε από Τούρκους και Αλβανούς στρατιώτες του Ισμαήλ μπέη. Πολέμησε γενναία όλη τη νύχτα και έκαψε το χάνι. Με τα ξίφη διέσχισαν οι άνδρες του τον κλοιό. Έσφαξαν πολλούς Τούρκους και κατέφυγαν στο Μενοϊκίο όρος. Περικυκλώθηκαν στο Μποζ νταγ (Φαλακρό όρος) από 8.000 Τούρκους της Δράμας, του Νευροκοπίου και των Σερρών και κατέφυγαν στη Ζίχνη¹⁰⁷.

Ο Κασομούλης δεν αναφέρει τίποτε από αυτά. Γράφει μόνο ότι όταν ο Ισμαήλ μπέης, ο βαλής των Σερρών, έμαθε την ξαφνική απόβαση του Νικοτσάρα, συγκέντρωσε περίπου 8.000 στρατό από την περιοχή των Σερρών και κατέλαβε νοτιοανατολικά του Μποζ νταγ τις διόδους του όρους Μενοϊκίου. Τα τουρκικά στρατεύματα περικύκλωσαν τους άνδρες του Νικοτσάρα και τους εξανάγκασαν να δώσουν μάχη. Αυτοί ήλθαν σε πολύ δύσκολη θέση μέσα στα χιόνια όπου μάχονταν. Δεν ήθελαν με κανένα τρόπο να παραδοθούν. Οι Τούρκοι προσπαθούσαν να τους συλλάβουν ζωντανούς. Μετά από τριήμερη μάχη κατέφυγαν στη Ζίχνη, όπου και πάλι περικυκλώθηκαν από ισχυρές δυνάμεις Τούρκων.

Σκοτώθηκαν 100 άνδρες του Νικοτσάρα και παραδόθηκαν μόνο οι 120 Τουρκαλβανοί. Έτσι ελαττώθηκε ο αριθμός των ανδρών του Νικοτσάρα. Ήταν αδύνατο να συνεχίσουν τη μάχη οι εναπομείναντες. Τους έδωσε εντολή να διασχίσουν τη νύχτα με τα ξίφη τους το πλήθος των Τούρκων και να επιστρέψουν χωρίς οδηγό από τον ίδιο δρόμο στη θάλασσα. Περίμεναν το ρωσικό στόλο, αλλά αυτός δεν φάνηκε. Γύρισαν πίσω στη γέφυρα του Αγγίτη ποταμού. Συνάντησαν εκεί ισχυρή τουρκική φρουρά, η είσοδος και η έξοδος της γέφυρας ήταν δεμένες με αλυσίδες. Με αιφνιδιαστική επίθεση έδωξαν την τουρκική φρουρά. Με τσεκούρι έκοψε τις αλυσίδες ο Νικοτσάρας. Το τσεκούρι αυτό το έφερε μέχρι το 1815 ως ενθύμιο στη ζώνη του ο Γούλας Δράσκος. Μετά τις πολλές μάχες και περιπέτειες κατόρθωσαν να σωθούν 60

¹⁰⁶ Κασομούλη, *ό.π.*, τ. Α, σ. 45, 57, 61-62.

¹⁰⁷ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 109.

περίπου άνδρες και το πρωτοπαλικάρό του. Οι εναπομείναντες πήγαν στο Πράβι (Ελευθερούπολη) και μετά κατέφυγαν στο Άγιον Όρος. Περίμεναν και πάλι να συναντηθούν στα παράλια με το στόλο του Ρώσου ναυάρχου Σινιάβιν, αλλά αυτός δυστυχώς δεν ήλθε.

Η λαϊκή μούσα αφιέρωσε πολλά δημοτικά τραγούδια προς τιμήν των παλικαριών του Νικοτσάρα. Ένα από αυτά λέγει:

*Τι έχουν της Ζίχνης τα βουνά και στέκουν μαραμμένα;
Μήνα χαλάζι τα βαρεί, μήνα βαρύς χειμώνας;
Ουδέ χαλάζι τα βαρεί ουδέ βαρύς χειμώνας,
ο Νικοτσάρας πολεμά με τρία βιλαέτια.
Με Σέρρες και με Χάνδακα, με δώδεκα ταμπούρια.
Τρεις μέρες κάνει πόλεμο, τρεις μέρες και τρεις νύχτες,
χωρίς ψωμί, χωρίς νερό, χωρίς ύπνο στο μάτι.
Χιόνι έτρωγαν, χιόνι έπιναν και τη φωτιά βαστούσαν.
Τα παλικάρια φώναξε στις τέσσερις ο Νίκος.
«Ακούστε παλικάρια μου λίγα και αντρειωμένα,
βάλτε τσελίκι στην καρδιά και σίδερο στα πόδια,
και αφήστε τα τουφέκια σας και βγάλτε τα σπαθιά σας,
γιουρούσι για να κάμουμε να φθάσουμε στο Πράβι».
Το δρόμο πήραν σύνταχα κ' έφθασαν στο γιοφύρι.
Ο Νίκος με το δαμασκό την άλυσό του κόφτει,
φεύγουν οι Τούρκοι σαν τραγιά, πίσω το Πραβί αφήνουν.*

Και ένα άλλο ποίημα λέγει:

*Τρία πουλάκια κάθονταν στου Άθωνα τη ράχη,
τόνα κυττάει τον Όλυμπο και το άλλο την Κασσιάνδρα.
Το τρίτο το καλύτερο μοιρολογάει και λέγει.
«Ο Νίκος τι να γίνηκε τούτο το καλοκαίρι
πούταν μπαϊράκι στα βουνά, και φλάμπουρο στους κάμπους,
πούταν και μες στη θάλασσα πύργος θεμελιωμένος»;
Μας είπαν πέρα πέρασε, πάει κατά το Μπράβι.
Ανοίγει μπαϊράκια δώδεκα μεσ' στη βλαχιά να πάει.
Πολλή μαυρίλα πλάκωσε, δώδεκα χιλιάδες Τούρκοι
και κάνει ένα πόλεμο ολημερίς στον κάμπο.
Σκοτώνει τους Αγαρηνούς πεζούρα και καβάλα.
Και το βράδυ γιουρούστηκαν με τα σπαθιά στα χέρια.
Βρίσκουν τις πόρτες σφαλιστές κι άλυσσο στο γεφύρι.
Τότε ο Νίκος φώναξε, τα παλληκάρια κράζει:
«Λεβέντες μου ανίκητοι, περήφανα σαΐνια.
Καβούλι μη το κάμετε οι Τούρκοι να μας πάρουν,
ή όλους να τους σφάξουμε ή όλοι ας σκοτωθούμε».
Πέντε μερούλες πολεμούν και πέντε μερονύχτια*

*την άλυσσον εκόψανε, τις πόρτες ετζακίσαν.
Με τα σπαθιά τους έσκισαν τους Τούρκους και περάσαν
στον Άθωνα γυρίσανε πενηνταδύο μονάχοι.*

Άλλο ποίημα αναφέρει:

*Ένα πουλάκι ξέβγαينه από μέσα απ' τη Βέρροια,
ράχη σε ράχη περπατεί λημέρι σε λημέρι
κι οι κλέφτες τον ερώταγαν και οι κλέφτες τον ρωτάνε,
πουλάκιμ' πόθεν έρχεσαι και πόθεν κατεβαίνεις;
Από τη Βέρροια έρχομαι σ' Άγραφα κατεβαίνω
πάω να βρω το Νικολό να σμίξω το Σταμάτη
να πω τα χαιρετίσματα από το Νικοτσάρα.
Τρεις μέρες κάνει πόλεμο, τρεις μέρες και τρεις νύχτες
πέρα στο Ξερολείβαδο στους πάγους και στα χιόνια.
Ακούστε παλληκάρια μου φωνάζει ο Νικοτσάρας,
βάλτε τσελίκι στη καρδιά και σίδερα στα πόδια,
γιουρούσι για να κάμουμε να φθάσουμε στο Πράβι,
τον άλυσσον να κόψουμε και πέρα να ριχτούμε
ζερβά μεριά τον ποταμό να πάρουμε παιδιά μου,
να βρούμε τα Λαζόπουλα τον καπετάν Λομπρούκη.
Το δρόμο πήραν σύνταχα κι έφθασαν στο γιοφύρι
και με το δαμασκή σπαθί ο Νικοτσάρας κόφτει
τον άλυσσον του γιοφυριού και ρίχνεται στους Τούρκους.
φεύγουν οι άπιστοι σαν τραγιά πίσω το Πράβι αφήνονν.*

Έμεινε μόνο δεκαπέντε μέρες στο Άγιον Όρος. Ήταν πολύ πικραμένος από τη μεγάλη συμφορά, διότι εξαιτίας της μεγάλης τολμηρής πολεμικής επιχείρησης χάθηκε το άνθος των συναδέλφων του.

Ξανάρχισε τον αγώνα στη θάλασσα και στην ξηρά εναντίον των Τούρκων, χωρίς να περιμένει άλλες ευκαιρίες. Ξαναγύρισε στον Όλυμπο και εμφανίστηκε με 300 παλικάρια στο Λιτόχωρο. Τρομοκρατήθηκαν οι δερβεναγάδες Τούρκοι όταν άκουσαν το όνομά του. Επιστράτευσαν πλήθος κατοίκων για να εμποδίσουν τις διόδους. Ο Νικοτσάρας προχώρησε με αναπτερωμένο το ηθικό καταδιώκοντας με το ξίφος τα στίφη των Τούρκων. Διακρινόταν στη μάχη η φωνή του. Έκραζε και αλάλαζε την ώρα που τα παλικάρια του έτρεπαν σε φυγή μια από τις πτέρυγες του εχθρού. Αυτός προχωρούσε και συγχρόνως παρακολουθούσε την άλλη πτέρυγα προτρέποντας να κάνουν γιουρούσι για να διώξουν και τους υπολοίπους Τούρκους. Προχωρούσε μέσα από ένα ρέμα και τον πυροβόλησαν εν γνώσει τους ή εν αγνοία τους πέντε Λιτοχωριανοί. Τον πλήγωσαν θανάσιμα στο υπογάστριο και σε άλλα τρία μέρη. Σκίστηκε η κοιλιά του και έτρεχαν προς τα έξω τα εντόσθιά του. Χωρίς να ταραχθεί τα

έπιασε με τα χέρια και ήρεμα γύρισε μόνος του στο πλοιάριο. Ξεψύχησε μετά από μία ώρα.

Ο θάνατός του προκάλεσε μεγάλη λύπη στους συναδέλφους του και σε όλους τους γνωστούς. Η μνήμη του έμεινε αλησμόνητη. Δεν οπισθοχώρησαν οι άνδρες του όταν έμαθαν το θάνατό του. Για να μην αντιληφθούν οι εχθροί το θάνατο του αρχηγού τους, κράτησαν με γενναιότητα τον πόλεμο μέχρι τη νύχτα. Τότε αποσύρθηκαν στα πλοιάριά τους. Μετέφεραν το σώμα του Νικοτσάρα κρυφά στο μοναστήρι της Ευαγγελιστρίας της Σκιάθου. Τον έθαψαν κρυφά για να μη μαθευτεί ο θάνατός του. Το όνομά του έτρεπε σε φυγή τον εχθρό. Αν και νεκρός στον τάφο ο Νικοτσάρας προκαλούσε με το όνομά του τρόμο στους Τούρκους. Χιλιάδες εχθρούς έτρεψε σε πανικό το όνομά του μετά το θάνατο.

Μερικοί νόμισαν ότι τάφηκε στο βέμα του Λεχουνιού της Σκιάθου. Και έγραψαν το παρακάτω άσμα:

*Σύντροφοι τον εσκότωσαν, σύντροφοι τον θρηνούσαν
και δεν το μαρτυρούσαν.
Ούτε σε χώμα τάφηκε ούτε σε μοναστήρι,
μόνο πήγαν και τον έθαψαν στου Λεχουνιού το βέμα.
Χρήμα πολύ του βάλανε στον τάφο του μαζί του
μαζί και το τουφέκι του μαζί και το σπαθί του.*

17.4. Αναμνήσεις από το έργο του Νικοτσάρα

Ο θάνατος του Νικοτσάρα άφησε δυσαναπλήρωτο κενό στο μακεδονικό αρματολίκι. Η προσωπική του επιβολή, το γόητρο και ο φόβος που προξενούσε η παρουσία του στον Όλυμπο και τις γειτονικές περιοχές συνέβαλαν πολύ στην καλλιέργεια της επαναστατικής ιδέας στις περιφέρειες εκείνες. Αν ζούσε στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 αναμφισβήτητα θα αναδεικνυόταν σε εξέχουσα στρατιωτική φυσιογνωμία του αγώνα. Θα είχε καλύτερη έκβαση ο αγώνας στη Μακεδονία. Η προσωπικότητα του Νικοτσάρα στάθηκε υπόδειγμα ανδρείας και τόλμης στους μεταγενεστέρους. Μόνο οι μεγάλες προσωπικότητες μπορούσαν να την εκτιμήσουν ορθά.

Ο Κολοκοτρώνης γνώρισε τον Νικοτσάρα στα Επτάνησα. Μετά την άλωση της Τριπολιτσάς (Σεπτέμβριος 1821), αναπολώντας μια νύκτα τα περασμένα, εξυμνούσε την προσωπικότητα του Νικοτσάρα στους συντρόφους του λέγοντας: Ο Νικοτσάρας ήταν ο μόνος από τους Ολυμπίους που θα μπορούσε να προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στην Επανάσταση του 1821. Δάκρυζε όταν μιλούσε για τον πρόωρο χαμό του.

Πέθανε επάνω στο άνθος της ανδρικής ηλικίας των 36 ετών και άφησε στη Ζάκυνθο τη γυναίκα του με δύο θυγατέρες και ένα μωρό αγόρι στα σπάργανα, τον Παναγιώτη. Η γυναίκα του ξαναπαντρεύτηκε στον Μυστρά τον Καλομέρη. Μια από τις θυγατέρες του παντρεύτηκε τον υιό του Θεοδώρου Ζαχαρό-

πουλου. Ήταν γνωστό στρατιωτικό πρόσωπο του Αγώνα του 1821 στο Μοριά. Ο υιός του Παναγιώτης έγινε αρματολός στην Ελασσόνα.

Οι οπαδοί του Νικοτσάρα Γούλας Δράσκος, Ταμπάκης, Μαντζιάρης, Στέργιος και Θανάσης Μπεζεταίοι συμφιλώθηκαν με τον Γιουσούφ μπέη. Συνεργάστηκαν για την επιβολή της τάξεως στη Θεσσαλονίκη. Οι οικογένειές τους εγκαταστάθηκαν με τιμές στο φρούριο της Θεσσαλονίκης. Ο Γιουσούφ μπέης, γιος του διοικητή των Σερρών Ισμαήλ μπέη, μετά το θάνατο του πατέρα του επέστρεψε στις Σέρρες. Κάλεσε για λόγους ασφαλείας την οικογένεια και τους συγγενείς του Φαρμάκη στις Σέρρες¹⁰⁸.

18. Η Επανάσταση του 1821

18.1. Τα ιδανικά των επαναστατών Ελλήνων του 1821

Ουδέποτε υπήρξε επανάσταση πιο δίκαιη, αγνή, αμίαντος και ιερά, που να τίμησε τη φυλή των ανθρώπων που τη διεξήγαγε, από την Επανάσταση των Ελλήνων του 1821. Η επανάσταση αυτή δεν ήταν μια απλή εκδήλωση πάλης τάξεων, μια εργατική εξέγερση ή ένα ιμπεριαλιστικό κίνημα, αλλά ήταν μια καθαρά εθνική γενική αφύπνιση, ένα όρθωμα του ταλαιπωρημένου από τα μαρτύρια αναστήματος του σκλαβωμένου ελληνικού λαού. Ήταν μία σύσσωμος τιτάνιος εξόρμηση των Ελλήνων, μια θύελλα, μια καταιγίδα της ψυχής του ελληνικού έθνους εναντίον της βίας των Οθωμανών. Όσον θα περνάει ο χρόνος, τόσο πιο λαμπρή και ένδοξη θα φαίνεται στην παγκόσμια ιστορία η ημέρα αυτή της εθνικής παλιγγενεσίας του 1821. Το υπέροχο βαθύ νόημα, το ηθικό μεγαλείο και το απαράμιλλο σε έργα ανδρείας, αυταπαρνήσεως και ολοκαυτώματος του ιερού Αγώνος του 1821 θα προκαλεί την έκπληξη και το θαυμασμό όλων των λαών της γης.

Ο κόσμος της Δύσης θεώρησε στην αρχή παράλογη και αφελή την Ελληνική Επανάσταση, καθώς φαινόταν καταδικασμένη σε πλήρη αποτυχία από την πρώτη στιγμή λόγω της ανισότητας των δυνάμεων. Δεν ήταν όμως παράλογη, αλλά μία αυθόρμητη από τα βάθη της ψυχής των Ελλήνων πεποίθηση και πίστη περί της νίκης, στηριζόμενη στα πνευματικά και ηθικά προτερήματα των Ελλήνων, καθ' όσον ως λέγει ο ποιητής Παλαμάς:

*«Η μεγαλωσύνη στα έθνη δεν μετριέται με το στρέμμα,
αλλά με της καρδιάς το πύρωμα μετριέται και το αίμα».*

Τίποτε δεν μπόρεσε να κάμψει την ελληνική φυλή, ούτε ο πανδαμάτορας χρόνος των τεσσάρων και πλέον αιώνων σκλαβιάς, ούτε το φρικτό παιδομάζωμα, ούτε τα απερίγραπτα μαρτύρια και βάσανα της δουλείας.

Η φυλή των Ελλήνων είναι αδούλωτη, άκαμπτη κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες. Όσο οι συμφορές πολλαπλασιάζονται τόσο περισσότερο το εθνικό φρόνημα του Έλληνα ενδυναμώνει και η θέλησή του χαλυβδώνεται. «Η Ελλά-

¹⁰⁸ Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες*, σ. 39.

δα ποτέ δεν πεθαίνει, δεν τη σκιάζει φοβέρα καμιά, μόνο λίγο καιρό ξαποσταίνει και ξανά προς τη δόξα τραβά». Ουδείς εκ των σοφών της εποχής εκείνης διενεόθη ποτέ ότι η διαγεγραμμένη από το χάρτη του κόσμου Ελλάδα θα εμφανιζόταν και πάλι στο προσκήνιο των λαών της γης, για να συνεχίσει το εκπολιτιστικό της έργο.

Η Ελλάδα ευρισκομένη στο ζωτικό αυτό γεωγραφικό χώρο, στο μεταίχμιο των δύο κόσμων της Ανατολής και της Δύσης, υπήρξε ο φάρος των ιδεωδών της ελευθερίας, της φιλοπατρίας και της δημοκρατίας. Υπήρξε ο κυματοθραύστης όλων των επιδρομών των βαρβάρων λαών.

Συνεχίζουμε επάξια την ιστορία των προγόνων μας και επαναλαμβάνουμε εφάμιλλα κατορθώματα ανδρείας. Εάν συγκρίνουμε τα κατορθώματα του Λεωνίδα στις Θερμοπύλες με του Αθανασίου Διάκου στη γέφυρα της Αλαμάνας, του Θεμιστοκλέους στη Σαλαμίνα και του Μιαούλη στον Ελλήσποντο, του Ιερού Λόχου των Θηβαίων με του Ιερού Λόχου του Δραγατσανίου, τη μάχη του Μαραθώνα με τη μάχη των Δερβενακίων και τόσα άλλα πολεμικά γεγονότα, θα διαπιστώσουμε ότι πραγματικά συνεχίζουμε επαξίως την ιστορία μας.

Ουδεμία ιστορία στον κόσμο έχει να παρουσιάσει επαναλαμβανόμενα επί τρεις χιλιετίες τοιαύτα κατορθώματα ανδρείας και ηρωισμού και ουδεμία έχει έναν τοιοῦτο δυσανάλογο πόλεμο δυνάμεων, όπως ο πόλεμος των Ελλήνων με τους Οθωμανούς το 1821. Ένας ολιγάριθμος λαός (μιας φούχτας ανθρώπων), άνευ χρημάτων, πολεμικών μέσων, εκπαιδευμένων ανδρών και επιτελικών σχεδίων, άοπλος και ασύντακτος στρατιωτικώς, ύψωσε με υπερηφάνεια την κεφαλή μπροστά στο δυνάστη και προέταξε τα χαλύβδινα στήθη του μπροστα σε μία κολοσσιαία αυτοκρατορία. Κατόρθωσε δε να κατάρσρέψει κατ' επανάληψη μεγάλες στρατιές του εχθρού. Έτσι έγραψε χρυσές σελίδες ιστορίας, γεμάτες ηρωισμούς και αυτοθυσίες και παρέδωσε στην αιωνιότητα τη μεγαλύτερη εποποιία του κόσμου, μπροστα στην οποία μένει έκπληκτη η ανθρωπότητα. Ο ιερός αγώνας του '21 προβάλλει ως παράδειγμα και ως φωτεινό μετέωρο της οικουμένης για να αποδεικνύει στις επερχόμενες γενιές ότι υπέρτατο αγαθό του ανθρώπου είναι η ελευθερία.

Η Ελλάς υπήρξε η χώρα της ελευθερίας. Μάρτυς της αλήθειας αυτής είναι η διάσπαρτος από τα ιερά κόκκαλα του λαού της ελληνική γη. Για όλους τους Έλληνες η αξία του ανθρώπου δεν μετριέται με το χρήμα, ούτε με την ευημερία, αλλά μόνο με την ελευθερία. Δύναμις και πλούτος χωρίς ελευθερία είναι κατάρα και όχι ευλογία. Ο ελεύθερος άνθρωπος κατά τον Αδαμάντιο Κοραή είναι το πλέον πολύτιμο πράγμα από όσα σκεπάζει ο ουρανός και βλέπει ο ήλιος.

Οι πρόγονοί μας πίστευαν ολόψυχα στη συμπαράσταση του Θεού, στον δίκαιο αυτό αγώνα και αντλούσαν από την πίστη αυτή ακαταγώνιστο θάρρος και δύναμη. Για του Χριστού την πίστιν την αγίαν και της πατρίδας την ελευθερίαν εκήρυσαν την Επανάσταση του 1821.

Αγαπούσαν την πατρίδα περισσότερο από κάθε άλλο επίγειο αγαθό και έθεταν πρώτα το συμφέρον της πατρίδας και έπειτα το ατομικό τους. Έκλεισαν μέσα στην καρδιά τους την πατρίδα Ελλάδα και αισθάνθηκαν το άπειρο μεγαλείο αυτής. Προσέφεραν ολοψύχως τα πάντα υπέρ της πατρίδας.

18.2. Ο Εμμανουήλ Παπάς

Ο Εμμανουήλ Παπάς γεννήθηκε το 1773 στο ανατολικά των Σερρών κείμενο χωριό Δοβίστα (Εμμανουήλ Παπά) από εύπορους γονείς, τον ιερέα Δημήτριο και τη Βασιλική. Αποφοίτησε από τη Σχολή των Σερρών και επιδόθηκε στο εμπόριο του βάμβακος. Παντρεύτηκε τη Φαίδρα και απέκτησε τρεις θυγατέρες και οκτώ υιούς, από τους οποίους οι τέσσερις θυσιάστηκαν στα πεδία των μαχών για την ελευθερία της Ελλάδος.

Ήταν ευφυέστατος, δραστήριος, σοβαρός, μελίχιος, λακωνικός στη διατύπωση των νοημάτων, μέτριος στο ανάστημα με μακρύ λαιμό, φαρδύ μέτωπο, βλέμμα αετού και αρχοντική εμφάνιση¹⁰⁹.

Ίσως να ήταν ο πλουσιότερος των Βαλκανίων. Είχε μεγάλη επιρροή ένεκα της τιμιότητάς του και της φιλανθρωπίας προς όλους αδιακρίτως, χριστιανούς και Οθωμανούς. Πολλούς έσωσε από την αγχόνη εξαγοράζοντας με λύτρα τους μελλοθανάτους. Ως πρώτος μεγαλέμπορος και τραπεζίτης της Μακεδονίας είχε υποχειρίους τους μπέηδες των Σερρών με τα μεγάλα δάνεια που τους δάνεισε.

Διά της επιρροής του επανασυνέστησε στις Σέρρες το μητροπολιτικό δικαστήριο και το ελληνικό εμποροδικείο. Αναμείχθηκε στη διοίκηση της πόλεως των Σερρών και διορίστηκε κατ' επανάληψη επίτροπος του παλαιού μητροπολιτικού ναού των Αγίων Θεοδώρων¹¹⁰. Προσέφερε πολλά στην πόλη των Σερρών.

Το 1818 μυήθηκε από τον Φαρμάκη στη Φιλική Εταιρεία μαζί με το μητροπολίτη Σερρών Χρύσανθο, μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Επίσης γνωριζόταν πολύ καλά με τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε' που αναπαυόταν στη Ιερά Μονή της Εικοσιφοινίσσης του Παγγαίου.

Μύησε πολλούς προκρίτους της περιοχής Σερρών στη Φιλική Εταιρεία. Ο ίδιος περιήρχετο έφιππος τα διάφορα χωριά και κατάρτιζε επαναστατικές ομάδες εκλέγοντας γενναίους άνδρες και διανέμοντας οπλισμό σε αυτούς. Στρατολόγησε περίπου 250 εκλεκτούς άνδρες για την επανάσταση.

¹⁰⁹ Στράτη, *Ο Σερραίος αρχιστράτηγος*.

¹¹⁰ Στον παλιό μητροπολιτικό ναό των αγίων Θεοδώρων Σερρών υπήρχε εντοιχισμένη η κάτωθι επιγραφή: «Επί εν Κυρίω αρχιερατείας Χρυσάνθου και επιτροπείας Μανουήλ Παπά ανεκαινίσθη η περιοχή αυτή αδρά δαπάνη αυτοίς τε και της Εκκλησίας κατά το έτος 1817». Καφταντζή, *ό.π.*, τ. Α, σ. 150, αρ. 131.

Η παρουσία του ενθουσίαζε τους πάντες και υποδαύλιζε το επαναστατικό πνεύμα στους Έλληνες κατοίκους του νομού Σερρών. Το αντελήφθησαν οι Τούρκοι και όταν έλαβαν διαταγή από το σουλτάνο να δολοφονήσουν τους προεστώτες των Ελλήνων συμπεριέλαβαν και τον Εμμανουήλ Παπά.

Ο διοικητής των Σερρών Γιουσούφ μπέης βρήκε ευκαιρία να τον δολοφονήσει για να απαλλαγεί από το μεγάλο ποσό που είχε δανειστεί από τον Εμμανουήλ Παπά. Ανέθεσε τη δολοφονία στον επιστάτη του κτήματός του Κιαζήμ Αχμέτ, αλλά αυτός, επειδή διασώθηκε κάποτε από την αγχόνη με την παρέμβαση του Εμμανουήλ Παπά, του φανέρωσε το μυστικό και έσωσε τον ευεργέτη του εκ του βεβαίου θανάτου.

Μετά από αυτά, ήταν αδύνατο να παραμείνει ο Εμμανουήλ Παπάς άλλο στις Σέρρες. Πήρε τρεις από τους υιούς του και δεκαπέντε επιλέκτους Σερραίους αγωνιστές και ανεχώρησε για την Κωνσταντινούπολη. Εκεί γνωρίστηκε με τον Κωνσταντίνο Παπαδάτο και δί' αυτού συνδέθηκε διά αλληλογραφίας με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Συνδέθηκε με όλους τους μνημένους στη Φιλική Εταιρεία Κωνσταντινουπολίτες και διορίστηκε ταμίας αυτής. Έγινε γνωστός σε όλο το πανελλήνιο για τις ενέργειές του υπέρ της ανεξαρτησίας του έθνους. Διοργάνωσε και σχέδιο εκτέλεσεως του σουλτάνου αλλά απέτυχε. Για να δικαιολογήσει την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη ίδρυσε τραπεζικό γραφείο, στο οποίο κατετίθεντο οι συνδρομές των μελών της Φιλικής Εταιρείας χωρίς να γίνεται αντιληπτό από τους Τούρκους.

Με πολλή συγκίνηση έγραψε επιστολή στο μητροπολίτη Σερρών και μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Χρύσανθο και του ανέθεσε την κηδεμονία της οικογενείας του. Του έστειλε και 1.000 λίρες Τουρκίας για την Πανελλήνια Σχολή, δηλαδή την επανάσταση.

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης σε επιστολή του αναγνώριζε ότι η ψυχή του Εμμανουήλ Παπά εφλέγετο από ένθεο έρωτα προς την πατρίδα και συγκαταλεγόταν στο χορό των Σωτήρων της Ελλάδας.

Στις 23 Μαρτίου ο Εμμανουήλ Παπάς επιβιβάστηκε σε ναυλωθέν και εξοπλισθέν με δικά του χρήματα πλοίο και κατευθύνθηκε στη Μονή Εσφιγμένου του Αγίου Όρους για να προετοιμάσει την επανάσταση της Χαλκιδικής. Από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη διορίστηκε ο μεν Φαρμάκης ως στρατιωτικός, ο δε Εμμανουήλ Παπάς ως πολιτικός αρχηγός της Μακεδονίας. Ο Φαρμάκης δεν κατόρθωσε να κατέβει από τη Μολδοβλαχία στην Ελλάδα και όλο το βάρος του αγώνα έπεσε στους ώμους του Εμμανουήλ Παπά. Με ενθουσιασμό τον δέχθηκαν οι περισσότεροι μοναχοί στο Άγιον Όρος. Στη γενική συνεύλευση των μοναχών τον ανακήρυξαν αρχηγό, υπερασπιστή, προστάτη της Μακεδονίας και απόστολο της Φιλικής Εταιρείας.

Η άφιξή του στη Χαλκιδική προκάλεσε ρίγη συγκινήσεως και άναψε τη φλόγα της επαναστάσεως σε ολόκληρη τη χερσόνησο. Ο ίδιος γυρνούσε έφιππος σε όλα τα χωριά και εξήγειρε τους πάντες στον ιερό αγώνα της ελευθερίας του έθνους. Κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για τη στρατολόγηση των

καλλιτέρων εμψυχωμένων ανδρών και τη συγκέντρωση πολεμοφοδίων και τροφίμων για το στράτευμα. Αλληλογραφούσε με όλους τους αρχηγούς της επανάστασης. Έγραψε και προς τους Ολυμπίους αρχηγούς για να εξεγερθούν από κοινού. Δυστυχώς δεν πραγματοποιήθηκε τούτο.

Τα πράγματα όμως επιτάχυναν την έναρξη της επανάστασης της Χαλκιδικής, διότι ο Γιουσουφ μπέης της Θεσσαλονίκης έκλεισε ως ομήρους τους προεστούς Έλληνες στη φυλακή και απέστειλε στράτευμα στη χερσόνησο της Χαλκιδικής με το οποίο καταπίεζε τους Έλληνες και τους εξανάγκασε να φύγουν στα βουνά. Στις 17 Μαΐου 1821 έγινε η επίσημη έναρξη της επανάστασης στο Άγιον Όρος. Την ίδια μέρα επαναστάτησε ο Πολύγυρος, ο οποίος αναχαίτισε την επίθεση 1.000 Τούρκων στρατιωτών. Το ίδιο έκανε και η Κασσάνδρα, η οποία ανέκοψε την ορμή των Τούρκων. Ο Εμμανουήλ Παπάς έφθασε την 1^η Ιουνίου στην Ιερισσό και εξήγειρε αυτήν και τα Μαντεμοχώρια σε επανάσταση. Ξαν αετός πετούσε από τόπο σε τόπο και από μάχη σε μάχη. Αγωνιζόταν με αυταπάρνηση. Διέθεσε τα πάντα στο βωμό της ελευθερίας του έθνους. Τροφοδοτούσε εξ ιδίων 2.500 άνδρες μαχητές και κατήυθνε ο ίδιος τον αγώνα με θάρρος και πίστη. Ήταν ο Κολοκοτρώνης της Μακεδονίας, η ψυχή της επανάστασης. Νουθετούσε, παρακολουθούσε από κοντά τα πάντα και φρόντιζε με πολύ ενδιαφέρον για όλα τα θέματα του αγώνα¹¹¹.

Πληροφορήθηκε τη σύλληψη της οικογενείας του και την καταδίκη αυτής σε θάνατο και όμως δεν κάμφθηκε. Ο αγώνας της ελευθερίας του έθνους απαιτούσε μεγάλες θυσίες και αυτός πρώτος εξ όλων θυσίασε τα πάντα για την πατρίδα. Οι θυσίες όμως δεν έγιναν ευρέως γνωστές στο πανελλήνιο. Προχωρούσε στον τιτάνιο αγώνα της επανάστασης με πάρα πολλές αντιξοότητες και ανυπέρβλητα εμπόδια. Όλοι ζητούσαν απ' αυτόν τρόφιμα και πολεμοφόδια. Αυτός μόνος του εξ ιδίων προσέφερε τα πάντα υπέρ όλων. Αγωνίσθηκε σαν λιοντάρι για την άμυνα των Ελλήνων και την απόκρουση των πολλών χιλιάδων Τούρκων στρατιωτών. Εξάντλησε όλες του τις δυνάμεις και όλη του την περιουσία για τον αγώνα.

Θα καταλάμβανε τη Θεσσαλονίκη αν δεν ερχόταν το πολυπληθές τουρκικό στράτευμα από την Ασία. Η πρώτη σύγκρουση με το πενταπλάσιο στράτευμα των Τούρκων έγινε στη Ρεντίνα (στο Σταυρό της Χαλκιδικής), αλλά ενώπιον του τεραστίου όγκου του υποχώρησαν οι μικρές σε αριθμό ελληνικές δυνάμεις του Εμμανουήλ Παπά. Οι Τούρκοι συνέχισαν την προέλασή τους λεηλατώντας, πυρπολώντας και σφάζοντας τον άμαχο πληθυσμό όλων των χωριών και των κωμοπόλεων των Βασιλικών, της Γαλάτιστας, της Βάβδου και του Πολυγύρου. Ο οπλαρχηγός Χάψας έπεσε ηρωικά μαχόμενος στο πεδίο της μάχης. Ο μικρός στρατός του Εμμανουήλ Παπά υποχώρησε στην Κασσάνδρα για να προφυλάξει τον καταφυγόντα σ' αυτή άμαχο πληθυσμό 5.000. Προτά-

¹¹¹ Παπακυριάκου Κ., «Εμμανουήλ Παπάς, αγνός πατριώτης και άνθρωπος», *Επιθεώρηση Χωροφυλακής* 19 (Ιούλιος 1971), 470-472.

χθηκαν ως μελλοθάνατοι και επιχείρησαν απόβαση πίσω από το στρατόπεδο των Τούρκων. Αποδεκάτισαν πολλούς από αυτούς και λαφυραγώγησαν το στρατόπεδό τους. Απέκρουσαν με ηρωισμό το στρατό των 8.000 Τούρκων και τους προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές, αλλά η έλλειψη τροφίμων, πολεμοφοδίων και προπάντων η χολέρα που διαδόθηκε στο στρατόπεδο έκαμψαν το ηθικό των περισσοτέρων. Ο Εμμανουήλ Παπάς κατέβαλε απεγνωσμένες προσπάθειες να βρει τροφές και πολεμοφόδια αλλά κατέστη αδύνατον. Κανένας δεν ανταποκρίθηκε στις θερμές παρακλήσεις του για να βοηθήσουν οικονομικά εξ ιδίων. Επιχείρησε νέα απόβαση για να κτυπήσει τους Τούρκους εκ των όπισθεν, αλλά προδόθηκε και απέτυχε.

Η κατάσταση έγινε απελπιστική. Η χολέρα, η πείνα, η έλλειψη πολεμοφοδίων και η αποχώρηση από το στρατόπεδο των Ολυμπίων αρχηγών και των ελληνικών πλοίων από τα παράλια της Χαλκιδικής, επειδή δεν έλαβαν τα απαιτούμενα υποσχθέντα τρόφιμα, παρέλυσαν το στρατόπεδο του Εμμανουήλ Παπά.

Η άφιξη στη Χαλκιδική του Μεχμέτ Εμίν Αβδουλάχ πασά στις 17 Οκτωβρίου 1821 με 14.000 άνδρες και ισχυρό ιππικό προκάλεσε μεγάλη ανησυχία σε όλους. Και όμως οι ολιγάριθμοι εναπομείναντες Έλληνες αντιστάθηκαν μέχρι θανάτου με ηρωισμό και αυταπάρνηση επί δεκατρείς μέρες στον εικοσαπλάσιο τουρκικό στρατό επιδειξάντες απαρράμιλλη αυτοθυσία και καρτερικότητα. Μόνο με τέχνασμα και δολιότητα κατόρθωσαν να καταλάβουν τη χερσόνησο της Κασσάνδρας οι Τούρκοι. Οι σκηνές της τουρκικής βαρβαρότητας που επακολούθησαν έμειναν ως παραδείγματα της αγριότερας εγκληματικότητας στην ιστορία.

Οι Τούρκοι ζητούσαν την παράδοση του Εμμανουήλ Παπά, ο οποίος οραματιζόταν τη συγκρότηση νέου αγώνα. Γι' αυτό το σκοπό επιβιβάσθηκε σε πλοίο και πήγαινε στην νότια Ελλάδα για να αναδιοργανώσει τον αγώνα της επανάστασης. Οι κακουχίες όμως του στρατοπέδου, η πείνα, η χολέρα, η θλίψη από τη φυλάκιση και τη σε θάνατο καταδίκη της οικογενείας του, ο μεγάλος πόνος από την απώλεια τόσων προσφιλών γενναίων ανδρών και πολλά άλλα βάσανα περιέσφιξαν την καρδιά του και ενώ παρέπλεε τον Καφηρέα πέθανε απρόοπτα από αναγκοπή καρδιάς¹¹².

Η σορός του μεταφέρθηκε στην Ύδρα και θάφτηκε με τιμές στρατηγού στο Ναό της Αναλήψεως της Ύδρας. Η επιτύμβια πλάκα του τάφου του ήταν εγκαταλελειμμένη και σπασμένη στο προαύλιο του Ναού της Αναλήψεως της Ύδρας και στάλθηκε το 1957 στις Σέρρες¹¹³. Όταν σήθηκε ο ανδριάντας του Εμμανουήλ Παπά στην πλατεία Ελευθερίας της πόλεως των Σερρών τοποθετήθηκε στήλη στη βάση της, η οποία γράφει τα εξής:

¹¹² Παπαστεφάνου Β., *Ο Εμμανουήλ Παπάς και η Επανάσταση εν Χαλκιδική κατά το 1821*, Αθήνα 1970. Στράτη, *Ο Σερραίος αρχιστράτηγος, ό.π.*

¹¹³ Καφταντζή, *ό.π.*, τ. Α, σ. 127-128, αρ. 74.

«ΓΟΝΟΣ ΑΡΗΤΗΡΟΣ ΟΥΤΟΣ ΣΘΕΝΑΡΟΣ ΓΕ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
ΩΣ ΛΙΠΕ ΣΕΡΡΑΣ ΤΗΝ ΤΟΥΤΟΝΙ ΓΕΙΝΑΜΕΝΗΝ
ΜΑΡΝΑΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΚΟΙΡΑΝΝΩΝ ΟΦΡΑ ΣΑΩΣΗ
ΕΛΛΑΔΑ ΚΛΕΙΝΗΝ ΚΑΙ ΚΥΔΟΣ ΕΛΟΙΤΟ ΜΕΓΑ.
ΕΜΠΗΣ ΜΑΡΝΑΜΕΝΟΥ ΤΟ ΧΡΕΟΝ ΚΡΑΤΕΙ ΠΑΡΑ ΔΟΞΑΝ
ΣΩΜΑ Δ' ΟΥ ΥΔΡΑ ΕΛΕΝ, ΠΝΕΥΜΑ ΔΕ ΟΥΡΑΝΙΩΝ.
ΩΩΚΑ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ Ε»

Μετάφραση:

Υιος ιερέως ο γενναίος ούτος Εμμανουήλ
εγκατέλειψε την γενέτειρά του Σέρρας
πολεμών κατά των τυράννων, ίνα σώσει
την ένδοξη Ελλάδα και αποκτήσει μεγάλην δόξαν.
Αλλά εκτελών το καθήκον του απέθανε απροσδοκίτως.
Το σώμα του το εκράτησε η Ύδρα την δε ψυχήν του ο ουρανός
1821 Δεκεμβρίου 5

Προς τιμήν του Εμμανουήλ Παπά ανηγέρθη στην κεντρική πλατεία
Ελευθερίας της πόλεως Σερρών μεγαλοπρεπής ανδριάντας.

Ο Εμμανουήλ Παπάς υπήρξε μια από τις αγνότερες μορφές της Επαναστά-
σεως του 1821. Διαπνέετο από θερμή πίστη προς το Θεό και αγάπη προς την
πατρίδα. Ασύγκριτο παράδειγμα αυτοθυσίας και ολοκαυτώματος του Αγώνος
του 1821. Θυσίασε όχι μόνο τα αμέτρητα πλούτη του, αλλά και την πολυμελή
οικογένειάν του και τον ίδιο τον εαυτόν του. Κανένας άλλος αγωνιστής του
1821 δεν προσέφερε τόσα πολλά.

Το μεγαλείο της πατριωτικής του ψυχής και το πλήθος των αρετών του τον
ανέδειξαν στις κρίσιμες στιγμές άνθρωπο ανώτερο. Αγωνίσθηκε ηρωικά και
συγκράτησε το μεγαλύτερο όγκο των Τούρκων δίνοντας την ευκαιρία στους
οπληρχηγούς της Πελοποννήσου να στερεώσουν την εκεί επανάσταση.

18.3. Το αρχείο του Εμμανουήλ Παπά και η Επανάσταση του 1821 στις Σέρρες

Στο αρχείο του Εμμανουήλ Παπά βρέθηκε ένα μαρτυρικό έγγραφο όπου
αναφέρονται τα εξής: «Εις μόνον δε τον τότε Διοικητήν Σερρών Γιουσούφ
Πασσάν έχων εν δάνειον εκ τεσσαράκοντα χιλιάδων Μαχμοντιέδων απαλών
ήτοι περί το εν εκατομμύριον χρυσών δραχμών». Για να απαλλαγεί των ενο-
χλήσεων και υποχρεώσεων του χρέους ο Γιουσούφ μπέης, που δεν μπορούσε
να το εξοφλήσει, ανέθεσε σε κατοποιούς τη δολοφονία του Εμμανουήλ Παπά.
Ο Γιουσούφ μπέης ήταν η αιτία που έφυγε ο Εμμανουήλ Παπάς από τις
Σέρρες και πήγε στην Κωνσταντινούπολη το 1818. Έφυγε για να γλυτώσει τη
δολοφονία και να διεκδικήσει το δανεισθέν ποσόν δικαστικώς. Το αναφέρει ο
ίδιος σε μια επιστολή που έστειλε από την Κωνσταντινούπολη την 21-12-1819
στο μητροπολίτη Σερρών Χρύσανθο γράφοντας: «φοβούμενος και την δολο-

φονία, δεν ημπορούσα να κάμω αλλέως παρά να φύγω κρυφίως, και να έλθω εις την Κωνσταντινούπολιν κινώντας αγωγήν κατ' αυτού, διά να λάβω το δίκαιόν μου. Αλλ' μι όλον όπου δεν τον κατέτρεξα εις τας καταχρήσεις του, παρά μόνον βιασμένος έλαβα το ήμισυ του δικαίου μου, και, ευκολίας τυχούσης, να ζητήσω άλλοτε και τα μένοντα, αυτός πάλιν [εννοείται ο Γιουσουφ] μπέης ως αγνώμων και κακοποιός, έβαλε κρυφίως και μου έκαυσαν την οικίαν μου, και επομένως καιροφυλακτεί να δολοφονήσει και τα τέκνα μου. Προβλέπω τους σκοπούς του, πλην δεν ημπορώ να εφεύρω τρόπον, διά να μετοικήσω αυτόθεν την φαμήλιαν μου, διότι είναι ικανός [ο Γιουσουφ μπέης] προτού να εύγη έξω των συνόρων του, να στείλη εις το δρόμον να την δολοφονήση»¹¹⁴. Αυτές τις εχθρικές επιθέσεις και συμφορές υπέστη ο Εμμανουήλ Παπάς και η οικογένειά του από τον Γιουσουφ μπέη.

18.4. Απολογισμός της προσφοράς της οικογενείας του Εμμανουήλ Παπά στον αγώνα της Επανάστασης του 1821

Καμιά άλλη οικογένεια στην Ελλάδα δεν νομίζω να προσέφερε τόσα πολλά στο βωμό του ολοκαυτώματος της απελευθερώσεως της πατρίδας μας από τον τουρκικό ζυγό όσο η οικογένεια του Εμμανουήλ Παπά από τη Δοβίστα Σερρών. Ο Εμμανουήλ Παπάς ξεκίνησε από μικρέμπορος παντοπώλης της Δοβίστας, αλλά με τη μεγάλη του ευφυΐα και το δραστήριο επιχειρηματικό του πνεύμα εξελίχθηκε σε μεγαλέμπορο και τραπεζίτη των Βαλκανίων και της Τουρκίας. Είχε δύο μεγάλα καταστήματα βάμβακος στη Βιέννη και την Κωνσταντινούπολη.

Απέκτησε τεράστια κινητή και ακίνητη περιουσία. Ένα έγγραφο των κατοίκων των Σερρών της 18ης Μαΐου 1865 αναφέρει ότι αυτή ανήρχετο σε περισσότερες από 300 χιλιάδες δίστηλα τάλιρα. Στον τότε διοικητή των Σερρών Γιουσουφ μπέη δάνεισε περίπου ένα εκατομμύριο χρυσές δραχμές, ένα τεράστιο ποσό. Διέθεσε ολόψυχα όλη την περιουσία του στον αγώνα της επαναστάσεως της Μακεδονίας του 1821, διότι με δικά του έξοδα εξόπλισε πλοίο, αγόρασε πολεμοφόδια, οργάνωσε στρατό και επί εννέα μήνες συντήρησε αυτόν από το ταμείο του. Πολέμησε τους Τούρκους στη Χαλκιδική. Αποδεκάτισε τον εχθρό και συγκράτησε την προέλασή του έως ότου στερεώθηκε η επανάσταση στη νότια Ελλάδα. Πολλοί ιστορικοί ομολογούν ότι χωρίς τους Μακεδόνες του Εμμανουήλ Παπά είναι αμφίβολο αν θα κρατούσε και θα καρποφορούσε η Επανάσταση του 1821.

Μετα από μεγάλη εξαντλητική αντίσταση στη Χαλκιδική ο Εμμανουήλ Παπάς οπισθοχώρησε στην Ύδρα για να ανασυντάξει τις δυνάμεις του στρατού του, αλλά πέθανε στο δρόμο από συγκοπή καρδιάς. Άφησε όμως οκτώ γιους πραγματικούς ήρωες και τρεις θυγατέρες. Οι τρεις από τους γιους του βρί-

¹¹⁴ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 131.

σκονταν στη Βιέννη και μόλις έμαθαν την κήρυξη της επανάστασης κατατάχθηκαν στις ελληνικές δυνάμεις και διέθεσαν και την υπόλοιπη περιουσία τους για την απελευθέρωση της πατρίδας.

α) Ο Αλέξανδρος που ήταν στο κατάστημα της Βιέννης κατέβηκε στην Ελλάδα και αγωνιζόμενος στο Μεσολόγγι υπό τις διαταγές του Μάρκου Μπότσαρη πέθανε από τις κακουχίες κατά το διάστημα του αγώνα.

β) Ο Αθανάσιος ήταν επικεφαλής 140 ανδρών στη μάχη της Αταλάντης. Αιχμαλωτίστηκε και αποκεφαλίστηκε στη Χαλκίδα από τους Τούρκους.

γ) Ο Νικόλαος έπεσε ηρωικά μαχόμενος υπό τις διαταγές του Καραϊσκάκη στη μάχη του Καμαρωτού Αττικής στις 27-1-1827.

δ) Ο Ιωάννης στην αρχή ήταν κοντά στον πατέρα του στη Χαλκιδική και μετά το θάνατό του υπηρέτησε κάτω από τις διαταγές του Καρατάσου ως επικεφαλής τμήματος στρατού 50 ανδρών. Έπεσε ηρωικά μαχόμενος στο πλευρό του Παπαφλέσσα στη μάχη στο Μανιάκι.

ε) Ο Δημήτριος συνελήφθη στο Νεόκαστρο από τους Τούρκους και απαγχονίσθηκε.

στ) Ο Αναστάσιος, όταν πληροφορήθηκε την έναρξη της επανάστασης στην Ελλάδα, διέλυσε το εμπορικό κατάστημα βάμβακος στη Βιέννη και διέθεσε όλη την περιουσία στον αγώνα. Έλαβε μέρος πρώτα στις μάχες της Μολδαβίας και μετά στην πολιορκία του Μεσολογγίου. Επέζησε και παντρεύτηκε την ανεψιά του εθνομάρτυρα Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄. Δεν απέκτησε απογόνους και πέθανε πάμπτωχος στην Πάτρα.

ζ) Ο Κωνσταντίνος έμεινε φυλακισμένος στις Σέρρες για πολλά χρόνια. Όταν απολύθηκε παντρεύτηκε την Ελένη και απέκτησε δύο κόρες, τη Ζωή και τη Χαρίκλεια. Στις 28-6-1913, την ώρα της πυρπολήσεως της πόλεως των Σερ-

Ο ανδριάντας του Εμμανουήλ Παπά στην πλατεία Ελευθερίας των Σερρών

ρών από τους Βούλγαρους, προσπάθησαν να φύγουν από την πόλη, αλλά καθ' οδόν οι βουλγαροκομιτατζήδες στραγγάλισαν την Ελένη και λήστεψαν τις δύο κόρες της. Αργότερα οι δύο εγγονές του Εμμανουήλ Παπά εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα. Η μία εξ αυτών πέθανε αμέσως από τις κακουχίες. Η άλλη πρόλαβε και πήρε από το ελληνικό δημόσιο μία σύνταξη πείνας.

Η κόρη του Εμμανουήλ Παπά Ελένη παντρεύτηκε τον Σερραίο Ιωάννη Καπέτη και απέκτησε δύο γιους, τον Κωνσταντίνο και τον Δημήτριο, οι οποίοι διακρίθηκαν ο πρώτος στην αρχή ως μεγαλέμπορος και μετά ως υποπρόξενος της Μεγάλης Βρετανίας. Τιμήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση με το Σταυρό του Σωτήρος για τις πολλές υπηρεσίες του στο έθνος Ο δεύτερος, ως έφορος και ταμίας των ελληνικών εκπαιδευτηρίων, προσέφερε πάρα πολλά στην ελληνική παιδεία¹¹⁵.

Αυτός είναι ο απολογισμός της προσφοράς της οικογένειας του Εμμανουήλ Παπά στον αγώνα τού έθνους. Για τις Σέρρες είναι πραγματική τιμή και δόξα που ανέδειξε τέτοιους ήρωες στην Επανάσταση του 1821.

18.5. Οι πρωτοστάτες στην επανάσταση της Μακεδονίας του 1821 στις Σέρρες

Οι Σέρρες πρωτοστάτησαν στην Επανάσταση του 1821. Μυήθηκαν στη Φιλική Εταιρεία από τον Γιάννη Φαρμάκη ο Εμμανουήλ Παπάς, ο μητροπολίτης Χρυσάνθος και πολλοί έμποροι, λόγιοι και πλούσιοι από το 1818 και έπειτα. Με την πρωτοβουλία του μητροπολίτη Χρυσάνθου και του Εμμανουήλ Παπά οι Σέρρες έγιναν το φλογερότερο κέντρο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 στη Μακεδονία. Στον κατάλογο των Μακεδόνων Φιλικών αναφέρεται: «Χρυσάνθος αρχιεπίσκοπος Σερρών εκ του χωρίου Γραμματικόβου του νομού Κοζάνης ετών 51 εμυήθη εις τας Σέρρας υπό Ιωάννου Φαρμάκη την 15-8-1818»¹¹⁶.

Υπήρξε δυναμικό, αξιόλογο και δραστήριο στέλεχος της Φιλικής Εταιρείας. Ήταν κύριος μοχλός της και ταμίας της ανατολικής Μακεδονίας. Επαινούνται οι Σερραίοι δι' όσα έπρατταν και αγωνίζονταν υπέρ των κοινωφελών. Διέθεσαν όλη τη δύναμη της ψυχής των στον αγώνα της φυλής και προετοίμασαν μυστικά την έναρξη της επανάστασης στη Μακεδονία.

Αγωνίζονταν όλοι να προετοιμάσουν την επανάσταση στις Σέρρες. Ιδιώτευαν στις Σέρρες περίπου 1.500 παλαιοί εμπειροπόλεμοι αρματολοί και κλέφτες από τον Όλυμπο. Με αυτούς οχύρωσαν τη Μονή του Προδρόμου και το Μετόχι της Παναγίας Ηλιόκαλης. Περίμεναν το σύνθημα της έναρξης της

¹¹⁵ Πέννα, ό.π., σ. 166-169.

¹¹⁶ *Μακεδονικά*, 1 (1940), 521. Φιλήμων Ι., *Δοκίμιον Ιστορικών περί Φιλικής Εταιρείας*, Ναυπλία 1834, τ. Α, σ. 376. Βακαλοπούλου, *Εμμανουήλ Παπάς*, σ. 162-163.

επαναστάσεως. Ο απαγχονισμός όμως του Πατριάρχη Ε΄ και η παρουσία ισχυράς δύναμης τουρκικού στρατού στις Σέρρες συγκρατούσαν τον ενθουσιασμό.

Με επικεφαλής τον Γιάννη Κασαμούλη οχύρωσαν το μοναστήρι της Παναγίας Ηλιοκάλης ανατολικά των Σερρών. Ο Εμμανουήλ Παπάς αναγκάστηκε να φύγει στην Κωνσταντινούπολη για να αποφύγει τη συνωμοσία των Τούρκων που του χρωστούσαν. Ο μητροπολίτης Σερρών Χρύσανθος, όταν ο Γιουσουφ μπέης φυλάκισε την οικογένειά του, φρόντισε γι' αυτήν και αργότερα φρόντισε να μετατραπεί η θανατική ποινή που της είχε επιβληθεί σε ισόβια.

18.6. Η διάσωση των Ελλήνων Σερραίων από την προγραμματισμένη υπό των Τούρκων σφαγή του 1821

Όταν έφθασε στις Σέρρες με εμπόρευμα από τη Σμύρνη ο γιος του Κασομούλη Νικόλαος τον υποδέχθηκαν ως μνημένο στη Φιλική Εταιρεία με πολλή χαρά. Ο γιος του Γιουσουφ μπέη Μουστάμπεης ήταν φίλος του. Τον δέχθηκε στο παλάτι του. Προ του Πάσχα του 1821 του είπε εμπιστευτικά: «Όταν θα κόψωμεν αυτούς τους μεγάλους κοτζαμπασήδες και το Δεσπότη, εσείς να έλθετε εδώ στο κονάκι για να μη σας πειράξει κανένας». Τον ρώτησαν αν θα γίνη γρήγορα και μ' είπε «Σας δίδω την είδησιν σας». Χάρης στην αθωότητα του μας προειδοποίησεν»¹¹⁷. Το μυστικό της σφαγής το αποκάλυψε, κατα τον Ευάγγελο Στράτη, και ο ισχυρός μεταξύ των Τούρκων Μεχμέτ μπέης στο φίλο του Ιωάννη Σακελλάριο, ιερέα του Ναού του Αγίου Νικολάου, για να τον σώσει¹¹⁸. Η σφαγή των Σερραίων θα γινόταν προς εκδίκηση του αρχηγού της επανάστασης της Χαλκιδικής, Σερραίου Εμμανουήλ Παπά.

Τα γεγονότα μας τα περιγράφει ο Νικόλαος Κασομούλης στα *Ενθυμήματα στρατιωτικά*. Κατέβαινε κατ' εντολή του πατέρα του στο Τσάγιεζι για να φυγαδεύσει με κάποιο πλοίο στο Άγιον Όρος τον καταδικωμένο από τους Τούρκους Πελοποννήσιο Θεόδωρο Ποντίκη. Στο δρόμο τον ειδοποίησαν οι χωρικοί ότι τα επαναστατικά ελληνικά πλοία επιτέθηκαν στα παράλια του Τσάγιεζι και άρπαξαν τον τελώνη, τα εμπορεύματα και όσους Τούρκους εμπόρους βρήκαν εκεί. Οι Τούρκοι των γύρω χωριών κατέβαιναν αρματωμένοι στην παραλία για να προκαταλάβουν θέσεις. Γύρισε στη Νιγρίτα και προσπάθησε να μάθει τι γινόταν στις Σέρρες. Ο πατέρας του του έγραψε από τις Σέρρες τα παρακάτω: «Αμα έφθασεν η είδησις των Καραβιών [του 1821] η ημέρα ήταν Κυριακή και παζάρι 8 Μαΐου. Έξαφνα μια φωνή ακούστηκε από τους Τούρκους “κιλίτζ” (σπαθί) και πηδήσαντες από τα εργαστήρια και από όπου ήταν ο καθείς οι μέν εμάζωξαν τους ευρισκομένους χωριάτας αγεληδόν εις τα χάνια, οι δε ώρμησαν εις τα σημαντικά σπίτια. Ο Αμπτούλαγας πολιόρκησε την μητρόπολη με έως 500 και εξήτησε εντός μιας ώρας να φέρουν όλοι οι

¹¹⁷ Κασομούλη, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. Α, σ. 134.

¹¹⁸ Στράτη, *Ο Σερραίος αρχιστράτηγος*, σ. 19.

Ρωμιοί τα άρματα. Ούτως άρχισαν μικροί- μεγάλοι και τα παρέδωσαν όλα. Εις εμένα εδώ (στο Μοναστήρι της Λιόκαλης) ήρθαν μερικοί πρώτον εχθροί μας, παλαιοί και δεν ευρέθην (εκεί) άρπαξαν τα ντουφέκια και τα πιστόλια όλα, το δε μπαρούτι δεν το ήύραν, διότι το είχα εις τον νεροχύτην με ταις στάμναις, και δεν το περιεργάσθηκαν. Όλο το πράγμα το άρπαξαν και τώρα ο Μουσταύμπεης τους εφυλάκωσεν να τα επιστρέψουν κ.λπ. Εν τοσούτω φύγε διά την πατρίδα και έρχομαι και εγώ. Κώστας Κασομούλης, ο πατήρ σου».

Η αφορμή για τη σφαγή των Σερραίων δόθηκε με την απόβαση των επαναστατικών πλοίων στα παράλια του Στρυμονικού κόλπου την Κυριακή 8 Μαΐου 1821. Οι Τούρκοι ήταν έτοιμοι. Είχαν ακονισμένα τα γιαταγάνια τους και περίμεναν το σύνθημα “κιλίτζ” (μαχαίρι). Πήδηξαν από όπου βρίσκονταν. Έπρεπε πρώτα να αφοπλίσουν τους Έλληνες που είχαν όπλα για να τους σφάζουν μετά χωρίς αντίσταση. Η ημερομηνία της σφαγής καθορίστηκε και ο Μεχμέτ μπέης ειδοποίησε έγκαιρα το φίλο του Παπαϊωάννη Σακελλάριο για να πάει στο σπίτι τους να σωθεί. Ο Παπαϊωάννης ενημέρωσε το μητροπολίτη Σερρών αμέσως. Η μητρόπολη ειδοποίησε τους Έλληνες να κλειστούν στα σπίτια τους. Ο μητροπολίτης έτρεξε έφιππος στο διοικητήριο διαμαρτυρόμενος θαρραλέα στον καϊμακάμη για το σχέδιο σφαγής των Ελλήνων από τους φανατικούς Τούρκους. Η δυναμική ολοκληρωμένη προσωπικότητά του ασκούσε μεγάλη επιρροή στις αρχές των Τούρκων. Ενήργησε κεραυνοβόλως για να σταματήσουν τη σφαγή. Έφιππο τμήμα χωροφυλακής με επικεφαλής τον καϊμακάμη και το μητροπολίτη Χρύσανθο πήγαν στην αγορά και με απειλές εκτελέσεως επί τόπου των απειθάρχων διέλυσαν τις ομάδες των βασιβουζούκων και των Τσερκέζων και τους άλλους που βγήκαν από τα καταστήματα που «ώρμησαν εις τα σημαντικά σπίτια» και στους δρόμους της πόλεως με τα σπαθιά στα χέρια. Η τολμηρή επέμβασή του έσωσε τον πληθυσμό της πόλης των Σερρών από τη βέβαιη σφαγή. Σφαγιάσθησαν μόνο τέσσερα άτομα, δύο κοπέλες και δυο άνδρες. Ο ένας ήταν ο Δημήτριος Κιούσης, παππούς του Λαζάρου Κιούση. Ο εγγονός του Λάζαρος υπηρετούσε ως γραμματέας του ελληνικού προξενείου στις Σέρρες το 1907-1909 και τον δολοφόνησαν οι Νεότουρκοι στις 31-7-1909 έξω από το σπίτι του¹¹⁹.

Ο Μουσταύμπεης άλλαξε γνώμη για τη σφαγή, διότι αυτούς που άρπαξαν τα όπλα από το μοναστήρι της Παναγίας Ηλιόκαλης «τους εφυλάκισε να τα επιστρέψουν»¹²⁰. Οι Σερραίοι πιστεύουν ότι με τη χάρη του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, του εορτάζοντος κατά την ημέρα εκείνη, φωτίστηκαν οι δύο Τούρκοι άρχοντες να αποκαλύψουν το μυστικό της σφαγής και με τη χάρη του αγίου εμπνεύστηκε και εφοδιάστηκε με ακαταμάχητο θάρρος ο μητροπολίτης Χρύσανθος για να σώσει τους Σερραίους από τη βέβαιη σφαγή. Στις κρίσιμες στιγμές φαίνεται πάντοτε η παρουσία των αγίων του Θεού.

¹¹⁹ Παπακυριάκου, *Τα νεκροταφεία της πόλης*, σ. 57.

¹²⁰ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 145.

Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος έκτοτε θεωρείται προστάτης και σωτήρας της πόλεως. Σε ανάμνηση του γεγονότος τούτου οι Καμενικιώτες έκτισαν στην ενορία τους στα Άνω Καμενίκια με δάνειο ναό προς τιμήν του αγίου, το 1836. Επειδή πίεζονταν τρομερά από τους δανειστές τους παρακάλεσαν την Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου το 1844 να εξοφλήσει το χρέος και να προσαρτήσει το ναό σ' αυτήν. Η μονή με τη συνδρομή των μοναχών εξόφλησε το χρέος των 55.000 γροσίων και προσάρτησε το ναό με πατριαρχικό σιγίλλιο το 1847. Οι Καμενικιώτες μετάνιωσαν και ζήτησαν αργότερα να τους επιστραφεί ο ναός. Η μονή συγκατατέθηκε με 40.000 μόνον γρόσια αποζημίωση το 1880¹²¹. Σε ανάμνηση των ως άνω γεγονότων εντοιχίσαν στον νότιο τοίχο του ναού, στις 30-5-1930, την παρακάτω ενεπίγραφη πλάκα, όπου αναφέρονται ως κτήτορες οι μοναχοί της Μονής Προδρόμου:

«*Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΕΡΙΔΟΣ ΝΟΜΟΥ
ΣΕΡΡΩΝ ΕΝΤΕΙΧΙΖΕΙ ΤΗΝ ΠΛΑΚΑ ΤΑΥΤΗΝ
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΟΤΙ Ο ΙΕΡΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ
ΩΚΟΔΟΜΗΘΗ ΥΠΟ ΣΕΜΝΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ ΤΙΜΙΟΥ
ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΕΠ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΔΙΑΣΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΑΠΟ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΣΦΑΓΗΣ
ΠΡΟΚΛΗΘΕΙΣΗΣ ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΟΥ ΥΠΕΡ ΤΗΣ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΑΓΩΝΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ 8 ΜΑΪΟΥ 1821. 30 ΜΑΪΟΥ 1930*»

Μεταξύ των Αγίων και προστατών της πόλεως Σερρών περιλαμβάνεται και ο Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος. Πρέπει στη γιορτή του να προσδώσουμε στον Άγιο ιδιαίτερο χαρακτήρα δοξολογίας, ευγνωμοσύνης και ευχαριστιών που έσωσε τους προγόνους μας από τη σφαγή. Πρέπει ακόμη να τιμήσουμε με μια προτομή στην πόλη μας και το μητροπολίτη Σερρών Χρύσανθο που συνετέλεσε με τη γενναιότητά του να ματαιωθεί η σφαγή των Σερραίων και να σωθεί η οικογένεια του Εμμανουήλ Παπά από το τουρκικό εκτελεστικό απόσπασμα. Ως απόγονοι των Σερραίων έχουμε καθήκον να δείξουμε την ευγνωμοσύνη μας με τους παραπάνω τρόπους στον Άγιο Ιωάννη το Θεολόγο και στο μητροπολίτη Χρύσανθο.

18.7. Ο μητροπολίτης Σερρών Χρύσανθος

Ο μητροπολίτης Χρύσανθος όταν ήρθε στις Σέρρες, όπως αναφέρει ο ίδιος στο Κώδικα της μητροπόλεως, δεν βρήκε καλή κατάσταση στις Σέρρες διότι όλα ήταν νεκρά και χωρίς πνευματική άνθηση, παρ' ότι η πόλη είχε εμπορική και οικονομική κίνηση με τους μεγαλύτερους εξαγωγικούς οίκους βάμβακος προς Βιέννη, Μπάτσικοβο και άλλες πόλεις της κεντρικής Ευρώπης. Η Σχολή των Σερρών και πάλι δεν λειτουργούσε κανονικά. Το νοσοκομείο και τα άλλα ιδρύματα χάλαιναν οικονομικά. Γι' αυτό κάλεσε σε σύσκεψη όλους τους πα-

¹²¹ Χριστοφόρου, Προσκυνητάριον, σ. 54.

ράγοντες της πόλεως και από κοινού αποφάσισαν την επιβολή μικρού φόρου σε όλους τους εμπόρους και τα καταστήματα της πόλης, στο δε εξαγωγικό εμπόριο του βάμβακος επέβαλαν δύο παράδες σε κάθε φορτίο για τα κοινά της ορθόδοξης κοινότητας των Σερρών.

Ο Μητροπολίτης Χρυσάνθος

Οργάνωσε τη Σχολή με διακεκριμένους επιφανείς λογίους δασκάλους, με τους οποίους αναβίβασε σε μεγάλο βαθμό τη στάθμη της παιδείας στην επαρχία του. Με προσωπικές του ενέργειες έφερε στις Σέρρες επιφανείς δασκάλους, τον ιερέα Ιγνάτιο Σκαλιώρα από τη Λειψία, τον Ιωάννη από τα Άγραφα, τον Κωνσταντίνο Μηνιάτη τον Κωτιαίο και ως σχολάρχη τον Εδεσσαίο λόγιο και συγγραφέα Μηνά Μινωίδη. Φρόντισε για τα κοινά προβλήματα της πόλεως με πολύ ζήλο¹²².

Επιμελήθηκαν με τον Εμμανουήλ Παπά για την ανακαίνιση μέρους του Ναού των Αγίων Θεοδώρων. Από επιγραφές σε μαρμάρινες πλάκες πληροφορούμεθα ότι «Επί εν Κυρίω αρχιερατείας Χρυσάνθου και επιτροπείας Μανουήλ Παπά, ανεκαινίσθη η περιοχή αυτή, αδρά δαπάνη αυτοίς τε και της εκκλησίας, κατά το έτος 1817». Σε ενεπίγραφες μαρμάρινες πλάκες του 1817 εγκωμιάζεται το όνομά του για τη συμμετοχή του στην ανακαίνιση του Ναού των Αγίων Αναργύρων Σερρών «επί αρχιερέως τε Χρυσάνθου του τηλαυγώς ιθύνοντος» και στην άλλη «αρχιερέως Χρυσάνθου κυδαλίμοιο αβιζ' [1817]»¹²³.

¹²² Διάλεξη Αθαν. Γιομπλάκη, «Ο εκ Γραμματικού Φιλικός πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Χρυσάνθος», Έδεσσα 26-9-1972.

¹²³ Μια επιγραφή ρυθμική ομοιοκαταληκτική σε δεκατρείς στίχους γραμμένη το 1877 από τον καθηγητή της Σχολής Σερρών Ιωάννη Διδάσκαλου από τα Άγραφα αναφέρει το όνομά του: «ΙΣ ΧΡ ΝΙ ΚΑ. Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΘΗ / ΦΑΙΔΡΟΣ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ. ΠΑΝΥ ΜΕΤΕΚΟΣΜΗΘΗ / ΥΠΕΡΜΑΧΙΑ ΓΕΝΝΑΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ / ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΟΝΟΥ ΚΛΕΙΝΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ / ΠΛΗΡΟΥΣ ΠΕΛΟΝΤΟΣ ΘΕΙΟΥ ΖΗΛΟΥ ΑΠΕΙΡΟΥ / ΔΑΠΑΝΗ ΝΑΟΥ Κ' ΕΝΟΡΙΤΩΝ ΣΥΝΤΡΕΞΑΝΤΩΝ / ΕΙΣ ΑΙΝΟΝ ΔΟΞΑΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΣΕΠΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ / ΤΩΝ ΕΝΟΙΚΟΥΝΤΩΝ ΕΝ ΑΥΤΩ ΘΕΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ / ΩΝ ΔΩΗ ΑΥΤΟΙΣ Ο ΚΥΡΙΟΣ ΜΟΝΑΣ ΑΙΩΝΙΟΥΣ / ΤΑΣ ΜΗΠΩ ΠΕΠΛΗΡΩΜΕΝΑΣ Τ ΕΚΕΙΝΑΣ ΤΑΣ ΑΪΔΙΟΥΣ. / ΕΝ ΕΤΕΙ ΧΙΛΙΟΣΤΩ ΟΚΤΑΚΟΣΙΟΣΤΩ ΔΕΚΑΤΩ ΚΑΙ ΕΒΔΟΜΩ / ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΤΕ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΤΟΥ ΤΗΛΑΥΓΩΣ ΙΘΥΝΟΝΤΟΝΤΑ ΕΝ ΤΩ ΘΕΙΩ ΔΟΜΩ. ΠΟΝΗΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΑΓΡΑΦΩΝ».

Η δεύτερη ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα (0,46x075 μ.), με τις ίδιες σχεδόν πληροφορίες για τον Χρυσάνθο, βρίσκεται εντοιχισμένη έξω αριστερά του τοίχου της δυτικής πλευράς του ναού με την εξής επιγραφή: ΕΡΩΤΑΣ ΤΙΝΟΣ ΕΣΤΩΣ ΠΡΟ ΤΩΝ ΠΡΟΘΥΡΩΝ. / ΑΓΑΣΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ, / ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ ΘΕΟΥ ΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ /

Φρόντισε επίσης για την Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου. Τη γνώριζε από κοντά, διότι έκτισε πλησίον αυτής, στη θέση Κρεμμυδά, λαμπρή εξοχική κατοικία για το θέρος. Αργότερα, στις 14 Μαρτίου 1824, την κληροδότησε με γράμμα στη μονή με την παράκληση να μνημονεύουν τα ονόματα των γονέων του Αναστασίου και Αικατερίνης στη Θεία Λειτουργία¹²⁴. Αρχιεράτευσε στις Σέρρες δεκατρία χρόνια, από 13-7-1811 μέχρι 9-7-1824.

Στα δύσκολα χρόνια της Επανάστασης του 1821 αναδείχθηκε στις Σέρρες πρότυπο ποιμένος της Εκκλησίας, γενναίος Έλληνας, άξιος πατριώτης. Μυήθηκε με τον Εμμανουήλ Παπά στη Φιλική Εταιρεία από τον Ιωάννη Φαρμάκη, το 1818. Από κοινού εμπόρουν πολλούς εμπόρους και λογίους στις Σέρρες και τη Θεσσαλονίκη. Τον αναφέρει και ο κατάλογος των Μακεδόνων Φιλικών. Υπήρξε δυναμικό, αξιόλογο και δραστήριο στέλεχος της Φιλικής Εταιρείας, διορισμένος απ' αυτήν ως ταμίας της ανατολικής Μακεδονίας. Ήταν κύριος μοχλός της Φιλικής Εταιρείας στην περιοχή αυτή. Τούτο φαίνεται από τη συλλογή των εράνων υπέρ του εθνικού αγώνα και την αλληλογραφία που είχε με την Φιλική Εταιρεία. Σ' αυτή επαινείται δι' όσα έπραττε και αγωνιζόταν υπέρ των κοινωφελών. Διέθεσε όλη τη δύναμη της ψυχής του στον αγώνα της φυλής.

Υποδέχτηκε με χαρά το Γιάννη Κασομούλη από τη Σμύρνη. Από κοινού οχύρωσαν το μοναστήρι της Παναγίας Ηλιόκαλης στην περιοχή του Α' νεκροταφείου Σερρών. Με τη βοήθεια των μνημένων στη Φιλική Εταιρεία Σερραίων προετοίμασαν μυστικά την έναρξη της επανάστασης στις Σέρρες.

Γενναία αντιμετώπισε, όπως αναφέρθηκε στο σχετικό κεφάλαιο, και την προγραμματισμένη από τους Τούρκους σφαγή των Σερραίων για τις 8 Μαΐου 1821. Στις κρίσιμες στιγμές φαίνονται οι μεγάλοι άνδρες.

ΔΗΜΗΤΡΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΗ ΠΡΟΘΥΜΙΑ / ΘΕΟΣ ΟΥΝ ΑΥΤΩ ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ / ΔΩΗ ΤΗΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΝ ΤΩΝ ΣΩΤΗΡΙΩΝ / ΕΝ ΠΡΟΠΟΛΕΙ ΞΕΙΝ ΕΙΣΟΡΟΩΝ ΙΕΡΟΝ ΔΟΜΟΝ, ΙΣΘΙ / ΝΑΟΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ ΤΟΝΔΕ ΜΕΥΚΤΙΜΕΝΟΝ / ΑΡΧΙΕ ΡΗΟΣ ΕΠΙ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΚΥΔΛΙΜΟΙΟ / ΤΗ ΔΗΜΗΤΡΕΩ ΚΗΔΜΟΣΥΝΗ ΠΥΚΙΝΗ / ΑΘΑΝΑΣΙΔΕΩ ΑΝΔΡΟΣ ΤΥΧΘΕΝΤΑΓΑΚΛΕΙΤΟΥ / ΗΠΕΙΡΟΥ Δ' ΟΣ ΕΗΝ ΗΓΑΘΗΣ ΓΕΓΑΩΣ ΑΩΙΖ [1817]». Τα κείμενα των δύο επιγραφών αντιγράφηκαν από τις εντοιχισμένες στο ναό ενεπίγραφες πλάκες από το συγγραφέα του ανά χειράς βιβλίου. Έχει το εξής νόημα: «Σταματάς μπροστά στην εξώθυρα του ναού και ρωτάς. Ποίου έργο είναι ο θαυμάσιος Ναός των Θείων Αναργύρων. Ο ναός αυτός ανακαινίσθηκε με τη βοήθεια του Θεού και με την προθυμία του Δημητρίου Αθανασίου. Ο Θεός με τις παρακλήσεις των αγίων να δώσει σ' αυτόν να συμπληρώσει τα χρόνια για τη σωτηρία του. Στα προάστια της πόλεως των Σερρών ω ξένη βλέποντας τον ιερόν αυτόν ναόν, γνώριζε ότι είναι ο Ναός των Αγίων Αναργύρων, οίκος προσευχής και κτίστηκε επί της αρχιερατείας του Χρυσάνθου με τη φροντίδα. Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 150, αρ. 131, σ. 165-166, αρ. 183-184.

¹²⁴ Χριστόφορου, *ό.π.*, σ. 53. Η κατοικία αυτή λόγω οικονομικής ανάγκης της μονής πουλήθηκε το 1828 στον πλούσιο Σερραίο Θεοδωράκη, αλλά από απροσεξία των φίλων του υιού του Δημητράκη κάηκε.

Με τη μεσολάβησή του διέφυγαν τον αποκεφαλισμό τα εναπομείναντα μέλη της οικογενείας του Εμμανουήλ Παπά. Εξαγόρασε την ποινή του θανάτου με τα εκπονηθέντα κοσμήματα της οικογενείας, που κρατούσε προς φύλαξη, και τη μετέτρεψε σε ισόβια δεσμά. Αργότερα, το 1826 ως Πατριάρχης, τη μετέβαλε σε επταετή κατ' οίκον φυλάκιση με αστυνομική επιτήρηση¹²⁵.

Ήταν πάντοτε πρόεδρος του δικαστηρίου της ελληνικής κοινότητας και άγρυπνος προστάτης του ποιμνίου του. Κατά τον Cousinéry¹²⁶, είχε πολλές δικαιοδοσίες και επιβολή στους Έλληνες και τους Τούρκους.

Δύο χρόνια προ της ανόδου του στον πατριαρχικό θρόνο τον βρίσκουμε, στις 3-4-1824, να υπογράφει έβδομος στη σειρά, μεταξύ δώδεκα αρχιερέων, το γράμμα του Πατριάρχη Ανθίμου Γ', με το οποίο προτρέπονται οι μητροπολίτες Μυτιλήνης Καλλίνικος και Μηθύμνης Πανάρετος να προβούν στην εκλογή βοηθού επισκόπου στη Μυτιλήνη με τον τίτλο Μακαριουπόλεως και των Χερσονήσων¹²⁷. Στη γενική συνεύλευση του Πατριαρχείου της 30^{ης} Ιουλίου 1822 για εκλογή Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως προτάθηκε από πολλούς. Οι εχθροί του, λόγω της καταγωγής του από το Γραμματικόβο Κοζάνης, τον χαρακτήριζαν Βούλγαρο. Ο Δέρκων Ιερεμίας είπε: «Δεν έλλειψαν οι Γραικοί για να γίνει πατριάρχης Βούλγαρος». Από αντιζηλία αδίκησαν ένα γενναίο Έλληνα πατριώτη, ένα γκραικομάνο γνήσιο Έλληνα πρωτοστάτη της Ελληνικής Επανάστασης για να ματαιώσουν την εκλογή του και να εκλέξουν τον Άνθιμο Γ'.

Αν προήρχετο από τη νότιο Ελλάδα, θα συγκαταλεγόταν μεταξύ των πρώτων συντελεστών της Επανάστασης του 1821, ενώ τώρα έμεινε και μένει άγνωστος ένας αφανής ήρωας πρώτου μεγέθους. Πρόκειται για μεγάλη, δυναμική προσωπικότητα, διακεκριμένο Πατριάρχη, Φιλικό, λόγιο και Έλληνα πατριώτη που προσέφερε πάρα πολλά. Έδωσε στη Βέροια και στις Σέρρες πνοή και ώθηση στα γράμματα, ζωή στην Επανάσταση του 1821. Επεσκίασαν το έργο του με συκοφαντίες οι αντίπαλοί του. Και όμως είναι προσωπικότητα πανελληνίου και πανορθόδοξου ακτινοβολίας¹²⁸.

19. Η παιδεία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας

19.1. Η παρακμή της παιδείας στα πρώτα χρόνια

Μαύρα και σκοτεινά σύννεφα σκέπασαν τον ορίζοντα της ιστορίας της ελληνικής παιδείας στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Η κατάληψη των ελληνικών χωρών από τους Τούρκους προκάλεσε μεγάλη παρακμή στα γράμματα. Μεγάλη κατάπτωση παρατηρήθηκε παντού στον πνευματικό τομέα. Οι πνευματικές εστίες του Ελληνισμού έσβησαν όλες στην Ανατολή και μόνο

¹²⁵ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 131, 133, 147. Κασομούλη, *ό.π.*, τ. Α, σ. 134-136.

¹²⁶ Cousinéry, *ό.π.*, τ. Α, σ. 161-162.

¹²⁷ Γεδεών Μ., *Κανονικά διατάξεις*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1888-1889, τ. Α, σ. 416-417.

¹²⁸ Διάλεξη Αθαν. Γιομπλάκη, *ό.π.*

κάτω από τη στάχτη της επιθυμίας κρυφά έκαίγε ο πόθος των υπόδουλων Ελλήνων για μόρφωση.

Μετά από την ολοκληρωτική κατάκτηση της Μ. Ασίας και της Ελλάδας από τους Τούρκους, ο Ελληνισμός πέρασε την πιο κρίσιμη περίοδο της ιστορίας του, που αφορούσε όχι μόνο τη βιολογική του επιβίωση και την πνευματική του συνοχή, αλλά και την εθνική του εξαφάνιση από τη νεότερη ιστορία. Τόσο μεγάλη ήταν η δημογραφική, οικονομική και πολύ περισσότερο από όλα η πνευματική πτώση του Ελληνισμού, που νόμιζε κανείς ότι για ένα διάστημα ο Ελληνισμός πέθανε, μάλλον έπαθε ανακοπή της ζωής του και ξανάζησε.

Η Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως αποτελεί θλιβερό ορόσημο της ιστορίας του Ελληνισμού. Πολλοί λόγιοι της εποχής εκείνης θρήνησαν το κατόντημα της μεγάλης κατάρπτωσης της παιδείας. Ο Ανδρόνικος Κάλλιστος στη *Μονωδία επί τη αλώσει της Κωνσταντινουπόλεως* γράφει τα εξής: «Ω δυστυχημένα παιδιά, εσείς που υπάρχουνε τώρα και εσείς που θα γεννηθείτε, ποιος θα σας αναθρέψει, ποιος θα σας παιδαγωγήσει και θα σας διδάξει αυτό που πρέπει, αφού όλοι οι διδάσκαλοι έχουν σκοτωθεί ή έχουν φύγει στη Δύση. Χοιροβοσκοί και αγελαδάρηδες θα είσθε και θα έχετε ως πόλη για να κατοικείτε τις πέτρες, τα βουνά και τους κρημούς».

Ο Γεννάδιος Σχολάριος γράφει: Επειδή λόγω ελλείψεως παιδείας παραμειλήθηκε η λογοτεχνία, υπήρχε κίνδυνος για τους υπόδουλους Έλληνες στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας όχι μόνο να στερηθούν τη σοφία και τη μόρφωση, αλλά να ξεχάσουν και αυτή την ελληνική γλώσσα: «αλλά και την φωνήν ημών αγνωήσαι». Κινδύνεψε όχι μόνο ολόκληρη η Ελλάδα να χαθεί, αλλά και η ελληνική γλώσσα ακόμη από την έλλειψη της παιδείας στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ο Νικόλαος Σοφιανός, το 1544, γράφει: οι Έλληνες από την πικρότατη υποδούλωση στους Τούρκους για εκατό χρόνια περίπου στην αρχή της Τουρκοκρατίας ξέπεσαν σε τέτοιο βαθμό αμάθειας, που έφτασαν σε σημείο ούτε και την ένδοξη ιστορία των προγόνων τους να γνωρίζουν. Σε τέτοια κατόντια κακής τύχης έπεσε το ένδοξο γένος των Ελλήνων, ώστε μόλις μετα βίας έβρισκε κανείς δάσκαλο για να διδάξει τη γραμματική τέχνη στους νέους. Ολόκληρο το ελληνικό έθνος βυθίστηκε σε ένα ζοφερό πνευματικό σκοτάδι. Οι Έλληνες, γράφει ο Γεννάδιος Σχολάριος στα *Άπαντά του*¹²⁹, που ήταν οι πιο σπουδαίοι από όλους τους ανθρώπους, τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας κατόντησαν να ντρέπονται να φανερώσουν την κατάρτη τους διότι, όπως συμπληρώνει ο καρδινάλιος Βησσαρίων που έκλαιγε για τη μεγάλη συμφορά και την κακή τύχη που βρήκε το ελληνικό έθνος, έχασαν την ελευθερία τους και να έπεσαν σε φοβερή δουλεία «βάρβαρων και άνομων ανδρών». Έπεσαν σε τέτοια φτώχεια (στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας) που σχεδόν εξαφανίστηκε κάθε ίχνος σοφίας. Πυρηνές παιδείας έμειναν μόνο τα μοναστήρια του Αγίου Όρους.

¹²⁹ Γενναδίου Σχολαρίου Γ., *Άπαντα*, Παρίσι 1936, τ. 1, σ. 285.

19.2. Τα αίτια της παρακμής της παιδείας των Ελλήνων

Μετά από την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως όλοι οι λόγιοι, μορφωμένοι άνδρες έφυγαν στη Δύση. Τόσο μεγάλη αγραμματοσύνη επικράτησε σε πολλά μέρη της Ελλάδας, ώστε ο Ευγένιος Γιαννούλης γράφει τον 17^ο αιώνα ότι στην Αιτωλία «συνέβη τους εκείσε πάντος αναλφάβητους γενέσθαι και άγαν τρι-σβαρβάρους ... σπάνιον τι χρήμα ο ιερέυς εκεί, ο απλώς γραμμάτων είδησιν έχων».

Τα κοινά ελληνικά σχολεία έπαψαν να λειτουργούν σε όλο το υπόδουλο γένος, εκτός βεβαίως από την Κωνσταντινούπολη, όπου μερικές εύπορες οικογένειες ενδιαφέρθηκαν για τη μόρφωση των παιδιών τους. Η έλλειψη παιδείας δεν οφείλεται τόσο στην καταδίωξη αυτής από τους Τούρκους αλλά στο ότι: α) έφυγαν οι λόγιοι στη Δύση, β) προκλήθηκε μεγάλη δημογραφική αναστάτωση στον πληθυσμό και γ) οι υπόδουλοι Έλληνες περιέπεσαν σε μεγάλη φτώχεια. Πρώτη τους φροντίδα ήταν πώς να κρατηθούν στη ζωή. Επικράτησε μεγάλη κοινωνική αποδιοργάνωση μεταξύ των Ελλήνων στο πρώτο μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως διάστημα από την έλλειψη διδασκάλων και από την επιδείνωση των συνθηκών της ζωής των υπόδουλων Ελλήνων.

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα άρχισε η αστική τάξη να αναπτύσσεται σε μερικές πόλεις, ώστε να δημιουργεί και να συντηρεί σχολεία. Αυτά δεν ήταν σαν τα σημερινά σχολεία, αλλά ήταν ομάδες δέκα έως δεκαπέντε μαθητών διαφόρου ηλικίας που μαζεύονταν στο νάρθηκα της εκκλησίας ή σε κάποιο άλλο φτωχό οίκημα και παρακολουθούσαν για μία-δύο ώρες τις αυτοσχέδιες διδασκαλίες κάποιου μοναδικού διδασκάλου τις βραδινές ώρες, όταν ο δάσκαλος σχολούσε από την κυρίως δουλειά του. Αυτό γινόταν στην αρχή, όταν ακόμη ζούσαν οι λίγοι λόγιοι που είχαν μείνει στην Ανατολή. Ένας τέτοιος λόγιος ήταν ο Γεννάδιος Σχολάριος, που πέθανε το 1472 εδώ στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

19.3. Οι συνθήκες του κρυφού σχολείου

Πολύς λόγος έγινε για το κρυφό σχολείο της Τουρκοκρατίας. Στο κρυφό σχολείο μαζεύονταν τα σκλαβόπουλα Ελληνόπουλα στο νάρθηκα της εκκλησίας ή σε κάποιο φτωχό κελί του παπά της ενορίας ή του καλογήρου του πλησιεστέρου μοναστηριού και εκεί κάτω από το τρεμάμενο φως του καντηλιού της εικόνας μάθαιναν από τον παπαδάσκαλο ανάγνωση, γραφή και αριθμητική.

Μερικοί ιστορικοί θέλουν να αποκλείσουν την ύπαρξη του κρυφού σχολείου. Από διάφορες ιστορικές μαρτυρίες συμπεραίνουν ότι ποτέ οι Τούρκοι δεν καταδίωξαν τη λειτουργία του ορθόδοξου σχολείου και δεν αρνήθηκαν ποτέ να δώσουν άδεια λειτουργίας σχολείου. Το θέμα χρήζει πολλής έρευνας

διότι, αν επί των ημερών μας οι Τούρκοι με τους βανδαλισμούς της Κωνσταντινουπόλεως του 1955 εξανάγκασαν τους εκεί Έλληνες να εγκαταλείψουν τις εστίες των και να κλείσουν τα ελληνικά σχολεία από έλλειψη μαθητών, αναλογισθείτε τι θα έκαναν στους υπόδουλους Έλληνες της Τουρκοκρατίας οι διάφοροι πασάδες, αγάδες που καταδυνάστευαν τα πάντα στις υπόδουλες χώρες.

Τόσο μεγάλος ήταν ο φόβος και ο τρόμος από τα αλλεπάλληλα μαρτύρια και βασανιστήρια που υπέφεραν οι Έλληνες, ώστε χωρίς να καταδιώκουν τα σχολεία τους αναγκάζονταν να τα κρατήσουν κρυφά για να μην εξαгриώνουν τους Τούρκους. Εξ άλλου, αυτό καθ' εαυτό όπως γινόταν τότε το μάθημα σε κάποιο απόμερο σκοτεινό κελί ήταν πραγματικά κρυφό σχολείο. Η έλλειψη και η παρακμή της παιδείας δεν οφείλονταν μόνο στην καταδίωξη του σχολείου από τους Τούρκους αλλά πολύ περισσότερο στην έλλειψη δασκάλων και στη μεγάλη φτώχεια του πληθυσμού.

Ο ιστορικός της Τουρκοκρατίας Μανουήλ Γεδεών υποστήριζε ότι σε ομαλές περιόδους δεν βρήκε πληροφορίες ότι εμποδιζόταν το ελληνικό σχολείο από τους Τούρκους.

Σχετικά με το θέμα του κρυφού σχολείου, η *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών γράφει: «αφ' εαυτού θεωρήθηκε κρυφό σχολείο διότι οι λίγοι δάσκαλοι και κληρικοί δίδασκαν όταν ευκαιρούσαν να διδάξουν μόνο τις βραδινές ώρες στο νάρθηκα του ναού ή σε κάποιο κελί κάτω από το τρεμάμενο φως του καντηλιού που έδινε την εντύπωση κρυφού σχολείου»¹³⁰.

Ο Παπασυναδινός καταγόταν από το Μελενικίτσι Σερρών, όπου δεν υπήρχε σχολείο στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Ο πατέρας του φρόντισε να τον πάει στα Καλά Δένδρα στον Παπαδήμο για να του διδάξει ανάγνωση, γραφή και αριθμητική, τα κοινά λεγόμενα γράμματα. Ο ίδιος αναφέρει στο *Σερραϊκό Χρονικό* του (σ. 29) ότι τα πρώτα γράμματα τα έμαθε σε ηλικία 8 χρονών: «Τρία χρόνια [1608] με επήγεν ο πατέρας μου ο Παπα κυρ Σιδέρης εις τα Καλά Δένδρα εις τον διδάσκαλον τον Παπα κυρ Δήμον και έμαθα εις αυτόν τα κοινά γράμματα». Αργότερα, σε ηλικία 19 χρονών το 1619, συνέχισε τις σπουδές του στις Σέρρες. Αναφέρει ότι: «Επήγα εις τον Παπα κυρ Παρθένιον απάνου εις την Μητρόπολιν και έμαθα την γραμματικήν, το γράψιμο και από τους ποιητάδες τον Κάτονα, τον Πυθαγόρα, τον Αριστοφάνη και τον Κανόνα των Χριστουγέννων και των Φώτων». Απ' αυτές τις πληροφορίες καταλαβαίνουμε ότι δεν υπήρχαν οργανωμένα σχολεία μέχρι τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, αλλά ορισμένοι κληρικοί και μορφωμένοι λαϊκοί δίδασκαν κατ' οίκον σε μερικά παιδιά. Αναφέρονται ως δάσκαλοι των Σερρών της εποχής εκείνης: 1) Ο παπα-Ιωάννης ο Πολίτης που ήρθε από την Κωνσταντινούπολη στις Σέρρες και «εμάνθανε τα παιδιά γράμματα»¹³¹. 2) Ο παπα-Κυριαζής ήταν δάσκαλος στις Σέρρες

¹³⁰ *ΙΕΕ*, τ. 10, σ. 366-367.

¹³¹ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 47α, σ. 60.

και από τα έσοδά του αφιέρωσε στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών δύο χιλιάδες άσπρα νομίσματα και δύο στρέμματα χωράφια¹³².

19.4. Επίσημη οργάνωση της παιδείας στο υπόδουλο γένος

Η συστηματική παιδεία της Τουρκοκρατίας άρχισε από το 1593, όταν ο Πατριάρχης Ιερεμίας Β΄ ο Τρανός συνεκάλεσε πατριαρχική σύνοδο, στην οποία αποφάσισαν όπως φροντίσουν οι ορθόδοξοι μητροπολίτες να ιδρύσουν σχολεία στις μητροπόλεις τους «ώστε τα θεία και ιερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθείν δε κατά δυνάμιν τοις θέλουσι διδάσκειν και τους μαθεῖν προαιρουμένους». Στις Σέρρες άρχισε να λειτουργεί σχολή από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Η σύνοδος αυτή έδωσε εντολή όπως όλα τα έξοδα για την ίδρυση και τη συντήρηση των σχολείων να καταβάλλονται από τους ναούς και τα μοναστήρια, διότι τα σχολεία κυρίως δίδασκαν τα ιερά γράμματα. Τα έξοδα της συντηρήσεως των σχολείων στην αρχή δεν ήταν πολλά διότι οι μισθοί των δασκάλων ήταν πολύ μικροί. Οι δάσκαλοι συνήθως ήταν οι ιερείς που εκτελούσαν τα ενοριακά τους ποιμαντορικά καθήκοντα και δίδασκαν ταυτοχρόνως τα παιδιά της ενορίας τους. Γι΄ αυτό τα σχολεία των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων συντηρούνταν και διοικούνταν από τις εκκλησιαστικές αρχές της κάθε ενορίας. Αυτές φρόντιζαν για όλα, για την ίδρυσή τους, τη συντήρησή τους, το διορισμό του διδακτικού προσωπικού και τη μισθοδοσία του. Τα σχολεία αυτά ήταν μικρά και ταπεινά για λίγους μαθητές. Μεγαλύτερα σχολεία υπήρχαν στις έδρες των μητροπόλεων. Όλα διευθύνονταν από τους ιερείς και τους μοναχούς.

Ως διδακτικά βιβλία χρησιμοποιούσαν το Ψαλτήρι, την Οκτώηχο, τον Απόστολο και το Ευαγγέλιο του ναού. Δύσκολα εύρισκες άλλα βιβλία, διότι τα βιβλία των αρχαίων Ελλήνων μεταφέρθηκαν στη Δύση. Ο Δούκας αναφέρει ότι μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως όλα τα βιβλία, που ξεπερνούσαν κάθε αριθμό, τα φόρτωσαν στα αμάξια και τα διασκόρπισαν παντού, στην Ανατολή και τη Δύση. Για μια δραχμή πουλιούνταν δέκα βιβλία του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα και πολλά άλλα. Από πολλά βιβλία έβγαζαν το χρυσό ή τον άργυρο που είχαν στα εξώφυλλα και μετά τα πετούσαν. Το ίδιο επαναλήφθηκε και στην Κατοχή του 1941-1944. Σε πολλά παντοπωλεία τύλιγαν αλμυρές σαρδέλες σε φύλλα από πολύτιμα και μεγάλης αξίας βιβλία. Τα αποτελέσματα της κάθε σκλαβιάς είναι τα ίδια, δηλαδή το ζοφερό πνευματικό σκοτάδι, η φτώχεια και ο μαρασμός σε κάθε είδους εκδήλωση. Τέσσερα χρόνια μόνο κράτησε η σκλαβιά κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο 1941-1944 στην περιοχή μας και γνωρίζουμε οι μεγάλοι στην ηλικία πόσο κατέβηκε η στάθμη της μόρφωσης. Αν σκεφθούμε τα τέσσερα χρόνια της βουλγαροκρατίας στις Σέρρες πόσο κατέβηκε η στάθμη της παιδείας, μπορούμε να αντιληφθούμε

¹³² Κώδικας της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου, 1645.

πόσο περισσότερο κατέβηκε στα πεντακόσια τριάντα χρόνια της Τουρκοκρατίας που επικράτησε σκλαβιά στη Μακεδονία.

Πολύ στενός ήταν ο δεσμός Εκκλησίας και σχολείου στα χρόνια της βυζαντινής εποχής. Περισσότερο στενότερος έγινε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, διότι σχετικά μορφωμένοι ήταν μόνο μερικοί δάσκαλοι ιερείς που δίδασκαν στους νάρθηκες των εκκλησιών από εκκλησιαστικά βιβλία και από μερικά άλλα των αρχαίων συγγραφέων, του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα, του Σοφοκλή, του Ιώσηπου, του Φίλωνα και άλλων ενάρετων αρχαίων ανδρών. Τα συγγράμματα αυτά ενέπνευσαν στους ζωγράφους να ζωγραφίσουν στους χριστιανικούς ναούς τις μορφές των αρχαίων φιλοσόφων που έζησαν ενάρετα σαν χριστιανοί προ Χριστού. Την εικόνα του φιλοσόφου Πλάτωνα τη βρίσκουμε ζωγραφισμένη από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και σήμερα ακόμη στο Ναό του Αγίου Γεωργίου Σιτοχωρίου της επαρχίας Νιγρίτας.

Τα πρώτα σχολεία της Τουρκοκρατίας ήταν μόνο για αγόρια χωρίς να είναι χωρισμένα σε τάξεις. Ήταν μονοθέσια με το μοναδικό δάσκαλο ιερέα της ενορίας που στην αρχή δίδασκε χρησιμοποιώντας τα εκκλησιαστικά βιβλία. Η εκπαίδευση στην αρχή περιοριζόταν στα λεγόμενα κολυβογράμματα, να ξέρουν τα παιδιά να διαβάζουν τα εκκλησιαστικά βιβλία. Η μόρφωση των λίγων αυτών νέων Ελλήνων στην εκκλησιαστική και τη φιλοσοφική γλώσσα των αρχαίων βοήθησε να διατηρήσουν την ελληνική γλώσσα ζωντανή.

Αν διαβάσουμε τη γλώσσα που χρησιμοποίησε ο Παπασυναδινός το 1640 και τη συγκρίνουμε με τη σημερινή γλώσσα που μιλούν στις Σέρρες και την περιφέρεια, δεν έχουμε πολλές παραλλαγές παρ' ότι ο τόπος αυτός υποδουλώθηκε κατ' επανάληψη στους Σέρβους, τους Τούρκους και τους Βουλγάρους. Διατηρήθηκε η ελληνική γλώσσα καθαρή στο νομό Σερρών, διότι οι ορθόδοξοι Έλληνες συσπειρώθηκαν στην ελληνική κοινότητα και φρόντισαν πολύ νωρίς να ιδρύσουν σχολεία για να μαθαίνουν και για να διατητήσουν τη γνήσια ελληνική γλώσσα.

19.5. Η πρώτη επίσημη σχολή των Σερρών στην Τουρκοκρατία

Το πρώτο επίσημο σχολείο ιδρύθηκε στις Σέρρες επί Τουρκοκρατίας, το 1722, όταν ο ηγεμόνας της Ουγγροβλαχίας Νικόλαος Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος με χρυσόβουλό καθόρισε να χορηγείται κάθε χρόνο για τη σχολή των Σερρών το ποσό των 300 γροσίων, από το οποίο τα 250 χορηγούνταν για το μισθό του διδασκάλου και τα υπόλοιπα για τα άλλα έξοδα.

Το χρυσόβουλο του Νικολάου Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου γράφει τα εξής: Επειδή στην επαρχία Σερρών οι λίγοι πιστοί και ορθόδοξοι χριστιανοί στερούνται σχολείου και διδασκάλου εξ αιτίας των καιρικών περιστάσεων κρίναμε εύλογο και αναγκαίο να συστήσουμε και εκεί σχολείο των ελληνικών μαθημάτων για την προκοπή και την επίδοση στη μάθηση των εκεί χριστιανών και για τη δική μας σωτηρία. Γι' αυτό το σκοπό η ημετέρα αυθεντία, γράφει ο

Ν. Μαυροκορδάτος με το αυθεντικό αυτό χρυσόβουλο, για να μείνει απασάλευτος και αιώνιος η κατάσταση και για τη σύσταση του σχολείου των Σερρών διορίζω να χορηγούνται χωρίς εμπόδιο και χωρίς πρόφαση κάθε χρόνο από το χρηματοκιβώτιό μου στη μητρόπολη των Σερρών το ποσό των 300 γροσίων, τα οποία θα παραλαμβάνει ο μητροπολίτης Σερρών κ. Στέφανος και μετά από αυτόν οι διάδοχοι της ίδιας επαρχίας. Αυτά θα τα λαμβάνουν εις το εξής εξ ολοκλήρου και ανελλιπώς μαζί με τους κληρικούς και οι εντόπιοι επίτροποι της μητροπόλεως που έχουν υποχρέωση να φροντίζουν και να επιστατούν για το σχολείο να δίδουν από αυτά τα γρόσια 250 για το μισθό του διδασκάλου για την αμοιβή των κόπων του.

Οι ηγεμόνες της Ουγγροβλαχίας κατόρθωσαν να βγάλουν άδειες ιδρύσεως ελληνικών σχολείων σε διάφορες πόλεις της ευρωπαϊκής Τουρκίας και της Μ. Ασίας, άλλοτε με δώρα στους Τούρκους διοικητές και άλλοτε με τη δύναμη που εξασκούσαν στους υπουργούς του σουλτάνου. Ένα από τα σχολεία που προστάτευσαν και ενίσχυσαν οικονομικά με το ποσό των 300 γροσίων κάθε χρόνο ήταν και της πόλεως των Σερρών¹³³.

Μετά από το θάνατο του Μαυροκορδάτου και του υιού του, οι διάδοχοί του ηγεμόνες της Ουγγροβλαχίας σταμάτησαν τη βοήθεια και εξ αιτίας της διακοπής της βοήθειας το σχολείο των Σερρών άρχισε να φυτοζωεί από το 1730. Όταν ήλθε στις Σέρρες ως μητροπολίτης ο ευσεβής και μορφωμένος Γαβριήλ σημείωσε στον μητροπολιτικό Κώδικα των Σερρών τα εξής: «Η ταπεινότης μου, με την ευσπλαχνία του Θεού δέχθηκε στα χέρια την αρχιερατική κυβέρνηση της Μητροπόλεως Σερρών το έτος 1735... Και κατά πρώτον αποκατέστησε τη λειτουργία της Σχολής στη Μητρόπολη και στην πολιτεία. Την οποία Σχολή βρίσκαμε όχι απλώς παραμελημένη αλλά εξ ολοκλήρου σβησμένη. Ήταν σαν ένα ευγενικό φυτό που ξεριζώθηκε και δεν υπήρχε ελπίδα να ξαναζήσει. Και όμως παρά την απελπισμένη κατάσταση με τη βοήθεια του Θεού, άνοιξε η Σχολή και παρουσιάστηκε τρόπον τινά σαν φως σ' αυτούς που θέλουν να φωτισθούν φιλόπονα με τη λάμψη των ιερών μαθημάτων»¹³⁴.

Από το παραπάνω κείμενο πληροφορούμαστε ότι ο μητροπολίτης Γαβριήλ βρήκε τη Σχολή των Σερρών το 1735 σχεδόν κλειστή, διότι δεν λειτουργούσε κανονικά. Φρόντισε να αναδιοργανωθεί για να φωτίζει αυτούς που ήθελαν να μορφωθούν. Από το 1735 ως το 1780 η Σχολή των Σερρών λειτούργησε κανονικά.

Φαίνεται η κανονική λειτουργία της σε πρακτικό της 18^{ης} Οκτωβρίου 1742, όπου υπογράφουν ο μητροπολίτης Γαβριήλ, οι άρχοντες της πόλεως των Σερρών και ο σχολάρχης Νικόλαος, ο οποίος έγινε κατόπιν αρχιερέας της Λίτζας και των Αγράφων με το όνομα Νεκτάριος. Η Σχολή των Σερρών λειτουργούσε και προ της εκδόσεως του χρυσόβουλου του ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας

¹³³ Βλάχου Έλ., *Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας*, Αθήνα 1935, σ. 3, 6-7.

¹³⁴ Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια*, σ. 41.

Μαυροκορδάτου. Τα χρήματα δόθηκαν για να βοηθήσουν τη Σχολή και όχι για να ανοίξει για πρώτη φορά. Η Σχολή των Σερρών φαίνεται ότι λειτούργησε από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, διότι το 1645 στον Κώδικα της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου μνημονεύεται ως δάσκαλος της Σχολής ο Παπακυριαζής. Από της εκδόσεως της συνοδικής αποφάσεως του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιερεμία Β΄ του Τρανού προς τους μητροπολίτες να ιδρύσουν σχολεία στις μητροπόλεις τους το 1593, από τότε θα ιδρύθηκε και στις Σέρρες επίσημο σχολείο, το οποίο άλλοτε ήκμαζε και άλλοτε παρήκμαζε ανάλογα με την οικονομική ευχέρεια της κοινότητας.

Στον αρχαίο μητροπολιτικό Κώδικα των Σερρών (σ. 19) υπογράφει σε ένα πρακτικό του 1738 κάποιος Γεώργιος, διδάσκαλος του Ευαγγελίου. Επίσης, αναφέρονται αλλού ως διδάσκαλοι «του Ψαλτηρίου Σιδεράκης», του Απόστολου ο Παπαρίσης και του Ευαγγελίου ο Παπαμάρκος. Τα οφίκια τα έδωσε ο μητροπολίτης Στέφανος σε κληρικούς της μητροπόλεως Σερρών στην αρχιερατεία του. Αν αυτά τα οφίκια ανταποκρίνονται σε καθήκοντα διδασκόντων καθηγητών στη Σχολή, θα έπρεπε αυτοί να δίδασκαν στη Σχολή ως καθηγητές με ειδικότητες, ο πρώτος στο Ψαλτήρι, ο δεύτερος στον Απόστολο και ο τρίτος στο Ευαγγέλιο της Εκκλησίας¹³⁵.

Οι δάσκαλοι της Σχολής πληρώνονταν από τους τόκους ενός κεφαλαίου 2.000 γροσίων. Μετά δυσκολίας έφτανε να προσφέρουν έναν φτωχό μισθό. Από έλλειψη οικονομικών έκλεισε η Σχολή για πέντε χρόνια, από το 1780 μέχρι το 1785. Αυτό στοίχισε πάρα πολύ στους Σερραίους. Παρακινήθηκαν οι Σερραίοι να συγκεντρώσουν από δωρεές και εισφορές το σημαντικό για την εποχή εκείνη χρηματικό κεφάλαιο των 4.500 γροσίων για να μισθοδοτούν τους διδασκάλους της Σχολής. Στους δωρητές συγκαταλέγεται ο Χατζημιχάλης Οτουρκτής, ο οποίος δώρισε 1.000 γρόσια.

Η Σχολή των Σερρών πέρασε πολλές οικονομικές κρίσεις, αλλά δεν έκλεισε για πάντα. Ήρθε εποχή κατά την οποία ήκμασε και ανέδειξε την πόλη των Σερρών ως Αθήνα της Μακεδονίας, ως πόλη σοφών, φιλόμουσων, φωτοδοτών φάρων και φρούριον ακαταμάχητον εναντίον κάθε ξένης επιβολής.

19.6. Εξεύρεση πόρων για τη λειτουργία της Σχολής των Σερρών

Η Σχολή πέρασε πολλές οικονομικές κρίσεις. Άλλοτε φυτοζωούσε και άλλοτε λειτουργούσε κανονικά και ήκμαζε. Μετά από τη συγκέντρωση του χρηματικού ποσού των 4.500 γροσίων, το 1785, η Σχολή ξανάρχισε να λειτουργεί κανονικά.

Στον μητροπολιτικό Κώδικα των Σερρών (σ. 319) αναφέρεται ότι το 1787, επί μητροπολίτου Ματθαίου, έγινε επίσημη συμφωνία μεταξύ των αντιπροσώπων της πόλεως των Σερρών και του ελλογιμωτάτου διδασκάλου Θεοδώ-

¹³⁵ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 58.

ρου να διορίζονται για πρώτη φορά καθολικοί επίτροποι του σχολείου με σκοπό να φροντίζουν υπέρ της καλής λειτουργίας της Σχολής και να μαζεύουν τον καθορισμένο μισθό των 300 γροσίων του δασκάλου και να τον πληρώνουν¹³⁶. Διορίστηκαν τότε ως έφοροι της Σχολής ο σκευοφύλακας της ιεράς μητροπόλεως κ. Λέων και ο εντιμότατος μεταξύ των αρχόντων των Σερρών κ. Αναστάσιος Καρατζιόγλου. Το σύστημα αυτό με εράνους απέτυχε. Η Σχολή δεν μπορούσε να πληρώνει τους δασκάλους και πάλι έκλεισε.

Το κλείσιμο της έθιξε το φιλότιμο των εμπόρων βάμβακος των Σερρών. Όσοι διεξήγαγαν εμπόριο βάμβακος μεταξύ ανατολικής Μακεδονίας και κεντρικής Ευρώπης, μεταξύ Σερρών και Βιέννης κ.λπ., ήταν πολύ ευκατάστατοι. Το έφεραν βαρέως στη συνείδησή τους να αφήσουν τη Σχολή και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα να φτάσουν σε τέτοια άθλια κατάσταση. Γι' αυτό το 1800 υπό την προεδρία του τότε μητροπολίτη Σερρών Κωνσταντίνου συνήλθαν σε συνεδρίαση οι αντιπρόσωποι της συντεχνίας των βαμβακεμπόρων με θέμα την εξεύρεση πόρων για τη Σχολή των Σερρών και για τα φιλανθρωπικά ιδρύματα της πόλεως. Φιλοτιμήθηκαν όλοι και αποφάσισαν να επιβάλουν φόρο δύο παράδες σε κάθε φορτίο βαμβακιού που θα εξαγόταν στην Ευρώπη. Χιλιάδες φορτία βαμβάκι εξαγόταν τότε στην Ευρώπη και έτσι ο εξαγωγικός αυτός φόρος απέδιδε αρκετά γρόσια το χρόνο ώστε να λειτουργήσει τόσο η Σχολή όσο και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα της πόλεως, το νοσοκομείο και άλλα.

Το 1820 ο πρωταγωνιστής της επανάστασης του 1821 στη Μακεδονία Εμμανουήλ Παπάς έστειλε για την ενεργουμένην ελληνική Σχολή 1.000 γρόσια. Σε επιστολή του από την Κωνσταντινούπολη προς τον τότε μητροπολίτη Σερρών Χρύσανθο, προ της Επανάστασεως του 1821, ο Εμμανουήλ Παπάς γράφει: «Επί πλέον ο πατριωτισμός με υπαγορεύει να ενθυμηθώ και την δημιουργούμενη και μάλλον ήδη της πατρίδος, διό προσφέρω κατά το παρόν διά χειρός του Κωνσταντίνου Παπαδάτου γρόσια χίλια (1.000) ως προσφελομένην συνδρομήν προς αυτήν και ότε τύχη αγαθή βεβαιωθώ εις την μείζονα αποκατάστασιν και εκτέλεσιν αυτής της Σχολής του Πανελληνίου, υπόσχομαι το κατά δύναμιν όλην να συνεισφέρω προς καταρτισμόν αυτής».

Ο κ. Π. Πέννας θεωρεί αλληγορικό το νόημα αυτής της παραγράφου της επιστολής και γράφει ότι με τη φράση «Σχολής του Πανελληνίου» εννοούσε να διατίθεντο τα χρήματα για το παρασκευαζόμενο κίνημα της Επανάστασης του 1821. Η κα Έλλη Αγγέλου Βλάχου στο βιβλίο της *Η παιδεία εις τας Τουρκοκρατούμενας Σέρρας*¹³⁷ θεωρεί ότι τα χρήματα αυτά στάλθηκαν για τη Σχολή των Σερρών. Πάντως κι αν ακόμη στάλθηκαν αυτά για την Επανάσταση του 1821, ο Εμμανουήλ Παπάς είχε βοηθήσει οικονομικά πολλές φορές τη Σχολή των Σερρών.

¹³⁶ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 56.

¹³⁷ Βλάχου, *Η παιδεία*, σ. 13.

Υπηρετήσε πολλά χρόνια ως δημογέροντας της πόλεως και ως επίτροπος της παλαιάς μητροπόλεως Σερρών. Πρόσφερε τα πάντα για την πόλη των Σερρών και για ολόκληρη την Ελλάδα. Η ακμή της Σχολής οφειλόταν στο ζήλο των κατοίκων και στις μεγάλες δωρεές των ευεργετών¹³⁸.

19.7. Οι δωρεές των ευεργετών και τα διδακτήρια των σχολείων των Σερρών

Την εποχή της οικονομικής δυσκολίας παρουσιάστηκε ο μεγάλος Σερραίος ευεργέτης, αοίδιμος Ιωάννης Κώνστας, ο οποίος κατέθεσε στην Καισαροβασιλική Τράπεζα της Βιέννης το τεράστιο χρηματικό ποσό των 10.800 φιορινιών. Από τους τόκους του θα πληρώνονταν οι μισθοί των δασκάλων της Σχολής και θα νοσηλεύονταν οι ασθενείς του καζά δωρεάν στο νοσοκομείο της πόλεως των Σερρών.

Το 1872 αναδείχθηκε ένας άλλος μεγάλος ευεργέτης στις Σέρρες, ο Ιωάννης Κόκκινος, ο οποίος δώρισε με τη διαθήκη του 3.810 οθωμανικές λίρες για να ιδρυθεί «Μακεδονικόν ελληνικόν Διδασκαλείον». Πραγματοποιήθηκε η διαθήκη αυτή με τις ενέργειες του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου των Σερρών το διάστημα που βασίλευε ομόνοια και ζήλος για πρόοδο στην παιδεία.

Μέχρι τότε επικρατούσαν απαρχαιωμένες μέθοδοι και ιδέες διδασκαλίας. Τα ελληνικά γράμματα διδάσκονταν με μια αντιπαιδαγωγική μέθοδο. Διδάσκονταν με σείρα απομνημόνευση γραμματικών τύπων, κανόνων και μηχανικών συντακτικών ασκήσεων. Στα κοινά σχολεία διδάσκονταν με το αλληλοδιδασκτικό σύστημα. Όταν ο δάσκαλος ήταν απασχολημένος σε άλλη τάξη μαθητών, τα μεγάλα παιδιά δίδασκαν στα μικρότερα των άλλων τάξεων. Απ' αυτό και μόνο καταλαβαίνουμε τι γράμματα μάθαιναν τα παιδιά όταν αντί για δάσκαλο στην τάξη τους είχαν μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων. Όλα τα σχολεία είχαν ανάγκη από εκπαιδευμένους δασκάλους. Χωρίς καλούς εκπαιδευτικούς δεν γίνεται σωστή παιδεία. Ήταν απόλυτη ανάγκη να ιδρυθεί στις Σέρρες διδασκαλείο για να μορφώνει τους δασκάλους.

Όσον αφορά τα διδακτήρια των Σερρών, από το 1735 η Σχολή στεγαζόταν σε ένα υπέροχο παλαιό κτήριο, το λεγόμενο Παλαιό Ελληνικό Σχολείο. Το 1808, όταν έφτιαξαν καινούργιο κτήριο, το παλαιό το αγόρασε ο Εμμανουήλ Παπάς για κατοικία, παραχωρώντας για αντίτιμο δύο πάρα πολύ προσοδοφόρα εργαστήρια-καταστήματα, παντοπωλείο και σαπωνοποιείο, στην κεντρική αγορά στο Κονλούκι και επιπλέον 250 γρόσια. Παρέμεινε στο παλαιό κτήριο έως ότου έφυγε η οικογένειά του από τις Σέρρες. Αργότερα χρησιμοποιήθηκε για τη στέγαση του ελληνικού προξενείου. Βρισκόταν δυτικά του

¹³⁸ Στράτη Ευ., «Ιστορία των εκπαιδευτηρίων της πόλεως Σερρών», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 2 (1909), 144-154.

Ναού της Αγίας Παρασκευής και νότια της παλαιάς μητρόπολης των Αγίων Θεοδώρων.

Το νέο κτήριο ονομάστηκε Αστική Σχολή. Κάηκε εξ ολοκλήρου στη μεγάλη πυρκαγιά των Σερρών το 1849. Αναγκάστηκαν το 1850 να κτίσουν λαμπρότερο κτήριο. Στην εσωτερική θύρα του κτηρίου έγραψαν τα εξής: «Η πόλις Σερραίων τη νεολαία εαυτής ακροθίνια των εξ αλλοδαπής πεμφθεισών αυτή συνεισφορών φιλανθρώπων και φιλομούσων ανδρών το παιδευτήριο τότε κοινή ψήφω ιδρύσατο εν έτει αων' [1850]–Κώνστας Φαίδωνος εργολάβει».

Δηλαδή: Η πόλη των Σερραίων στη δική της νεολαία με τις συνεισφορές που εκ του εξωτερικού φιλάνθρωποι και φιλόμουσοι άνδρες απέστειλαν ανήγειρε αυτό το εκπαιδευτήριο κατα το έτος 1850 με κοινή απόφαση. Εργολάβος ήταν ο Κώνστας του Φαίδωνος.

Από το 1853 λειτούργησε επίσημα στις Σέρρες παρθεναγωγείο. Με τη γενναία χορηγία των Σερραίων πατριωτών Θ. Δούμπα από τη Βιέννη, Νικολάου Στέργιου, Βασιλείου Κρεκότσιου και Ν. Σπανδονίδου, ο οποίος προσέφερε 3.000 γρόσια «υπέρ της ιδρύσεως της Σχολής κορασιών» λειτούργησε στις Σέρρες η σχολή των θηλέων. Πολλά κορίτσια μέχρι τότε φοιτούσαν μαζί με τα αγόρια στο αλληλοδιδακτικό σχολείο και άλλα φοιτούσαν σε ένα σπίτι της παλαιάς μητροπόλεως.

Στην αρχή λειτούργουσε η Σχολή των θηλέων στην περιοχή της ενορίας του Αγίου Αντωνίου σ' ένα ευρύχωρο σπίτι με μεγάλη αυλή. Στο μέσον της αυλής υπήρχε ένας τεράστιος πλάτανος. Αργότερα μεταφέρθηκε στο παλαιό Δούμπειο Νηπιαγωγείο κοντά στο Ναό των Αγίων Θεοδώρων και μετά στο νέο Δούμπειο Νηπιαγωγείο στη συνοικία της Αγίας Φωτεινής.

Το 1892-1893 η Σχολή των θηλέων εγκαταστάθηκε στο δικό της νέο καλλιμάρμαρο παρθεναγωγείο που κτίστηκε με έξοδα του Γρηγορίου Κωνσταντίνου (Ρακιτζή), γι' αυτό ονομάστηκε «Γρηγοριάδα». Εσωτερικά στο υπέρθυρο της κεντρικής εισόδου του διδακτηρίου υπήρχε εντοιχισμένη η επιγραφή: «Γρηγοριάς αω·β' [1892] Γρηγόριος Κωνσταντίνου κεδνή συν άκοιτι / Δεσποίνη πρόφρων δείματο τόνδε δόμον / Μουσάων, μέγ' όνειαρ εόνθ Ελληνίσι κούραις / Σερραίων δε πόλει πατρίδ' όπασσε φίλη»¹³⁹.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα λειτούργούσαν συστηματικά τρία σχολεία στις Σέρρες, η Αλληλοδιδακτική Σχολή, το Παρθεναγωγείο και η Ελληνική Σχολή, όλα με πλήρες διδακτικό προσωπικό.

Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Σερρών με τη βοήθεια πολλών άλλων παραγόντων κατόρθωσε να κρατάει στην αρχή μόνος του τη λειτουργία όλων των σχολείων των Σερρών. Τα πρακτικά όμως των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων των Αθηνών αναφέρουν ότι το 1879, επειδή ο εν Σέρραις Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος δεν μπορούσε να καλύψει τα έξοδα

¹³⁹ Καφταντζή, ό.π., τ. Α, σ. 129-130, αρ. 80.

λειτουργίας των εν Σέρραις σχολών, οι σύλλογοι των Αθηνών τους χορήγησαν την πιο γενναία συνδρομή για τις ανάγκες των σχολείων.

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα της Κωνσταντινουπόλεως, το 1880, έστειλε από εράνους στα σχολεία των Σερρών 500 χρυσές λίρες Τουρκίας. Και ο ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως έστειλε στα σχολεία των Σερρών κάθε χρόνο 100 χρυσές λίρες Τουρκίας.

Για την ανέγερση του Δούμπειου Νηπιαγωγείου, ο Θεόδωρος Ν. Δούμπας δώρισε 25.000 φράγκα το 1877, η δε σύζυγος του Νικολάου Θ. Δούμπα Άννα δώρισε ένα σπίτι αξίας 250 χρυσών λιρών Τουρκίας και μετρητά 8.000 φιορίνια. Ο Σερραίος Ιωάννης Παπαγεωργίου με διαθήκη της 22-10-1866 δώρισε: α) στο Ελληνικό Σχολείο των Σερρών 2.000 γρόσια, β) στο Αλληλοδιδασκτικό 5.000 γρόσια, γ) στο Παρθεναγωγείο 3.000 γρόσια και δ) στο νοσοκομείο των Σερρών 2.000 γρόσια.

Όταν ανακηρύχθηκε η βουλγαρική Εξαρχία και άρχισε στη Μακεδονία ο φυλετικός ανταγωνισμός επικρατήσεως μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων, η παιδεία στις πόλεις των Σερρών, της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου έγινε το ισχυρότερο όπλο για την προάσπιση των συμφερόντων των Ελλήνων της Μακεδονίας κατά των Βουλγάρων, των Σέρβων και των Ρουμάνων. Από τότε άρχισε ο ανταγωνισμός ποιος θα ιδρύσει πρώτος εξ αυτών σχολεία στη Μακεδονία για να συγκρατήσει από τη φυγή τους περισσότερους νέους της Μακεδονίας. Γι' αυτό υπήρξε εποχή που στις πόλεις της Μακεδονίας υπήρχαν πέντε εθνικότητων σχολεία, τουρκικά, ελληνικά, βουλγαρικά, ρουμανικά και σερβικά. Ο ανταγωνισμός των Ελλήνων για την παιδεία στις Σέρρες ανέδειξε την πόλη των Σερρών σε κέντρο της παιδείας της Μακεδονίας, πρωτοπόρο πόλη στα γράμματα που πρώτη από άλλες πόλεις της Ελλάδας κατήγγησε το αλληλοδιδασκτικό σύστημα και μεταρρύθμισε τη δημοτική εκπαίδευση σε νέες βάσεις νεοτέρων παιδαγωγικών αρχών. Πρώτη η πόλη των Σερρών απ' όλη τη Μακεδονία και τη Θράκη και από αυτό ακόμη το ελεύθερο τότε ελληνικό κράτος εισήγαγε στην παιδεία το εξατάξιο δημοτικό σχολείο και το εξατάξιο γυμνάσιο. Τα σχολεία των Σερρών τα διηύθυνε μια εφορεία που προερχόταν από τον Μακεδονικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο των Σερρών (όταν τούτος υπήρχε) με πρόεδρο πάντοτε έναν από τους καλύτερους συνεργάτες του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Έσοδα για τη μισθοδοσία του διδακτικού προσωπικού και γενικά για τη συντήρηση των σχολείων ήταν συνήθως α) οι προαιρετικές εισφορές των Σερραίων πατριωτών, β) τα τροφεία και τα δίδακτρα των ευπόρων μαθητών, γ) οι συνδρομές των εκκλησιών και των μοναστηριών και δ) οι επιχορηγήσεις από διάφορους συλλόγους και αδελφότητες των Αθηνών και της Κωνσταντινουπόλεως.

Στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας φοιτούσαν στα σχολεία των Σερρών 2.000 μαθητές και μαθήτριες. Το 1909 φοιτούσαν 185 μαθητές στο εξατάξιο γυμνάσιο, 450 μαθήτριες στο κεντρικό παρθεναγωγείο, 362 μαθητές στην αστική σχολή, 429 μαθητές και μαθήτριες στις μικτές αστικές σχολές και 200

νήπια στο νηπιαγωγείο. Η ακμή της παιδείας των Σερρών οφειλόταν και στο συμπαγές του Ελληνισμού της πόλεως και της περιφέρειας Σερρών.

19.8. Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Σερρών

Τα επιτεύγματα της παιδείας του νομού Σερρών οφείλονται στον Μακεδονικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο που ιδρύθηκε το 1870 στις Σέρρες. Ο σύλλογος αυτός συγκέντρωσε και συσπείρωσε ό,τι εκλεκτό είχε η πόλη των Σερρών

Το Παρθεναναγωγείο (Γρηγοριάς) Σερρών

σε επιστήμονες, κληρικούς και προ πάντων σε καλούς πατριώτες. Έθεσε ως σκοπό του να υποστηρίξει την ελληνική παιδεία, να ενισχύσει το ελληνικό εθνικό φρόνημα των κατοίκων και να αναπτύξει πολύπλευρη δράση για τη θεμελίωση της καλύτερης, συγχρονισμένης με τις τότε συνθήκες παιδείας¹⁴⁰.

Ψυχή και μοχλός του ωφελιμοτάτου αυτού συλλόγου υπήρξε από το 1870 μέχρι το 1881 ο κατ' εξοχήν φιλόανθρωπος στην άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος πρόεδρος αυτού, αείμνηστος ιατρός Ιωάννης Θεοδωρίδης. Ήταν πολύ μορφωμένος και ενθουσιώδης πατριώτης, δραστήριος και ακούραστος στα έργα της διοργάνωσης και της προόδου του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών.

Η οικογένειά του ήρθε στις Σέρρες από την Τσαριτσάνη των Αμπελακίων. Φοίτησε στη Σχολή των Σερρών επί γυμνασιαρχίας του Εμμανουήλ Φωτιάδη. Συνέχισε τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών και στην Ιατρική

¹⁴⁰ Βλάχου, ό.π., σ. 30-33.

Σχολή του πανεπιστημίου της Πίζας. Εγκαταστάθηκε στις Σέρρες ως γιατρός και προσέφερε πολλές υπηρεσίες στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο και στον αγώνα εναντίον των βουλγαρικών αξιώσεων. Αυτός διοργάνωσε τις ομαδικές διαμαρτυρίες εναντίον της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και βοήθησε την Αγγλία να την ανατρέψει με τη σύγκληση του Συνεδρίου του Βερολίνου. Ημέρα και νύχτα φρόντιζε για τα σχολεία των Σερρών, για την τοποθέτηση σ' αυτά καλών δασκάλων, για τον εκσυγχρονισμό των μεθόδων διδασκαλίας, και εισηγήθηκε την ίδρυση διδασκαλείου στις Σέρρες. Δυστυχώς πέθανε σε ηλικία 55 χρονών το 1881. Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ανήγειρε εις μνήμην του μαρμάρينو μαισωλείο στο νεκροταφείο των Σερρών¹⁴¹.

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, όπως φαίνεται από τα πεπραγμένα των ετών 1873-1875 που εξεδόθησαν από τον πρόεδρο αυτού Ιωάννη Θεοδωρίδη στην Κωνσταντινούπολη το 1875, είχε πολύπλευρη δράση. Ειδικότερα:

α) Ανακαίνισε το σύστημα παιδείας στις Σέρρες με το να εισαγάγει για πρώτη φορά στην Ελλάδα τον εξαετή κύκλο σπουδών στο δημοτικό και το γυμνάσιο.

β) Σπούδασε πάρα πολλούς δασκάλους με υποτροφία στην Ευρώπη, στην Αθήνα και σε άλλα μέρη και τους χρησιμοποίησε έπειτα για την ίδρυση και την καλή λειτουργία νέων δημοτικών σχολείων στην επαρχία του νομού Σερρών¹⁴².

γ) Ίδρυσε οικοτροφεία, όπου σιτίζονταν και έμεναν οι μαθητές του γυμνασίου και του διδασκαλείου που προέρχονταν από άλλα μέρη.

δ) Οργάνωσε βιβλιοθήκη για να μελετούν οι σπουδαστές.

ε) Έκτισε αίθουσα θεάτρου και οργάνωσε θεατρικές παραστάσεις με ερασιτέχνες εντόπιους ηθοποιούς. Παρουσίασε στη σκηνή το έργο του Δ. Βερναρδάκη *Η Μερόπη*, καθώς και δύο δράματα του Σοφοκλή, τον *Οιδίποδα Τύραννο* και τον *Οιδίποδα επί Κολωνώ*.

στ) Ίδρυσε τυπογραφείο, στο οποίο τυπώθηκαν πολλά φιλολογικά βιβλία.

ζ) Διοργάνωσε διδασκαλικά συνέδρια.

η) Το σημαντικότερο εξ όλων είναι ότι ίδρυσε υπό την εποπτεία του πολλά νέα δημοτικά σχολεία στις Σέρρες και στα χωριά του νομού.

Βοηθούσε τους απόρους μαθητές με κάθε τρόπο. Τους χορηγούσε δωρεάν τα βιβλία που τους έστελνε ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων. Συνεργαζόταν με τους συλλόγους των Αθηνών και της Κωνσταντινουπόλεως. Τα μοναστήρια του Τιμίου Προδρόμου Σερρών και της Εικοσιφοινίσσης τον βοήθησαν οικονομικά με γενναίες εισφορές για να διατηρήσει τα πολλά

¹⁴¹ *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 4 (1911), σ. 74.

¹⁴² Σαμσάρη Π., «Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών: Η εκπαιδευτική και πολιτιστική του δράση», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 4 (2006), 57-102. Έκθεση πεπραγμένων Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου εν Σέρραις, Θεσσαλονίκη 1872, σ. 35-37.

σχολεία που είχε υπό την εποπτεία του. Όλα αυτά κατορθώθηκαν με κίνητρο την αγάπη προς την πατρίδα και τα γράμματα.

19.9. Οι υπηρετήσαντες καθηγητές και δάσκαλοι στα σχολεία των Σερρών

19.9.1. Νικόλαος

Ήταν διακεκριμένος σχολάρχης και λόγιος της εποχής του. Κατά τον επίσκοπο Νανζιανζού Ιγνάτιο, ο Νικόλαος ήταν αξιόλογος λόγιος στην ελληνική παιδεία, τη φιλοσοφία και τα μαθηματικά¹⁴³.

19.9.2. Αναστάσιος Παπαβασιλόπουλος

Καταγόταν από τα Ιωάννινα. Δίδαξε στις Σέρρες από το 1696 έως το 1702.

19.9.3. Αναστάσιος Πώπας

Δίδαξε στις Σέρρες από το 1719 μέχρι το 1742. Ήταν λόγιος και συγγραφέας πάρα πολλών βιβλίων. Με την άδεια του μητροπολίτη Σερρών Στεφάνου έγραψε στις Σέρρες το 1719 το βιβλίο *Φώσφορος* και το εξέδωσε στη Βιέννη το 1724 μαζί με το βιβλίο του ιατρού και φιλοσόφου Σταύρου Μουλαϊμού με τον τίτλο *Αντιδοτάριον περί των ιοθόλων δηγμάτων*. Το αφιέρωσε στο λογίτατο ιατρό και φιλόσοφο Μιχαήλ Περδικάρη από τη Μονεμβασιά. Στο βιβλίο γίνεται ένας διάλογος. Ρωτά ο Μιχαήλ Περδικάρης και αποκρίνεται ο συγγραφέας Αναστάσιος Πώπας με μεγάλη φιλαλήθεια και ορθόδοξα. Ένα χειρόγραφο του συγγραφέα του βιβλίου αυτού σώζεται στο Πήλιο, στη βιβλιοθήκη του χωριού Μηλιές, με το τίτλο *Βίβλος καλουμένη διάλεξις διδασκάλου Ορθοδόξου και μαθητού φιλομαθούς εκδοθείσα υπό του καθηγητού της εν Σέρραις Σχολής Ιωαννίτου Αναστασίου Πώπα*.

19.9.4. Κωνσταντίνος Οικονόμου εξ Οικονόμου

Το 1806 ο εθνομάρτυρας Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄, όταν βρισκόταν για αρκετό διάστημα εξόριστος στο Άγιον Όρος, είχε την ευκαιρία να γνωρίσει μεταξύ των επαρχιών της Μακεδονίας και την επαρχία των Σερρών. Φρόντισε να στείλει στη Σχολή των Σερρών τον ξακουστό διδάσκαλο του γένους, το σοφό αυτόν άνδρα, συγγραφέα πολλών βιβλίων, τον υπέρμαχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντίνο Οικονόμου τον εξ Οικονόμων. Καταγόταν από την Τσαρίτσανη της Θεσσαλίας. Μορφώθηκε στη Σχολή των Αμπελακίων και χειροτονήθηκε στα 25 του χρόνια ιερέας οικονόμος, από όπου πήρε και το όνομα. Συνελήφθη και φυλακίστηκε κατ' επανάληψη επειδή θεωρήθηκε ύ-

¹⁴³ Βλάχου, ό.π., σ. 10.

ποπτος συμμετοχής στην εναντίον του Αλή πασά των Ιωαννίνων επανάσταση. Πλήρωσε πολλά λύτρα στους Τούρκους και αφέθηκε ελεύθερος. Κάποιος φίλος του του συνέστησε να έρθει στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών επειδή εκεί θα ήταν ασφαλής. Κατά προτροπή του Οικουμενικού Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ ήρθε σε συμφωνία με τις τοπικές αρχές των Σερρών και διορίστηκε δάσκαλος της Σχολής Σερρών.

Δεν ευτύχησαν οι μαθητές της Σχολής Σερρών να ακούσουν τη διδασκαλία του, διότι έπεσε στη δυσμένεια του μητροπολίτη Σερρών Κωνσταντίνου και αναγκάστηκε να παραιτηθεί μετά από το διορισμό του. Λέγεται ότι έπεσε στη δυσμένεια του μητροπολίτη επειδή κατά την παρουσίασή του ενώπιόν του είχε πλεγμένα τα χέρια πίσω στα νώτα και φορούσε το καλυμαύχιον σηκωμένο προς τα πίσω. Κατόπιν τούτου δεν έμεινε στις Σέρρες, αλλά μετέβη στη Θεσσαλονίκη. Οι Θεσσαλονικείς θεώρησαν την εμφάνισή του ως εύνοια της Θείας Πρόνοιας για την πόλη τους. Αργότερα πήγε στη Σμύρνη και εργάστηκε ως ιεροκήρυκας και δάσκαλος στη Σχολή της Σμύρνης επί 10 χρόνια¹⁴⁴.

19.9.5. Νικόλαος Σχολάριος

Δίδαξε στις Σέρρες κατά τα έτη 1742-1748. Μνημονεύεται σε ένα πρακτικό ως δάσκαλος της Σχολής Σερρών.

19.9.6. Ιεροδιάκονος Χρύσανθος

Ο Σερραίος την καταγωγή Προδρομίτης ιερομόναχος και διάκονος λόγιος Χρύσανθος προσέφερε πολλά στα σχολεία και στη μητρόπολη των Σερρών. Από το 1805 μέχρι το 1813 δίδασκε στη Σχολή. Υπηρετούσε ταυτοχρόνως και ως γραμματέας της μητροπόλεως Σερρών. Δίδαξε και στους μοναχούς της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου κατά τα έτη 1803-1804 και πέθανε σε πολύ μεγάλη ηλικία το 1816.

19.9.7. Ιγνάτιος Σκαλιώρας

Ο αρχιμανδρίτης Ιγνάτιος Σκαλιώρας καταγόταν από τη Ραψάνη. Διαδέχθηκε τον Χρύσανθο στη Σχολή των Σερρών. Έγραψε εγχειρίδιο με τίτλο *Περί της συντάξεως των οκτώ του λόγου μερών και τίνων άλλων εις τον Ελληνικόν λόγον ανηκόντων*. Το βιβλίο του εκδόθηκε στην Τεργέστη το 1826. Επί των ημερών του δεν λειτούργησε πολύ καλά η Σχολή και αναγκάστηκε ο τότε μητροπολίτης των Σερρών Χρύσανθος να καλέσει από το Μελένικον το διευθυντή της εκεί Σχολής, το συμπατριώτη του Μηνά Μινωΐδη.

¹⁴⁴ Στράτη, «Ιστορία των εκπαιδευτηρίων».

19.9.8. Μηνάς Μινωίδης

Ήταν άριστος φιλόλογος και δόκιμος μαθηματικός. Δίδασκε στη Σχολή των Σερρών φιλοσοφία και γραμματική από το 1815 έως το 1819. Κατά την παραμονή του στις Σέρρες συνέταξε τον κατάλογο των χειρογράφων βιβλίων της βιβλιοθήκης της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου. Σώζεται ένα χειρόγραφο στην Εθνική Βιβλιοθήκη των Παρισίων. Έγραψε πολλά βιβλία. Στις Σέρρες έγραψε το 1814 την επιστολή προς τον Αδαμάντιο Κοραή, που έμενε τότε στο Παρίσι. Του ζητούσε να του στείλει όλους τους εκδοθέντες τόμους της περίφημης *Ελληνικής Βιβλιοθήκης*. Ο Κοραής του απάντησε προσφωνώντας τον «σοφόν και του επαγγέλματος άξιον διδάσκαλον των Σερρών» και θεωρούσε ευτύχημα την παρουσία του στις Σέρρες.

Ο Μινωίδης πήγε για ανώτερες σπουδές στο Παρίσι και εργάστηκε στο Φιλελληνικό Κομιτάτο. Του ανατέθηκε από τον τότε Γάλλο υπουργό της Παιδείας Villemain η αποστολή της συλλογής αρχαίων χειρογράφων ή αντιγράφων από την Ανατολή. Με την ιδιότητα αυτή επισκέφτηκε το Άγιον Όρος και ανακάλυψε στις βιβλιοθήκες του άγνωστα μέχρι τότε έργα Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών, όπως π.χ. τους *Μύθους* του Αισώπου σε επεξεργασία του Βαβρίου, το *Περί Αιρέσεων* έργο του Ιππολύτου, τα έργα του Φιλοστράτου και του Γαληνού και άλλα. Στην αποστολή αυτή ζημίωσε την Ελλάδα, διότι πήρε φανερά και κρυφά χειρόγραφα βιβλία μεγάλης αξίας από τις ελληνικές βιβλιοθήκες και τα μετέφερε στο Παρίσι. Από ορισμένες παράνομες ενέργειές του, πλαστογραφίες, συλήσεις βιβλίων και απάτες δεν άφησε καλό όνομα στην ιστορία. Πέθανε το 1860.

19.9.9. Ιωάννης από τα Άγραφα

Υπηρέτησε ως διδάσκαλος στις Σέρρες στα χρόνια της σχολαρχίας του Μινωίδη. Αναφέρεται στην εντοιχισμένη ενεπίγραφη πλάκα στο ανατολικό τείχος του Ιερού Ναού των Αγίων Αναργύρων. Τη ρυθμική αυτή ομοιοκατάληκτη επιγραφή τη συνέταξε το 1817. Γι' αυτό και τελειώνει με τη φράση «Πόνημα Ιωάννου διδασκάλου του εξ Αγράφων».

19.9.10. Κωνσταντίνος Μηνιάτης, Κωταίος

Υπηρέτησε στη Σχολή των Σερρών από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα με άλλους τρεις ή τέσσερις δασκάλους.

19.9.11. Αδάμος Ζαμπέκος (1818-1821)

Καταγόταν από το Μέτσοβο της Ηπείρου. Ήταν άνθρωπος ελεήμων, σώφρων και φιλάρετος, με αρετές που πρέπει να τις έχει κάθε εκπαιδευτικός.

Προηγουμένως ήταν διευθυντής της Σχολής Μελενίκου (1803-1810), όπου συνέχισε και πάλι το έργο του από το 1821 μέχρι το 1830. Από το Μελένικο τον ξανακάλεσαν στις Σέρρες και δίδαξε εδώ άλλα τέσσερα χρόνια, μέχρι το 1834. Ήταν πολύ ωφέλιμος για τις Σέρρες με το ζωντανό παράδειγμά του, το κήρυγμά του και τη διδασκαλία του. Ζούσε λιτό βίο σαν τον Σωκράτη. Δίδαξε και στη Σχολή της Φιλιππουπόλεως από το 1840 μέχρι το 1845.

19.9.12. Αργύριος Παπαρίζος

Καταγόταν από τη Σιάτιστα. Δίδαξε δεκαπέντε χρόνια στη Σχολή Σιατίστης και έξι χρόνια στη Σχολή της Ραψάνης. Από τη Ραψάνη τον κάλεσαν το 1823 να αναλάβει τη διεύθυνση της Σχολής των Σερρών. Αποδείχθηκε διδασκάλος του γένους με την κλασική του κατάρτιση, τους υπεράνθρωπους μόχθους του και, προ πάντων, με την παραδειγματική του αρετή. Και αυτός μαζί με τους άλλους διδασκάλους του γένους έθεσαν τα θεμέλια της πνευματικής ανάπτυξης του έθνους. Η εποχή της σχολαρχίας του υπήρξε καρποφόρα για τη Σχολή των Σερρών. Πλούτισε τη βιβλιοθήκη της Σχολής. Σε υποσημείωση ενός Κώδικα αναφέρεται ότι «εκ του κοινού Σιατίστης μέσω του Αγίου Σερρών Πορφυρίου και του διδασκάλου κ. Αργυρίου ηγορήσθησαν βιβλία αξίας 1.113 γροσίων τω 1823 Φεβρουαρίου 14»¹⁴⁵. Ο δε μαθητής του Εμμανουήλ Φωτιάδης χαρακτηρίζει τη σχολαρχία τού Παπαρίζου εύφορο: «Αν εξαιρέσουμε την εύφορον σχολαρχίαν του σοφού Αργυρίου, τότε απήλαυσε η πατρίς εκ του Σχολείου ελπιζόμενους καρπούς, πότε εξήλθον εξ αυτού μαθηταί και μικρού τινός λόγου άξιοι;».

Δυστυχώς για έναν τέτοιο σχολάρχη έγινε αιτία ο τότε μητροπολίτης Χρύσανθος να παραιτηθεί. Ο Εμμανουήλ έγραψε ότι η αναχώρηση του Αργυρίου ήταν μεγάλη ζημιά για τις Σέρρες, «ότι οι συμπολίτες μου θα κατανοήσουν, πόσους και οποίους γλυκείς καρπούς άφησε εις την πατρίδα μας ο Αργύριος Παπαρίζος και όταν φιλοτιμηθέντες, πάντες μια φωνή και καρδιά, τον προσκαλέσουν επ' αυθείας εις το σχολείον μας, το οποίον φευ! κατά τας προ ημερών ελθούσας εντεύθεν ειδήσεις, αφού μετα την παραίτησιν του διδασκάλου ήλλαξαν αλληλοδιαδόχους δύο τρεις διδασκάλους, έμεινε τελευταίον απροστάτευτον χωρίς να έχει κανένα διδάσκαλον. Η δε δυστυχής νεολαία περιφέρεται εδώ και εκεί, εις αργίας ή εις έργα επωφελή»¹⁴⁶.

Στο διάστημα της παραίτησής του, ανέλαβε τη διεύθυνση της Σχολής και πάλι ο σοφολογιότατος Αδάμ Ζαμπέκος, ενώ ο Παπαρίζος έγινε διευθυντής της Εμπορικής Σχολής Χάλκης, το 1833.

Οι Σερραίοι και ιδιαίτερα ο νέος τότε μητροπολίτης Γρηγόριος Φουρτουλιάδης προσκάλεσαν τον Παπαρίζο και πάλι στις Σέρρες γράφοντας προς

¹⁴⁵ Μητροπολιτικός Κώδικας Σερρών, σ. 18.

¹⁴⁶ Βλάχου, ό.π., σ. 21.

αυτόν τα εξής κολακευτικά λόγια για τους Σερραίους: «Καλοτυχίζω τον εαυτόν μου και τον αποκαλώ ευτυχή και ευδαίμονα, διότι έτυχα σε μια επαρχία με πολλούς ανθρώπους που αγαπούν τις μούσες και την παιδεία. Τιμούν τα γράμματα και περιποιούνται τους αξιόλογους άνδρες που σκέπτονται τα πραγματικά συμφέροντα της πατρίδας».

Δύο φορές τον κάλεσε στις Σέρρες ο νέος μητροπολίτης. Ο Παπαρίζος γράφει σε κάποιον Σερραίο ότι «ο ζήλος τού αρχιερέως με έκαμε να λυγίσω όπως κάνει η φωτιά το σίδηρο».

Γυρίζοντας στις Σέρρες συνεργάστηκαν ο μητροπολίτης Γρηγόριος και ο σχολάρχης Παπαρίζος για την ανοικοδόμηση από τα θεμέλια μιας νέας σχολής, της αλληλοδιδασκτικής. Για την ανέγερση του διδαστηρίου πρόσφεραν όλες οι τάξεις και οι συντεχνίες των Σερραίων ανάλογα με την οικονομική τους δυνατότητα.

Λόγω ελλείψεως διδασκάλων εφάρμοσαν την αλληλοδιδασκτική μέθοδο στο δημοτικό σχολείο. Χρησιμοποιούσαν τους προχωρημένους και ικανότερους μαθητές για να επιτηρούν στην τάξη κατά τις ώρες της γραπτής εργασίας και για να διδάσκουν στις μικρότερες τάξεις και στους λιγότερο ικανούς μαθητές.

Η μέθοδος αυτή εισήχθη στην Ελλάδα το 1819 από τον Γεώργιο Κλεόβουλο από τη Φιλιππούπολη. Το 1824 υποβλήθηκε σχέδιο «Περί της κοινής παιδείας του έθνους» στο βουλευτικό, που προέβλεπε κατώτερη, μέση και ανώτερη εκπαίδευση. Για την οργάνωση της κατώτερης εκπαίδευσης, χαρακτηρίστηκε ως «αναγκαϊότατο και κοινοφιλέστατο και συγχρόνως ολιγοδάπανο διά την επικράτεια και ανέξοδο διά των μαθητών» η αλληλοδιδασκτική μέθοδος. Ίδρυσαν στο Άργος αλληλοδιδασκτικό σχολείο για να μετεκπαιδευτούν οι δάσκαλοι όλων των επαρχιών.

19.9.13. Ο κουτλουμουσιανός μοναχός Νεόφυτος Καλούδης

Με χορηγία 100 γροσίων το μήνα του Κωστάκη Σπονδύλη φοίτησε από 11-1-1834 για έξι μήνες στην αλληλοδιδασκτική σχολή του Άργους. Διδάχθηκε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο και επιστρέφοντας τη δίδαξε στα σχολεία των Σερρών. Αποδείχθηκε ενάρετος και φιλόπατρις διδάσκαλος.

19.9.14. Μιχαήλ Παπάς

Ήταν υιός του Εμμανουήλ Παπά και δίδαξε στη Σχολή των Σερρών. Έγραψε το βιβλίο *Αρχαία Γραμματικής ελληνικής διά τους αρχαρίους* στη Βιέννη, το 1827.

19.9.15. Ευάγγελος Μέξης ή Μεξικός

Καταγόταν από την Ήπειρο. Ήταν στενός φίλος του Καποδίστρια. Δίδαξε στη Σχολή των Σερρών. Έγραψε τα *Ήθη Χριστιανών και ήθη Ισραηλιτών*. Μαζί με το μητροπολίτη Ευβοίας Γρηγόριο μετέφρασαν την Καινή Διαθήκη.

19.9.16. Εμμανουήλ Φωτιάδης

Ήταν μαθητής του Παπαρίζου στις Σέρρες. Συνέχισε τις σπουδές του στην Αίγινα και δίδαξε ως δάσκαλος στο Βελιγράδι, όπου και μετέφρασε ένα βιβλίο του Σοαΐου από τα ιταλικά στα ελληνικά. Συνέχισε τις σπουδές του στο Μόναχο. Δίδασκε ελληνικά στο Βασιλικό Λύκειο των Ελληνοπαίδων και γνωρίστηκε με τον μεγάλο φιλέλληνα καθηγητή Φρειδερίκο Θείρσιο. Μετέφρασε το έργο του Ιταλού Cesare Beccaria *Περί του εγκλήματος και της ποινής* και την *Μικράν γραμματικήν* του Φρειδερίκου Θείρσιου, την οποία δημοσίευσε με δαπάνη του μητροπολίτη Σερρών Γρηγορίου όταν έγινε Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Αργότερα έγραψε και το έργο *Περί του επικού μέτρου και της επικής διαλέκτου*.

Προ της επιστροφής του στις Σέρρες έγραψε από το Μόναχο μια επιστολή προς τον συμπολίτη του Θ. Φιλοπατρίδη με την οποία συνιστούσε στους Σερραίους να συγκεντρώσουν ένα χρηματικό κεφαλαίο. Από τους τόκους του να μισθοδοτούν το προσωπικό του σχολείου και να πλουτίζουν τη βιβλιοθήκη του με τα αναγκαία συγγράμματα. Φαίνεται ότι έγινε δεκτή η πρότασή του.

Το 1835 τον κάλεσαν οι Σερραίοι να αναλάβει τη διεύθυνση της Σχολής Σερρών. Τον καλούσαν συγχρόνως και στην Αθήνα με πολύ μεγάλο μισθό, αλλά αυτός προτίμησε τον ευτελή μισθό των 5.000 γροσίων το χρόνο των Σερρών και παρέμεινε στις Σέρρες για να εκδηλώσει εμπράκτως την ευγνωμοσύνη του προς την ιδιαίτερη πατρίδα του. Φρόντισε για τον πλουτισμό της βιβλιοθήκης της Σχολής με διδακτικά βιβλία, εποπτικά όργανα, χάρτες και συγγράμματα. Φρόντισε ιδιαίτερα για τη μόρφωση των θηλέων στις Σέρρες. Εργάστηκε με πολύ ζήλο για να ανεγερθεί από τα θεμέλια νέο σχολείο, παρθεναγωγείο, για τα κορίτσια. Συμβούλευε τους Σερραίους να στείλουν τις θυγατέρες τους στο νέο αυτό σχολείο.

Ενώ φρόντιζε και επιδρούσε θετικά σε όλα τα εκπαιδευτικά ζητήματα της πόλεως, δυστυχώς μπλέχτηκε στις εσωτερικές διαφορές των Σερραίων και ήρθε σε αντίθεση με τον τότε μητροπολίτη Αθανάσιο. Συκοφαντήθηκε και κατηγορήθηκε στην Υψηλή Πύλη και στο Πατριαρχείο με βαρύτατες μομφές ως δήθεν άθεος και επαναστάτης και γι' αυτό εξορίστηκε σιδηροδέσμιος στην Κομοτηνή, το Μάρτιο του 1844. Το 1845 αθώωθηκε και ανέλαβε τη διεύθυνση της Σχολής Θεσσαλονίκης. Πέθανε το 1849.

Οι συμπολίτες και ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών τον θρήνησαν και ανήγειραν μνημείο στην αυλή της Σχολής των Σερρών για το δάσκαλό τους που έζησε και πέθανε σαν τον Σωκράτη.

19.9.17. Αντώνιος Φωτιάδης (1847-1852)

Ήταν μαθητής του Εμμανουήλ Φωτιάδη με άριστη φήμη διδασκάλου. Ανέλαβε τη διεύθυνση το 1847. Επί των ημερών του κάηκε το διδακτήριο της Σχολής από την τρομερή πυρκαγιά του 1849 και ξανακτίστηκε αμέσως με δωρεές των Σερραίων και προ πάντων με την πανελλήνια αδελφική αλληλεγγύη. Η Σχολή μέχρις ότου να κτιστεί το νέο κτήριο στεγαζόταν προσωρινά στα κελιά του Ναού του Τιμίου Προδρόμου, στο Προδρομούδι.

19.9.18. Νικόλαος Αργυριάδης

Ανέλαβε τη σχολαρχία όταν αποπερατώθηκε το νέο διδακτήριο και εγκαταστάθηκε η Σχολή σε αυτό, το 1852. Ήταν πολυμαθέστατος, αλλά δυστυχώς τούρκεψε, εξισλαμίστηκε με το όνομα Νετζήπ και έχασε τη θέση του. Μετανόησε έπειτα πικρά, αλλά ήταν αργά. Δεν άντεξε τις τύψεις συνειδήσεως και έδωσε οικτρό τέλος στη ζωή του.

19.9.19. Ιγνάτιος ιερομόναχος, διδάσκαλος

19.9.20. Ιωάννης Πανταζίδης

Το 1858 λειτουργούσε η Σχολή των Σερρών με πολλούς δασκάλους π.χ. τον Νικόλαο Κουμπίδη από τα Λακκοβίικια, τον Δημήτριο Λάσκαρη Ιωάννη Πανταζίδη ως σχολάρχη και άλλους.

Ο Ιωάννης Πανταζίδης γεννήθηκε στο Κρούσοβο της Μακεδονίας το 1829 και φοίτησε στη Σχολή των Σερρών. Μετεκπαιδεύτηκε με δαπάνες της κοινότητας Σερρών στη Γερμανία. Αναγορεύτηκε διδάκτορας της Φιλοσοφίας του πανεπιστημίου της Γοτίνγης της Γερμανίας. Ανέλαβε την υποχρέωση να διδάσκει και να διευθύνει τη Σχολή των Σερρών για τέσσερα χρόνια. Φάνηκε αντάξιος σχολάρχης.

Οι Σερραίοι φρόντιζαν να έχουν στη Σχολή μετεκπαιδευμένο στο εξωτερικό προσωπικό, όπως είναι οι καθηγητές πανεπιστημίου. Καμιά άλλη πόλη της Μακεδονίας δεν είχε τόσους διδάκτορες του πανεπιστημίου στο διδακτικό προσωπικό όπως είχε η Σχολή των Σερρών. Γι' αυτό και ονόμασαν τις Σέρρες «Αθήνα της Μακεδονίας». Η ακμή της Σχολής οφείλεται στους σχολάρχες και στο διδακτικό προσωπικό που εργάζονταν μέρα νύχτα. Ανέδειξε αποφοίτους

που πρόσφεραν πολυτιμότες υπηρεσίες στην επιστήμη και την πατρίδα, όπως οι: Μ. Παπαδόπουλος, Α. Εμμανουηλίδης, Ι. Θεοδωρίδης και άλλοι¹⁴⁷.

Ο Πανταζίδης αναχωρώντας από τις Σέρρες το 1861 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και διορίστηκε κατ' αρχάς καθηγητής του Βαρβακείου γυμνασίου. Το 1875 έγινε καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διατύπωσε την κάτωθι γνώμη για το σκοπό της φιλολογικής παιδείας: «Παρ' ημών νομίζω ότι έργο έχει η φιλολογία να ευκολύνει την εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής, κατά δεύτερον λόγον της λατινικής, να διαδώσει, εφ' όσον δύναται, πλείστον την ανάγνωσιν των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων και δι' αυτής να μορφώσει χαρακτήρας. Επί πάση δε τούτοις να αναπτύξει και κανονίσει την νεωτέραν γλώσσαν και δι' αυτής το νεώτερον πνεύμα».

Δίδασκε το μάθημα της παιδαγωγικής. Έγραψε εναίσιμο διδακτορική διατριβή με τίτλο «Διορθώσεις εις τον Ξενοφώντα». Ασχολήθηκε με το Ομηρικό Λεξικό, τη Συλλογή Μακεδονικών Λέξεων και πολλά άλλα.

Έδρασε για την απελευθέρωση της Μακεδονίας ως γραμματέας κατ' αρχάς και ως πρόεδρος μετά του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων. Βοήθησε πολύ τον Μακεδονικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο των Σερρών. Πέθανε στην Αθήνα το 1899.

19.9.21. Η Άννα

Η σχολική εφορεία του ΠαρθENAγωγείου Σερρών φρόντισε από την 3^η Απριλίου 1853 να διορισθεί για πρώτη φορά στα σχολεία των Σερρών γυναίκα διδασκάλισσα για να διδάξει τα οικοκυρικά, τη χειροτεχνία και άλλα μαθήματα. Η κυρία Άννα στάλθηκε από τον Γρηγόριο Παπαδόπουλο στην Αθήνα για μετεκπαίδευση στα μαθήματά της. Το επίθετό της δεν αναφέρεται πουθενά. Τη γνώριζαν όλοι με το όνομά της, κυρία Άννα. Είναι η πρώτη γυναίκα στο ΠαρθENAγωγείο των Σερρών που δίδαξε κατήχηση, ιστορία, αριθμητική, γεωγραφία και χειροτεχνία.

19.9.22. Μοναχός Βαρθολομαίος

Δίδασκε στις ανώτερες τάξεις της Σχολής των Σερρών τους μύθους του Αισώπου και τους Νεκρικούς Διαλόγους.

19.9.23. Δημήτριος Μαρούλης

19.9.23.1. Η ζωή του

Ήταν ο πρωταγωνιστής του διδασκαλείου των Σερρών κατά τα έτη 1871-1884. Καταγόταν από την περιφέρεια των Ιωαννίνων. Σπούδασε στη Ζωσιμαία

¹⁴⁷ *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 2 (1909), 273-277.

και στη Ριζάριο Σχολή Αθηνών με υποτροφία. Γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά δεν τελείωσε, διότι τον έστειλαν ως δάσκαλο των θρησκευτικών στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης, την οποία ίδρυσε και διηύθυνε η Γερμανική Ιεραποστολική Εταιρεία της Μπάρμεν, με σκοπό να διαδώσει το Χριστιανισμό στους Ιουδαίους και μωαμεθανούς της Ανατολής. Στη σχολή αυτή φοιτούσαν ελληνόπαιδες και κατ' απαίτηση των γονέων διόρισαν ορθόδοξο καθηγητή για το μάθημα των θρησκευτικών. Ο Μαρούλης τους υπέδειξε ότι ο σκοπός της Εταιρείας θα πραγματοποιούνταν μόνο με τους εντόπιους ορθόδοξους χριστιανούς, αφού προηγουμένως αναμορφωθούν θρησκευτικά. Οι ορθόδοξοι συγκατοικούσαν με τους μωαμεθανούς και τους Ιουδαίους και επομένως μπορούσαν, με τη ζωή τους και τη μόρφωσή τους, να επιδράσουν θετικά ως παράδειγμα καλλιεργημένων ανθρώπων στους ετερόθρησκους συγκατοικούντες με αυτούς λαούς. Τις ιδέες του τις αποδέχθηκε ο διευθυντής της Σχολής Axenfeld της Σμύρνης και τις εισηγήθηκε στην Εταιρεία Μπάρμεν. Αυτή τις ενέκρινε και κάλεσε τον Μαρούλη στη Γερμανία με υποτροφία για μετεκπαίδευση, θεωρώντας αυτόν ως ενδεδειγμένο 'προφήτη' για την αναγέννηση της Ανατολής. Παρακολούθησε εκεί θεολογικά, φιλολογικά και παιδαγωγικά μαθήματα και κατόπιν εξετάσεων ανακηρύχθηκε διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Τυβίγγης. Το θέρος του 1869 κατέβηκε στην Αθήνα. Διορίστηκε στην αρχή διευθυντής του γυμνασίου Θεσσαλονίκης, αλλά ήρθε σε σύγκρουση με το διδακτικό προσωπικό εξ αιτίας της εισηγήσεως των νέων μεθόδων παιδαγωγικής και διδακτικής και γι' αυτό απολύθηκε από εκεί και προσλήφθηκε από την κοινότητα των Σερρών ως διευθυντής του ημιγυμνασίου. Ήταν άνθρωπος εξαιρετικής μορφώσεως και ικανότητας, άριστος πατριώτης που πίστευε στην αποστολή του και είχε αξιοθαύμαστη ψυχική δύναμη. Στις Σέρρες βρήκε πολλούς συνεργάτες στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο για την πραγματοποίηση της αναμορφώσεως της παιδείας και τις βελτιώσεις των παιδαγωγικών και διδακτικών μεθόδων. Ήταν δεινός ρήτορας που ξεσήκωνε τον ενθουσιασμό των πολιτών των Σερρών, τουλάχιστον στην αρχή.

Οι Σερραίοι ήταν διηρημένοι εκείνη την εποχή σε δύο παρατάξεις, σε 'συλλογικούς' και 'αντισυλλογικούς'. Ο Μαρούλης πήγε με τους πρώτους, αλλά έχασε τη συμπάθεια των αντισυλλογικών, που ήταν οι πρόκριτοι της πόλεως. Ώξυνε το διχασμό και απολύθηκε από το ημιγυμνάσιο. Στη θέση του διόρισαν ως διευθυντή τον Νικόλαο Χαλκιάπουλο. Ο Μαρούλης με τη ρητορική του ικανότητα μιλούσε στις εκκλησίες και ξεσήκωσε το λαό εναντίον των προκρίτων. Κατόρθωσε να δώσει στα χέρια της τάξεως των συλλογικών τα κοινοτικά σχολεία. Οι συλλογικοί, δηλαδή τα μέλη του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών, περιόρισαν το ημιγυμνάσιο σε απλό ελληνικό σχολείο και ίδρυσαν το 1871 το διδασκαλείο των Αρρένων. Ανέθεσαν τη διεύθυνσή του στον Δημή-

τριο Μαρούλη. Είναι το πρώτο διδασκαλείο που ιδρύθηκε στην Τουρκία¹⁴⁸. Είχε τέσσερις τάξεις, μία προπαρασκευαστική και τρεις κανονικές. Είχε αρτιότατο διδακτικό προσωπικό αποτελούμενο από τρεις εντόπιους καθηγητές και έναν καθηγητή εκ Γερμανίας. Ο Γερμανός δίδασκε Γερμανικά και τεχνικά μαθήματα.

Ο Μαρούλης ως διευθυντής δίδασκε παιδαγωγικά και φιλοσοφικά μαθήματα. Ήταν η ζωογονούσα ψυχή του διδασκαλείου που συνάρπαζε, ενθουσίαζε και προκαλούσε ρίγη όχι μόνο στις καρδιές των μαθητών, αλλά και σε όποιον άλλον τον συναναστρεφόταν. Εισηγήθηκε ορθότερες μεθόδους διδασκαλίας. Μόρφωσε με το νέο σύστημα παιδαγωγικής εκατοντάδες νέους δασκάλους που δίδασαν αργότερα στα σχολεία ολόκληρης της Μακεδονίας. Διαπαιδαγόγησαν με εθνικό παλμό εκατοντάδες χιλιάδες ελληνόπουλα. Ο πρόξενος Σαχτούρης στα απομνημονεύματά του¹⁴⁹ αναφέρει τα εξής για την παιδαγωγική ακαδημία, το διδασκαλείο των Σερρών: «Περίφημο ήτο το Διδασκαλείον του εξόχου διδασκάλου Μαρούλη διέπлатτε διδασκαλιστάς και διδασκαλίστριας εις αληθινούς ενθαποστόλους. Οι 'Μαρουλιώται' και αι 'Μαρουλιώτισσαι' ήσαν περιζήτητοι εις όλα τα σχολεία της Μακεδονίας και Θράκης ως και αυτής της Ανατολικής Ρωμυλίας. Ο Μαρούλης εγένετο από τους μεγάλους διδασκάλους του Γένους. Εις αυτόν τον θερμουργόν Έλληνα πατριώτην οφείλονται τα κατά τον Ρωσσοτουρκικόν πόλεμον μυστικά ψηφίσματα των ελληνικών κέντρων Μακεδονίας και Θράκης, διά των οποίων ο Ελληνισμός διεκήρυττεν ότι προτιμούσε τον τουρκικόν ζυγόν, από το Σλαυικόν έέλμα».

Το διδασκαλείο των Σερρών υπήρξε το πρώτο φυτώριο δασκάλων στη Μακεδονία. Απορώ πώς δεν συνεχίστηκε αυτή η παιδαγωγική ακαδημία στις Σέρρες μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Η πρωτοπόρος πόλη των Σερρών που ίδρυσε πρώτη παιδαγωγική ακαδημία, δηλαδή το διδασκαλείο, σ' ολόκληρη την Τουρκοκρατία έπρεπε να διατηρήσει την παράδοση της λειτουργίας της στην πόλη των Σερρών. Θα ήταν η παλαιότερη από όλες τις ακαδημίες της Ανατολής. Ποτέ όμως δεν είναι αργά.

Το διδασκαλείο των Σερρών εργάστηκε εθνικά και έγινε το χαράκωμα του εθνικού, θρησκευτικού αισθήματος της ανατολικής Μακεδονίας, μπροστά στο οποίο συνετρίβησαν όλες οι προπαγανδιστικές προσπάθειες του βουλγαρικού σλαβισμού. Είχε οικοτροφείο, όπου έμεναν και σιτίζονταν οι σπουδαστές. Το διδασκαλείο είχε πρότυπο δημοτικό σχολείο για να εξασκούνται οι σπουδαστές σε υποδειγματικές διδασκαλίες.

Ο Δημήτριος Μαρούλης που διηύθυνε το διδασκαλείο είχε μεν πολλά προτερήματα, αλλά είχε και ελαττώματα που έβλαψαν πολύ τον ίδιο και το έργο του. Ο Ιωάννης Δέλλιος τον αποκαλεί «φίλεριν, εγωιστικό και τραχύ, δεν ανε-

¹⁴⁸ Τσιάκας Γ., *Ημερολόγιον της Ανατολής* (1883), σ. 270.

¹⁴⁹ Σαχτούρης Αν., *Αναμνήσεις από την διπλωματικήν μου σταδιοδρομίαν*, Αθήναι 1951, σ. 49.

χόταν εύκολα αντίρρηση σ' αυτά που έλεγε και έπραττε». Ήρθε σε διάσταση με τον Μακεδονικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Σερρών, που έφτασε σε σημείο να τον αντικαταστήσει από τη διεύθυνση του διδασκαλείου με τον Βράνο Βοζάνη παρ' ότι προστατευόταν από τους ιεραποστόλους της Γερμανίας.

Ο Δημήτριος Μαρούλης δημιούργησε δεύτερο σύλλογο και δεύτερο διδασκαλείο στις Σέρρες. Έτσι, το 1875 λειτουργούσαν στις Σέρρες δύο διδασκαλεία και δύο εκπαιδευτικοί σύλλογοι. Οι οπαδοί του Μαρούλη κατέλαβαν πραξικοπηματικά τα γραφεία του πρώτου συλλόγου τη νύχτα της 30^{ης} Ιουνίου 1875. Ο παλιός σύλλογος, με πρόεδρο τον Ιωάννη Θεοδωρίδη, διατηρήθηκε μέχρι το 1885, αλλά το παλιό διδασκαλείο διαλύθηκε το 1881 από έλλειψη οικονομικών πόρων και οι σπουδαστές του στάλθηκαν στο νεοϊδρυθέν διδασκαλείο της Θεσσαλονίκης. Μερικοί από τους σπουδαστές του διδασκαλείου φοιτούσαν μόνο για να μορφωθούν, χωρίς να έχουν σκοπό να γίνουν δάσκαλοι, πράγμα που μείωνε το σκοπό του διδασκαλείου.

Έτσι έμεινε στις Σέρρες μόνο το διδασκαλείο του Μαρούλη, που το συντηρούσε οικονομικά η γερμανική Ιεραποστολική Εταιρεία στέλνοντας 20.000 μάρκα το χρόνο. Μετά από τόσες έριδες και εμφυλίους σπαραγμούς στην πόλη των Σερρών τα κοινοτικά σχολεία το 1875-1880 παρήκμασαν και το μόνο αξιόλογο ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα που διατηρούνταν ήταν το διδασκαλείο του Μαρούλη, αλλά και αυτό σιγά-σιγά άρχισε να παραλύει διότι έπαυσε να χρηματοδοτείται από τη Γερμανία και έκλεισε οριστικά το 1884.

Τα σχολεία της ελληνικής κοινότητας των Σερρών αναδιοργανώθηκαν διότι ιδρύθηκαν στην περιφέρεια πολλά δημοτικά σχολεία αρρένων και θηλέων και στην πόλη των Σερρών επιπλέον ανώτερο παρθενγωγείο και γυμνάσιο.

Ο Δ. Μαρούλης έφυγε από τις Σέρρες και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αθήνα, όπου δίδασκε ιδιωτικά μαθήματα. Το 1888 εξέδωσε αξιόλογο σύγγραμμα *Περί της μορφώσεως των Ελλήνων δημοδιδασκάλων*, όπου κατέγραψε τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις και μεθόδους που εφάρμοσε ως εκπαιδευτικός. Υποδεικνυε συγχρόνως ότι μπορεί να εφαρμοστούν από όλους τους εκπαιδευτικούς. Πέθανε στην Αθήνα στις 6-12-1892 από χρόνια αρρώστια. Ο τότε υπουργός Παιδείας, μαθητής του από τη Νιγρίτα Αθανάσιος Αργυρός, είπε στον επικήδειο λόγο του: Το έργο του Μαρούλη δεν είναι δεόντως γνωστόν στην Ελλάδα. Το πολύ κοινό ηγνούσε τον άνδρα. Πολλοί από πλάνη ή από κακές εισηγήσεις πολέμησαν το έργον αυτού. Όσοι γνώρισαν από κοντά τα μακεδονικά πράγματα και εξέτασαν ανεπηρέαστα το έργο του Μαρούλη γνώριζαν ποιον εθνικό άνδρα χάσαμε. Το όνομά του σώζεται στον λεγόμενο λόφο Μαρούλη που βρίσκεται δίπλα από τον Άγιο Γεώργιο τον Κρουονερίτη.

19.9.23.2. Κρίσεις για την προσωπικότητα και το παιδαγωγικό έργο του

Τα δύο διδασκαλεία που λειτουργούσαν στις Σέρρες το 1875-1884 έκλεισαν από οικονομικό μαρασμό και από τη διχόνοια μεταξύ των δύο παρα-

τάξεων, των συλλογικών και των αντισυλλογικών. Άφησαν όμως εποχή στην ιστορία της παιδείας της Μακεδονίας, διότι η προσωπικότητα του Μαρούλη, παρ' ότι ήταν φίλερις, εγωιστής, τραχύς και δεν δεχόταν καμιά αντίρρηση σε όσα έλεγε και έπραττε, εν τούτοις ήταν αξιόλογος με την εξαιρετική του μόρφωση, τις πολλές ικανότητες, το αξιοθαύμαστο ψυχικό του σθένος και τη μεγάλη πίστη στην αποστολή τού διδασκάλου που τη ζούσε στις παραδόσεις του και τη μεταφύτευε στους μαθητές του.

Ο διευθυντής της Ιεραποστολικής Εταιρείας Μπάρμεν της Γερμανίας Friedrich Fabri θεώρησε ότι ήταν από το Θεό ενδεδειγμένος 'προφήτης' για το μεγάλο έργο της θρησκευτικής αναγέννησης της Ανατολής. Εκατοντάδες μαθητές του σταδιοδρόμησαν ως δημοδιδάσκαλοι στη μακεδονική ύπαιθρο και προσέφεραν πολυτιμότες υπηρεσίες στην εθνική διαπαιδαγώγηση των Μακεδόνων. Μετά πολλού σεβασμού ανέφεραν οι Μαρουλιστές το όνομα του διδασκάλου τους.

Ο Ιωάννης Δέλλιος ως γραμματέας του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου το 1872-1875 τον γνώριζε πολύ καλά, παρ' ότι υπήρξε αντίπαλός του, γράφει δε για τον Μαρούλη τα εξής: «ήτο προσωπικότης όχι συνήθης ίδια ένεκα του ενθουσιασμού, ον υφίστατο να εξεγείρει υπέρ των ιδεών αυτού όχι μόνο εις τους μαθητάς του, αλλά και εν γένει εις τους συναναστρεφόμενους αυτόν. Κατελαμβάνετο από οίστρον τινά οσάκις ομίλει ή εδίδασκε. Στωμίλος... δ' ων και εύστροφος τον νουν κατόρθωνε να παρασύρει τους ακρωμένους αυτού και να καθιστά φανατικούς οπαδούς. Επεδίωκε προ πάντως να εμψυχήσει νέον ζωογόνον πνεύμα εις την εκκλησίαν και να προκαλέσει διά του χρόνου μεταρρύθμισιν τινά εις αυτήν, αν και σαφώς και διαρρήδην ουδέποτε εξεφράζετο περί αυτού εξ ευνοήτου φόβου παρεξηγήσεων». Γι' αυτό το σκοπό δίδασκε πολλές ώρες την εβδομάδα θρησκευτικά στο διδασκαλείο και τακτικά κήρυττε στις εκκλησίες τις Κυριακές. Μερικοί αμφισβήτησαν τις ορθόδοξες θρησκευτικές πεποιθήσεις του επειδή φοίτησε στην Προτεσταντική Σχολή της Γερμανίας και επειδή ο Fabri στη *Mittelungen* έγραφε αόριστα και γενικά ότι ο Μαρούλης κατά την παραμονή του στη Γερμανία αναγεννήθηκε στο ευαγγελικό πνεύμα. Ο Ιωάννης Δέλλιος μας διαβεβαιώνει ότι ο Μαρούλης έμεινε πιστός στη διδασκαλία της ορθόδοξης Εκκλησίας¹⁵⁰. Ως αντίπαλος βεβαίως του Μαρούλη επόμενο είναι να επηρεάστηκε και να καταφέρθηκε με δηκτικότητα εναντίον του και να υπερέβαλε τα τρωτά σημεία της ζωής του και του χαρακτήρα του.

Ότι ήταν εριστικός και εγωιστής φαίνεται εκ του ότι δεν μπορούσε να συνεργαστεί ομαλά με κανένα σχολείο τόσο στη Θεσσαλονίκη, όπου μέσα σε ένα εξάμηνο τον απέλυσαν από τη Σχολή διότι διαίρεσε το λαό σε δύο παρατάξεις, όσο και στις Σέρρες όπου η παραμονή του συνετέλεσε στην αύξηση της διχόνοιας, στη δημιουργία νέου αντιτιθέμενου συλλόγου και νέου διδασκα-

¹⁵⁰ Δέλλιος Ιω., «Αναμνήσεις», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 4 (1911), 74-80.

λείου διά της πραξικοπηματικής καταλήψεως των γραφείων τού παλιού συλλόγου από τους οπαδούς του¹⁵¹.

Στην περίοδο της παραμονής του στις Σέρρες η οξύτητα μεταξύ των αντιμαχόμενων μερίδων έλαβε εξοντωτική μορφή. Με καταπληκτική ασυνειδησία αντηλλάγησαν και κυκλοφόρησαν σάτιρες και λίβελλοι μεταξύ τους. Τόσο πολύ έγινε αφόρητη η κατάσταση στις Σέρρες, που αναγκάστηκαν να εκπατριστούν αρκετές οικογένειες που διασύρθηκαν. Σε πολλά εξ αυτών θεωρείται υπεύθυνος και ο Μαρούλης, ο οποίος παρακινούσε τους φίλους του να απόσπαστούν από τον παλιό σύλλογο και να σχηματίσουν νέα παραсуναγωγή, νέο σύλλογο με το ίδιο όνομα καθαιρώντας τους αντιπάλους. Με την ίδρυση δύο διδασκαλείων, τη στιγμή που δεν μπορούσε καλά καλά ούτε το ένα να συντηρηθεί, έγινε η αιτία σε λίγο να κλείσουν και τα δύο.

Είναι αλήθεια ότι με τη μεγάλη δραστηριότητά του και τη σπάνια ευγλωττία του κατόρθωσε να αναπτύξει πάρα πολύ μεγάλο φιλελληνικό ρεύμα στη Γερμανία και να πείσει τους παγερούς Γερμανούς να ανοίξουν τα βαλάντιά τους για τη μόρφωση της ελληνικής νεολαίας στη Μακεδονία. Κανένας άλλος εκτός από τον Μαρούλη δεν θα κατόρθωνε αυτό τόσο εύκολα να διατηρήσει το διδασκαλείο με έξοδα των Γερμανών άλλα δέκα χρόνια.

Το ότι ήταν δυναμικός ο Μαρούλης και γι' αυτό του απέδιδαν μεγάλη σημασία οι Σερραίοι και γενικά το πανελλήνιο και το Οικουμενικό Πατριαρχείο φαίνεται από το ότι συμμετείχε στην επιτροπή της Κωνσταντινουπόλεως για τη σύνταξη των κανονισμών των Ζαφειρίων διδασκαλείων και των προσαρτημένων σ' αυτά πρότυπων δημοτικών σχολείων. Είχε μεγάλο κύρος ως εκπαιδευτικός και θεωρείτο ως ειδικός στα θέματα της παιδείας, γι' αυτό και ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων των Αθηνών του έστειλε το θέρος του 1882 ένα «Σχέδιον οργανώσεως τριών ημιτελών διδασκαλείων προσηρητημένων στα γυμνάσια» για να το μελετήσει. Επ' αυτού του σχεδίου ο Δημήτριος Μαρούλης έγραψε έκθεση την 1^η Αυγούστου 1882 και την έστειλε στον ως άνω Σύλλογο στην Αθήνα ως κριτική και απάντηση στο σχέδιο¹⁵².

Κατείχε πολύ καλά τα παιδαγωγικά θέματα διότι, όταν μετεκπαιδεύτηκε στη Γερμανία, ασχολήθηκε πάρα πολύ με αυτά και έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον. Επίσης κατείχε πολύ καλά την ορθόδοξη και την προτεσταντική θεολογία και ενθουσιαζόταν να πραγματοποιήσει τον αρχικό σκοπό της Ιεραποστολικής Εταιρείας Μπάρμεν της Γερμανίας, δηλαδή τη διάδοση του Χριστιανισμού στους μωαμεθανούς και Ιουδαίους της Μ. Ασίας.

Ο Μαρούλης πρώτος κατέδειξε στους Γερμανούς ότι μάταια προσπαθούσαν με τη Σχολή της Σμύρνης που ίδρυσαν να επιτύχουν το σκοπό τους, δηλαδή τον εκχριστιανισμό των Τούρκων και των Ιουδαίων. Τους υπέδειξε ότι αυτό θα κατορθωνόταν μόνο με τους Έλληνες ντόπιους της Μ. Ασίας, που

¹⁵¹ Έκθεση πεπραγμένων Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως 1875, σ. 13-16, σημ. α'.

¹⁵² Βλάχου, ό.π., σ. 38, σημ.

ήταν ο περισσότερο προηγμένος πολιτισμικά λαός στην Ανατολή. Αυτός και μόνον ο λαός, αν διαμορφωνόταν θρησκευτικά, θα μπορούσε να επιδράσει αποτελεσματικά στους αλλόθρησκους. Ο Δημήτριος Μαρούλης υποστήριζε ότι η Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, που διατηρεί το φιλελεύθερο πνεύμα της αρχαίας Αποστολικής Εκκλησίας, με το να επιτρέπει και στον κατώτερο από όλους βαθμό του αναγνώστη να ομιλεί επί του Ευαγγελίου από τον άμβωνα της εκκλησίας, μπορεί με το κήρυγμα και τη διδασκαλία να εμψυχήσει νέα χριστιανική ζωή στο πλήρωμά της και να αναμορφώσει θρησκευτικά τους Έλληνες, οι οποίοι με τη σειρά τους επειδή συγκατοικούσαν με τους ετερόθρησκους Οθωμανούς και Ιουδαίους να επιδράσουν θετικά για τον εκχριστιανισμό αυτών. Αυτό ακριβώς το σχέδιο εφάρμοσε ο Δημήτριος Μαρούλης με το να μορφώνει νέους διδασκάλους για την αναμόρφωση των χριστιανών. Τούτο το έπραξε με όλη του την ψυχή προφορικά και γραπτά. Δίδασκε πάντοτε και κήρυττε το Ευαγγέλιο από τους άμβωνες των εκκλησιών για να εμψυχήσει το νέο ζωογόνο πνεύμα στην Εκκλησία.

Το ελληνικό διδασκαλείο των Σερρών ήταν το πρώτο ελληνικό διδασκαλείο σε ολόκληρη την Ανατολή που κατήργησε την πνευματοκτόνο εκείνη άλλοδιδακτική μέθοδο, η οποία 40 ολόκληρα χρόνια σκότιζε και αποβλάκωνε τις νεότερες γενεές. Αλήθεια είναι ότι αυτός πρώτος εφάρμοσε νέες αρχές και μεθόδους στην παιδεία που τις εισηγήθηκε δοκιμασμένες πλέον στο πανελλήνιο γράφοντας πολλά λαμπρά άρθρα στο περιοδικό του διδασκαλικού συλλόγου *Πλάτων*¹⁵³.

Ο υπουργός Γεωργίας και Παιδείας Αθανάσιος Αργυρός, που υπήρξε μαθητής του, σε μια διάλεξη που έκανε την 1^η Απριλίου 1938 στις Σέρρες μας δίνει μια ιδέα περί του τρόπου διδασκαλίας και του παιδαγωγικού έργου του Δημητρίου Μαρούλη: «Παραμένει βαθύτατα εντετυπωμένο εις την ψυχή μου, ότι κατά την διδασκαλίαν των παιδαγωγικών μαθημάτων, ομιλών περί του έργου και της αποστολής του διδασκάλου, εξαιρετικώς μας ετόνιζε ότι ο διδάσκαλος για να εκπληρώσει ευδοκίμως την αποστολήν του, πρέπει να είναι κεκλιμένος προς τούτο, να έχει κλήσιν, κλήσιν με ήτα, όχι ιώτα, αντιλαμβανόμενος την κλήσιν τούτων ως κάποιον από Θεού προορισμόν. Με αυτή την αντίληψη στο έργο του και προικισμένος με εξαιρετική ιδιοφυΐα μετέδιδε, με σαφήνεια, με ειλικρίνεια τη σκέψη του που την περιέβαλλε πάντοτε με κάποια γοητεία. Ως στόχο του παιδαγωγικού του έργου είχε την ανάπτυξη και την καλλιέργεια της αυτενέργειας των μαθητών του. Επανέφερε στη διδασκαλία του την μαιευτική Σωκρατική μέθοδο συζητώντας με τους μαθητές του και καθοδηγώντας αυτούς στην αναζήτηση και στην κατάκτηση της γνώσεως».

Μαθητές του Μαρούλη υπήρξαν και υπηρέτησαν ως διδάσκαλοι οι α) Αστ.Τσαλόπουλος στη Σχολή Σερρών, β) Αχιλλέας Βασιλείου στην Πεντάπολη,

¹⁵³ Μαρούλης Δ., «Περί μορφώσεως Ελλήνων δημοδιδασκάλων», *Πλάτων* 10.1-2-3 (1888), σ. 76-77.

γ) Δημήτριος Παπαζαχαρίου στον Πόντο, Τραπεζούντα και Σαμψούντα, δ) Χριστίδης στις Σέρρες και ε) Υφαντής. Αφύπνιζε δε τις ψυχές των μαθητών και τους έκανε μόνοι τους να γίνονται ικανοί για κάθε μάθηση. Οι μαθητές γίνονταν συνεργάτες του. Με τέτοια διδασκαλία όπως του Μαρούλη η αίθουσα παραδόσεως γινόταν ναός όπου ετελείτο πραγματική μυσταγωγία στις ψυχές των μαθητών. Ήταν αληθινός μυσταγωγός πάνω στην έδρα ο Μαρούλης. Διήγειρε και συνάρπαζε τις ψυχές και τις διάνοιες των μαθητών και μετέτρεπε τους μαθητές σε συλλειτουργούς της τελούμενης μυσταγωγίας. Ο Μαρούλης ήταν άνδρας εξαιρετικής μορφώσεως και ικανότητας, άριστος πατριώτης, που πίστευε ότι στην αποστολή του ήταν εντεταλμένος από το Θεό. Ήταν από το Θεό προικισμένος με πολλά πνευματικά τάλαντα και αξιοθαύμαστο ψυχικό σθένος¹⁵⁴.

Το πέρασμα του χρόνου μετά το θάνατό του επέτρεψε στους συγγραφείς να τον κρίνουν αντικειμενικότερα. Ο χρόνος απέδειξε ότι ο Δημήτριος Μαρούλης ήταν μια σπάνια μορφή δυναμικότητας, δραστηριότητας με μεγάλη εκπολιτιστική και εθνική προσφορά στην παιδεία που την ομολόγησαν και αυτοί οι εχθροί του ακόμη, όπως ο Ιωάννης Δέλλιος που γράφει ότι «δεν δυνάμεθα να αρνηθώμεν ότι ο Μαρούλης εγένετο, σπουδαιότατης πνευματικής κτήσεως εν τω τόπω ιδρύσεως δε το πρώτον άξιον λόγω εν τη ελληνική Ανατολή Διδασκαλείον. Εμόρφωσε μέγαν αριθμόν διδασκάλων οίτινες διασπορέντες όχι μόνον στη Μακεδονία αλλά εις πλείστα άλλα μέρη του Ελληνισμού εγένοντο εισηγηταί ορθοτέρων περί διδασκαλίας μεθόδων και χρήσιμα όργανα εθνικής εργασίας»¹⁵⁵.

19.9.24. Ν. Χαλκιόπουλος

Διορίστηκε γυμνασιάρχης στη θέση του απολυθέντος Δημητρίου Μαρούλη.

19.9.25. Χριστόφορος Σαμαρτζίδης

Εργάστηκε ως καθηγητής του γυμνασίου από το 1872 έως το 1876 και στη συνέχεια διατέλεσε διευθυντής του διδασκαλείου θηλέων, που ιδρύθηκε στο Παρθεναγωγείο.

Γεννήθηκε στη Μυτιλήνη της Λέσβου και σπούδασε στην Αθήνα, στο λύκειο του Χρίστου Βάφα και στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ταξίδεψε σε πολλές χώρες και επισκέφτηκε πολλά πρότυπα εκπαιδευτήρια, των οποίων μελέτησε τα συστήματα. Με πολλά εφόδια ήρθε στις Σέρρες

¹⁵⁴ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 406-407.

¹⁵⁵ Δέλλιος, *ό.π.*, σ. 80.

και εργάστηκε με ζήλο ως εθναπόστολος στα σχολεία των Σερρών. Εκτός των μαθημάτων που δίδασκε στα σχολεία, περιήρχετο τα χωριά και με το γεμάτο από ελληνικό πατριωτισμό, παλμό και ρητορική δεινότητα κήρυγμά του ενίσχυε το εθνικό φρόνημα των κατοίκων των χωριών. Η ελληνική κυβέρνηση τον τίμησε με το παράσημο του Σωτήρος, το 1873, για την εθνική του δράση.

Φεύγοντας από τις Σέρρες εργάστηκε στην Αδριανούπολη, στην Κωνσταντινούπολη και τέλος στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, όπου και πέθανε την 21^η Ιουνίου του 1900. Ήταν ακούραστος διδάσκαλος, ενθουσιώδης παιδαγωγός και δεινός ρήτορας. Η μητέρα του Ευφροσύνη για πολλά χρόνια διηύθυνε το Παρθεναγωγείο Σερρών.

19.9.26. Ιωάννης Καλοσύπης (1875-1880)

Διακρίθηκε ως εκπαιδευτικός και ως πατριώτης διότι οργάνωνε στις Σέρρες, με την έγκριση του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου και του Χαρίλαου Τρικούπη, επαναστατικό κίνημα, το οποίο θα εκδηλωνόταν μόλις θα αποβιβαζόταν το συγκεντρωμένο στη Σκιάθο εθελοντικό σώμα με αρχηγό τον Δουμπιώτη στη Μακεδονία. Το σώμα αυτό στάλθηκε στον Όλυμπο και έτσι ματαιώθηκε το εδώ κίνημα. Τον κατήγγειλε η τουρκική εφημερίδα Βακίτ και διατάχθηκε η σύλληψή του. Ο ίδιος ειδοποιήθηκε την ίδια νύχτα από τον πρόεδρο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Θεοδωρίδη και έφυγε αμέσως στον Πειραιά, το 1880. Ο Θεοδωρίδης το πληροφορήθηκε από το μουτεσαρίφη, του οποίου ήταν οικογενειακός ιατρός.

Οι Τούρκοι ερεύνησαν στο κτήριο του γυμνασίου και ανακάλυψαν σε μια κρύπτη 20 όπλα, τα οποία χρησιμοποιούνταν για την εκπαίδευση των προετομαζομένων για το κίνημα ανδρών. Ευτυχώς που πρόλαβε και πήρε το αρχείο μαζί του και δεν αποκαλύφθηκαν τα ονόματα των ανδρών. Οι Τούρκοι παρέπεμψαν τον Καλοσύπη και τους καθηγητές του γυμνασίου σε δίκη, στην οποία ο Καλοσύπης καταδικάστηκε ερήμην εις θάνατον. Τους καθηγητές Πασχίδη και Φιλιππίδη τους συνέλαβαν στην Κωνσταντινούπολη και τους εξόρισαν στο Φεζάν. Ο Πασχίδης πέθανε από τις ταλαιπωρίες και τις στερήσεις, ο δε Φιλιππίδης κάθισε φυλακισμένος στο φρούριο του Φεζάν 15 χρόνια. Απολύθηκε αργότερα, αλλά από τις πολλές κακουχίες που πέρασε στις φυλακές πέθανε στο Δημοτικό Νοσοκομείο Αθηνών όταν γύρισε.

Ο Καλοσύπης συνέχισε τη δράση στον Πειραιά. Ίδρυσε το 1880 την εφημερίδα *Σφαίρα* και διατέλεσε στην αρχή τμηματάρχης του Υπουργείου Εσωτερικών, έπειτα για πολλά χρόνια γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας και μετά νομάρχης της Λαμίας και της Κοζάνης. Ήταν πολύ δυνατό μυαλό. Όταν υπηρετούσε στις Σέρρες ως καθηγητής, ενώ δεν ήξερε τη βουλγαρική γλώσσα, άγνωστο πώς συνέγραφε με τη βοήθεια άλλων στη βουλγαρική φλογερούς πατριωτικούς λόγους και, αφού τους αποστήθιζε, τους εκφωνούσε στα βόρεια χωριά του σατζακίου Σερρών, σ' αυτά που υπάγονται σήμερα στη Βουλγαρία,

και φανάτιζε τους κατοίκους υπέρ του Ελληνισμού. Ήταν ζωντανός και φιλόπατρις άνθρωπος.

Έγραψε το 1885 μια σπουδαία μελέτη *Περί Μακεδονίας*, με πολλά γεωγραφικά, ιστορικά και εθνολογικά στοιχεία, τα οποία συγκέντρωσε όταν υπηρετούσε στη Μακεδονία. Το έργο του μεταφράστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες.

Πρόσφερε πάρα πολλές υπηρεσίες στο έθνος καθ' όλο το διάστημα της δημόσιας ζωής του. Ως γενικός γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας παρακολούθησε την εξέλιξη της παιδείας των Σερρών. Με τη βοήθειά του, τη μικρή παρακμή των ελληνικών σχολείων στις Σέρρες, που προερχόταν από τη διχόνοια των συλλογικών και των αντισυλλογικών από το 1875 έως το 1880, τη διαδέχθηκε η λαμπρή περίοδος ακμής κατά τα έτη 1880-1890.

Το 1885 λειτουργούσαν 15 σχολεία στις Σέρρες με 45 διδασκάλους και καθηγητές και φοιτούσαν σ' αυτά 1.770 μαθητές και μαθήτριες¹⁵⁶.

19.9.27. Ιωάννης Δέλλιος

Ήταν ο Σερραίος στην καταγωγή. Αποφοίτησε από το ημιγυμνάσιο Σερρών το 1868 και συνέχισε τις σπουδές του στην Αθήνα, αλλά τις διέκοψε το 1872 για να προσφέρει τις υπηρεσίες του ως γραμματέας στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Σερρών και ως δάσκαλος σε σχολείο της κοινότητας Σερρών. Συνεργάστηκε με τον πρόεδρο του συλλόγου Ιωάννη Θεοδωρίδη στον αγώνα κατά της προπαγάνδας των Βουλγάρων στη Μακεδονία.

Το 1876 στάλθηκε με υποτροφία του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων των Αθηνών στη Γερμανία και μετά από τετραετή φοίτηση ανακηρύχθηκε, το 1880, διδάκτορας της Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Λένης.

Κατά την επιστροφή τους στις Σέρρες ανέλαβε τη διεύθυνση του ημιγυμνασίου Σερρών και τη διατήρησε μέχρι το 1888. Στην εποχή του αναδιοργανώθηκαν τα σχολεία των Σερρών με την καθιέρωση έξι τάξεων στο δημοτικό και έξι στο γυμνάσιο. Τότε ιδρύθηκε το εξατάξιο γυμνάσιο στις Σέρρες, το οποίο αναγνωρίστηκε ισότιμο προς τα εξατάξια γυμνάσια του ελληνικού κράτους.

Με τη συνεργασία άριστων εκπαιδευτικών συναδέλφων, των Ν. Κουμπίδη, Δημητριάδη, Βασιλείου Φυλακτού Αθανασίου και του αδελφού του Νικολάου Δέλλιου, ανέβασαν πολύ ψηλά την πνευματική στάθμη του εξατάξιου γυμνασίου. Προσέλκυσαν μαθητές από όλα τα μέρη του Ελληνισμού, ακόμη και από τον Πόντο. Σχημάτισαν τμήμα διδασκαλείου για να μορφώνονται διδάσκαλοι.

Ο ίδιος δίδασκε στο διδασκαλείο φιλοσοφικά και παιδαγωγικά μαθήματα. Με όλο το ζήλο της ακμαίας νεότητάς του πρόσφερε τα φώτα της ευρείας

¹⁵⁶ Βλάχου, *Η παιδεία*, σ. 40.

μαθήσεώς του στους νέους. Φρόντιζε για την πνευματική και ηθική διάπλαση της νεολαίας της πατρίδας του. Ανέδειξε άριστους διδασκάλους. Καλλιεργούσε το πνεύμα τους με την ανώτερη διδακτική του μέθοδο διαπλάθοντας τις καρδιές αυτών σε πρότυπα παιδαγωγών. Ανέπτυξε σε αυτούς την αυτενέργεια, την ερευνητικότητα και την αγάπη προς το αγαθό. Ήταν επιστημονικά άρτια μορφωμένος με σπάνια κοινωνικά προσόντα διδακτικής και διοικητικής ικανότητας, με ευθύ χαρακτήρα και παραδειγματική ευσυνειδησία στην εκπλήρωση του καθήκοντος. Έδειχνε ανυπόκριτη αγάπη προς όλους τους συναδέλφους και τους εκπαιδευόμενους μαθητές του. Οργάνωσε όλα τα σχολεία της πόλεως και της περιοχής Σερρών σύμφωνα με τις παιδαγωγικές αρχές του καταρτίζοντας αξιόλογο αναλυτικό πρόγραμμα¹⁵⁷.

Στα ελληνικά σχολεία των Σερρών φοίτησαν και μερικοί Βούλγαροι μαθητές, οι οποίοι λόγω της αρτίας μορφώσεώς των στο διδασκαλείο των Σερρών έγιναν πνευματικοί ηγέτες των Βουλγάρων κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα¹⁵⁸.

Ο Ιωάννης Κυριάκου Δέλλιος με εντολή της ελληνικής κυβέρνησης μετέβη στη Θεσσαλονίκη και επί τριετίας διηύθυνε το εκεί γυμνάσιο αλλά, επειδή πέθανε η γυναίκα του Άννα και ήθελε να λησμονήσει το πένθος του, πήγε το 1893 στην Κύπρο και επί τρία χρόνια διηύθυνε το τότε ιδρυθέν Παγκύπριο Γυμνάσιο της Λευκωσίας δίνοντας σ' αυτό, όπως ομολογούν απόφοιτοι Κύπριοι, «φωτεινήν όψιν». Επανήλθε στη Θεσσαλονίκη, αλλά οι Βούλγαροι, επειδή είχε εθνική δράση, υποκίνησαν τους Τούρκους με δωροδοκία να τον καταδιώξουν. Αναγκάστηκε να φύγει στην Αθήνα. Εκεί εργάστηκε για πολλά χρόνια ως λυκειάρχης και ως καθηγητής στα παιδιά του τότε βασιλέως. Διατέλεσε μέλος της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του Υπουργείου Εξωτερικών και πρόεδρος του Παμμακεδονικού Συλλόγου. Το 1915 εξελέγη βουλευτής Σερρών, αλλά δυστυχώς προσβλήθηκε από καρκίνο του ήπατος και πέθανε στις 25 Απριλίου 1919, αφήνοντας με διαθήκη την περιουσία του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για να χορηγούνται υποτροφίες μετεκπαιδύσεως στην Ευρώπη σε σπουδαστές από την Ανατολική Μακεδονία, και τη βιβλιοθήκη του στο γυμνάσιο Σερρών.

19.9.28. Αθανάσιος Φυλακτός

Καταγόταν από την Ηράκλεια Σερρών. Απόφοιτος της ελληνικής Σχολής Ηράκλειας και του διδασκαλείου Σερρών. Φοίτησε με υποτροφία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και αναγορεύτηκε διδάκτωρ. Συμπλήρωσε τις σπουδές του στην Ιένα, στο Μόναχο και τη Λειψία. Υπηρέτησε ως καθηγητής και γυμνασιάρχης 40 χρόνια στη Μακεδονία, τη Θράκη, τη Βόρεια Ήπειρο, τη Φιλιππούπολη, την Κύπρο και την Αθήνα. Στις Σέρρες υπη-

¹⁵⁷ Στράτη, «Ιστορία των εκπαιδευτηρίων», σ. 152-154.

¹⁵⁸ Βακαλόπουλου, *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, τ. Δ, σ. 281.

ρέτησε τρεις φορές, το 1885-1888 ως καθηγητής, για δεύτερη φορά το 1896-1900 και για τρίτη φορά από το 1906 έως το 1908. Πέθανε στην Κύπρο το 1924. Έγραψε πολλά έργα και προσέφερε πολλές υπηρεσίες στο έθνος, διότι ήταν ακέραια μορφή, ηθική, με διαυγή σκέψη, με μεγάλη πολυμαθία, αρετή και φιλοπατρία.

19.9.29. Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου

Καταγόταν από τη Θεσσαλονίκη. Ήταν απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών και πολλών πανεπιστημίων της Ευρώπης, πολυμαθέστατος και πάρα πολύ εργατικός. Εδώ στις Σέρρες ασχολήθηκε με τοπογραφίες και ιστορικές έρευνες της πόλεως και της περιφέρειας, από τα πορίσματα των οποίων έγραψε το έργο *Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου*. Το δημοσίευσε στη Λειψία το 1894. Το έργο του είναι πηγή ιστορίας μεγάλης αξίας για την πόλη μας. Έγραψε πάρα πολλά έργα.

19.9.30. Λεωνίδας Παπαπαύλος

Καταγόταν από τη Σιάτιστα. Αποπεράτωσε τις γυμνασιακές του σπουδές στο Μοναστήρι. Αναμείχθηκε στον εθνικό απελευθερωτικό αγώνα της Μακεδονίας και προσέφερε θετικές υπηρεσίες στο εκεί ελληνικό προξενείο. Καταδιώχθηκε από τους Τούρκους και κατέφυγε στην Αθήνα. Συνέχισε τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών μέχρι το 1891. Από το 1893 μέχρι το 1898 εργάστηκε ως καθηγητής στο Παγκύπριο Γυμνάσιο της Λευκωσίας. Στις Σέρρες ήρθε το 1898, αλλά έφυγε αμέσως στη Λειψία της Γερμανίας για τη συμπλήρωση των σπουδών του.

Κατά την επιστροφή του από τη Γερμανία διορίστηκε καθηγητής στο γυμνάσιο του Μοναστηρίου. Εργάστηκε με πολύ ζήλο για την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας. Δρούσε και στον εθνικό τομέα συγχρόνως. Από το Μοναστήρι εκλήθη στη διεύθυνση του γυμνασίου Σερρών. Συνέχισε το έργο του με τον ίδιο εθνικό και εκπαιδευτικό ζήλο.

Μετά από τη μάχη του Λαχανά οι Βούλγαροι τον συνέλαβαν με πενήντα άλλους προκρίτους των Σερρών και τους φυλάκισαν. Κατά την αναχώρησή τους οι Βούλγαροι εξετέλεσαν πολλούς από τους φυλακισμένους με απάνθρωπο τρόπο. Πήραν όμως μαζί τους τους Λεωνίδα Παπαπαύλο, γυμνασιάρχη, Αναστάσιο Χρυσάφη, ιατρό, Νέστωρα Φωκά, φαρμακοποιό, Κωνσταντίνο Σταμούλη, τραπεζίτη και άλλους και τους οδήγησαν μαζί τους προς τη Βουλγαρία. Καθ' οδόν τους σκότωσαν μέσα σε ένα χωράφι καλαμποκιού στο Λιβούννοβο με φρικτό τρόπο, με τον υποκοπανο του όπλου. Ο Γάλλος δημοσιογράφος Γεώργιος Μπουτώ, που ανακάλυψε τα τα πτώματα, μας αναφέρει τα εξής: «Μια βαρύτατη δυσοσμία προσέβαλε τις οσφρήσεις μας, η ζωνηρή

εκείνη, διαπεραστική, επίμονη, βδελυρά δυσσομία της αποσυντεθειμένης σάρκας. Μας οδήγησε κατ' αρχάς εις εν, κατόπιν εις άλλο πτώμα, και τι πτώματα. Εύραμεν εν όλω επτά. Το δεύτερον απείχε τριακόσια μέτρα του πρώτου, τριακόσια δε μέτρα εχώριζον το δεύτερον από τα τέσσερα άλλα. Το τελευταίο ανεπαύετο επάνω εις εν μικρόν ανάχωμα δεκαπέντε μέτρα μακράν. Εις από τα θύματα, κτυπηθείς εκ των όπισθεν, κατέπεσε πρηνής και το σώμα του είχε καλυφθεί σχεδόν κατά το ήμισυ υπό της ιλύας, την οποίαν παρέσυραν αι βροχαί. Άλλος έλαβε τρομερόν κτύπημα κατά της κεφαλής διά του υποκόπανου του όπλου, ο δε υποκόπανος αποσπασθείς εκ της σφοδρότητος του κτυπήματος, ευρίσκετο εις απόστασιν ολίγων βημάτων. Ένα πτώμα εκείτο ανάσκελα με ανοικτούς τους βραχίονες και τα δάκτυλα σφίγγοντα το χώμα. Το ανοικτόν στόμα ωσάν να εξέφραζε κραυγήν τρόμου. Τα θύματα αυτά δεν ήταν χωρικοί. Ήταν καλοενδεδυμένα με άριστης ποιότητος υφάσματα, έφερον καπέλο καινουργή, καθώς και υποδήματα και γενικώς είχαν την εμφάνισιν πλουσίων πολιτών. Προφανώς ήσαν εκ Σερρών, διότι τα τρία από τα επτά πτώματα ανεγνωρίσθησαν. Ήταν ο γυμνασιάρχης Παπαπαύλου, ο ιατρός Χρυσάφης και ο φαρμακοποιός Νέστωρ Φωκάς».

Ο Λεωνίδας Παπαπαύλος ήταν τότε 45 χρονών. Οι Σέρρες τον τίμησαν και ανήγειραν την προτομή του στην Πλατεία Ελευθερίας, αλλά αργότερα μεταφέρθηκε προ του ξενοδοχείου Ξενία.

19.9.31. Ιωάννης Τσικόπουλος

Εργάστηκε εικοσιπέντε χρόνια ως εκπαιδευτικός στις Σέρρες και ανάλωσε ολόκληρη τη ζωή του στην παιδεία.

Καταγόταν από το Καταφύγιο των Πιερίων και αποφοίτησε από το γυμνάσιο Σιατίστης. Συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στην αρχή δίδαξε στις σχολές Κοζάνης και Θεσσαλονίκης και το 1878 ανέλαβε τη διεύθυνση του ημιγυμνασίου Σερρών. Όταν το γυμνάσιο έγινε εξατάξιο, το 1880, διορίστηκε γυμνασιάρχης ο Ιωάννης Δέλλιος. Ο Τσικόπουλος ανέλαβε τη διεύθυνση του Παρθεναγωγείου. Παρέμεινε σ' αυτό μέχρι το 1904. Μετά μετατέθηκε στο υποδιδασκαλείο της Θεσσαλονίκης και το 1911 έλαβε μέρος στη σύνταξη του μεγάλου Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας. Έγραψε τις πραγματείες *Περί της συντάξεως του ελληνικού λεξικού* και *Περί της διδασκαλίας της Ορθογραφίας*. Το πρώτο βραβεύθηκε από το σύλλογο «Κοραής» και το δεύτερο από το Φιλολογικό Σύλλογο της Κωνσταντινουπόλεως. Ήταν άριστος γνώστης των τουρκικών γλωσσών. Πέθανε το 1912 σε ηλικία 80 ετών. Τον διαδέχθηκε στη διεύθυνση του Παρθεναγωγείου ο Ευάγγελος Στράτης.

19.9.32. Ευάγγελος Στράτης

Καταγόταν από το Ροδολίβος. Γεννήθηκε το 1867 και εγκαταστάθηκε οικογενειακώς στις Σέρρες. Φοίτησε στο γυμνάσιο Σερρών στα χρόνια της γυμνασιαρχίας του Ιωάννη Δέλλιου. Συνέχισε τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών και μετά στη Σορβόννη και το Παρίσι.

Στην αρχή εργάστηκε ως καθηγητής στην Κωνσταντινούπολη και μετά επί τέσσερα χρόνια διηύθυνε το ημιγυμνάσιο του Δοξάτου. Στις Σέρρες επανήλθε το 1901. Στην αρχή εργάστηκε ως καθηγητής. Μετά από την αναχώρηση του Ιωάννη Τσικοπούλου, το 1904, ανέλαβε τη διεύθυνση του ανώτερου Παρθεναγωγείου, τη 'Γρηγοριάδα', και το διηύθυνε μέχρι του θανάτου του την 1^η Μαρτίου του 1926. Ήταν εμπνευσμένος, ένθερμος πατριώτης. Ανέπτυξε μεγάλη σχολική και εξωσχολική δράση. Οι μαθήτριά του παρθεναγωγείου τον θυμούνται με συγκίνηση και ευγνωμοσύνη σ' όλη τους τη ζωή, διότι ήταν άριστος διδάσκαλος με χρηστό ήθος και σεμνό ύφος. Υπήρξε ακούραστος σκαπανέας της ιστορίας των Σερρών. Ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς στο *Δελτίο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* του 1926 (σ. 94-95) γράφει τα εξής: Ο Ευάγγελος Στράτης δεν ήταν ξηρός δάσκαλος αλλ' εμπνευσμένος πατριώτης και ιεροφάντης. Η διδασκαλία του ήταν αγαθή μύηση, επέδρασε ευεργετικότερα εφ' όλης της Ανατολικής Μακεδονίας, της οποίας πνευματικό κέντρο ήσαν αι Σέρραι.

Ασχολήθηκε και με τις βυζαντινές αρχαιότητες. Έγινε άγρυπνος φρουρός και εύγλωττος διερμηνεύς και εξηγητής αυτών. Κάθε καλοκαίρι οικειοθελώς και με δικές του δαπάνες διέτρεχε τις περιοχές του Σιδηροκάστρου, της Αμφιπόλεως και της Δράμας αναζητώντας, ερευνώντας, καταμετρώντας, περιγράφοντας και διασώζοντας τα αρχαία και τα χριστιανικά μνημεία. Σ' αυτόν οφείλεται η πρώτη συγκέντρωση των αρχαιοτήτων της πόλεως των Σερρών, η πρώτη συλλογή του μουσείου μας.

Έγραψε πολύτιμες ιστορικές πραγματείες για την ιστορία των Σερρών, για τον Εμμανουήλ Παπά, για την Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, για την ιστορία των εκπαιδευτηρίων της πόλεως. Είχε μελετήσει τους αρχαίους κώδικες της μητροπόλεως και της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, που διηρπάγησαν αργότερα από τους Βουλγάρους, και μας διέσωσε πολλές πληροφορίες εξ αυτών. Για την πόλη των Σερρών και την περιφέρειά της έγραψε το έργο *Περί της δράσεως της ελληνικής κοινότητας των Σερρών κατά τους μετά την άλωσιν των Σερρών αιώνας*, αλλά πριν δημοσιευτεί κάηκε το χειρόγραφο του κατά την πυρπόληση των Σερρών υπό των Βουλγάρων το 1913. Εάν σωζόταν το χειρόγραφο του θα είχαμε και άλλες πολλές ιστορικές πληροφορίες για την πόλη των Σερρών από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Εάν όλοι οι εκπαιδευτικοί εργάζονταν όπως ο Ευάγγελος Στράτης, τα σχολεία της Ελλάδος θα γίνονταν πρότυπα. Η φήμη του συγκέντρωσε στο Παρθεναγωγείο των Σερρών μαθήτριά από όλη τη Μακεδονία, τη Θράκη και τη Μ.

Ασία. Ήταν πνευματικό φυτώριο της ελληνικής παιδείας, από όπου αποφοίτησαν χιλιάδες ελληνοπούλες που μετέφεραν ως διδασκάλισσες το φως του Ελληνισμού σε πολλά μέρη του υπόδουλου και του ελεύθερου τότε Ελληνισμού.

Ο Ευάγγελος Στράτης πέθανε την 1^η Μαρτίου 1926 από καρκίνο του στομάχου μόλις γύρισε χαρούμενος από μια αρχαιολογική έρευνα στο Παγγαίο, όπου για πρώτη φορά ανακάλυψε τα ερείπια της αρχαίας πόλεως των Ηδωνών, της Μυρκίνου¹⁵⁹. Σώζεται ο τάφος του κοντά στην είσοδο, πίσω από την πρώτη βρύση που συναντούμε στο Α΄ Νεκροταφείο Σερρών. Στην οριζόντια μαρμάρινη πλάκα αναγράφονται και τα ονόματα της συζύγου του Αφροδίτης Ε. Στράτη και του υιού του Γεωργίου Ε. Στράτη, 6-1-1962, που ενταφιάσθηκαν αργότερα στον ίδιο τάφο. Στη ναόσχημη μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, με ανάγλυφους κιονίσκους εκατέρωθεν και με ζωφόρο επίστεψη στο επάνω μέρος, υπάρχει η επιγραφή:

«ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΣΤΡΑΤΗΣ.

ΕΓΕΝΝΗΘΗ ΕΝ ΡΟΔΟΛΕΙΒΕΙ ΤΗΝ 2 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1867 ΑΠΕΘΑΝΕΝ ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ 1 ΜΑΡΤΙΟΥ 1926. - ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΟΛΙΓΟΝ ΜΕΝ ΚΑΡΤΟΣ - ΑΠΡΑΚΤΟΙ ΔΕ ΜΕΛΗΔΟΝΕΣ - ΑΙΩΝΙ Δ΄ ΕΝ ΠΑΥΡΩ ΠΟΝΟΣ ΑΜΦΙ ΠΟΝΩ - Ο Δ΄ ΑΦΥΚΤΟΣ ΟΜΩΣ ΕΠΙΚΡΕΜΑΤΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ. ΚΕΙΝΟΥ ΓΑΡΙΣΟΝ ΛΑΧΟΝ ΜΕΡΟΣ ΟΙ Τ΄ ΑΓΑΘΟΙ ΟΣΤΙΣ ΤΕ ΚΑΚΟΣ».

Το νόημά του είναι το εξής:

Η δύναμη των ανθρώπων είναι μικρή και χωρίς απόδοση (άπρακτες) οι φροντίδες τους. Στη μικρή ζωή τους έρχεται πάνω στον πόνο πόνος. Ο θάνατος κρέμεται αναπόφευκτα όμοια πάνω σε όλους. Το ίδιο μερίδιο γης τυγχάνουν καλοί και κακοί.

Αναφέραμε τους εκπαιδευτικούς άνδρες που δίδαξαν επί Τουρκοκρατίας στη σχολή, στο διδασκαλείο και στο γυμνάσιο των Σερρών. Πολλοί από αυτούς αναδείχθηκαν καθηγητές πανεπιστημίου και αρκετοί κατέλαβαν ανώτερες θέσεις στην ελληνική κυβέρνηση του ελεύθερου κράτους. Ήταν όλοι τους άνδρες εξαιρετικής μορφώσεως, μετεκπαιδευμένοι οι περισσότεροι στα πανεπιστήμια της Ευρώπης. Όλοι αυτοί δεν περιορίστηκαν μόνο στο εκπαιδευτικό τους έργο, αλλά συγχρόνως καθ' όλο το διάστημα των εθνικών αγώνων υπήρξαν πρωτεργάτες και στυλοβάτες της εθνικής κινήσεως των Σερρών. Πολλοί από τους καθηγητές, τους διδασκάλους και τους ιερείς υπήρξαν θύματα του φυλετικού ανταγωνισμού. Οι Βούλγαροι για να κάμψουν το φρόνημα των κατοίκων της Μακεδονίας και να εξαναγκάσουν αυτούς να προσχωρήσουν στη βουλγαρική Εξαρχία κατέσφαξαν πάρα πολλούς εκπαιδευτικούς και ιερείς.

¹⁵⁹ Νικολάου Ν., *Σκαπανείς της ιστοριογραφίας και προβλήματα της ιστορίας των Σερρών*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 14.

19.9.33. Άλλοι δάσκαλοι και καθηγητές

Και άλλοι πολλοί καθηγητές και γυμνασιάρχες εργάσθηκαν στα σχολεία των Σερρών. Εξ αυτών αναφέρουμε κατ' όνομα μόνον τους: Σάρο Δημήτριο, Στιβαρό Γεώργιο, Κωνσταντίνο Απόστολο (φιλόλογοι, γυμνασιάρχες) Αγγελική Μαργαρίτη, Ανθή Κοκινά (διευθύντριες του Παρθεναγωγείου), Σωσώ Παπούλη, Ιωάννη Ζήκο, Πισάνο Αθανάσιο, Θεοδώρητο Βασματζίδη, Ρώτα Πέτρο, Πρέφτη Διαμαντή, Τέγο Νικόλαο, Τσιούπτσης Ε., Νικόλτσιο Δημήτριο, Γαλδέμη Ιωάννη, Μικρού Κωνσταντίνο, Βασικύρου Νικόλαο, Γαλδέμη Αναστάσιο (φιλόλογοι), Διόδωρο, Αυξεντιάδη Ιωάννη, Παπακωνσταντίνου Δημήτριο (θεολόγοι), Μάρκου Δημήτριο (μαθηματικός), Νικολάου Δημήτριο (φυσικομαθηματικός), Καρατζά, Μακκά Λεωνίδα, Στράτο Νικόλαο, Χατζόπουλο, Καραϊσκάκη Γεώργιο (γαλλικών), Καμτσιδίδη Ιωάννη, Γεωργιάδη Γεώργιο (τουρκιστές), Ντίκο Κωνσταντίνο, Σηλιόπουλο Παναγιώτη, Μάσκου Λιζέτα (γυμναστές), Σγουρό Ξενοφώντα, Βαΐου Ιωάννη (μουσικοί), Αγγέλου Βλάχου Έλλη (οικοκυρικών).

Δάσκαλοι: Σαπουντζής Ευάγγελος, Τσιακόπουλος Γεώργιος, Γούσιος Αστέριος, Σκάρδης Βασίλειος, Ζαφειρόπουλος Κωνσταντίνος, Λάπας Χρήστος, Κράνας Κωνσταντίνος, Γκουρνέλης Θωμάς, Ζιάκας Νικόλαος, Υφαντής Θωμάς, Παπαφωτίου Αθανάσιος (διευθυντές της Κεντρικής Αστικής Σχολής), Σγουραμάνη Ελένη (νηπιαγωγός)¹⁶⁰.

19.10. Η Σχολή της Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών

Για την προετοιμασία των υποψηφίων νέων μοναχών η Μονή του Τιμίου Προδρόμου χρησιμοποίησε στις αρχές του 14^{ου} αιώνα τα κτήριά της πάνω στην Ακρόπολη ως «καταγωγίον ανδρών αγίων» για τη μόρφωση των νεοπροσερχομένων μοναχών.

Μετά από την καταστροφή της ως άνω μονής στις Σέρρες, η Μονή Προδρόμου του Μενοικέως προσλάμβανε δάσκαλο και παρέδιδε μαθήματα (τα κοινά γράμματα) στους νεαρούς υποτακτικούς μοναχούς εντός της μονής. Δεν γνωρίζουμε τους πρώτους δασκάλους της Σχολής Προδρόμου, εκτός από τον Προδρομίτη Μανουήλ Πανάρετο του 15^{ου} αιώνα.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα λειτούργησε ιερατική σχολή στην Ιερά Μονή Προδρόμου. Τη διηύθυνε από το 1870 έως το 1879 ο Χριστόφορος Προδρομίτης, ο πρώτος απόφοιτος του 1849 της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, στην Κωνσταντινούπολη¹⁶¹.

Ο Πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ', έχοντας υπόψη την αναγκαιότητα της μόρφωσης των προσερχομένων νέων δοκίμων αδελφών στη μονή, πρότεινε με

¹⁶⁰ Καφταντζή, *ό.π.*, τ. Γ, σ. 368-370.

¹⁶¹ Χριστοφόρου, *Προσκυνητάριον*, σ. 34.

επιστολή του να επανιδρυθεί σχολή στη μονή για το σκοπό αυτό. Από το 1825 λειτουργησε ελληνικό σχολείο στη μονή.

Δίδαξαν στους υποτακτικούς μοναχούς της μονής κατά το 19^ο αιώνα οι κάτωθι κατά χρονολογική σειρά καθηγητές:

α) Χρύσανθος, ιεροδιάκονος, Προδρομίτης, Σερραίος, 1803-4.

β) Θεοδόσιος Λαζάρου, πρεσβύτερος Τερλησινός, 1825-30 και 1842-44.

γ) Παπα-Κύρου Αργυροκαστρίτης, Σερραίος, 1831-33.

δ) Μερκούριος Βασιλειάδης, Σερραίος, 1835-40.

ε) Πέτρος Χατζηγρούσιος, 1840-42.

στ) Κωνσταντίνος Μανίδης, ιερομόναχος, Μελενικιώτης, 1845-48 και 1864-65.

ζ) Χριστόφορος Δημητριάδης, Σερραίος, απόφοιτος της Σχολής της Χάλκης.

Στα ενδιάμεσα διαστήματα από το 1831 μέχρι το 1848 δίδαξαν επιπλέον οι: θ) Κωνσταντίνος Δημοκίδης, ι) Παναγιώτης Μέρτσιου, ια) Ιωάννης Δημητριάδης, αδελφός του Χριστοφόρου, ιβ) Γεώργιος Ιωαννίδης, 1856-57, ιγ) Νικόλαος Παπαδημητρίου Οικονόμου, 1858-1859, ιδ) Ιωάννης Οικονομίδης Τερλησινός, 1861-63 και 1865-67.

Το 1869 λειτουργησε στη μονή αλληλοδιδασκτική σχολή, στην οποία φοιτούσαν δωρεάν 40 μαθητές. Για τη στέγασή της κτίστηκε ευρύχωρη οικδομή. Διευθυντής και δάσκαλος της σχολής αυτής ήταν και ο ιερομόναχος Χριστόφορος ο Προδρομίτης, 1874-1875.

Η ως άνω αλληλοδιδασκτική σχολή μετατράπηκε σε δημοτική σχολή.

Με την έμπνευση, όμως, και την υποστήριξη του μητροπολίτη Σερρών Νεοφύτου αναδιοργανώθηκε η Σχολή το 1879, επί της ηγουμενίας του Θεοδοσίου, σε Ιερατική Σχολή. Κατά τα έτη 1879-1888 διευθυντής ήταν ο Ευσέβιος Σακελλαρίου και βοηθός του ο ιεροδιάκονος Γρηγόριος. Φοιτούσαν μαζί με τους υποτακτικούς της μονής ως οικότροφοι από τις μητροπόλεις Σερρών, Δράμας και Μελενίκου 25-30 μαθητές δωρεάν. Προετοιμάζονταν όλοι για τον ιερό κλήρο.

Η σχολή λειτουργούσε με τρεις τάξεις. Διδάσκονταν σε αυτή αρχαία ελληνικά, γραμματική, συντακτικό, ιερά ιστορία, μαθηματικά, φυσική και εκκλησιαστική μουσική. Στεγάζονταν στη βόρεια πτέρυγα της μονής, στο κτήριο πάνω από το μαγειρείο και την τραπεζαρία. Λειτουργούσε με δαπάνες της μονής που αύξαιναν συνεχώς τα χρέη της.

Ο κανονισμός της σχολής επικυρώθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με σκοπό να μορφώσει και να αναδείξει μορφωμένους λειτουργούς της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Το περιοδικό του Πατριαρχείου *Εκκλησιαστική Αλήθεια* του 1882 δημοσιεύει τις πρώτες εξετάσεις των 25 μαθητών της Ιερατικής Σχολής. Στον υπ' αριθ. 1672/79 Κώδικα της Μονής Προδρόμου, σ. 221, γίνεται λόγος για «την αποκατάστασιν και διοργάνωσιν και διεύθυνσιν της Μοναστηριακής Ιερατικής Σχολής».

Δίδαξαν στην Ιερατική Σχολή κατά τα έτη 1870-1879 οι ιεροδιάκονοι Προδρομίτες Χριστόφορος ως σχολάρχης με βοηθούς τον Χρύσανθο και τον Αντώνιο. Λόγω των πολλών χρεών της μονής διέκοψε η σχολή τη λειτουργία της το 1883. Η διδασκαλία όμως των υποτακτικών της μονής συνεχίστηκε. Δίδαξαν σε αυτούς οι κάτωθι: α) Πολύκαρπος Θεολογίδης, 1891-95, β) Χριστόφορος Δημητριάδης, Προδρομίτης από το 1892-95, αμφότεροι απόφοιτοι της Σχολής της Χάλκης, γ) Νικόλαος Χαριζάνης από τις Σέρρες, 1898-1901, δ) Κύριλλος Ρωμάνος, ιεροδιάκονος από την Κεφαλονιά, 1902, ε) Αθανάσιος Βατοπεδινός, μοναχός, 1904, στ) Δάρατζης Κωνσταντίνος, Σερραίος, 1905, ζ) Αθανάσιος Παυλίδης, 1906-08, θ) Δημοσθένης Ηπειρώτης, ι) Αρσένιος Πασχαλίδης, 1911-12, και τη συνέχισαν διάφοροι απόφοιτοι γυμνασίου προσλαμβανόμενοι ως διδάσκαλοι μέχρι το 1911.

Το 1924 ο μητροπολίτης Σερρών Κωνσταντίνος Μεγκρέλης (1924-1961) επανασύστησε την Ιερατική Σχολή επωμιζόμενος, όπως γράφει σε σημείωσή του ο Γαβριήλ Κοντιάδης, τα οικονομικά της διατροφής των μαθητών. Πιθανόν διέθεσε τις αποζημιώσεις από τους πυρποληθέντας υπό των Βουλγάρων ναούς στις Σέρρες του 1913. Η σχολή λειτούργησε δύο σχολικά έτη με διευθυντή τον Νιγριτινό αρχιμανδρίτη Παρθένιο Φωτιάδη και φιλόλογο τον Καλυμνιώτη Ιωάννη Καβάσιλα, που πληρώνονταν από το ελληνικό κράτος.

Κατα το δεύτερο σχολικό έτος (1926-1927) διορίστηκαν στη σχολή και άλλοι καθηγητές: α) Παναγιώτης Κίντσιος, φιλόλογος, β) Παναγιώτης Χρόνης, φυσικομαθηματικός και γ) Αλέξανδρος Χατζόπουλος της γαλλικής και λατινικής γλώσσας¹⁶². Η σχολή είχε 33 μαθητές στις δύο τάξεις. Εξαντλήθηκε οικονομικά ο μητροπολίτης και γι' αυτό το Νοέμβριο του 1927 έκλεισε η σχολή για πάντα¹⁶³.

Πολλοί απόφοιτοι της παλαιάς και νέας σχολής της Μονής Προδρόμου προσέφεραν αξιόλογες υπηρεσίες στην Εκκλησία, στο έθνος και στην κοινωνία ως κληρικοί, ιεροκήρυκες, ψάλτες και δάσκαλοι στα κρίσιμα εκείνα χρόνια¹⁶⁴.

¹⁶² Βουρουτζίδης Χ., *Χρονικό διδασκάλων στις σχολές της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, Σέρρες 1996.

¹⁶³ Στόγιογλου Γ., «Η Ιερατική Σχολή στο Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών», στο *Χριστιανική Μακεδονία. Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου*, Επιστημονικό Συμπόσιο της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 125-168. Βουρουτζίδης, *ό.π.*, σ. 14-15. Κοντιάδης Γ., *Σύντομος ιστορική επισκόπησης της Ιεράς Μονής Προδρόμου Σερρών* (1964), σ. 29-32. Του ίδιου, ιδιόγραφο επιστολή προς Μανουήλ Γεδεών στις 30-7-1931 για τις πληροφορίες που του ζήτησε για τη Σχολή της Μονής Προδρόμου.

¹⁶⁴ Κοντιάδης Γ., Από τις χειρόγραφες σημειώσεις της 26.9.1934.

19.11. Ξένα σχολεία στις Σέρρες

19.11.1. Τουρκικά σχολεία

Τουρκικά σχολεία λειτουργούσαν στις Σέρρες από την αρχή της Τουρκοκρατίας. Ο υπερβολικός στους αριθμούς Εβλιά Τσελεμπί γράφει ότι στην εποχή του (1668) λειτουργούσαν στα τζαμιά είκοσι έξι μεικτά δημοτικά σχολεία για μικρά παιδιά. Λειτουργούσαν στου Αχμέτ πασά (Αγίας Σοφίας), στου Κοτζιά Μουσταφά, στου Σελκτζούκ Σουλτάν και σε άλλα τζαμιά.

Το 1519 ο Χαμζά μπέης ίδρυσε στις Σέρρες σχολείο Τούρκων διδασκάλων. Λειτουργούσαν επίσης το ιεροδιδασκαλείο του Χατζή Χαϊρεντίν στη συνοικία Χαζινεντάρ στα Κάτω Καμενίκια, καθώς και μεντρεσέδες (ιεροσπουδαστήρια) στο Εσκή τζαμί δίπλα από το Μπεζεστένι και στην οδό Βενιζέλου 29 μέχρι το 1913. Το 1861-1876 λειτουργούσε ρουστιγιέ, πεντατάξιο ημιγυμνάσιο, και από το 1888 λειτουργούσε και ινταντιέ, προπαρασκευαστική σχολή για δημοσίους διοικητικούς υπαλλήλους. Στο διδακτήριο του σημερινού 11^{ου} δημοτικού σχολείου στεγαζόταν παλαιότερα τουρκικό σχολείο¹⁶⁵.

19.11.2. Άλλα ξένα σχολεία

Από τα τέλη του ΙΘ' αιώνα μέχρι το 1913 λειτούργησαν και άλλα ξένα σχολεία στις Σέρρες, βουλγαρικό, σερβικό και ρουμανικό. Ήθελαν να προστατεύσουν τα ανύπαρκτα φυλετικά τους συμφέροντα στο νομό Σερρών.

α) Το *βουλγαρικό γυμνάσιο*, παρ' όλα τα δελεαστικά μέσα που διέθετε στα προσχωρήσαντα με την τρομοκρατία στη βουλγαρική Εξαρχία χωριά, δεν κατόρθωσε ποτέ να αναβιβάσει τον αριθμό των μαθητών άνω των εβδομήντα. Φυτοζωούσε λόγω της μεγάλης αντιδράσεως του ελληνικού πληθυσμού των Σερρών. Λειτούργησε μέχρι το 1913. Επίσης στα τέλη του ΙΘ' αιώνα λειτουργούσε για λίγο στις Σέρρες ρουμανική σχολή, καθώς και σερβική με δύο διδασκάλους.

β) Το *ρουμανικό δημοτικό σχολείο* λειτούργησε ενάμιση χρόνο, 1904-1905, και έκλεισε από έλλειψη μαθητών. Την ίδια τύχη είχε και το σερβικό.

δ) Το *εβραϊκό δημοτικό σχολείο* λειτουργούσε στη συνοικία του Αραμπατζή μαχαλά, στο σημερινό 6ο δημοτικό σχολείο Σερρών, μέχρι το 1941.

19.12. Γενικά συμπεράσματα για την παιδεία

Η παράδοση της παιδείας στις Σέρρες φαίνεται ότι υπήρχε από τη βυζαντινή εποχή, αλλά δεν έχουμε πολλές ιστορικές πληροφορίες γι' αυτή. Ο Τούρκος ιστορικός και γεωγράφος Χατζηκάλφας το 16^ο αιώνα αναφέρει στους Γεωγραφικούς Πίνακες ότι οι Σέρρες ονομαζόταν 'πόλη των σοφών'. Κάποιος Άρα-

¹⁶⁵ Καφταντζή, ό.π., τ. Γ, σ. 374.

βας ιστορικός αναφέρει στη γενική ιστορία του, που μετέφρασε στην τουρκική ο Μουνετζίμ, ότι την εποχή του σουλτάνου Οσμάν (1300 μ.Χ.) μόναζαν στην Ιερά Μονή του Προδρόμου Σερρών πολλοί μοναχοί που ασχολούνταν με φιλοσοφικές μελέτες. Γι' αυτό ακριβώς και ο Γεννάδιος Σχολάριος, ο πρώτος μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης, προτίμησε από όλα τα μοναστήρια του Οικουμενικού Πατριαρχείου το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, διότι σ' αυτό καλλιεργούνταν, όπως φαίνεται, τα γράμματα και η φιλοσοφία περισσότερο από τα άλλα μοναστήρια. Οι περισσότεροι μοναχοί της Μονής Προδρόμου προέρχονταν από την περιφέρεια και την πόλη των Σερρών, στην οποία φαίνεται ότι καλλιεργούνταν τα γράμματα και η φιλοσοφία¹⁶⁶.

Το 19^ο αιώνα λειτουργούσε στην Ιερά Μονή Προδρόμου Ιερατική Σχολή.

Οι Σέρρες ουδέποτε στερήθηκαν σχολείων, διδασκάλων και ιερέων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Είχαν πολλούς ιερείς στην πόλη και στα χωριά, διότι καλλιεργούνταν τα γράμματα και ως εκ τούτου μπορούσαν πολλοί εντόπιοι να γίνουν ιερείς¹⁶⁷. Ο περιηγητής Pierre Belon παρατηρεί ότι στην ανατολική Μακεδονία και μάλιστα στις Σέρρες και στην περιφέρεια αυτής επικρατούσε ακόμη ο παλαιός ελληνικός πληθυσμός και οι κάτοικοι μιλούσαν ελληνικά και μερικοί, ελάχιστοι που έμειναν από την εποχή της Σερβοκρατίας, μιλούσαν σερβικά σε ορισμένα χωριά.

Στη Σχολή των Σερρών φοίτησε και ο Αναστάσιος Πολυζωίδης από το Μελένικο. Είναι αυτός που μαζί με τον Τερτσέτη δεν υπέγραψαν την εις θάνατον καταδίκη του γέροντα του Μωριά Κολοκοτρώνη στη γνωστή δίκη. Ο ευσυνείδητος στην ιστορία δικαστής και διακεκριμένος άνθρωπος των γραμμάτων αποφοίτησε με αυτές τις αρχές από τη σχολή των Σερρών.

Αν και δεν είχε ιδιαίτερα προνόμια αυτονομίας η πόλη των Σερρών από τους Τούρκους, όπως τα Δωδεκάνησα και η Χίος ή άλλες επαρχίες, εν τούτοις υπήρξε το επίκαιρο κέντρο της παιδείας και της εθνικής δράσεως του Ελληνισμού της Μακεδονίας και της Θράκης. Υπήρξε ο φάρος της παιδείας, ο φωτοδότης του ελληνικού πνεύματος, το απόρθητο φρούριο μπροστά στο οποίο συνετρίβησαν όλες οι εξωτερικές και εσωτερικές εχθρικές προπαγάνδες για τον εκσλαβισμό των κατοίκων της περιοχής του νομού Σερρών.

20. Βυζαντινές αρχαιότητες και αρχαιότητες της εποχής της Τουρκοκρατίας στο νομό Σερρών

20.1. Βυζαντινές αρχαιότητες

Ο νομός Σερρών υπήρξε το προπύργιο άμυνας και το κέντρο εξορμήσεων των βυζαντινών αυτοκρατόρων κατά των Σλάβων. Οι Σέρρες υπήρξαν η πιο

¹⁶⁶ Χριστοφόρου, *Προσκυνητάριον*, σ. 34.

¹⁶⁷ Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Μακεδονίας*, σ. 189.

οχυρωμένη πόλη της περιοχής λόγω της στρατηγικής και γεωγραφικής της θέσης.

α) Ιερός Ναός του Αγίου Νικολάου του χωριού Ελαιώνας. Έργο του 14^{ου} αιώνα με μεταγενέστερες προσθήκες. Κινδύνευσε να καταρρεύσει, υποστυλώθηκε και συντηρήθηκε από τη βυζαντινή αρχαιολογική υπηρεσία Καβάλας. Ανακηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο.

β) Στις Σέρρες υπήρχαν πολλοί βυζαντινοί ναοί, αλλά κήκον το 1913 και δεν ξανακτίστηκαν. Κτίστηκαν προσκνητάρια στο χώρο όπου υπήρχαν, π.χ., η Παναγία των Βλαχερνών, η Αγία Βαρβάρα, ο Άγιος Βλάσιος, η Αγία Επίσκεψη, ο Άγιος Αθανάσιος, οι Δώδεκα Απόστολοι, η Αγία Ελεούσα, οι Άγιοι Αθανάσιος και Κύριλλος, οι Τρεις Παίδες, το Ταξιαρχούδι. Μερικοί από τους πυρπολυθέντες ναούς ξανακτίστηκαν πρόχειρα χωρίς να διατηρήσουν το βυζαντινό σχήμα τους και το ρυθμό, π.χ. η Παναγία Λιόκαλη, η Αγία Παρασκευή, ο Άγιος Συμεών, η Αγία Κυριακή, η Αγία Φωτεινή, οι Μεγάλοι Ταξιάρχες πριν από την ανέγερση του σημερινού ναού, ο Άγιος Παντελεήμονας.

γ) Σώθηκαν μερικοί ναοί στις ακραίες συνοικίες της πόλεως των Σερρών του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, όπως των Αγίων Αναργύρων του 1817 και του Τιμίου Προδρόμου του 1819, ο οποίος ανήκει στην Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου και ανακαινίσθηκε με δωρεές ευσεβών και δαπάνες της Ιεράς Μονής. Επίσης, ο Ιερός Ναός του Ιωάννου του Θεολόγου κτίστηκε το 1835 σε ανάμνηση της διάσωσης των κατοίκων των Σερρών από την προγραμματισμένη σφαγή από τους Τούρκους στις 8 Μαΐου 1821, την ημέρα της εορτής του αγίου.

Στη θέση του Ιερού Ναού του Αγίου Αντωνίου υπήρχε ο Ναός της Αγίας Μαρίας και απέναντι υπήρχε βυζαντινός Ναός του Αγίου Βασιλείου.

δ) Στην επαρχία σώζονται ναοί του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, π.χ. στο Αηδονοχώρι ο Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου που χρονολογείται το 1763, με ωραιότατο ξυλόγλυπτο τέμπλο του 1773. Ο Ναός των Αγίων Αναργύρων στο Χιονοχώρι, ο οποίος υπήρχε σαν σκίτη από την εποχή του κτήτορος της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου. Ο Ιερός Ναός του Αγίου Δημητρίου στην Άνω Βροντού με το καλλιτεχνικότατο ξυλόγλυπτο τέμπλο του. Οι Ιεροί Ναοί του Αγίου Νικολάου και των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στον Αχινό, που άλλοτε ήταν μετόχια των Ιερών Μονών Κουτλουμουσίου και Βατοπεδίου του Αγίου Όρους, καθώς και της Εικοσιφοίνισσης. Ναοί των αρχών του 19^{ου} αιώνα είναι και της Αγίας Παρασκευής στο Άγιο Πνεύμα (ανακαινίσθηκε το 1805) και του Αγίου Αθανασίου στον Εμμανουήλ Παπιά.

ε) Η Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου¹⁶⁸. Το αξιολογότερο βυζαντινό μνημείο του νομού μας είναι η Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου. Είναι εφάμιλλη με τα μοναστήρια του Αγίου Όρους. Είναι διεθνώς γνωστή, διότι σ' αυτή έμεινε και πέθανε ο πρώτος μετα την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως Οικου-

¹⁶⁸ Βλ. παραπάνω, Τρίτο Μέρος, ενότητα 11.3.

μενικός Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος. Το φυσικό περιβάλλον της, η μακραίωνη πνευματική της δράση και η μεγάλη της ιστορία απέσπασαν την εκτίμηση των βυζαντινών αυτοκρατόρων και όλων των κατακτητών, πλην των Βουλγάρων, οι οποίοι το 1918 τη λεηλάτησαν και της αφαίρεσαν κειμήλια ανεκτίμητης αξίας, αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, κώδικες, χειρόγραφα Ευαγγέλια και 355 χειρόγραφα σε μεμβράνη και χαρτί, καθώς και πολλά αναντικατάστατα συγγράμματα. Νομίζω ότι πρέπει οι ελληνικές κρατικές υπηρεσίες να ενεργήσουν για την επιστροφή τους. Παρ' όλες τις καταστροφές η μονή διατηρεί τη μεγαλοπρέπειά της με τον θαυμάσιο καθολικό ναό.

20.2. Αρχαιότητες της εποχής της Τουρκοκρατίας

Στις αρχαιότητες του νομού πρέπει να συμπεριλάβουμε και τα αξιολογότερα μνημεία της Τουρκοκρατίας, το Μπεζεστένι και τα μουσουλμανικά τεμένη (τζαμιά).

20.2.1. Το Μπεζεστένι

Το Μπεζεστένι, όπου στεγάζεται το Αρχαιολογικό Μουσείο, κτίστηκε στα τέλη του 15^{ου} ή στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Είναι διαστάσεων 31Χ20 μ. και μοναδικό στο είδος του στα Βαλκάνια. Έχει άριστη αρχιτεκτονική γραμμή εσωτερικά και εξωτερικά, με τα τεθλασμένα τόξα του, τους δύο μεγάλους πεσσούς, τους έξι τρούλους, τις διάφορες ανάγλυφες παραστάσεις ανθεμίων και την εναλλαγή κεραμιδιών και κροκάλων. Στο Μπεζεστένι για πρώτη φορά εις την μακραίωνη ιστορία της ακριτικής μας πόλεως λειτουργεί από το 1979 Αρχαιολογικό Μουσείο. Είναι άξιον προσοχής και ιδιαίτερας σημασίας διά την πόλιν μας.

Καθ' εκάστην, πλην Κυριακής και Δευτέρας, επισκέπτονται τούτο πολυάριθμοι πολίτες και μετά πολλού ενδιαφέροντος περιεργάζονται τα εν αυτώ συγκεντρωμένα αρχαιολογικά αντικείμενα. Ταύτα κατά το πλείστον είναι επιτύμβιες στήλες και πλάκες, διάφορα ψηφίσματα, κτερίσματα από τάφους και αγάλματα της ελληνιστικής και ίδια της ρωμαϊκής εποχής. Άπαντα τα εκθέματα τοποθετήθηκαν εις τον εντός του κτηρίου του Μπεζεστενίου χώρο με δαπάνες και φροντίδα της αρχαιολογικής υπηρεσίας. Το ως άνω κτήριο κείμενον επί της Πλατείας Ελευθερίας είναι παλαιό, ευμεγέθες, εξάτρουλο θολωτό οικοδόμημα, ανεγερθέν κατά τα τέλη του 15^{ου} αιώνας. Η ονομασία του προέρχεται εκ της χρήσεώς του κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας ως αγοράς υφασμάτων. Εκηρύχθη διατηρητέο μνημείο υπό του Υπουργείου Παιδείας διά του Βασιλικού Διατάγματος δημοσιευθέντος εις το υπ' αριθ. 18/20-1-1938 ΦΕΚ, κατόπιν εισηγήσεως του καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών και ακαδημαϊκού κ. Ορλάνδου, ο οποίος και συνέγραψε περί αυτού εις το Αρχεῖον Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος.

Τα πεντακόσια χρόνια και οι κατά καιρούς πυρκαγιές και διαβρώσεις προξένησαν σημαντικές ζημιές στο κτήριο. Διά των τελευταίως γενομένων επισκευών και διαρρυθμίσεων κατέστη κατάλληλο για την προσωρινή στέγαση της αρχαιολογικής συλλογής του νομού μας.

Το Μπεζεστένι

Την 1 Οκτωβρίου 1970 έγινε η έναρξη της λειτουργίας του ως μουσείου στην πόλιν μας με τα υπάρχοντα σήμερα αντικείμενα, συντόμως δε ελπίζεται ότι διά του ενδιαφέροντος των αρμοδίων θα πλουτισθεί με τα άλλα σημαντικά αντικείμενα που φυλάσσονται προσωρινώς σε άλλα μουσεία της χώρας (Θεσσαλονίκης, Καβάλας).

Η περιοχή του νομού Σερρών κρύβει πολλούς αρχαιολογικούς θησαυρούς στα σπλάχνα αυτής, αλλά δυστυχώς δεν εγένετο μέχρι σήμερα η δέουσα και συστηματική έρευνα διά την αποκάλυψή των. Ούτω προβάλλεται επιτακτική η ανάγκη να ενδιαφερθούμε περισσότερο για τις αρχαιότητες του τόπου μας. Τα μνημεία της αρχαιότητας, τα βυζαντινά τείχη και οι βυζαντινοί ναοί ως και τα οθωμανικά τεμένη και μαυσωλεία χρήζουν αμέσου επισκευής και συντηρήσεως διότι άρχισαν να καταρρέουν και θα καταρρεύσουν όλα εντός ολίγων ετών. Θα είναι αργά όταν θα θελήσουμε εν καιρώ να τα συντηρήσουμε. Διά τούτο νομίζω ότι θα ελεγχθεί η γενεά των ημερών μας του τόπου για την αδικαιολόγητη αδράνεια απέναντι της πατρικής κληρονομιάς, η οποία και αποτελεί την ιστορία του τόπου μας. Μέχρι σήμερα δικαιολογούμεθα ότι δεν είχαμε μουσείο. Τώρα όμως είναι καιρός να προβάλλουμε την ένδοξη ιστορία της περιοχής μας και τον ακμάσαντα πολιτισμό τής πόλεώς μας διά της συγκεντρώσεως όλων των αρχαιολογικών αντικειμένων στο νεοσύστατο μουσείο μας.

Παρακαλείται θερμώς ο κάθε πολίτης όπως συνδράμει στον πλουτισμό και την προβολή του μουσείου της πόλεώς μας παραδίδοντας ό,τι αρχαίο κατέχει. Διά των άρθρων 8 και 48 του νόμου 5351/9-8-39 «Περί αρχαιοτήτων» προβλέπεται αμοιβή ανάλογη με την αξία του παραδοθησομένου αρχαίου αντικειμένου ή την σπουδαιότητα της ανακαλυφθησομένης αρχαιότητας από $\frac{1}{4}$ έως $\frac{1}{2}$ της αξίας σ' εκείνον ο οποίος θα παραδώσει ή θα δηλώσει την εύρεση

αρχαιοτήτων στην αρμόδια υπηρεσία. Τα αρχαιολογικά αντικείμενα θα εκτιμηθούν επακριβώς υπό του Αρχαιολογικού Συμβουλίου και θα καταβληθεί το αντίτιμο μέχρι και του ½ εις τον παραδόσαντα αυτά.

20.2.2. Το Σιντζιρλί τζαμί

Το Σιντζιρλί τζαμί

Βρίσκεται στην οδό Ανατολικής Θράκης των Σερρών, είναι αξιόλογο οικοδόμημα με βυζαντινή τεχνοτροπία. Δίνει την εντύπωση χριστιανικού ναού με τα τρία κλίτη του και με άμβωνα παρόμοιο με αυτόν που υπήρχε άλλοτε στην Παλαιά Μητρόπολη Σερρών. Το μνημείο αυτό, αν συντηρηθεί, μπορεί να χρησιμοποιηθεί

για πολιτιστικές εκδηλώσεις.

20.2.3. Το τζαμί του Αχμέτ πασά ή της Αγίας Σοφίας

Βρίσκεται ανατολικά της πόλης των Σερρών. Πρόκειται για μεγάλο τζαμί, ξακουστό στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ο Τούρκος περιηγητής Εβλιά Τσελεμπή το εγκωμιάζει ως το καλύτερο της Ρούμελης και της Περσίας. Είναι πραγματικά μεγάλο έργο αρχιτεκτονικής αξίας, που δεν το ονόμασαν άδικα τζαμί της Αγίας Σοφίας. Όσοι αρχιτέκτονες το μελέτησαν, το θαύμασαν για την ακουστική του και πρότειναν να γίνει αίθουσα μουσικής. Έχει ανάγκη άμεσης συντήρησης, διότι σε λίγα χρόνια θα καταρρεύσει¹⁶⁹.

21. Ο πληθυσμός των Σερρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας¹⁷⁰

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας οι Σλάβοι έχασαν τη σλαβική εθνική συνείδησή τους, αφομοιώθηκαν με το σύνολο των ορθόδοξων χριστιανών υπαγόμενοι στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

¹⁶⁹ Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια*, σ. 68-70.

¹⁷⁰ Βλ. και παραπάνω, ενότητα 11.

Ο ελληνικός πληθυσμός της περιοχής των Σερρών κατά 85% ήταν Έλληνες, όπως και στα βυζαντινά χρόνια, αλλά με την κατάληψη της πόλεως από τους Τούρκους το 1383 εγκαταστάθηκαν στα απέραντα τσιφλίκια της πεδιάδας των Σερρών και Τούρκοι. Η πλειονότητα των κατοίκων ήταν πάντα Έλληνες. Αυτό αποδεικνύεται από την επίδοση και την πρόοδο των κατοίκων στα ελληνικά γράμματα¹⁷¹.

Οι πληροφορίες των περιηγητών περί διαμονής πολλών κατοίκων ξένων εθνικοτήτων στο σαντζάκι των Σερρών δεν ευσταθούν. Ο αριθμός των αναφερομένων ξένων εθνικοτήτων ως κατοίκων στις Σέρρες προέρχεται από τους προσωρινούς ξένους επισκέπτες που έμεναν στην πόλη των Σερρών για εποχικές εργασίες.

Το τέμενος του Αχμέτ πασά

Οι δημοσιεύσεις των βουλγαρόφιλων συγγραφέων περί της συνθέσεως του πληθυσμού των Σερρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν παραπλανητικές. Οι Βούλγαροι γνώριζαν ότι ελάχιστοι δικοί τους κατοικούσαν στη Μακεδονία, αλλά σκοπίμως διέδιδαν ψευδή στοιχεία.

Η Εξαρχία διατυπώνει ως εξής την αλήθεια για τον πληθυσμό της Μακεδονίας το 1885, στο φυλλάδιο *Ενεστώςα κατάστασις εν Μακεδονία*: «Τα μεγάλα καθώς και τα δευτερεύοντα κέντρα είναι καθ' ολοκληρίαν εξελληνισμένα και υπό την επιρροήν των Ελλήνων ή των Γραικομάνων. Η ελληνική γλώσσα κατακτά έδαφος. Θα δυνηθώσι άραγε να κερδίσωσιν την Μακεδονίαν οι Βούλγαροι αν ετίθετο σήμερα δημοψήφισμα; Είμεθα βέβαιοι ότι εν τοιαύτη περιπτώσει το μεγαλύτερον μέρος της Μακεδονίας θέλει πετάξει εκ των χειρών μας και οι Έλληνες θέλουσιν εξ άπαντος κερδίσει, διότι οι πλείστοι των κατοίκων θα δηλώσωσιν ότι είναι Έλληνες». Σε όλη τη Μακεδονία «Το παν ήτο πνιγμένον εν τω Ελληνισμώ».

Από τον Αυστριακό πρόξενο της Θεσσαλονίκης, στις 30-9-1829, οι Έλληνες πρόκριτοι και άρχοντες των Σερρών θεωρούνταν ως «διοικητές και απόλυτοι κύριοι του τόπου». Το 5% των Εβραίων στις Σέρρες έφερε ο Σουλεϊμάν Α' (1520-1566) από τη Βουδαπέστη¹⁷².

¹⁷¹ Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 140-141.

¹⁷² Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 137.

Ο πληθυσμός των Σερρών το 1894 ήταν 28.000 κάτοικοι: 13.500 Έλληνες, 13.000 Τούρκοι, 1.100 Εβραίοι και 400 Αθίγγανοι. Με την ανταλλαγή των πληθυσμών οι Τούρκοι έφυγαν, οι Εβραίοι μετανάστευσαν το 1912. Οι εναπομείναντες στις Σέρρες οδηγήθηκαν στα στρατόπεδα των Γερμανών το 1943 και θανατώθηκαν. Στις Σέρρες κατοικούν μόνον γνήσιοι Έλληνες.

22. Ο Μακεδονικός Αγώνας στο νομό Σερρών¹⁷³

22.1. Τα βαθύτερα τα αίτια του Μακεδονικού Αγώνα

Οι Βούλγαροι μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα αναγνώριζαν τον Οικουμενικό Πατριάρχη ως εθνάρχη, που διατηρούσε ενωμένους στην κοινή πίστη όλους τους υπόδουλους στην Τουρκία ορθοδόξους χριστιανικούς λαούς.

Την ενότητα αυτή θέλησαν να διασπάσουν Ρώσοι και Δυτικοί για να αποδυναμώσουν το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι Ρώσοι για να προβάλλουν το πατριαρχείο τους και οι Δυτικοί για να διαδώσουν τη Ουνία στα βαλκανικά κράτη. Η Ρωσία επέβαλε στο σουλτάνο να υπογράψει το φερμάνι της ιδρύσεως της βουλγαρικής Εξαρχίας. Με αυτό επιτρεπόταν σε όλες τις πόλεις και τα χωριά της Μακεδονίας να προσχωρήσουν στην Εξαρχία εφ' όσον θα το ήθελαν τα 2/3 των κατοίκων αυτών. Οι Βούλγαροι θέλησαν να το επιβάλουν με τη βία, την τρομοκρατία και τις δολοφονίες των αντιδρώντων.

Συγκλήθηκε τότε εκκλησιαστική σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη, το 1872, και καταδίκασε τους Εξαρχικούς ως σχισματικούς. Οι προσχωρούντες στην Εξαρχία Έλληνες Μακεδόνες χαρακτηρίζονταν Βούλγαροι. Αυτό έγινε αφορμή και αιτία του Μακεδονικού Αγώνα.

Η ίδρυση της Εξαρχίας από την Τουρκία απέβλεπε στο διχασμό των υποδούλων ορθοδόξων λαών για να αλληλοεξοντωθούν. Για τους Τούρκους δεν είχαν καμιά αξία οι χριστιανοί: «*iki gaur bir tauk*» έλεγαν, δηλαδή δυο άπιστοι αξίζουν όσο μια κότα. Όσο περισσότεροι χριστιανοί αλληλοεξοντώνονταν στην επικράτειά τους τόσο καλύτερα γι' αυτούς¹⁷⁴.

¹⁷³ Από τα αρχεία του ελληνικού υποπροξενείου Σερρών και από τα ανέκδοτα απομνημονεύματα Σερραίων μακεδονομάχων. Πηγές για την ιστορία του Μακεδονικού Αγώνα των Σερρών είναι: α) Τα έγγραφα και οι εκθέσεις των Ελλήνων προξένων του υποπροξενείου Σερρών με τις οποίες ενημέρωναν το Β. Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας για την κατάσταση στις Σέρρες. [*Σερραϊκά Χρονικά* 3 (1959), 5-143]. β) Σημειώσεις και οδηγίες του Δημοσθένους Φλωριά [*Σερραϊκά Χρονικά* 4 (1963), 97-144]. γ) Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 175-333. δ) Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, τ. Γ, σ. 204-220. ε) Λαούρδας Β., *Ο Μακεδονικός Αγών*, Θεσσαλονίκη 1962.

¹⁷⁴ Λαούρδας Β.-Πέννας Π., «Ο Μακεδονικός Αγών εις την περιοχήν των Σερρών κατά το 1907 (Εκθέσεις του προξένου Σαχτούρη)», *Σερραϊκά Χρονικά* 3 (1959), Υπ' αριθ. 207/17-5-1908 και 209/16-5-1908 έγγραφα του υποπροξενείου Σερρών. Βλ. και επιστολή του προξένου Σερρών Ίωνος Δραγούμη στο Δραγούμη Στ. Φ., «Η Μονή του Προδρόμου και το χωριό Λάκκος των Σερρών. Απάντηση του Ίωνος Στεφάνου Δραγούμη

Η παραχώρηση της Μακεδονίας στους Βουλγάρους με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου στις 19-2-1878 όξυνε την κατάσταση. Διαμαρτυρήθηκαν οι Σερραίοι στις Μεγάλες Δυνάμεις στις 26-3-1878. Τροποποιήθηκε τελικά η επέκταση της Βουλγαρίας με τη Συνθήκη του Βερολίνου τον Ιούλιο του 1878, αλλά στους Βούλγαρους έμειναν πολλά απωθημένα κατά της Μακεδονίας και γι' αυτό κάθε φορά που έρχονταν στη Μακεδονία ως δωροδοκημένοι σύμμαχοι των Γερμανών προσπαθούσαν παντοιοτρόπως να την εκβουλαρίσουν ή να εξοντώσουν τους Έλληνες για να την προσαρτήσουν οριστικά στη Βουλγαρία¹⁷⁵.

Κανονικά το θέμα της κατάληψης της Μακεδονίας από τους Βουλγάρους άρχισε από την εποχή της εμφάνισέως των στα Βαλκάνια, τον 6^ο αιώνα μ.Χ. Έγιναν πολλές επιδρομές απ' αυτούς στη Μακεδονία. Από την εποχή που εγκαταστάθηκαν στον ποταμό Δούναβη κατέβαιναν τακτικά για λεηλασία στη Μακεδονία και σε άλλες βυζαντινές επαρχίες.

Οι Βούλγαροι επιδίωξαν με κάθε τρόπο κατά τις διάφορες εισβολές τους στη Μακεδονία να αλλοιώσουν τον εθνολογικό χαρακτήρα των κατοίκων της πόλης και της περιοχής των Σερρών για να απαλλαγούν από μια σθεναρή αντίσταση. Δεν το κατόρθωσαν όμως. Γι' αυτό μεγάλωσαν την προσπάθειά τους κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα και μάλιστα από τότε που ίδρυσαν, το 1870, την εξαρχία με σκοπό να εκβουλαρίσουν με κάθε θυσία τους κατοίκους της Μακεδονίας. Η προσπάθεια αυτή των Βουλγάρων να κάνουν τους Μακεδόνες Βουλγάρους και η άμυνα των Μακεδόνων κατά της προσπάθειας αυτής δημιούργησαν τον Μακεδονικό Αγώνα.

Αν οι χριστιανοί των Βαλκανίων συμμαχούσαν τότε κατά των Τούρκων, πολλά θα κατόρθωναν. Η Ελλάδα πρότεινε το 1892 στη Βουλγαρία να συμμαχήσουν, αλλά το απέρριψε. Ξανασυζήτησε το θέμα της συμμαχίας στις Σέρρες ο πρόξενος Σακτούρης με τον διπλωματικό πράκτορα της Βουλγαρίας Tocheff αλλά και πάλι δεν δέχθηκε¹⁷⁶.

22.2. Η συμπεριφορά των βουλγαροκομιτατζήδων

Πολλοί Βούλγαροι καλύπτονταν κάτω από τη διεκδίκηση της Μακεδονίας για να εκδηλώνουν τα αιμοβόρα ένστικτά τους και να ικανοποιούν τα πάθη της φιλοχρηματίας τους. Μερικοί ήταν τυχοδιώκτες, αρπακτικά θηρία. Δεν είχαν ιερό και όσιο. Από τις ληστείες των τουρκικών χρηματαποστολών, που πραγματοποιούσαν τακτικά, φαίνεται ότι ήταν επαγγελματίες λησταντάρτες.

(1878-1920) γραμμένη γαλλικά τον Οκτώβρη του 1903 από τις Σέρρες σε γράμμα Έλληνα φίλου του από το Παρίσι», *Σερραϊκά Χρονικά* 4 (1963), 16.

¹⁷⁵ Παπακυριάκου, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία*, σ. 95.

¹⁷⁶ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 58/30-11-1905 έκθεση του προξένου Σακτούρη, σ. 109.

Λήστευαν τους Έλληνες της Μακεδονίας τα καλοκαίρια και γλεντούσαν το χειμώνα στη Σόφια. Χαλάρωναν ενίοτε τις επιθέσεις και τα εγκλήματα εξ αιτίας του χειμώνα, της έλλειψης πιστώσεων και της ισχυρής αντιστάσεως των Ελλήνων, για να φαίνονται στην κοινή γνώμη ότι ήταν αθώοι και υπάκουαν στις εντολές των Μεγάλων Δυνάμεων.

Αιχμαλώτιζαν πλουσίους Έλληνες της Μακεδονίας και έπαιρναν πολλά λύτρα. Απήγαγαν από το Άγιο Πνεύμα τον καπνομεσίτη Τέγο και τους γιους τού Παπακωνσταντίνου και πήραν 350 χρυσές λίρες ως λύτρα. Από το Σιδηρόκαστρο απήγαγαν τον Λάσκαρη και όταν του δόθηκαν οι 500 λίρες ως λύτρα αντί να τον απολύσουν τον έσφαξαν¹⁷⁷. Για να ερεθίσουν τους σλαβόφωνους Έλληνες δολοφονούσαν κρυφά μερικούς σημαίνοντες και διέδιδαν ότι τους σκότωναν οι Έλληνες επειδή μιλούσαν σλαβικά. Διέπρατταν ύπουλα φρικτά, απάνθρωπα εγκλήματα και τα απέδιδαν στους Έλληνες.

22.3. Τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των αντιμαχομένων

Ο ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 ευνόησε ιδιαίτερα τους Βουλγάρους να έχουν με το μέρος τους τους Τούρκους. Είχαν πολλούς συμπαραστάτες και υποστηρικτές στον αγώνα τους. Όλοι οι Σλάβοι τάχθηκαν με το μέρος τους.

Ο αγώνας τους κατά των Ελλήνων ήταν προμελετημένος, οργανωμένος από τη βουλγαρική κυβέρνηση και οικονομικά ενισχυμένος από τους Ρώσους. Χρησιμοποίησαν πολλούς τρόπους δράσεως, με τους οποίους αρχικά προωθούσαν τους σκοπούς τους. Δεν υπήρχε σοβαρή αντίσταση από μέρους των Ελλήνων κατά των Βουλγάρων προ του 1904. Μετακινούνταν χωρίς κίνδυνο, αναίμακτα, σε συνεχόμενα δασωμένα βουνά. Τα άδενδρα εδάφη της πεδιάδας των Σερρών δεν ευνοούσαν τις μετακινήσεις των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων στον αγώνα τους¹⁷⁸.

Οι Έλληνες αντάρτες μειονεκτούσαν στα πυρομαχικά. Είχαν μόνο πενήντα σφαίρες. Σε παρατεταμένες μάχες κινδύνευαν να συλληφθούν αιχμάλωτοι όταν τελείωναν οι σφαίρες τους. Ο πρόξενος Σακτούρης ζητούσε επίμονα από την ελληνική κυβέρνηση όπλα και πυρομαχικά. Δεν είχε διαθέσιμο στην περιφέρειά του ούτε ένα όπλο ούτε φυσίγγι. Τους έστελναν μετρημένα όπλα και πυρομαχικά. Τους έστελναν από την Καβάλα, αλλά ήταν ακατάλληλα¹⁷⁹. Οι Βούλγαροι διέθεταν πολλά πυρομαχικά και όπλα. Ένα μέλος του μακεδονο-

¹⁷⁷ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 312/20-9-1900 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

¹⁷⁸ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 15/10-2-1906 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

¹⁷⁹ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 45/7-3-1905 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

θρακικού βουλγαρικού κομιτάτου δήλωσε στον ανταποκριτή της εφημερίδας της Κολωνίας ότι: «Το πρόγραμμά μας είναι ν' ανατινάξωμεν τας πόλεις της Μακεδονίας, να πυρπολήσωμεν τα χωριά, να καταστρέψωμεν τας εσοδείας, να καταστήσωμεν ακρήστους τας τηλεγραφικάς και σιδηροδρομικάς γραμμάς, να μεταβάλωμεν εις έρημον την Μακεδονίαν. Έχομεν εις την διάθεσίν μας μεγάλας ποσότητας δυναμίτιδος, άλλων εκρηκτικών υλών πυρομαχικά τρόφιμα, και είκοσι φιαλίδια περιέχοντα βακτηρίδια πανώλους»¹⁸⁰.

Οι Βούλγαροι θεωρούσαν όλους του σλαβόφωνους κατοίκους της Μακεδονίας ως Βουλγάρους. Εργάσθηκαν πολλά χρόνια για να παρασύρουν την κοινή γνώμη των Ευρωπαίων ότι η Μακεδονία κατοικούνταν κατά το πλείστον από Βουλγάρους. Όταν αντέδρασαν οι Μακεδόνες στα σχέδιά τους αποκαλύφθηκε η απάτη τους και γελοιοποιήθηκαν διεθνώς¹⁸¹.

Ελάχιστοι Βούλγαροι διέμεναν στη Μακεδονία. Ήταν κατά το πλείστον εργάτες που εργάζονταν σε χειρωνακτικές εργασίες στους αγρούς και τους στάβλους των πλουσίων οικογενειών των Ελλήνων. Επιδίωξε η κυβέρνηση της Βουλγαρίας να αυξήσει τον αριθμό αυτών, αλλά δεν μπόρεσαν να παραμείνουν οι απεσταλμένοι της για πολύ χρόνο στη Μακεδονία, διότι δεν τους σήκωνε το ενθουσιώδες ελληνικό περιβάλλον και η πολιτική κατάσταση. Με τη μειονότητα θέλησαν να επιβληθούν στο πολυπληθέστερο προηγμένο ελληνικό στοιχείο του πληθυσμού της Μακεδονίας. Μερικοί από τους Βουλγάρους αναγνώριζαν την υπεροχή των Ελλήνων. Ο Μ. Παλερέ διατύπωσε τη γνώμη ότι χωρίς τη συνδρομή των Ελλήνων κανένα σπουδαίο γεγονός δεν μπορεί να επιτευχθεί στη Μακεδονία¹⁸². Ο γραμματέας τη βουλγαρικής Εξαρχίας Αθανάσιος Σαπώφ έγραφε: «Αν γίνη δημοψήφισμα στη Μακεδονία, για να αποφανθή ο λαός σε ποια εθνικότητα ανήκει, υποπτευόμεθα ή μάλλον είμεθα βέβαιοι ότι το μεγαλύτερο τμήμα της Μακεδονίας θέλει πετάξει από τα χέρια μας»¹⁸³.

22.4. Οι ύπουλες ενέργειες των Βουλγάρων

Εκατοντάδες βουλγαροκομιτατζήδες κατέκλυσαν το σαντζάκι των Σερρών. Περιφέρονταν μεταμφιεσμένοι σε επαίτες και πλανόδιους πωλητές γεωργικών εργαλείων και άλλων εμπορευμάτων. Επιδίωκαν γνωριμία με τους κατοίκους για να τους προσηλυτίσουν. Παρουσίαζαν τους Έλληνες ως τους μεγαλύτερους εχθρούς των Μακεδόνων, διότι δήθεν δεν τους άφηναν να ελευθε-

¹⁸⁰ Πέτροβιτς, «Ο Μακεδονικός Αγών», σ. 162. Καζάζη Ν., *Ελληνισμός*, Αθήναι 1903, σ. 716.

¹⁸¹ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 25 έκθεση του προξένου Σακτούρη, σ. 62.

¹⁸² Pailiarès M., *L'imbroglie macédonien*, Paris 1907, σ. 115.

¹⁸³ Στεφανίδης Δ., *Έλληνες και Βούλγαροι. Ως οικονομικοί παράγοντες εις την Βαλκανικήν*, Αετός, Αθήναι 1945, σ. 115.

ρώσουν τη Μακεδονία από τους Τούρκους. Όσοι εκδηλώνονταν υπέρ των Ελλήνων καταγράφονταν σε καταστάσεις και δολοφονούνταν.

Διεκδικούσαν τους ελληνικούς ορθόδοξους ναούς και απαιτούσαν να τελείται η Θεία Λειτουργία στη βουλγαρική γλώσσα¹⁸⁴. Δημιουργούσαν σκόπιμα σκηνές και εικονικές επαναστάσεις με σκοπό να προκαλέσουν την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων υπέρ της Βουλγαρίας. Χρησιμοποιούσαν την απειλή, τη βία και τις δολοφονίες ιερέων, διδασκάλων και προυχόντων για να εξαναγκάσουν τους κατοίκους να προσχωρήσουν στη βουλγαρική Εξαρχία¹⁸⁵.

Για το σκοπό αυτό χρησιμοποίησαν όλα τα μέσα, βία, τρομοκρατία, απειλή, εξακαναγκασμό και δολοφονίες. Την άνοιξη του 1907 κατέστρεψαν τα βλαστάρια των $\frac{3}{4}$ των αμπελιών των Ελλήνων του Μελένικου και εξ αιτίας τούτου αποξηράνθηκαν τα αμπέλια. Στη Σιάτιστα κατέστρεψαν όλη την καπνοφυτεία. Στην Καρλίκοβα (Μικρόπολη) και σε άλλα χωριά σκότωσαν τα ζώα, αγελάδια, βόδια και υποζύγια των κατοίκων¹⁸⁶.

Διέθεταν άφθονο χρήμα για να προσηλυτίσουν στα σχέδιά τους σημαίνοντα πρόσωπα. Χορηγούσαν υποτροφίες σε σημαίνοντας Έλληνες γιατρούς, διδασκάλους, για να τους χρησιμοποιήσουν ως όργανα της προπαγάνδας τους. Ίδρυσαν σχολεία και οικοτροφεία στις Σέρρες. Με τη βία και τις υποσχέσεις φοιτούσαν τα άπορα χωριατόπουλα στο σχολείο για να τα κάνουν πράκτορες και γενιτσάρους. Τοποθετούσαν βουλγαροδασκάλους στα σχολεία των χωριών¹⁸⁷. Δημοσίευαν στις εφημερίδες των ευρωπαϊκών κρατών αναληθή στατιστικά στοιχεία. Στην απογραφή του πληθυσμού της Μακεδονίας εξεβίαζαν τους βλαχόφωνους να δηλώσουν ότι είναι σχισματικοί¹⁸⁸.

22.5. Η στάση των Τούρκων και των Μεγάλων Δυνάμεων στον Μακεδονικό Αγώνα

Αδιαφορούσαν οι Τούρκοι τις περισσότερες φορές που οι Βουλγάροι επιτίθεντο κατά των Ελλήνων. Συγκριτικά οι επιθέσεις του τουρκικού στρατού κατά των Ελλήνων είναι δεκαπλάσιες από τις επιθέσεις κατά των Βουλγάρων, παρ' ότι οι δεύτεροι προκαλούσαν τα περισσότερα και μεγαλύτερα εγκλήματα. Από τις στατιστικές του διοικητού της Θεσσαλονίκης Χιλμή πασά μα-

¹⁸⁴ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 307/15-9-1900, 311/18-9-1900 και 313/20-5-1900 έγγραφα του υποπροξενείου Σερρών για την Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Παλαιοκάστρου και τους ναούς Μελένικου, Πετριτσίου και άλλους.

¹⁸⁵ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 304/14-9-1900 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

¹⁸⁶ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Εκθέσεις προξένου Σακτούρη, σ. 71, 83, 28.

¹⁸⁷ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 300/15-9-1900 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

¹⁸⁸ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 131/8-7-1905 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

θαίνουμε ότι κατά τα έτη 1906-1907 οι Τούρκοι επιτέθηκαν 41 φορές κατά των Ελλήνων και σκότωσαν 218 Έλληνες.

Τούρκοι και Βούλγαροι πολλές φορές συνεργάστηκαν στις εκτελέσεις των Ελλήνων. Στην Φράστανη (Ορεινή) των Σερρών δολοφόνησαν πρώτα τον πατέρα Μανδέλα και μετά από επτάμηνο τον ένα γιο. Ο άλλος γιος για να σωθεί εγκαταστάθηκε στις Σέρρες. Ο επικεφαλής του τουρκικού αποσπάσματος του χωριού τον παρακίνησε να γυρίσει στο χωριό με την υπόσχεση ότι θα τον προστατεύει. Αυτός δέχθηκε υπό τον όρο να μην κοινοποιηθεί η επιστροφή του. Στις 27-7-1907 με τη συνοδεία δύο στρατιωτών ξεκίνησαν μαζί με τον ιερέα του χωριού Νεκτάριο, αλλά καθ' οδόν ειδοποίησε ο κοτζάμπασης τη συμμορία και τον σκότωσαν σε ενέδρα. Ο ιερέας σώθηκε πεδώντας στη χαράδρα με τα ράσα διάτρητα από τις σφαίρες. Ο Σακτούρης γράφει: «Ουδεμία υπολείπεται αμφιβολία ότι ο δεκανέας αποσπασματάρχης μισθωτός των του δολοφονικού κομιτάτου, αφού έπεισε τον Μανδέλαν να επανέλθει εις Φράστανη, πρόδωσε είτε τους δυστυχείς χωρικούς εις τους Βουλγάρους, πεσόντες εις παγίδα»¹⁸⁹.

Το ίδιο εφήρμοσαν οι Τούρκοι και στην Κλεπούσιανη (Αγριανή) κοντά στη Νέα Ζίχνη. Αφαίρεσαν πρώτα τα δεκαπέντε όπλα των πατριαρχικών χωρικών για να εμποδίσουν την άμυνα αυτών και να διευκολύνουν τους βουλγαροκομιτατζήδες να επιτεθούν. Ο ορθόδοξος ιερέας του χωριού πληροφορήθηκε την επικείμενη επίθεση των Βουλγάρων και ενημέρωσε δύο ημέρες πριν τον αποσπασματάρχη του χωριού, αλλά αυτός αρνήθηκε να τους προστατεύσει. Ζήτησε ο ιερέας να μεταβεί στον καϊμακάμη για να τον ενημερώσει, αλλά δεν του το επέτρεψε.

Η συμμορία των Βουλγάρων επιτέθηκε στις 12-12-1906 στην Αγριανή χωρίς καμιά αντίσταση της τοπικής τουρκικής φρουράς. Έκαψε επτά σπίτια και μέσα σ' αυτά δύο ανυπεράσπιστα ανδρόγυνα μεγάλης ηλικίας, μια νύφη και ένα παιδί. Σκότωσε το δάσκαλο Φιλιππίδη και τραυμάτισε τη γυναίκα του. Όλα ήταν προμελετημένα σε βάρος των Ελλήνων. Ο κοτζάμπασης των Βουλγάρων συνεννοήθηκε με τον αποσπασματάρχη του τουρκικού αποσπάσματος του χωριού και σκηνοθέτησαν προ της επιθέσεως την περικύκλωση του σταθμού. Έβαλαν δυο βουλγαροσυμμορίτες να πυροβολούν τις ώρες της επιθέσεως προ του σταθμού στον αέρα, διότι καμιά από τις διακόσιες σφαίρες που έριξαν δεν στόχευσε στους τοίχους του οικήματος του σταθμού. Έτσι δικαιολόγησαν την αδράνεια του αποσπάσματος. Ο τουρκικός στρατός έβλεπε από τη Ζηλιάχοβα τις φλόγες των καιομένων σπιτιών, αλλά δεν έσπευσε προς βοήθεια των πατριαρχικών. Πήγε την άλλη μέρα προς το θεαθήναι και συνέλαβε δεκαπέντε σχισματικούς¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 40 έκθεση του προξένου Σακτούρη, σ. 89.

¹⁹⁰ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 5 έκθεση του προξένου Σακτούρη, σ. 17-19.

Το ίδιο συνέβη και στο Ζίρνοβο (Κάτω Νευροκόπι) τη νύκτα της 24^{ης} προς 25^η Δεκεμβρίου 1906, όπου και πάλι η βουλγαρική συμμορία σχισματικών έκαυσε την ελληνική συνοικία στην οποία κήκαν επτά Έλληνες. Το τουρκικό απόσπασμα παρέμεινε και πάλι κλεισμένο στον καταυλισμό του χωρίς να ρίξει ούτε έναν πυροβολισμό.

Η συνεργασία Τούρκων και Βουλγάρων επιβεβαιώνεται και από τον Άγγλο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος γράφει: «Μεταξύ του Βουλγαρικού κομιτάτου αφ' ενός και των τουρκικών αρχών αφ' ετέρου οι δυστυχείς Χριστιανοί διετέλουν σε δεινή αμηχανία. Τα κομιτάτα εκβιάζουν όλους τους Χριστιανούς να ενταχθούν στο πρόγραμμά τους. Έχουν εξαγορασμένη την συνεργασία μεγάλου αριθμού Τούρκων υπαλλήλων και χωροφυλάκων με χρήματα». Οι Τούρκοι επέρριπταν τα περισσότερα εγκλήματα του Μακεδονικού Αγώνα στους Έλληνες χωρίς να καταλογίζουν ευθύνες στους Βουλγάρους.

Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης ήταν αρπακτική. Η εξασθένηση της Τουρκίας τους δημιούργησε μεγάλο ανταγωνισμό. Κατά την παροιμία «δρυός πεσούσης πας ανήρ ξυλεύεται», φρόντιζαν να επωφεληθούν από την πτώση της. Γνώριζαν τα εγκλήματα των Βουλγάρων και περιορίζονταν μόνο σε φιλικές συμβουλές.

Η Ρωσία για να αφυπνίσει εθνικά τους Βουλγάρους τους βοήθησε παντοτρόπως. Δημιούργησε τη βουλγαρική ηγεμονία και της συμπαραστάθηκε οικονομικά και ηθικά. Εισηγήθηκε τη βουλγαρική Εξαρχία. Ίδρυσε σλαβικές κοινότητες στη Μακεδονία και έκτισε με δαπάνες της σχολεία και ναούς της Εξαρχίας σ' αυτές. Φρόντισε για την επέκτασή της στη Μακεδονία με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Ο Μακεδονικός Αγώνας των Βουλγάρων εμπνεύστηκε, καθοδηγήθηκε και ενισχύθηκε επίσημα και ανεπίσημα, ηθικά και οικονομικά από τη Ρωσία και μάλιστα από τον πρέσβυ της Ιγνατιέφ στην Κωνσταντινούπολη.

Η Γαλλία επιδίωκε να αποσπάσει τη Βουλγαρία από την επιρροή τής Ρωσίας. Ήθελε να προσηλυτίσει τη βουλγαρική Εκκλησία στον Ουνιτισμό για να περιέλθει στην επήρεια του Καθολικισμού. Ένας Γάλλος διπλωμάτης στη Σόφια έγραφε τον Αύγουστο του 1902: «Σύνοψις του βουλγαρικού προγράμματος είναι η Μακεδονία. Βέβαιον είναι ότι το κομιτάτο ζητεί η Μακεδονία να περιέλθει στους Βουλγάρους. Αυτονομία στη Μακεδονία σημαίνει σταθμός για την προσάρτησή της στη Βουλγαρία».

Η συμπεριφορά των τριών Γάλλων μεταρρυθμιστών που στάλθηκαν στις Σέρρες για την οργάνωση της τουρκικής αστυνομίας ήταν αλλοπρόσαλλη υπέρ των Βουλγάρων.

Οι Έλληνες ποθούσαν ειλικρινά τις μεταρρυθμίσεις διότι ως πλειοψηφία θα ωφελούνταν περισσότερο από τις μειονότητες, αλλά κατάντησαν χειρότερες από παρωδία διότι οι μεταρρυθμιστές ήταν ανεπαρκείς και πολύ ελαστικοί στη συνείδηση. Οι Έλληνες υποδέχθηκαν με ενθουσιασμό τους Γάλλους στον σιδηροδρομικό σταθμό των Σερρών. Η αριστοκρατία των Σερρών, που

μιλούσε γαλλικά, τους επισκέφθηκε κατ' οίκον εκφράζοντας τα φιλικά της αισθήματα υπέρ της Γαλλίας. Η μητρόπολη και το προξενείο τους συνιστούσαν να αναπτύξουν φιλικούς δεσμούς. Ο γυμνασιάρχης με το σύλλογο των καθηγητών τους επισκέφθηκε σε διάφορες γιορτές για να τους ευχηθεί, αλλά μερικοί εξ αυτών απαξίωσαν να ανταποκριθούν στις επισκέψεις. Ο γαλλικός τύπος μεροληπούσε προκλητικά υπέρ των Βουλγάρων. Δυσανεστήθηκαν οι Έλληνες. Άρχισαν να τους αποστρέφονται και να τους περιφρονούν. Καταβλήθηκε μεγάλη διπλωματική προσπάθεια από τον πρόξενο Σακτούρη για την αλλαγή της στάσεως των Γάλλων, αλλά αποδείχθηκε μάταιη, σαν τον Σίσυφο που προσπαθούσε να γεμίσει τρύπιο πιθάρι¹⁹¹. Οι Γαλλίδες αδελφές του ελέους, κατά την επίσκεψή τους στη Μονοκκλησιά Σερρών, προέτρεπαν τους κατοίκους να παραμείνουν στη βουλγαρική Εκκλησία, διότι αλλιώς οι βουλγαροκομιτατζήδες θα τους κατέστρεφαν την περιουσία. Ο μεταρρυθμιστής Foulon συνιστούσε στους κατοίκους της Νιγρίτας να μάθουν με κάθε τρόπο τα βουλγαρικά, όπως τα έμαθε και εκείνος παρ' ότι ήταν Γάλλος.

Οι καταφεύγοντες στην προστασία των Γάλλων Έλληνες αποπέμποντο υβριζόμενοι, διότι τα παράπονά τους μεταφράζονταν από Βουλγάρους διερμηνείς¹⁹². Έστειλαν τους παραπονουμένους από τον Verand στον Foulon (από τον Άννα στο Καϊάφα) μέχρι να απογοητευθούν και να παραιτηθούν των παραπόνων. Στις εκατό αιτήσεις των Γάλλων αξιωματικών προς το μουτεσαρίφη καμιά δεν ήταν υπέρ των Ελλήνων, αλλά όλες υπέρ των Βουλγάρων. Διαμαρτύρονταν εντόνως όταν κατάσχεσαν οι Τούρκοι όπλα από τους Βουλγάρους. Ζητούσαν να διορισθούν Βούλγαροι πρόεδροι και να χορηγηθούν στα προσχωρήσαντα στην Εξαρχία χωριά όπλα, βουλγαρικά νουφούζια (ταυτότητες) και σφραγίδες¹⁹³. Καταφέρονταν ενάντια σε όσους ματαίωναν τις σκευωρίες των. Πολλές ανθελληνικές ενέργειες των Γάλλων αναφέρονται σε έγγραφα του ελληνικού υποπροξενείου Σερρών¹⁹⁴. Αναπτύχθηκε τόση αντιπάθεια κατά των Γάλλων μεταρρυθμιστών αξιωματικών, που έφθασε στο σημείο, όταν ο πρόξενος Σακτούρης έδωσε εντολή την πρωτοχρονιά στο μάγειρα του προξενείου να σφάξουν το 'γάλλο', δηλαδή τη γαλοπούλα, να πιστέψει ο μάγειρας και μερικοί άλλοι από παρεξήγηση ότι θα έπρεπε να σφάξουν το Γάλλο μεταρρυθμιστή αξιωματικό¹⁹⁵.

¹⁹¹ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 12/20-2-1907 έκθεση του προξένου Σακτούρη προς την ελληνική κυβέρνηση.

¹⁹² Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, σ. 40.

¹⁹³ Σακτούρης Αν., *Απομνημονεύματα εκ του διπλωματικού μου σταδίου*, Καΐρω 1951, σ. 59.

¹⁹⁴ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 23/356/Ιούνιος 1905, 19/29-1-1905 και 11/12-6-1905 έγγραφα του υποπροξενείου Σερρών για τα χωριά Εγρί Δερέ, Γόρνιτσα, Γράτσανη, σ. 122.

¹⁹⁵ Σακτούρης, *ό.π.*

Οι Άγγλοι για να απομακρύνουν τους Βουλγάρους από τους Ρώσους διάκειντο φιλικά προς αυτούς. Ο σημαίνων Άγγλος Μιούαρ ήταν πρόεδρος του Βαλκανικού Κομιτάτου στο Λονδίνο. Ο ανταποκριτής της εφημερίδας *Τάιμς* Άγγλος Ι. Μπάουτσερ επηρέαζε την κοινή γνώμη της Αγγλίας κατά της Ελλάδας¹⁹⁶.

Η Αυστρία και η Γερμανία για διπλωματικούς λόγους ακολουθούσαν ανθελληνική πολιτική¹⁹⁷. Η Βουλγαρία κατόρθωσε να γίνει το κέντρο του ενδιαφέροντος των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες πίεζαν τους Τούρκους να συμπεριφέρονται σκληρά προς τους Έλληνες.

Ο Γενικός Διοικητής της Θεσσαλονίκης Χιλμή πασάς κατά την επίσκεψή του στις Σέρρες καταφέρθηκε κατά των Ελλήνων και ιδιαίτερα κατά των μητροπολιτών και των προξένων της ανατολικής Μακεδονίας που αναμιγνύονταν στον Μακεδονικό Αγώνα, απειλώντας ότι «οι Μωαμεθανοί δύνανται εντός μιας νυκτός να σφάξωσιν όλους τους Χριστιανούς». Για λόγους διπλωματικούς είπε στο τέλος ότι «Αγαπώ και εκτιμώ τους Έλληνες, θεωρώ δε αυτούς ως το καλλίτερον στοιχείον του τόπου. Γνωρίζω καλώς εκ των Ελλήνων μόνον 10% είναι οι δηλητηριασθέντες από τας ανοήτους κατά του καθεστώτος ιδέας, τουναντίον δε οι Βούλγαροι αναλογούσι προς 90%, ίνα μη είπω όλοι εισί διεφθαρμένοι. Η διαφορά όμως είναι ότι οι τελευταίοι ούτοι ενεργούσιν μετά περισκέψεως και επιτηδιότητος. Και ενώ αυτοί εισίν οι αδικούντες και παραιτίοι της καταστάσεως κατώρθωσαν να εξαπατήσωσιν ολόκληρον την Ευρώπην και να παραστήσωσιν αυτούς μεν ως θύματα, τους Έλληνες δε ως αδικούντας. Σεις πράττετε ολίγα και θορυβείτε πολύ, οι Βούλγαροι πράττουσι τουναντίον. Είστε φλύαροι και επιδεικτικοί. Και διά τούτο ολόκληρος η Ευρώπη σήμερον δυσμενέστατα διετέθη κατά της Ελλάδος. Ιδού δε η Αγγλία, η οποία σήμερον μας θέτει την χείρα επί του λάρυγγος, διά να καταδιώξωμεν το ελληνικόν στοιχείον»¹⁹⁸. Και ο στρατάρχης της Μακεδονίας Ιμπραήμ πασάς δικαιολογούσε τη δρακόντεια βάνουση τακτική των Τούρκων κατά των Ελλήνων με την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων.

Οι ρωμανίζοντες συνεργάζονταν με τις βουλγαρικές συμμορίες. Τις υπέθαλπαν στα σπίτια τους και πρόδιδαν τους Έλληνες σ' αυτές. Λειτουργήσαν σχολείο στις Σέρρες, αλλά λόγω ελλείψεως μαθητών έκλεισε¹⁹⁹. Όλοι δρούσαν για να αφελληνίσουν ή να εξοντώσουν τους Έλληνες της Μακεδονίας.

¹⁹⁶ Πέτροβιτς Ν., «Ο Μακεδονικός Αγώνας», σ. 165.

¹⁹⁷ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, σ. 66-68.

¹⁹⁸ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 27/20-5-1907 έκθεση του προξένου Σακτούρη.

¹⁹⁹ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 269/25-8-1900 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

22.6. Η αναγκαιότητα της άμυνας από τους Έλληνες

Οι Βούλγαροι λυμαίνονταν την περιοχή των Σερρών καθημερινά. Οι Έλληνες ζούσαν κάτω από διαρκή απειλή. Ληστεύονταν, ατιμάζονταν, δολοφονούνταν, χωρίς να τολμούν να διαμαρτυρηθούν. Υφίσταντο συνεχή διωγμό. Ζούσαν κάτω από απεριγράπτη διπλή φορολογία, σκλαβιά και τρόμο, Βουλγάρων και Τούρκων. Αποδεκατίζονταν συστηματικά. Πλήρωναν διπλό φόρο αίματος κάθε μέρα. Βούλγαροι, Τούρκοι και ευρωπαϊκά κράτη συνεργάζονταν σε βάρος των Ελλήνων.

Αναφέρεται σε επιστολή της 31-10-1903 του προξένου Ίωνα Δραγούμη ότι οι πατριαρχικοί του χωριού Λάκκος φοβούνταν να καλέσουν στο χωριό τους τουρκικό απόσπασμα για να εκδιώξει τη βουλγαρική συμμορία «μήπως τ' απόσπασμα που θα έστελναν προς καταδίωξη της συμμορίας, θα διέπραττε ωμότητες μέσα στο χωριό, όπως έχουν τη συνήθεια οι Οθωμανοί στρατιώτες»²⁰⁰. Η καταγγελία θα απέβαινε σε βάρος τους.

Οι Τούρκοι φοβούνταν τη Ρωσία. Οι Βούλγαροι δολοφονούσαν συνεχώς τους Έλληνες ποιμένες, δασκάλους και προεστούς για να τους καταντήσουν ως πρόβατα μη έχοντα ποιμένα. Η Ελλάδα, λόγω του ατυχούς ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, ήταν πολύ επιφυλακτική για να αντιδράσει στην προκλητικότητα των Βουλγάρων. Πολλούς και μεγάλους καταλόγους εκατοντάδων αθώων δολοφονηθέντων Ελλήνων βρήκα στα αρχεία του υποπροξενείου Σερρών²⁰¹.

Πολλοί έχασαν προσφιλή τους πρόσωπα, γονείς, συζύγους, αδέρφια, παιδιά, στενούς συγγενείς, τους έκαψαν τα σπίτια και τους απειλούσαν καθημερινά να τους δολοφονήσουν. Δεν μπορούσαν να υπομένουν άλλο την τρομερή αδικία. Διερωτάτο ο πρόξενος Σακτούρης: «Και πού θα καταλήξει τέλος πάντων η αιματοχυσία αυτή; Οι προσβαλλόμενοι έχουν το δικαίωμα της αμύνης και θα αμύνονται»²⁰².

Έπρεπε στη μνήμη των θυμάτων να υψώσουν το ανάστημά τους και να φανούν αντάξιοι αυτών που θυσιάστηκαν για την πίστη τους στην Ορθοδοξία. Έπρεπε να εκλέξουν μεταξύ θανάτου και προσχωρήσεως στο σχίσμα.

Η ελληνική κυβέρνηση λόγω του ατυχούς πολέμου του 1897 συνιστούσε μετριοπάθεια, ψυχραιμία, υπομονή και αποφυγή εκδικήσεων. Δεν εισακούσαν όμως, διότι η κατάσταση ξεπέρασε τα όρια της ανεκτικότητας και της υπομονής. Δραματικές ήταν οι συνθήκες για τους Έλληνες. Το δικαίωμα ή το

²⁰⁰ Δραγούμης, *ό.π.*, σ. 11-27.

²⁰¹ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 131/27-3-1908, 152/9-4-1908, 214/22-5-1908, 23-7-1907, 14-3-1908, 4-4-1908, 22-5-1908, 1-6-1908 και 2-7-1908 έγγραφα του υποπροξενείου Σερρών.

²⁰² Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 59 έκθεση του προξένου Σακτούρη προς το Β. Υπουργείο των Εξωτερικών της Ελλάδος, σ. 59.

καθήκον της άμυνας για τη διαφύλαξη της ζωής των ήταν επιβεβλημένο από τον ηθικό νόμο. Το ένστικτο της αυτοσυντηρήσεως τους το επέβαλλε. Ο πρόξενος Σακτούρης έγραφε προς την ελληνική κυβέρνηση: «Οι ομογενείς επί μακρόν βασανισθέντες υπό των Βουλγάρων και εισελθόντες άπαξ εις την οδόν των αντεκδικήσεων και του αίματος είναι δυσκολώτατον να αναχαιτισθώσι διά μιας και να πεισθώσι ότι πλην της μαχαίρας υπάρχουσιν και άλλοι τρόποι εξακολουθήσεως του αγώνος»²⁰³. Ο Μακεδονικός Αγώνας δεν έγινε κατά προτροπή της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά από την οργή και την ιερά αγανάκτηση των Μακεδόνων κατά των Βουλγάρων. Τους το υπέβαλαν οι τρομερές συνθήκες της ασφάλειας της ζωής των να αμυνθούν. Έπρεπε να προλάβουν τις βουλγαρικές επιθέσεις και να τιμωρήσουν το γρηγορότερο τους ενόχους των εγκλημάτων για μη το επαναλάβουν. Όταν οι Βούλγαροι γνώριζαν εκ των προτέρων ότι το κάθε κτύπημά τους κατά των Ελλήνων θα τους ανταποδιδόταν αυθήμερόν «με επιτόκιο», όπως γράφει στην υπ' αριθ. 9/4-1-1907 έκθεσή του ο πρόξενος Σακτούρης, το έγκλημά τους θα το σκέπτονταν πάρα πολύ αν έπρεπε να το επαναλάβουν. Οι δε Ελληνομακεδόνες βλέποντας την άμεση συμπαράσταση των ελληνικών σωμάτων θα έπαιρναν θάρρος κατά των Βουλγάρων και θα συμμετείχαν ενεργώς στον αγώνα. Ήταν αναγκαία η ταχεία επέμβαση των σωμάτων στα εγκλήματα των Βουλγάρων για να μην παραποιηθεί από τον Τύπο ότι οι Έλληνες διέπραξαν το πρώτο έγκλημα και τους εκδικήθηκαν οι Βούλγαροι, αλλά τουναντίον. Αν βράδυναν στην ενέργεια της αντεκδικήσεως θα ξεχνιόταν η δολοφονία των Βουλγάρων και θα θεωρείτο η καθυστερημένη εκδίκηση των Ελλήνων ως αρχική πρόκληση στους Βουλγάρους για να επιτεθούν και πάλι στους Έλληνες. Έπρεπε να πεισθούν οι Τούρκοι και οι Ευρωπαίοι ότι οι Βούλγαροι προκαλούσαν την αλληλοεξόντωση και όχι οι Έλληνες. Για την κρίσιμη εκείνη εποχή ζωής και θανάτου των Ελλήνων έπρεπε να αποδειχθεί εμπράκτως ότι αίτιοι του αλληλοσπαραγμού ήταν οι Βούλγαροι. Η πρόθεση των Ελλήνων δεν ήταν η εκδίκηση αυτή καθ' εαυτή, αλλά ένα μέσο για να πείσουν τους Τούρκους με τους μεταρρυθμιστές καθώς και τους Βουλγάρους ότι μπορούσαν να εξοντώσουν τους βουλγαροκομιτατζήδες και τους βουλγαρίζοντες από τη Μακεδονία, αλλά δεν ήταν αυτός ο σκοπός τους. Σκοπός των Ελληνομακεδόνων ήταν να συνεχίσουν να ζουν στη Μακεδονία ειρηνικά μεταξύ τους, όπως όλα τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Προϋπόθεση της ειρηνεύσεως της Μακεδονίας ήταν να σταματήσουν οι Βούλγαροι τον προσηλυτισμό και την τρομοκρατία.

²⁰³ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 37 έκθεση του υποπροξένου Σακτούρη, σ. 83.